

**Kielen asialla
För språket**

Henna Leskelä & Petra Saarnisto (toim./red.)

Kielen asialla 50 vuotta

Kotimaisten kielten keskuksen juhlakirja

För språket

Institutet för de inhemska språken 50 år

Kirjokansi 401

Toimituskunta:

Leena Nissilä (puheenjohtaja)

Charlotta af Hällström-Reijonen

Lotta Jalava

Sakari Korpikallio

Henna Leskelä

Jamima Löfström

Pirkko Nuolijärvi

Petra Saarnisto

Caroline Sandström

Katariina Summanen

© 2026 kirjoittajat, Kotimaisten kielten keskus ja SKS Kirjat

SKS Kirjat on Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kustannusosakeyhtiön toiminimi. SKS:n julkaisujen kokoelma (1834–) kuuluu Unescon kansalliseen Maailman muisti -rekisteriin.

ISBN 978-951-858-710-4 (painettu)

ISBN 978-951-858-779-1 (epub)

ISBN 978-952-427-145-5 (pdf)

ISSN 2323-7392 (painettu)

ISSN 2670-0131 (verkkójulkaisut)

www.skskirjat.fi

Graafinen suunnittelu ja kuvien reproduktio: Jaana Tarsa

Sisälllys – Innehåll

Alkusanat 8

Förord 10

Tervehdykset – Hälsningar 12

Kotimaisten kielten keskuksen juurilla – En tillbakablick på Språkinstitutets verksamhet

Kotimaisten kielten keskuksen vaiheita 1976–2026 21

Pirkko Nuolijärvi & Leena Nissilä

Henkilökuntayhdistys edunvalvojana ja virkistystoiminnan
järjestäjänä 34

Petra Saarnisto

Kielilautakunnat suomen ja ruotsin kielen huollon tukena –
Språknämnderna som stöd för den finska och svenska språkvården 36

Sari Maamies & Charlotta af Hällström-Reijonen

Painetuista sanakirjoista verkkosanakirjoiksi –

Från tryckta till digitala ordböcker 47

Anna Ryödi, Caroline Sandström & Katariina Summanen

Suomen kielen perussanakirjasta Kielitoimiston sanakirjaksi 62

Minna Haapanen

En finsk-svensk ordbok för alla 64

Nina Martola

Suomen kieltä tutkimassa yliopistojen kanssa 66

Terhi Ainiala & Pirjo Hiidenmaa

1800-luvun kielen hankkeet aineistojen ja
tutkimuksen vuorovaikutuksena 76

Petri Lauerma

Tekstianalyysi rikostutkinnan apuna 79

Ulla Tiililä

Sanojen alkuperän äärellä **81**
*Kirsti Aapala, Ulla-Maija Forsberg,
Eino Koponen & Klaas Ruppel*

Sukukielten ajaton ja rajaton perintö **93**
Lotta Jalava & Ribo Grüntbal

Tietohallintoyksikön historiaa **104**
Tarmo Rabikainen & Outi Lehtinen

Kotimaisten kielten keskus osana yhteiskuntaa – Språkinstitutet som en del av samhället

Näkökulmia Kotimaisten kielten keskuksen yhteiskunnalliseen tehtävään –
Perspektiv på Språkinstitutets samhällsuppdrag **113**
*Leena Nissilä, Lotta Jalava, Tiina Onikki-Rantajääskö,
Jannika Lassus & Matti Räsänen*

”Ihmisen oikeus äidinkieleen on vaalittavimpia oikeuksia” **130**
Sirpa Käbkönen

Työtä vähemmistökielten hyväksi **133**
Leena Nissilä, Pirkko Nuolijärvi & Matti Räsänen

Kansainvälinen yhteistyö – Internationellt samarbete **145**
*Charlotta af Hällström-Reijonen, Caroline Sandström,
Pirkko Nuolijärvi, Leena Nissilä, Aino Piehl, Ulla Onkamo,
Henna Leskelä & Heikki Hurta*

Kielitiedon välittäjä **169**
Risto Uusikoski

Sosiaalisen median keskus **176**
Olli Tamminen

”Kun kieli kiehtoo, sen pitää antaa viehättää” **178**
Juha-Matti Tammela

Kotimaisten kielten keskuksen tehtävät – Språkinstitutets uppgifter

Kielenhuolto ennen ja nyt – Språkvård förr och nu **181**
*Charlotta af Hällström-Reijonen, Salli Kankaanpää,
Henna Leskelä & Henri Satokangas*

- Suomen kielen huolto vuosituhannen vaihteessa **198**
Pirjo Hiidenmaa
- "Språket är journalistens viktigaste arbetsredskap" **200**
Minna Levälähti
- Nimistönhuoltoa paikannimistä palvelujen nimiin **202**
Ulla Onkamo
- Nimiarkisto kulttuuriperinnön säilyttäjänä **216**
Helinä Uusitalo
- Valtakunnallinen virkakielityö **219**
Ulla Tiililä
- Työelämän kirjoittajia kouluttamassa **231**
Annastiina Viertiö
- Myndighetsspråkvårdens framväxt i Finland **233**
Mia Falk
- "Hallinto toimii tekstien varassa" **236**
Jenni Viinikka
- Aineistot ohjaamassa sanakirjatyon periaatteita –
Samlingarna styr principerna för ordboksarbetet **239**
*Tarja Riitta Heinonen, Heikki Hurta, Pirkko Kuutti &
Caroline Sandström*
- Aineistot kieliviranomaisen resurssina ja palveluna **255**
Sakari Korpikallio
- Kansallisesti merkittävä nauhoitekokonaisuus **262**
Sakari Korpikallio
- Suomen ja sen sukukielten tieteellinen kirjasto **265**
Ulriikka Puura
- Loppusanat **278**
- Slutord **279**
- Kirjoittajat ja toimituskunta – Författare och redaktörer **280**
- Keskeisiä verkkolähteitä – Centrala källor på nätet **284**
- Lähteitä ja lisälukemista – Källor och lästips **287**

Alkusanat

Edessä on Kotimaisten kielten keskuksen juhlakirja. Teos valottaa Kotimaisten kielten keskuksessa (jäljempänä Kotus) tehtävän kielityön historiaa, nykyisyyttä ja tulevaisuuttakin. Kotuksen perustamisesta tulee 1. maaliskuuta 2026 kuluneeksi 50 vuotta. Viiden vuosikymmenen varrella moni asia – nimikin – on muuttunut, mutta Kotus toimii edelleen aktiivisesti kotimaisten kielten parissa kaikenkielisten suomalaisten hyödyksi ja kielten aseman edistämiseksi yhteiskunnassa.

Kotimaisten kielten tutkimuskeskus perustettiin vuonna 1976 liittämällä yhteen useita suomen ja sen sukukielten sekä ruotsin kielen alalla toimivia organisaatioita ja hankkeita. Näitä olivat esimerkiksi Sanakirjasäätiö, Suomen Akatemian kielitoimisto, Suomen nimiarkiston säätiö, Svenska språkvårdsnämnden ja Folkmålskommissionen. 50-vuotisjuhlansa kynnyksellä Kotus on jälleen yhden muutoksen edessä: vuodesta 2026 lähtien keskus on osa Opetushallitusta.

Tähän kirjaan ovat kirjoittaneet lukuisat Kotuksen nykyiset ja entiset työntekijät. Artikkeleissa keskuksen toimintaa tarkastellaan muun muassa kielenhuollon, sanakirjatyön, aineistojen ja kielipolitiikan näkökulmasta. Oman lisänsä tuovat yhteistyökumppanien puheenvuorot sekä eräiden keskeisten kohderyhmien – julkishallinto, media, opettajat, kirjailijat – edustajien kirjoitukset. Näissä

teksteissä kieliviranomaisen merkitys muille kielen ammattilaisille avautuu eri perspektiiveistä.

Teos jakautuu kolmeen osaan, jotka ovat ”Kotimaisten kielten keskuksen juurilla”, ”Kotimaisten kielten keskus osana yhteiskuntaa” ja ”Kotimaisten kielten keskuksen tehtävät”. Kuten Kotuksen työssä muutenkin, kirjassa noudatetaan rinnakkaiskielisyuden periaatetta. Se tarkoittaa, että kullakin kirjoittajalla on ollut mahdollisuus kirjoittaa osuutensa omalla kielellään – suomeksi tai ruotsiksi. Niinpä osassa artikkeleista on käytetty kahta kieltä. Artikkelin otsikko kertoo, millä kielellä tai kielillä teksti on kirjoitettu.

Kirjan tärkeimmät lähteet on koottu lopussa olevaan lähdeluetteloon. Lähteenä on hyödynnetty myös Kotuksen toimintakertomuksia sekä hankesuunnitelmia ja muita sisäisiä dokumentteja, joita ei ole merkitty lähdeluetteloon. Osa kirjan sisällöstä perustuu kirjoittajien ja heidän kollegoidensa muisteluihin.

Kotuksen 50-vuotisjuhlavuosi on myös kotimaisten kielten teemavuosi. Vuonna 2026 on tavoitteena nostaa esille kotimaisia kieliä ja niiden yhteiskunnallista ja kulttuurista merkitystä. Myös tätä tavoitetta kielityötä kuvaava kirja palvelee.

Kiitämme Suomalaisen Kirjallisuuden Seuraa ja SKS Kirjat-kustantamoa hyvin sujuneesta yhteistyöstä. Teoksen rahoituksesta kiitämme opetus- ja kulttuuriministeriötä. Lämmin kiitos myös kirjaan kirjoittaneille ja muille työhön osallistuneille. Toivomme juhlakirjan tavoittavan kotimaisten kielten ystävät!

Helsingin Hakaniemessä marraskuussa 2025
kirjan toimituskunta

Förord

Framför dig har du Institutet för de inhemska språkens jubileumsbok. Boken ger en inblick i det arbete för språken som har gjorts vid Institutet för de inhemska språken (i fortsättningen Språkinstitutet), men också det arbete som görs nu och i framtiden. Den 1 mars 2026 har det gått femtio år sedan Språkinstitutet grundades. Mycket har förändrats under fem årtionden – däribland namnet – men institutet verkar fortfarande aktivt för de inhemska språken till glädje och nytta för finländare med varierande språklig bakgrund och för att främja språkens ställning i samhället.

Språkinstitutet grundades år 1976 under namnet Forskningscentralen för de inhemska språken genom en sammanfogning av flera olika organisationer och projekt med koppling till finskan och dess släktspråk samt till svenskan i Finland. Bland dessa fanns till exempel stiftelsen Sanakirjasäitiö, Finska språkbyrån vid Finlands Akademi, stiftelsen för finska namnarkivet, Svenska språkvårdsnämnden och Folkmålskommissionen. När femtioårsjubileet närmar sig står Språkinstitutet inför en ny förändring: vid ingången av 2026 blir institutet en del av Utbildningsstyrelsen.

Denna bok innehåller bidrag av ett flertal skribenter som arbetar eller har arbetat på Språkinstitutet. Artiklarna belyser verksamheten inom språkvård, ordboksarbete, materialinsamling och språkpolitik ur olika synvinklar. Boken innehåller också bidrag av

samarbetspartner och representanter för våra centrala målgrupper såsom den offentliga sektorn, medier, lärare och författare. Texterna ger läsaren en inblick i vilken betydelse språkmyndigheten har för professionella språkbrukare.

Boken består av tre delar: ”En tillbakablick på Språkinstitutets verksamhet”, ”Språkinstitutet som en del av samhället” och ”Språkinstitutets uppgifter”. I boken, liksom i arbetet på Språkinstitutet i övrigt, tillämpas principen om parallellspråkighet. Det innebär att varje skribent har haft möjligheten att skriva på sitt eget språk – på finska eller svenska. En del artiklar är därför skrivna delvis på svenska och delvis på finska. Rubrikerna talar om vilket eller vilka språk de enskilda texterna är skrivna på.

I slutet av boken finns en källförteckning över de viktigaste källorna. En del interna källor som verksamhetsberättelser och projektplaner redovisas däremot inte i källförteckningen. En del av bokens innehåll bygger också på skribenternas hågkomster.

Året för Språkinstitutets femtioårsjubileum är också ett temaår för de inhemska språken. Målet för år 2026 är att lyfta fram de inhemska språken och deras samhälleliga och kulturella betydelse. Genom att beskriva det arbete som görs för språken främjar jubileumsboken även detta mål.

Vi tackar Finska Litteratursällskapet och förlaget SKS Kirjat för ett välfungerande samarbete. För finansieringen av boken tackar vi Undervisnings- och kulturministeriet. Vi riktar också ett varmt tack till dem som har bidragit med artiklar och till alla andra som har medverkat i arbetet med boken. Vår förhoppning är att jubileumsboken ska nå ut till alla vänner av de inhemska språken!

Hagnäs, Helsingfors i november 2025
jubileumsbokens redaktion

Tervehdykset – Hälsningar

Onnittelien opetus- ja kulttuuriministeriön puolesta 50 vuotta täyttävää Kotimaisten kielten keskusta merkittävästä työstä suomalaisen yhteiskunnan hyväksi.

Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen (Kotus) perustaminen ei ollut helppo prosessi. Taustalla oli lukuisia organisaatioita ja hankkeita, jotka vuonna 1976 saatiin koottua kansalliseksi tutkimuslaitokseksi. Kuluneiden vuosikymmenien aikana Kotus on muuttunut ja muuttanut monta kertaa. Perustehtävä on säilynyt samana. Kansalliskielten huolto ja sanakirjatyö sekä muiden kotimaisten kielten asemasta huolehtiminen ovat edelleen Kotuksen vastuulla. Tehtävä on aivan keskeinen Suomen yhteiskunnan ja kulttuurin kehittymisen kannalta.

Kotus tunnetaan tinkimättömänä ja luotettavana hyvän kielenkäytön edistäjänä. Tinkimättömyys ei kuitenkaan tarkoita uudistumiskyvyttömyyttä. Kotus on uudistanut organisaatiotaan toimintaedellytysten ja -ympäristön muuttuessa. Tinkimättömyys ei myöskään tarkoita kangistumista hyvän kielenkäytön kaavoihin. Kielet elävät ajassa ja kehittyvät käyttäjiensä myötä, ja Kotus tunnistaa ja tukee kielten käytänteiden uudistumista.

Keskuksen sanakirjatyön kokonaisuus on henkisen kulttuuriperinnön tallentamista ja uuden kulttuurin luomista. Kotus on viirastona ketterä toimija. Se on onnistunut varmistamaan historial-

listen sanakirjojen loppuunsaattamiseen tarvittavan rahoituksen opetus- ja kulttuuriministeriön sekä suomen- ja ruotsinkielisten säätiöiden yhteistyötä hyödyntämällä.

Kotus on ainutlaatuisine tehtävineen olennainen osa uudistuvaa sivistyshallintoa. Opetus- ja kulttuuriministeriön hallinnonalan virastouudistuksella on pyritty vahvistamaan sivistyspolitiikan vaikuttavuutta yhteiskunnan kehittämisessä. Suomalaisen yhteiskunnan menestys perustuu vahvoihin demokraattisiin instituutioihin, moniarvoiseen kansalaisyhteiskuntaan sekä kaikkien täällä asuvien ihmisten haluun ja kykyyn toimia aktiivisesti yhteiskunnan kehittämisessä. Kieli on demokratian toteutumisen ytimessä. Viranomaisen käyttämän kielen pitää avautua kaikille, olla asiallista, selkeää ja ymmärrettävää. Vaikka organisaatorakenteet uudistuvat vuoden 2026 alussa, Kotuksen asiantuntijatehtävien itsenäinen asema ja toimintaedellytykset on turvattu. Näin toimimme, koska mikään muu taho ei pidä huolta kansalliskielistämme ja muista kotimaisista kielistämme. Ilman niitä ei olisi Suomea.

Anita Lehikoinen

kansliapäällikkö (2013–2025)

opetus- ja kulttuuriministeriö

Yhtenä oikeusministeriön lakisäätöisenä tehtävänä on kielellisten oikeuksien edistäminen. Tavoitteen toteuttamiseksi yhteistyö Kotimaisten kielten keskuksen (Kotus) kanssa on ollut vuosien varrella monipuolista ja tuottoisaa. Ministeriön puolesta näin ollen onnittelut hyvälle yhteistyökumppanillemme, 50-vuotiaalle Kotukselle!

Kuluneiden 50 vuoden aikana ihmisoikeusajattelu on mennyt merkittävästi eteenpäin, samoin kielelliset oikeudet. Perusoikeus uudistuksessa saimme nimenomaisesti kielellisiä oikeuksia koskevan kirjauksen. Suomi on myös liittynyt laajasti kielellisiä oikeuksia ja vähemmistöoikeuksia määritteleviin kansainvälisiin sopimuksiin. Näiden sopimusten merkitys on selkeästi kasvanut Suomessa viime vuosikymmenien aikana.

Perusoikeussääntelyä konkretisoivat kielilaki (vuodelta 2003), saamen kielilaki (2003) sekä viittomakielilaki (2015). Lisäksi esimerkiksi yhdenvertaisuuslaki on merkityksellinen kaikkien kieliryhmien yhdenvertaisuuden näkökulmasta.

Kielellisten oikeuksien toteutumista seurataan eri tavoin, ja oikeusministeriön tarkoituksena on lähiaikoina arvioida kielilain-säädännön toteutumista. Parhailtaan sovellettavina ovat valtioneuvoston hyväksymät *Kansalliskielistrategia* (2021) sekä ensimmäinen muita kieliä koskeva kokonaisvaltainen *Kielipoliittinen ohjelma* (2022). Tämän työn näkökulmasta Kotuksen laaja-alaiset tehtävät kansalliskielten ja Suomessa puhuttujen kotoperäisten vähemmistökielten hyväksi ovat erittäin merkittäviä.

Kielelliset oikeudet ovat tärkeitä sekä identiteetin ja kulttuurin ylläpitämisen että yhteiskunnallisen osallisuuden näkökulmasta. Kieli on väline toteuttaa sananvapautta, ja se on siten demokraattisen oikeusvaltion peruselementti. Kieli mahdollistaa kuulumisen ja historiallisen jatkumon. Kielen asema on merkittävä myös parhailtaan käynnissä olevissa saamelaisten totuus- ja sovintokomission työssä sekä kuurojen ja viittomakielisten totuus- ja sovintoprosessissa.

Kotimaisten kielten keskus pyrkii edistämään toimialaansa kuuluvien kielten käyttöä yhteiskunnassa. Tällä työllä se edistää oikeuksien toteutumista, yhteiskunnallista osallisuutta ja suomalaista demokratiaa. Tälle työlle toivotan kaikkea menestystä jatkossakin!

Johanna Suurpää
osastopäällikkö
oikeusministeriö

Kotimaisten kielten keskuksen (Kotus) merkitys suomalaiselle yhteiskunnalle lähtee siitä, että kielillä on olennainen rooli ihmisen elämässä. Kieliin (joskus yhteen, usein useampaan) perustuvat sekä yksilön ajattelu että sosiaalinen vuorovaikutus.

Kotuksen tärkeimpiin tehtäviin kuuluu kielenhuolto, jonka tavoitteena on keskuksen oman määritelmän mukaan selkeä, ymmärrettävä

ja tilanteeseen sopiva kieli. Kielenhuolto kasvoi 1900-luvun loppuun mennessä aikuiseksi: se on nykyisin kansalaisten kieliymmärryksen ja kielitiedon lisäämistä. Jollei Kotus pystyisi tarjoamaan monipuolista kielitietoa suomalaisille, erityisesti ne, joilla ei ole tätä tietoa vahvistavaa koulutusta, joutuisivat askartelemaan kielen kanssa saamatta siihen tukea. Tuloksena olisi epäselvää kieltä ja vieraannuttavaa jargonia eli kielteisiä vaikutuksia demokratiaan. Kielestä ja kielistä tulisi ulossulkemisen muotoja.

Suomessa on pitkä monikielisuuden perinne toisin kuin monessa ainakin pinnallisesti yksikielisessä Euroopan maassa. Suomi on perustuslain tasolla kaksikielinen maa. Uudessa Kotuksenkin asemaa säätelevässä laissa keskuksen tehtäviin kuuluu myös inarinsaamen, koltansaamen, pohjoissaamen, suomalaisen ja suomenruotsalaisen viittomakielen, romanikielen ja karjalan kielen käytön ja elvytystoimien seuraaminen. Virallinen Suomi siis tunnustaa monikielisuuden. Kotuksella on sen turvaamisessa tärkeä ja Koneen Säätiönkin mielestä arvokas tehtävä.

Koneen Säätiössä koetaan tärkeäksi myös se, että Kotuksessa säilyy vahva kytkös kielentutkimukseen. *Vanhan kirjasuomen sanakirjaa* on vuodesta 2012 alkaen laadittu pääosin Koneen Säätiön rahoituksella. Säätiö on myös rahoittanut muun muassa *Suomen murteiden sanakirjaa*. Muutkin suomalaiset yksityiset säätiöt osallistuvat tällä hetkellä Kotuksen sanakirjatyön rahoittamiseen. Tässä työssä korkea tieteellinen laatu yhdistyy tieteen yleistajuistamiseen.

Koneen Säätiössä toivomme Kotukselle menestystä ja suurta itsenäisyyttä kaikkien suomalaisten kieliymmärryksen edistäjänä.

Ilona Herlin, hallituksen puheenjohtaja

Kalle Korhonen, tiede- ja taiderahoituksen johtaja

Ulla Tuomarla, toimitusjohtaja

Koneen Säätiö

Svenska litteratursällskapet i Finland och Svenska kulturfonden gratulerar Institutet för de inhemska språken med anledning av institutets 50-årsjubileum.

Våra nationalspråk utgör grunden för vårt lands kultur och samhälle. Det är därför synnerligen viktigt att staten tar sitt ansvar för vården, utvecklandet och bevarandet av våra nationalspråk svenskan och finskan samt minoritetsspråken genom att upprätthålla verksamheten vid Institutet för de inhemska språken (Språkinstitutet). För vår samhälleliga och kulturella resiliens vid kriser är det viktigt att våra nationalspråk bevaras starka och livskraftiga. Detta betonas i synnerhet i det nuvarande världsläget. Här är det arbete som Språkinstitutet utför centralt.

Det svenska språket i Finland ligger i själva kärnan av såväl Svenska litteratursällskapets som Svenska kulturfondens syfte. Det är därför självklart att Språkinstitutet alltid har varit en central samarbetspartner för dem, och så kommer det även att vara i framtiden.

Den svenska verksamheten inom institutet har till många delar sina rötter i Svenska litteratursällskapets verksamhet. Redan när litteratursällskapet grundades 1885 inleddes arbetet med att samla in de svenska dialekterna i Finland. När Språkinstitutet i sin tur grundades 1976 överfördes både Svenska litteratursällskapets Namnavdelning och projektet *Ordbok över Finlands svenska folk-mål* till institutet. Namnavdelningen hade grundats 1965 för att dokumentera ortnamnen i svenskbygderna, och ordboksprojektet hade sedan 1930-talet drivits av Folkmålskommissionen som administrerades av litteratursällskapet med statlig finansiering. Väsentliga delar av arkivmaterialen för dessa projekt förblev dock i litteratursällskapets arkiv.

Den nära relationen mellan Språkinstitutets svenska verksamhet och Svenska litteratursällskapets arkiv syns också i att man verkade på samma adress från 1976 till 1998, först på Fabiansgatan 7 och sedan på Sörnäs strandväg 25. Under de gångna 50 åren har litteratursällskapet haft ett tätt samarbete med institutet i synnerhet när det gäller dokumentationen av dialekter och ortnamn. Även

Svenska kulturfonden har under årens lopp stött institutets svenska verksamhet i många olika sammanhang.

Den senaste stora samarbetsatsningen är det stöd som Svenska litteratursällskapet och Svenska kulturfonden gav *Ordbok över Finlands svenska folkmål* 2023. Det avtal som då ingicks innebär att finska staten å ena sidan och Svenska litteratursällskapet och Svenska kulturfonden å andra sidan till lika delar förbundit sig att finansiera arbetet med att slutföra ordboken fram till 2036. På detta sätt tryggas ordbokens framtid. Därefter överförs de unika dialektsamlingarna som ligger till grund för ordboken till litteratursällskapets arkiv.

Svenska litteratursällskapet och Svenska kulturfonden önskar Språkinstitutet lycka och välgång med det fortsatta arbetet för att våra modersmål, vårt bästa arv, ska ljuda högt och fritt från strand till strand i tusen sjöars land.

Björn Teir, verkställande direktör
Svenska litteratursällskapet i Finland
Sören Lillkung, verkställande direktör
Svenska kulturfonden

Hamili. Mikä on *hamili*? Jokaisella meistä on kokemus siitä, kuinka pieni lapsi rakentaa maailmaansa sanoilla: katsoo ympärilleen, keksii ja kokeilee. Sanoilla hahmotamme identiteettiämme, paikkaamme tässä maailmankaikkeudessa. Me ilmaisemme itseämme. Mutta otamme sanoilla myös mittaa toisistamme keskustelemalla, rakentamalla väittämiä ja vastaväittämiä.

Kieli elää ympärillämme. Nuorten esikoiskirjailijoiden teoksissa on sanoja, joita varttuneempi lukija ei ole koskaan aikaisemmin nähnyt. *Aku Anikka* tarjoilee puolestaan ilmaisuja, jotka nuori lukija saattaa kohdata ensimmäistä kertaa. Kun kerran lukee vaikkapa *jäyhästä jököttäjästä*, sanoja ei voi unohtaa.

Kieli on identiteettimme rakennusainetta. Se imuroi sisäänsä syötteitä kaikkialta: musiikista, visuaalisesta kulttuurista, lyriikasta, rakennetusta ympäristöstä ja maisemasta – mutta ennen kaikkea

toisilta ihmisiltä. Kielen variaatio, kuten murteet, avartaa näkymän koko Suomen kokoiseksi ja rakentaa nerokkaita siltoja sukupolvien väliin. Suomen kieli on mielikuvituksellista, hauskaa ja kuritonta. Se on liimaa, joka pitää yhteisön kasassa.

Kieltä pitää myös kehittää. Ei esimerkiksi riitä, että tutkimusta julkaistaan saavutettavuuden nimissä yksinomaan englanniksi. Tutkijoilla tulee olla käytettävissään kattava ja ajantasainen tutkimusalakohtainen erikoissanasto myös kansalliskielillä.

Suomen Kulttuurirahasto tekee mittavaa ja pitkäjänteistä työtä tukeakseen kieltä ja kulttuuria. Lukeminen ja lukemiseen kannustaminen ovat osa tätä. Kannamme vastuuta myös siitä, kuinka suomalaiset asennoituvat vuoropuheluun ja yhdessä tekemiseen yli kieli- ja kulttuurirajojen. Vuoropuhelu on jo nyt osa suomalaisten identiteettiä monikulttuuristuvassa arjessamme. Voimmekin kysyä, kuinka kulttuurien monipuolistuva kattaus kaikkua kielissämme.

Lopuksi vielä sanan *hamilista*. Sehän on – tietenkin – isovanhempien kesäkattauksen kukallista pöytäliinaa paikallaan pitävä helmapaino, kuten eräs pieni ihminen asian muotoili.

Suomen Kulttuurirahaston puolesta toivotan Kotimaisten kielten keskukselle mitä parhainta tulevaisuutta rikkaiden kieltemme parissa!

Susanna Pettersson

toimitusjohtaja, dosentti
Suomen Kulttuurirahasto

Vuonna 2026 vietetään kotimaisten kielten teemavuotta, mikä onkin oivallinen tapa juhlistaa Kotimaisten kielten keskuksen (Kotus) 50-vuotista toimintaa. Kotuksen puolivuosisataista historiaa on haluttu kunnioittaa myös tällä juhlakirjalla, joka tuo esiin keskuksen toiminnan juuria ja kaaria.

Osa Kotuksen juurista johtaa Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran (SKS) piirissä aikoinaan virinneeseen kielityöhön. Kun SKS vuonna 1831 perustettiin, elettiin hyvin toisenlaisessa Suomessa:

maa oli osa monikansallista Venäjän valtakuntaa, ja hallinnon kieli oli ruotsi. Näissä oloissa SKS:n perustajilla oli yltiöpäinen unelma tehdä rahvaan kielestä – suomesta – kieli, jolla jonakin päivänä kirjoitettaisiin kaunokirjallisia teoksia, tehtäisiin tiedettä ja toimitaisiin yhteiskunnan eri osa-alueilla. Työhön tartuttiin keksimällä sana *kirjallisuus* seuran nimeä varten.

Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen perustamisen aikaan, vuonna 1976, suomi oli ollut yhteiskunnallisessa mielessä maan valtakieli jo useiden vuosikymmenten ajan. Suomen kielen aseman vahvistuminen oli lisännyt tasa-arvoa koulutus- ja uramahdollisuuksien suhteen, mutta samaan aikaan myös syrjäyttänyt ja marginalisoinut vähemmistökieliä. Keskukseen perustaminen vahvisti kielipoliittista tavoitetta tukea ja säilyttää Suomen kielellistä monimuotoisuutta. Kotukseen keskitettiin kielityön asiantuntijuutta yhdistämällä useita alan hankkeita ja organisaatioita, joista erityisesti kielitoimiston ja Sanakirjasäätiön historia kytkeytyy läheisesti SKS:aan.

Vuosikymmenten kuluessa Kotus ja SKS ovat tehneet yhteistyötä sekä suomen että vähemmistökielten kysymyksissä. Kotuksen asiantunteva ja paneutunut työ kansallis- ja vähemmistökielten hyväksi on sivistystyötä, jonka vaikutukset suomalaiseen yhteiskuntaan ovat moniulotteisia ja kauaskantoisia.

Suomi on ollut aina monikielinen maa, ja kielimaisemamme on yhä monimuotoisempi. Kieli on silta, joka mahdollistaa ihmisten välisen yhteyden. Tätä yhteyttä on tarpeen tukea sekä kotimaisten kielten käyttöön kannustavilla rakenteilla että joustavilla monikielisillä käytänteillä. Kiitän 50-vuotisjuhlavuottaan viettävää Kotusta hedelmällisestä yhteistyöstä ja toivotan jatkossakin menestystä tärkeässä tehtävässä: kotimaisten kielten vaalimisessa ja niiden arvon ja merkityksen esiin tuomisessa.

Kati Mikkola

päsihteeri

Suomalaisen Kirjallisuuden Seura

Kotimaisten kielten keskuksen juurilla

En tillbakablick
på Språkinstitutets verksamhet

Kotimaisten kielten keskuksen vaiheita 1976–2026

Pirkko Nuolijärvi & Leena Nissilä

Kotimaisten kielten tutkimuskeskus (Kotus) perustettiin 1. maaliskuuta 1976, mutta sitä ei alettu rakentaa tyhjälle tontille. Toiminnan perustukset oli valettu suomen ja sen sukukielten sekä ruotsin kielen alalla toimivissa organisaatioissa ja hankkeissa, jotka vuosikymmenien ajan olivat olleet opetusministeriön jakaman valtionavun piirissä. Tässä artikkelissa tarkastelemme Kotuksen tehtävien muotoutumista ja organisaation rakentamista 1970-luvulta tähän päivään. Esittelemme keskuksen tehtäväkentän osa-alueita tiiviisti; tarkemmin niitä käsitellään kirjan muissa artikkeleissa.

Kotuksen synty ei ollut mikään itsestäänselvyys. 1960-luvun loppuun mennessä oli kypsynyt ajatus valtion kielentutkimuslaitoksesta. Tämä liittyi siihen, että 1960-luvulla valtio alkoi ylipäättään järjestellä tieteen rahoitusta ja organisaatioita uuteen uskoon. Tuolloin opetusministeriö pyysi *Nyky-suomen sanakirjan* päätoimittajaa, dosentti Matti Sadeniemeä laatimaan lausunnon, joka sisältäisi muun muassa ehdotuksen uudeksi kotimaisten kielten toimintoja koskevaksi organisaatorakenteeksi. Lopulta vuonna 1970 valtioneuvoston asettama komitea esitti alan laitosten ja sanakirjahankkeiden yhdistämistä tutkimuskeskukseksi. Opetusministeriö yritti neljästi saada valtion tulo- ja menoarvioon määrärahan keskuksen perustamiseksi, mutta valtiovarainministeriön punakynä pyyhki ehdotuksen pois kerta toisensa jälkeen.

Vielä kerran koottiin kotimaisten kielten tutkimuslaitostyöryhmä, joka esitti mietinnössään vuonna 1974, että perustetaan valtion laitos, joka saa rahoituksen osaksi verovaroista, osaksi veikkausvoittovaroista. Virkamieshallitus, jonka opetusministerinä oli Helsingin yliopiston itämerensuomalaisten kielten professori Lauri Posti, vei prosessin loppuun, ja Kotus perustettiin vuonna 1976. Laitoksen luonteesta ja sijainnistakin käytiin keskusteluja, ja yhtenä ajatuksena oli toimintojen hajauttaminen: murre-sanakirjaa olisi tehty Jyväskylässä, karjalan kielen sanakirjaa Joensuussa.¹ Helsinkiin Kotus kuitenkin pääosin sijoitettiin.

Yksi aiemmin valtionapua saaneista organisaatioista oli Sanakirjasäätiö, joka oli perustettu kansankielen sanakirjan (*Suomen murteiden sanakirjan*) suurhanketta varten. Sanakirjasäätiöön kuuluivat Kotuksen perustamisvaiheessa myös etymologista sanakirjaa toimittava Suomen Suku, karjalan kielen sanakirjahanke ja vanhan kirjasuomen jaos. Lisäksi Kotukseen siirrettiin vuodesta 1949 Suomen Akatemian alaisena toimineen Nykysuomen laitoksen tehtävät eli silloisen kielitoimiston ja kielilautakunnan toiminta. Suomen nimiarkiston säätiö sekä Helsingin yliopiston yhteydessä toiminut Suomen kielen nauhoitearkisto ja Turun yliopiston yhteydessä toiminut Lauseopin arkisto tulivat niin ikään osaksi tutkimuskeskusta. Kotuksen kirjasto muodostui Suomen Suvun ja Suomalais-Ugrilaisen Seuran kirjastojen kokoelmista.

Ruotsin kielen osalta Kotuksen tehtäväksi tuli ensinnäkin Suomen ruotsalaismurteiden tutkimus ja sanakirjatyö, jota aiemmin oli harjoittanut Folkmålskommissionen erillisin valtionavuin Sanakirjasäätiön tavoin. Toiseksi toiminta-alueeksi tuli Suomen ruotsinkielisen paikannimistön tallennus ja huolto, jota oli hoitanut Svenska litteratursällskapetin Folkkultursarkivet ja sen paikannimi-jaosto. Kolmantena Kotukseen siirtyi ruotsin kielen huolto, Svenska språkvårdsnämnden, jonka kotina siihen asti oli ollut Suomenruotsalaiset kansankäräjät eli Folktinget.

1 Lähteenä keskustelu Raimo Jussilan kanssa 20.3.2025.

Näistä aineksista opetusministeriön alaisuuteen luotiin Kotimaisten kielten tutkimuskeskus – Forskningscentralen för de inhemska språken. Näin valtiovalta yritti turvata keskeisten ja pitkäjänteisten kulttuurihankkeiden rahoituksen. Tämä oli rohkea ja ennakkoluuloton päätös silloisilta päättäjiltä.

Kotuksen perustamisesta säädettyssä laissa todetaan näin: ”Suomen ja ruotsin kielen tutkimusta ja huoltoa, suomen sukukielten tutkimusta sekä saamen kielen huoltoa varten on kotimaisten kielten tutkimuskeskus.” Ensimmäinen saamen kielen tutkijan toimi perustettiin vuonna 1981; tutkija työskenteli Utsjoella. Vuonna 1988 puolestaan käynnistettiin viittomakielen ja 1995 romanikielen tutkimus ja sanakirjatyöt. Kielenhuollon asiantuntijaeliminä toimivia lautakuntia oli aluksi kolme: suomen, ruotsin ja saamen kielten lautakunnat. Vuonna 1997 perustettiin lisäksi romanikielen ja viittomakielen lautakunnat, ja vuoden 2026 alussa toimintansa aloittaa karjalan kielen lautakunta.

Kotimaisten kielten keskuksen johtajat

Tuomo Tuomi (1976–1994)

Pauli Saukkonen (1995–1998)

Pirkko Nuolijärvi (1998–2016)

Ulla-Maija Forsberg

(2016–2021)

Leena Nissilä (2021–)

Ensi vuosikymmenten toiminnan linjoja²

Uudelle tutkimuskeskukselle luotiin ajalle tyypilliseen tapaan niin sanottu keskipitkän tähtäyksen toimintasuunnitelma. Siinä määriteltiin, miten keskus käytännössä aikoi toteuttaa lakisääteisiä tehtäviään. Lisäksi linjattiin tutkimushankkeiden kokonaistavoitteet. Kuusivuotiskautena 1977–1982 Kotus ehdotti perustettavaksi 10 uutta ylimääräistä ja 15 uutta työsuhteista tointa eli yhteensä 25 tointa.

² Tämä osio pohjautuu Leena Nissilän ja Lotta Jalavan esitelmään Kielitieteen päivillä 14.5.2025.

Vuosien 1978–1982 toiminta- ja taloussuunnitelmassa tehtävien jakautuminen on kuvattu seuraavasti:

- keruu- ja arkistointivelvoite: hankittava, säilytettävä ja järjestettävä suomen ja ruotsin kielen sekä saamen ja suomen muiden sukukielten tieteellisessä tutkimuksessa tarvittavaa aineistoa
- ainesjulkaisuvelvoite: saatettava mainittuja aineistoja julkisuuteen (sis. useiden sanakirjojen toimitukset)
- tutkimusvelvoite: harjoitettava mainittujen kielten tutkimusta ja julkaistava tutkimustulokset (sis. *Suomen kielen etymologisen sanakirjan* toimituksen)
- kielenhuoltovelvoite: levitettävä yleistajuisessa muodossa suomen, ruotsin ja saamen käyttöä koskevia ohjeita ja suosituksia sekä muullakin tavoin kehitettävä näitä kieliä ilmaisuvälineenä (sis. suomen nykykielen sanakirjan toimituksen)
- hallinto.

Opetusministeriön palautteessa vuodelta 1977 todetaan, että Kotuksen tulisi olla ensisijaisesti palvelulaitos: ”Tutkimuskeskukseen tulisi tuottaa kaikki ne kielenhuoltopalvelukset, joita yleisö ja yhteiskunnan eri erikoisalajat tarvitsevat. Lisäksi sen on palveltava tutkijoita ja alan tieteellistä opetusta korkeakouluissa saattamalla käytettäväksi tarkoituksenmukaisin kriteerein järjestettyjä ja muokattuja kielenaineistoja ja pitämällä yllä eräitä arkistoja ja kokoelmia.” Päällekkäisyyksiä yliopistojen tehtävien kanssa kehoitettiin välttämään, ja lisäksi seuraavaan toiminta- ja taloussuunnitelmaan edellytettiin hahmoteltavaksi tutkimuspoliittista yleislinjaa.

Vuosien 1980–1984 toiminta- ja taloussuunnitelmassa jatkuu sama niukka linja: ”Nykyisessä niukkuustilanteessa tutkimuskeskukseen toiminta- ja taloussuunnitelma on pyritty laatimaan lähes ’nollakäsvun’ varaan. Toimintaansa aloitteleva laitos ei kuitenkaan ole koonaan voinut välttää esittämästä lisäresursseja.” Organisaatorinen rakenne oli tuolloin seuraava: kielitoimisto, nimitoimisto, ruotsin kielen toimisto, tutkimusarkisto Suomen suku, tutkimus- ja suunnittelutoimisto sekä hallintotoimisto. Myöhemmin organisaatioon

kuuluvat myös murretoimisto ja sukukielten toimisto. Vuonna 1994 toimistojaon tilalle tuli osastojako. Tuolloin esimerkiksi kirjakielen sanakirjojen toimitukset siirrettiin kielitoimistosta uuteen sanakirjaosastoon. Kielenhuolto-osastoon puolestaan sijoitettiin nimensä mukaisesti vain kielenhuoltotehtävät.

1980- ja 1990-luvuilla Kotus sai uusia tehtäviä ja käynnisti hankkeita. Palvelutehtävä oli tuolloinkin edelleen pääosin tutkimusta tukeva, mutta mukaan tuli myös laajemmin yhteiskuntaan suuntaavia tehtäviä ja uusia avauksia:

- virkakielen huolto ja kehittäminen
- romanikielen tutkimus, huolto ja sanakirjatyö
- suomalaisen viittomakielen tutkimus, huolto ja sanakirjatyö.

Vuosien 1990–1994 toiminta- ja taloussuunnitelma sisältää uusia tutkimushankkeita ja teemoja, kuten kansainvälisen toiminnan kehittämisen, tutkimuspoliittisen ohjelman, atk-järjestelmän ja toiminnan järjestelmällisen arvioinnin.

Kotimaisten kielten keskus kartalla

Kotus ei ole vuosikymmenten varrella muuttunut vain toiminnaltaan, vaan keskus on myös muuttanut moneen otteeseen. 1970-luvulta lähtien työtiloja oli useassa paikassa: Helsingin yliopiston päärakennuksessa (Fabianinkatu 33), Liisankatu 16:ssa, Luotsikatu 4:ssä ja Fabianinkatu 7:ssä. Turussa Henrikinkatu 3:ssa oli vogulin (mansin) sanakirjatoimitus ja Lauseopin arkisto. Saamen kielten tutkijat työskentelivät Utsjoella ja Inarissa.

Vuonna 1988 Helsingissä olevat toiminnot saatiin ensimmäistä kertaa saman katon alle, Sörnäisten rantatie 25:een. Sieltä Kotus siirtyi vuonna 2008 Vuorikatu 24:ään ja vuoden 2016 alussa Hakaniemenranta 6:een. Muilla paikkakunnilla Kotuksella ei enää ole toimintaa. Lauseopin arkisto siirrettiin Turun yliopistoon vuonna 1984 ja saamen kielten tutkimus ja huolto Oulun yliopiston Giellagas-instituuttiin vuonna 2012. Tätä artikkelia kirjoitettaessa on tiedossa, että vuodesta 2028 lähtien Kotuksen toimipaikka on nykyisissä Kansallisarkiston tiloissa Helsingin Kruununhaassa.

Tuottavuutta ja rakenteellista kehittämistä

Valtion henkilöstöä on vähennetty etenkin viime vuosina paljon, ja pieni Kotus on ollut osaltaan leikkausten kohteena. Kun vuonna 2006 Kotuksessa tehtiin vielä noin 110 henkilötyövuotta, vuonna 2015 luku oli enää 77 ja 2020-luvun alkupuolella noin 70. Keskuksen toiminnan supistaminen on selvästi koskettanut myös kansalaisia. Kun ensimmäiset merkit työntekijöiden merkittävästä vähentämisestä tulivat julki vuonna 2008, yli 12 000 henkilöä kirjoitti lyhyessä ajassa nimensä nettiadressiin Kotuksen puolesta ja lehdet julkaisivat lukuisia Kotusta kannustavia kirjoituksia. Myös eduskunnassa keskusteltiin tuolloin keskuksen työstä ja tulevaisuudesta, ja silloinen opetusministeri Sari Sarkomaa vakuutti, että Kotuksen asema turvataan. Vähennykset ja toiminnan supistaminen ovat kuitenkin jatkuneet senkin jälkeen.

Tiedepolitiikan linjaukset ja valtion tuottavuusohjelmat ovat vaikuttaneet paitsi Kotuksen kokoon myös siihen, millaiseksi sen työn sisältöä on eri aikoina suunnattu. Opetusministeriö perusti 2000-luvun ensikymmenen lopulla työryhmän, joka esitti vuoden 2010 alussa ehdotuksensa keskuksen tuleviksi suuntaviivoiksi. Kotuksen ja yliopistojen työnjakoa tuli selkeyttää, kuten maan tuolloinen hallitus vaati. Käytännössä tämä merkitsi sitä, että vuoden 2012 alusta eräitä suomen ja sen sukukielten tutkimustehtäviä sekä vähemmistökielten tehtävät siirrettiin yliopistoihin ja viittomakielen tehtävät Kuurojen Liittoon.

Mitä jäi jäljelle tästä myllytyksestä? Kotusta koskeva lainsäädäntö muuttui vuoden 2012 alussa, ja viraston nimi muutettiin ministeriön aloitteesta Kotimaisten kielten keskukseksi (Institutet för de inhemska språken). Keskuksen tehtäviksi säädettiin edelleen suomen ja ruotsin kielen huolto, neuvonta, sanakirjatyö ja näihin liittyvä tutkimus sekä kielen aseman edistäminen yhteiskunnassa, vaikka *tutkimus* jäikin laitoksen nimestä pois. 1990-luvulla lupaavasti alkaneet ja 2000-luvun alussa voimistuneet tutkimusprojektit ovatkin selvästi vähentyneet tai päättyneet, mutta kielenhuoltoon ja leksikografiaan liittyvää tutkimusta tehdään edelleen

mahdollisuuksien mukaan. Lisäksi Kotus on koordinoinut saamen kielten, viittomakielten ja romanikielen huoltoa lautakuntien kautta, vaikka näiden kielten tutkijoita ei keskuksessa enää ole. Vuoden 2026 alusta lähtien yksi Kotuksen tehtävistä uuden lain mukaan on seurata saamen kielten, viittomakielten, romanikielen ja karjalan kielen käyttöä ja elvytystoimia.

Kaikki vähennykset on pystytty tekemään vähitellen ilman, että henkilöstöä on irtisanottu. Eläkkeelle jääneiden tilalle ei ole läheskään aina pystytty palkkaamaan uusia työntekijöitä, hankkeita on aloitettu varovaisesti, ja aikaisemminkin säästeliäästi elänyt Kotus on elänyt yhä säästeliäämmiin.

Saavutettavampia sanakirjoja, ohjeita ja aineistoja

Henkilöstön vähennyksistä huolimatta Kotus on 2000-luvulla kehittänyt toimintaansa asiantuntija- ja palvelulaitoksena. Digitaalinen kehitys on avannut uusia mahdollisuuksia tuoda esille työn tuloksia ja aineistoja. Kotus on vahvistanut vuosituhanneksi ensikymmeneltä alkaen palveluidensa saavutettavuutta. Saavutettavuuden parantamiseksi on tarvittu sekä sisältöjen asiantuntijoita että it-asiantuntijoita, ja työtä on riittänyt. *Karjalan kielen sanakirja* julkaistiin verkossa vapaasti luettavaksi jo vuonna 2009. Vuonna 2012 verkossa alettiin tarjota *Suomen murteiden sanakirjaa*, vuonna 2013 *Ordbok över Finlands svenska folkmål* -teosta (Suomen ruotsalaismurteiden sanakirja) ja vuonna 2014 *Vanhan kirjasuomen sanakirjaa*. Vanhan kirjasuomen sanakirjatyö oli jo päätetty keskeyttää 2010-luvun alussa Kotuksen tehtäviä pohtineen opetus- ja kulttuuriministeriön työryhmän ehdotusten perusteella, mutta Koneen Säätiö tuli apuun ja mahdollisti työn jatkumisen.

Kaikkien ulottuvilla on nyt melkoinen määrä sana-artikkeleita suomen murteista, Suomen ruotsalaismurteista ja vanhan kirjasuomen kaudelta (1543–1810), ja lisää tulee joka vuosi. Kotus on ottanut huomioon myös Suomen muuttuneen kielitilanteen siten, että se on tuottanut kaksikielisiä sanakirjoja muunkielisten suomalaisten tarpeisiin. Verkossa ovat saatavilla *Suomi–somalisanakirja*,

Suomi–kurmandži-sanakirja ja *Suomi–sorani-sanakirja*. Lisäksi vuoden 2024 lopussa valmistui keskuksen verkkosivustolle sanakirja-portaali, joka lisää teosten käytettävyyttä, kun yhdellä haulla voi etsiä sanoja kaikista Kotuksen sanakirjoista.

Monien kielen ammattilaisten ja muidenkin kielenkäyttäjien harras toive täyttyi, kun *Kielitoimiston sanakirja* sekä *Kielikello*-lehden ja *Språkbruk*-lehden arkistot avattiin vapaasti verkossa luettaviksi vuonna 2014. Oikeinkirjoitus-, kielioppi- ja nimiohjeita sisältävä Kielitoimiston ohjepankki puolestaan julkaistiin keväällä 2015, ja se on vuosien mittaan vakiinnuttanut asemansa kielenkäyttäjien apuvälineenä. Kotuksen verkkosivusto uudistettiin viimeksi vuonna 2024. Aineistoja ja hakemistotietokantoja on tuotettu yhä enemmän verkkoon yhteistyössä esimerkiksi FIN-CLARIN-konsortion, Kansallinen digitaalinen kirjasto -hankkeen ja Tieteen tietotekniikan keskuksen CSC:n kanssa. Valtaosa Kotimaisten kielten keskuksen paikannimikokoelmista on koottu digitaaliseen Nimiarkistoon.

Suomen kielen nauhoitearkisto sai Unescon Maailman muisti-tunnuksen vuonna 2024. Tunnuksen saaminen, aineiston digitalisointi sekä pitkäaikaissäilytykseen liittyvät toimenpiteet parantavat aineistojen saavutettavuutta ja lisäävät arkiston tunnettuutta niin kansallisesti kuin kansainvälisestikin. Arkisto koostuu yli 24 000 tunnista eri aikoina ja eri formaateissa tallennettuja äänitteitä ja videoita. Aineiston digitointiin on saatu opetus- ja kulttuuri-ministeriön erillisrahoitus, jonka turvin digitointi on tarkoitus saattaa valmiiksi vuoden 2026 loppuun mennessä.

Suurin osa Kotuksessa tehdyn työn tuloksista on käyttäjille maksutonta. Keskuksen verkkosivusto ja sosiaalisen median kanavat kertovat ajankohtaisista kieliasioista ja ohjaavat Kotuksen palvelujen ohella esimerkiksi blogien ja kolumnien äärelle. Unohdetaan ei sovi myöskään perinteistä mediaa. Kotuslaiset ovat tämän tästä lehtien palstoilla ja radiossa, joskus myös televisiossa. Suuri yleisö on siten yhteydessä Kotuksen kanssa eri kanavien kautta.

Kotuksen asiantuntijat ovat yhä tavoitettavissa myös puhelimitse. Kun haluaa keskustella kielen asiantuntijan kanssa, voi soittaa kieli-

neuvontaan, nimineuvontaan tai ruotsin kielen neuvontaan. Kaikista myllerryksistä huolimatta puhelinpalvelu on säilynyt, ja näyttää siltä, että se on edelleen tarpeellinen väylä kielitiedon äärelle.

Työtä kielen aseman ja laadun parantamiseksi

Kotus on usean vuosikymmenen ajan osallistunut aktiivisesti kielipoliittiseen työhön niin kotimaassa kuin kansainvälisesti. Suomesa käytettävän ruotsin kielen kielipoliittinen ohjelma valmistui jo vuonna 2003, ja siinä työssä ruotsin kielen lautakunnalla oli merkittävä rooli. Suomen kielen kielipoliittisen ohjelman Kotus laati yhteistyössä Helsingin yliopiston suomen kielen ja kieliteknologian asiantuntijoiden kanssa; se ilmestyi vuonna 2009. Romanikielen kielipoliittinen ohjelma valmistui 2009 ja Suomen viittomakieliä käsittelevä ohjelma 2010. Nämä linjaukset ovat olleet lähtökohtana monille myöhemmille hankkeille ja uudistuksille. Vuosina 2023–2024 Kotuksessa toimi myös opetus- ja kulttuuriministeriön nimitämä karjalan kielen asiantuntijaryhmä, joka antoi vuonna 2025 ehdotuksensa karjalan kielen aseman parantamiseksi Suomessa.

Kielipoliittisten ohjelmien rinnalla Kotuksella on ollut aktiivinen rooli esimerkiksi vuonna 2014 julkaistun *Hyvän virkakielen toimintaohjelman* rakentamisessa sekä sen viemisessä virastoihin vuosien 2014–2015 virkakielikampanjassa. Yhteistyö julkishallinnon virastojen kanssa onkin parin viime vuosikymmenen aikana lisääntynyt entisestään. Hyvä virkakieli on kaikille ihmisille tärkeää, ja sen avulla voidaan säästää paljon rahaa, aikaa ja vaivaa. Kotus tekee jatkuvasti työtä toimivan kielen puolesta myös tarjoamalla koulutusta ja maksuttomia sähköisiä materiaaleja muun muassa juuri valtionhallinnon virastojen tueksi. Esimerkiksi vuonna 2024, kun hallintolain voimaantulosta oli kulunut 20 vuotta, keskus haastoi juhlavuoden kunniaksi kaikki julkishallinnon organisaatiot ottamaan hyvän virkakielen verkkokurssit osaksi uusien työntekijöiden perehdytystä. Monet tahot ottivatkin haasteen vastaan. Kotuksen laatimat kurssit ovat kaikille avoimia ja maksuttomia, ja ne voi suorittaa valtionhallinnon yhteisellä oppimisalustalla eOppivassa.

Yhteistyötä yli rajojen

Kielenhuollossa ja kielipoliitikassa Kotuksella on runsaasti yhteyksiä sekä Pohjoismaihin että muuhun Eurooppaan. Kotuksen edustajat ovat osallistuneet kielipoliittisten periaatteiden muokkaamiseen pohjoismaisissa työryhmissä keskuksen koko olemassaolon ajan ja olleet mukana Euroopan kansallisten kieli-instituutioiden liitossa 2000-luvun alusta eli liiton perustamisvaiheista lähtien. Tiivistä yhteistyötä kielenhuollossa on tehty erityisesti Ruotsin mutta myös muiden Pohjoismaiden kanssa sekä Eesti Keele Instituutin kanssa esimerkiksi sanakirjatyössä ja virkakielenhuollossa.

Myös Suomen sisällä Kotuksella on monenlaista yhteistyötä ja organisaatioiden rajojen ylityksiä. Yliopistojen edustajat ovat olleet tärkeässä roolissa aiemmin keskuksen johtokunnassa ja sittemmin neuvottelukunnassa sekä eri kielten lautakunnassa, joissa myös medialla, kääntäjillä, koulumaailmalla ja eri virastoilla on ollut edustajansa. Lisäksi Kotus on vuosien varrella tehnyt tutkimus- ja aineistoyhteistyötä yliopistojen kanssa ja kotuslaisia on ollut mukana yliopistojen hallintoelimissä. Kotuksen työntekijöitä on jäsenenä myös monien muiden tahojen yhteistyöryhmissä, kuten avoimen hallinnon työryhmässä ja selkokielen neuvottelukunnassa.

Säätiöt yhteistyökumppaneina

Taloudellisten paineiden lisääntyttyä jälleen 2020-luvulla Kotus käynnisti yhdessä opetus- ja kulttuuriministeriön kanssa neuvottelut säätiöiden laajemmasta tuesta niille sanakirjoille, jotka kuvaavat suomen murteita, Suomen ruotsalaismurteita sekä suomen kirjakielen varhaisvaiheita. Neuvottelujen tuloksena saatiin murre-sanakirjojen ja vanhan kirjakielen sanakirjan toimitustyölle taattua jatko. Loppuvuodesta 2023 tiedotettiin, että Koneen Säätiö, Suomen Kulttuurirahasto, Svenska litteratursällskapet i Finland ja Svenska kulturfonden panostavat Kotuksen julkaisemiin kulttuurisesti ja historiallisesti merkittäviin sanakirjoihin myöntämällä yli neljän miljoonan euron rahoituksen tuleville vuosille. *Suomen murteiden*

sanakirjan, *Ordbok över Finlands svenska folkmålin* ja *Vanhan kirjasuomen sanakirjan* toimittaminen on näin turvattu.

Rahoituspäätöksistä kerrottiin Helsingissä järjestetyssä julkistustilaisuudessa. Tilaisuudessa puhunut opetus- ja kulttuuriministeriön silloinen kansliapäällikkö Anita Lehikoinen totesi, että säätiöiden myöntämä rahoitus on hyvin tärkeä koko ministeriön hallinnonalan näkökulmasta ja hieno esimerkki kulttuuriperinnön säilyttämisestä yksityisen ja julkisen yhteisrahoituksen avulla: ”Kotuksen kulttuurihistorialliset sanakirjat ovat merkittävä osa kielellistä kulttuuriperintöämme.”

Kotimaisten kielten keskus Opetushallituksen osastona

Opetus- ja kulttuuriministeriö käynnisti syksyllä 2021 Sivistyshallinto 2030 -hankkeen, jossa esitettiin, että ministeriön hallinnonalan silloisista 11 virastosta muodostetaan viisi virastoa. Tavoitteeksi asetettiin hallinnon keventäminen ja vaikuttavuuden vahvistaminen yhtenäistämällä virastojen toimintatapoja ja lisäämällä yhteistyötä. Samalla päädyttiin muuttamaan virastojen toimintaan liittyviä lakeja. Uusia virastoja koskevat lait vahvistettiin kesällä 2025. Uudistuksessa Kotus yhdistetään vuoden 2026 alusta Opetushallitukseen, joka hoitaa jatkossa kasvatuksen ja koulutuksen lisäksi kieleen liittyviä tehtäviä. Kotuksen näkökulmasta hankkeessa olennaista on ollut nimenomaan pyrkimys keventää virastojen päällekkäistä hallintoa, jotta sisältötehtävien hoitaminen voidaan turvata jatkossakin. Valtion virastoilla on nykyään paljon erilaisia velvoitteita, joita pienten organisaatioiden on yksin vaikea hoitaa hyvin.

Hankkeen aikana Kotus piti erittäin tärkeänä sitä, että Kotimaisten kielten keskus nimenä, sen asema osastona ja sen tehtävät on kirjattu selkeästi uuteen lakiin. Myös *Sivistyshallinto 2030* -loppuraportissa linjattiin, että keskuksen toiminnot tulee profiloida siten, että kaikki asiakkaat löytävät ne myös jatkossa. Kotuksen tehtäväaluehan ei rajoitu vain opetus- ja kulttuuriministeriön toimialalle. Kieliviranomaisen tulee voida tehdä kieliasioita koskevia päätöksiä

itsenäisesti ja antaa riippumattomia asiantuntijalausuntoja. Kotuksen tunnettuuden säilymisestä ja sen laajan asiakaskunnan tavoittamisesta täytyy huolehtia vastaisuudessaakin.

Maan ainoa kieliviranomainen

Kotimaisten kielten keskuksella on Opetushallituksen osastona edelleen erityinen rooli kielen asiantuntijaviranomaisena. Vuoden 2026 alusta Kotuksen lakisääteisenä tehtävänä on

- 1) edistää suomen ja ruotsin kielen käyttöä yhteiskunnassa tuottamalla ja levittämällä tietoa näistä kielistä ja niiden vaihtelusta Suomen kulttuurissa ja yhteiskunnassa
- 2) vastata suomen ja ruotsin kielten huollosta, neuvonnasta ja sanakirjatyöstä sekä tehdä kielenhuoltoon ja sanakirjatyöhön liittyvää tutkimusta
- 3) seurata saamen kielten, viittomakielten, romanikielen ja karjalan kielen käyttöä ja elvytystoimia.

Kotuksessa tehdään siis edelleen töitä sen hyväksi, että kotimaisten kielten asema vahvistuu yhteiskunnassa ja kulttuurissa. Keskus pyrkii lisäämään tietoa ja ymmärrystä kielestä ja kielellisestä kulttuuriperinnöstä sekä huolehtimaan suomen ja ruotsin yleiskielestä edistään samalla hyvää julkista kielenkäyttöä. Kotoperäisiin vähemmistökieliin liittyvää tehtävää on uudessa laissa muutettu vastaamaan paremmin nykytilaa ja keskuksen mahdollisuuksia koordinoida vähemmistökielten huoltoa sekä seurata niiden käyttöä ja elvytystoimia.

Kotus kerää vuosittain tietoja asiakkaidensa tyytyväisyydestä keskuksen toimintaan, palveluihin ja aineistoihin. Asiakaskyselyyn vastanneet ovat enimmäkseen varsin tyytyväisiä. Esimerkiksi vuoden 2024 kyselyyn vastanneista peräti 95 prosenttia oli Kotuksen toimintaan erittäin tai melko tyytyväisiä. Asiakkaiden sanallisissa vastauksissa on jopa häkellyttäviä toteamuksia, kuten ”Kotus on kultaa!” ja ”ilman Kotusta ei voi elää”. Vuonna 2022 Kotus oli mukana

tutkimusyhtiö T-median toteuttamassa julkishallinnon Luottamus ja maine -tutkimuksessa ja sijoittui koko maan tuloksissa kuudenneksi. Kotuksessa on aina tehty työtä mahdollisimman hyvin ja siten pyritty lunastamaan ne odotukset, joita siihen maan ainoana kieliviranomaisena kohdistuu.

Henkilökuntayhdistys edunvalvojana ja virkistystoiminnan järjestäjänä

Petra Saarnisto

Kotimaisten kielten keskuksen henkilökuntayhdistys perustettiin joulukuussa 1975, ja se on siten muutaman kuukauden Kotimaisten kielten (tutkimus)keskusta (Kotus) vanhempi. Kun päätös tutkimuskeskuksen perustamisesta oli syksyllä 1975 tehty, siihen yhdistettävien laitosten ja hankkeiden henkilöstöllä heräsi huoli työpaikoistaan. Marraskuussa nimettiin toimikunta selvittämään henkilökuntayhdistyksen perustamista, ja jo 10. joulukuuta pidettiin yhdistyksen perustamiskokous.

Kokouksessa todettiin, että ammatillinen järjestäytyminen olisi välttämätöntä, sillä uutta työnantajaa edustava Valtion työmarkkinalaitos ei neuvottelisi yksittäisten työntekijöiden kanssa. Henkilökuntayhdistys päätettiin yksimielisesti perustaa. Perustamiskokouksessa yhdistykseen liittyi 54 jäsentä. Liittymismaksun suuruudeksi päätettiin viisi markkaa (nykyrahassa noin viisi euroa). Lisäksi sovittiin jäsenmaksusta. Äänestyksen jälkeen päätettiin, että yhdistys hakee Akavan jäsenyyttä Akavan erityisalojen keskusliiton (nyk. Akavan Erityisalat) kautta.

Kotuksen suurimpana työntekijäjärjestönä henkilökuntayhdistyksen keskeinen tehtävä on alusta asti ollut neuvottelemineen tarkentavista virka- ja työehtosopimuksista, erityisesti palkkauksesta. Yhdistys on ollut mukana myös muiden henkilöstön asemaan ja työsuhteisiin liittyvien asioiden käsittelyssä Kotuksessa eri aikoina toimineissa toimielimissä, kuten henkilöstöneuvostossa, yhteistyökomiteassa ja yhteistoimintaneuvostossa. Lisäksi yhdistys on tehnyt yhteistyötä työsuojelutoimikunnan kanssa.

Edunvalvonnan lisäksi yhdistys on järjestänyt jäsenilleen virkistystoimintaa. Alkuvuosina pidettiin ulkoilupäiviä ja pikkujouluja, ja 1980-luvun alkupuolelta lähtien on järjestetty myös teatteri- ja muita

retkiä. Yhdistys on retkeillyt muun muassa Turussa, Tampereella, Hämeenlinnassa, Lahdessa, Naantalissa, Hangossa ja Tallinnassa – joissain paikoissa useammankin kerran. Kolmen vuoden tauko virkistystoimintaan tuli 2020-luvun alussa, kun koronapandemia esti yhteisen ajanvieton.

Viraston nimen tavoin henkilökuntayhdistyksenkin nimi on 50 vuoden aikana muuttunut. Perustettaessa yhdistyksen nimeksi valittiin tutkimuskeskuksen työnimen mukaisesti Kotimaisten kielten tutkimuslaitosten henkilökuntayhdistys – Personalföreningen vid institutionerna för forskning i de inhemska språken. Vuonna 1993 yhdistyksen nimi muutettiin vastaamaan tutkimuskeskuksen nimeä: Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen henkilökuntayhdistys – Personalföreningen vid Forskningscentralen för de inhemska språken. Kolmas nimenmuutos tehtiin vuonna 2022, kymmenen vuotta Kotuksen nimenmuutoksen jälkeen. Yhdistyksen nykyinen nimi on Kotimaisten kielten keskuksen henkilöstöyhdistys – Personalföreningen vid Institutet för de inhemska språken. Vuodesta 2000 lähtien yhdistyksestä on käytetty epävirallisesti nimeä Hehku.

Tätä kirjoitettaessa on alustavasti päätetty, että yhdistys luopuu edunvalvontatehtävistään, kun Kotus yhdistyy Opetushallituksen kanssa vuoden 2026 alussa. Yhdistys jatkaa kuitenkin jäsentensä yhteisöllisyyden tukemista järjestämällä virkistystoimintaa.

Kielilautakunnat suomen ja ruotsin kielen huollon tukena – Språknämnderna som stöd för den finska och svenska språkvården

Sari Maamies & Charlotta af Hällström-Reijonen

Kun Kotimaisten kielten tutkimuskeskus (Kotus) aloitti toimintansa vuonna 1976, siirtyivät sen yhteyteen muista organisaatioista myös suomen ja ruotsin kielen huollosta vastanneet elimet: Suomen Akatemian Nykysuomen laitoksen kielitoimisto ja sen asiantuntijaelin kielilautakunta sekä Suomen ruotsinkielistä väestöä edustavan Folktingetin perustama Svenska språkvårdsnämnden i Finland. Molemmilla kielenhuoltoelimillä oli tuolloin takanaan jo pitkä historia. Kielitoimiston ja kielilautakunnan edeltäjä Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kielivaliokunta oli aloittanut toimintansa vuonna 1928 ja Svenska språkvårdsnämnden vuonna 1942. Myös muissa Pohjoismaissa on kielilautakuntia vastaavat elimet, mutta ne on perustettu myöhemmin, eli Suomi oli tässä joukossa edelläkävijä.

Kotimaisten kielten keskuksella on lakisääteisesti vuoden 2026 alusta kuusi asiantuntijalautakuntaa: suomen kielen, ruotsin kielen, saamen kielten, romanikielen, viittomakielten ja karjalan kielen lautakunnat. Tässä kirjoituksessa käsittelemme niistä kahta eli suomen kielen ja ruotsin kielen lautakuntaa. Muista lautakunnista kerrotaan toisaalla tässä kirjassa (ks. vähemmistökieliä käsittelevä artikkeli s. 133–144).

Lautakunnat ovat asiantuntijaryhmiä, jotka toimivat Kotuksen yhteydessä kuulumatta sen varsinaiseen organisaatioon. Kotuksen johtaja kuitenkin nimittää lautakuntien jäsenet, joita kussakin lautakunnassa on neljästä kahdeksaan. Suomen ja ruotsin kielen lautakunnissa yhden heistä tulee kuulua Kotuksen henkilöstöön, muiden lautakuntien toimintaa keskus koordinoi. Yksi jäsenistä toimii puheenjohtajana. Lisäksi lautakunnalla on sihteeri, joka ei ole sen jäsen.

Lautakuntien toimikausi kestää kolme vuotta kerrallaan. Nykykäytäntö on, että kukin jäsen voi toimia tehtävässä enintään kaksi kautta peräkkäin, paitsi jos jatkamiseen on painavia syitä. Aiempiä vuosikymmeninä kausien määrää ei rajoitettu, ja monet jäsenet olivatkin mukana pitkiä aikoja.

Kielilautakuntien tehtävät on tiivistetty Kotusta koskevassa lainsäädännössä: ”Lautakuntien tehtävänä on antaa alaansa kuuluvia kieliä ja niiden käyttöä koskevia periaatteellisia tai yleisluonteisia suosituksia.” Suomen ja ruotsin kielen lautakunnat tukevat keskuksen ja varsinkin kielenhuollon toimintaa omalla asiantuntemuksellaan. Jäseniksi Kotus pyytää ihmisiä, joilla on työnsä tai muun toimintansa kautta tiivis kosketus kieleen ja kielenkäytön kysymyksiin. Jäseninä on paitsi yliopistoissa toimivia suomen ja ruotsin kielen asiantuntijoita myös muiden ammattien edustajia, kuten opettajia, toimittajia, kääntäjiä ja terminologeja. He tuovat lautakuntien toimintaan monipuolista osaamista ja erilaisia näkökulmia.

Suomen kielen lautakunnan kokouksiin on voinut varsinaisten jäsenten lisäksi osallistua myös *Suomen kielen perussanakirjan* ja sen seuraajan *Kielitoimiston sanakirjan* päätoimittaja ja nyttemmin myös Kotuksen kielipolitiikan koordinaattori. Lisäksi kokouksiin osallistuu vaihtelevasti muuta Kotuksen henkilökuntaa varsinkin normikysymysten alustajina sekä ulkopuolisia asiantuntijoita.

Suomen kielen lautakunta

Suomen kielen huollon juuret ulottuvat 1860-luvulle Suomalaisen Kirjallisuuden Seuraan (SKS), mutta systemaattinen kielenhuolto-työ alkoi vasta vuonna 1928 SKS:n kielitieteellisessä valiokunnassa

eli kielivaliokunnassa (ks. myös kielenhuoltoartikkelin s. 182–183). Vuonna 1945 SKS:n yhteyteen perustettiin kielineuvontatyötä varten kielitoimisto, jonka asiantuntijaelimeksi muodostettiin uusi kielivaliokunta. Vuonna 1949 kielitoimisto siirrettiin Suomen Akatemiaan ja kielivaliokunnasta tuli kielilautakunta. Vuonna 1976 nämä siirtyivät lopulta Suomen Akatemian Nykysuomen laitoksesta osaksi Kotimaisten kielten tutkimuskeskusta. Tuolloin nimitykseksi vakiintui suomen kielen lautakunta. Kielenhuollon ja lautakunnan historiasta ja työstä noina vuosikymmeninä voi lukea tarkemmin Anneli Räikkälän *Kielikello*-artikkelista (1995) sekä Taru Kolehmainen kirjasta *Kielenhuollon juurilla* (2014).

Suomen kielen lautakunnan ja sen edeltäjien pöytäkirjoja vuodesta 1928 alkaen säilytetään Kotimaisten kielten keskuksessa. Nämä dokumentit avaavat näkymän suomen virallisen kielenhuollon toimintaan ja painotuksiin vuosikymmenten aikana. Käsiteltyjen aiheiden kirjo on laaja: vuosien mittaan on pohdittu oikeinkirjoituksen, sananmuodostuksen, taivutuksen sekä lauseopin kysymyksiä, annettu suosituksia uudissanojen sopivuudesta, keskusteltu kielen merkityksestä ja asemasta yhteiskunnassa ja otettu kantaa kielipoliittisiin kysymyksiin. Lautakunnan jäsenet ovat myös olleet julkisuudessa aktiivisia kirjoittajia ja keskustelijoita. Pöytäkirjoissa tulee näkyväksi myös se, miten työn painopiste on muuttunut yhteiskunnan muutosten mukana.

Lautakunta suosittaa

Keskeistä suomen kielen lautakunnan toiminnassa ovat aina olleet yleiskielen oikeinkirjoitukseen sekä muoto- ja lauseoppiin liittyvät normituskysymykset. Näin oli varsinkin 1900-luvun alkuvuosikymmeninä, kun suomen yleiskieltä vielä vakiinutettiin. 1970-luvulle tultaessa suuret normiratkaisut oli kuitenkin jo tehty, joten sittemmin pohdittavana on ollut lähinnä vanhojen normien täsmennyksiä ja muutoksia. Ratkaisuja tehdessään lautakunta on keskustellut myös päätösten taustalla vaikuttavista periaatteista. Näitä normituksen periaatteita ovat tarkastelleet ja eritelleet muun muassa lautakuntien puheenjohtajat kirjoituksissaan, kuten Päivi Rintala

Sananjalka-lehdessä vuonna 1998 ja Harri Mantila *Kielikellossa* vuonna 2005.

Kielen normeja koskevia aiheita nostavat lautakunnan käsittelyyn sekä Kotuksen kielenhuoltajat että yleiskieltä kuvaavan *Kielitoimiston sanakirjan* toimittajat. Tämä Kotuksessa toimitettava sanakirja on normittava, joten sen päivitystyössä on usein harkittava myös sanojen käyttöön liittyvien normien ajantasaisuutta. Kielenhuoltajilla on puolestaan muun muassa päivittäisen kielineuvonnan kautta näköala siihen, miten kieli kehittyä ja kielen normit toimivat. Lisäksi *Kielitoimiston oikeinkirjoitusopasta* (tuorein painos vuodelta 2017) ja *Kielitoimiston kielioppiopasta* (2017) tehtäessä vietiin lautakunnan käsittelyyn normituskysymyksiä. Nytemmin näiden painettujen oppaiden sisältö on siirretty verkkoon jatkuvasti päivitetävään Kielitoimiston ohjepankkiin. Sen toimitustyössä pohditaan usein normien toimivuutta, ja periaatteelliset kysymykset viedään lautakunnan käsittelyyn.

Esimerkkejä lautakunnan käsittelyssä olleista normikysymyksistä

- Partitiivimuoto *montaa*

Sanan *moni* yksikön partitiivimuoto on *monta*, mutta sen rinnalla esiintyy myös "kaksoispartitiivi" *montaa*. Se on syntynyt, kun muoto *monta* on hahmotettu perusmuodoksi, jota sitten on taivutettu partitiiviin (*montaa*). Partitiivi on tarpeellinen muun muassa sellaisessa lauseessa kuin *ostin (palan) montaa juustoa* (vrt. *ostin monta juustoa*).

- Sanan *viive* taivutus: *viipeen* tai *viiveen*

Viive oli aikoinaan uudissana, jota kielenhuoltajat suosittelivat taivutettavaksi samalla tavalla kuin esimerkiksi sanaa *turve*: *turpeen*, *turvetta* ja *viipeen*, *viivettä*. Näin siksi, että *viive*-sanan taustalla on verbi *viipyä*, jossa on samanlainen v:n ja p:n vaihtelu (*viipyy*, *viivyn*) kuin *turve*-sanassa. Suositeltu taivutustapa ei kuitenkaan yleistynyt, vaan se herätti hämmennystä, joten sen rinnalle hyväksyttiin myös yksinkertaisempi taivutus *viiveen*, *viivettä*.

- Niin sanottu tavan adessiivi: *odotan innolla, suhtaudun pelolla*
 Sellaisia tekemisen tapaa ilmaisevia adessiiveja kuin *ryhtyä tarmolla työhön, lukea kiinnostuksella* on pidetty ruotsin kielen vaikutuksena, ja siksi niitä on vanhoissa kielenhuollon oppaissa suositettu välttämään. Normi on kuitenkin osoittautunut liian tiukaksi. Lautakunta väljensi suositusta ja katsoi, että monet tällaiset ilmaukset ovat vaikiintuneita ja käyttökelpoisia. Joissain tapauksissa kyse on tyylistä; adessiivin tilalla on mahdollista käyttää myös muita ilmaisukeinoja.
- Rakenne *alkaa tehdä* ja *alkaa tekemään*
 Kielen järjestelmän kannalta muodot *alkaa tehdä* ja *alkaa tekemään* ovat esimerkki yleisestä ilmiöstä: kahden kutakuinkin samaa merkitsevän muodon rinnakkaisuudesta. Kumpaakin on käytetty niin murteissa kuin vanhoissa teksteissä. Eräissä 1800-luvun lopun kieliopeissa kuitenkin omaksuttiin kanta, jonka mukaan vain *alkaa tehdä* on huolitellussa kielessä sopiva, ja tätä kielenhuollon ohjetta alettiin opettaa kouluissa. Pitkän tradition ja tiukan kouluopetuksen vuoksi *alkaa tehdä*- ja *alkaa tekemään* -muotojen sopivuutta koskevaan normiin alettiin suhtautua tunnepitoisesti. Normi ja sen hallinta ovat jopa alkaneet edustaa käsitystä hyvästä kielestä. Suomen kielen lautakunta muutti vanhaa suositusta vuonna 2014 ja hyväksyi myös muodon *alkaa tekemään* yleiskieleen sopivaksi. Päätöksen perusteluissa lautakunta totesi muun muassa, että on suuri ja kasvava joukko suomalaisia, joiden mielestä *alkaa tekemään* on tyyliltään neutraali. Osa kielenkäyttäjistä ei ole opetuksesta huolimatta omaksunut kirjoitetun kielen normia – ehkä juuri siksi, että kielen järjestelmän kannalta *alkaa tekemään* -rakenne on neutraali.

Suomen kielen lautakunnan ja Kotuksen kielenhuoltajien yhteistyö on tiivistä. Aikaisempina vuosikymmeninä etenkin sanastokysymyksiä tuli lautakunnan käsittelyyn paitsi kielenhuoltajien kautta myös suoraan viranomaisilta, eri alojen yhdistyksiltä ja yrityksiltä sekä kansalaisilta. Kysymykset saattoivat koskea yksittäisten termien suositeltavia asuja (*metsätutkimus* vai *metsäntutkimus*), termien suomenkielisiä vastineita sekä kokonaisia erikoisanalan sanastoja (esim. matkailualan sanaston tarkistaminen).

Kysymysten käsittely ja niihin vastaaminen muistuttikin joissain tapauksissa kielineuvontaa.

Vielä Kotuksen alkuvuosina 1970- ja 1980-luvuilla lautakunta käsitteli vanhan perinteen mukaisesti melko paljon juuri sanakysymyksiä: mietittiin vaikkapa sanan suomenkielistä vastinetta tai ehdotetun termin sopivuutta. Esimerkiksi marraskuussa 1977 päätettiin suosittaa ruotsin *livskvalitet*-termin vastineeksi sanaa *elämänlaatu* (kysyjän muita ehdotuksia: *elämän taso*, *elämisen taso*, *elämän laatu*) ja vuonna 1978 termin *lättläst litteratur* vastineeksi suositeltiin termiä *selkokirjallisuus*. Vaihtoehtoisista ilmauksista *tuotekehitys* ja *tuotekehittely* lautakunta päätyi valitsemaan muodon *kehittely*, mutta se herätti termin käyttäjissä kiivasta vastustusta, sillä *kehittely*-johdos koettiin vähätteleväksi. Keskustelun jälkeen lautakunta ”täsmensi” suositustaan ja hyväksyi myös asun *tuotekehitys*. Marraskuussa 1998 lautakunta käsitteli muun muassa sanan *rol-laattori* korvaamista sanalla *tukipyörä*, mitä ei kannatettu, sillä *rol-laattori* katsottiin vakiintuneeksi ja tyyliiltään neutraaliksi. Samana vuonna sanoja *meilata* ja *seitti* (*World Wide Web*, *www*) ei pidetty suositeltavina; *meili* oli ollut esillä myös jo vuonna 1995.

Sanastokysymysten käsittely lautakunnassa alettiin kuitenkin vähitellen kokea epätarkoituksenmukaiseksi. Puheenjohtajaksi oli 1. kesäkuuta 2000 alkaen tullut professori Harri Mantila, joka yhdessä silloisen kielenhuolto-osaston johtajan Pirjo Hiidenmaan kanssa alusti lautakunnan kolmivuotiskauden ensimmäisessä kokouksessa periaatekeskustelun toiminnan suuntaviivoista. Mantila halusi tuoda toimintaan entistä vahvemman kielipoliittisen painatuksen ja vahvistaa lautakunnan roolia kielikeskustelun ylläpitäjänä yhteiskunnassa. Lautakunnan ja Kotuksen kielenhuollon työnjako kaipasi alustajien mielestä kirkastamista niin, että lautakunnalle kuuluisivat periaatteelliset kysymykset ja kielenhuoltajilla ja *Kielitoimiston sanakirjan* toimituksella olisi muissa kysymyksissä itsenäinen ratkaisovalta. Näin ollen edellä kuvatun kaltaisia yksittäisiä sanastokysymyksiä lautakunta ei enää ottaisi käsiteltäväksi, vaikka niiden vaikutus niin omalla alallaan kuin yleisessä kielenkäytössä saattaisikin joissain tapauksissa olla suuri.

Tämä linjaus muodostaa nykyisin lautakunnan ja Kotuksen kielenhuollon työnjaon perustan. Vaikka periaate on selvä, ei sen soveltaminen ole aina yksinkertaista. Se, mikä kysymys on periaatteellinen, on käytännössä ratkaistava tapauskohtaisesti. Keskustelu työnjaosta onkin ajoittain jatkunut koko 2000-luvun ajan; viimeksi lautakunta käsitteli aihetta vuonna 2024.

Lautakunta keskustelee ja ottaa kantaa

Kielipoliittiset aiheet ovat jatkuvasti lisääntyneet suomen kielen lautakunnan toiminnassa 2000-luvun mittaan, mikä osaltaan heijastaa yhteiskunnassa käytävää kielikeskustelua ja kielen asemaan kohdistuvia paineita. Lautakunta pyrkii saamaan ajatuksilleen yhteiskunnallista näkyvyyttä ja vaikuttavuutta muun muassa periaatteellisilla suosituksilla ja kannanotoilla. Lisäksi se on järjestänyt eri vuosina useita suurelle yleisölle suunnattuja seminaareja.

Lautakunta on laatinut 2000-luvulla muun muassa seuraavat kannanotot:

- Suomen kielen oppimiseen tarvitaan kannustusta ja tukea (2024)
- Sosiaali- ja terveydenhuollon nimien suunnittelua parannettava (yhdessä ruotsin kielen lautakunnan kanssa, 2022)
- Suomi tarvitsee pikaisesti kansallisen kielipoliittisen ohjelman (2018)
- Maailman nisäkkäiden suomenkieliset nimet (kannanotto nisäkkäsnimistötoimikunnan ehdotukseen, 2008)
- Suositus sukupuolineutraalin kielenkäytön edistämiseksi (2007)
- Suositus yhdistyvien kuntien nimistä (2006)
- Suomen kielen asema tieteen kielenä (2004)
- Yritysnimien oikeinkirjoitus (2000)

Suuren näkyvyyden mediassa ja kansalaisten keskuudessa ovat kannanotoista saaneet varsinkin suositus sukupuolineutraalin kielenkäytön edistämiseksi sekä kannanotto kansallisen kielipoliittisen ohjelman laatimiseksi. Suositusta sukupuolineutraalin kielen-

käytön edistämisestä tulkittiin julkisuudessa osittain väärin siten, että lautakunnan katsottiin haluavan kieltää tiettyjen sanojen ja ilmausten käytön. Vaatimus kielipoliittisen ohjelman laatimisesta puolestaan herätti muun muassa mediassa laajan keskustelun suomen kielen asemasta yhteiskunnassa ja vaikutti osaltaan kansalliskielistrategian uudistamiseen ja kielipoliittisen ohjelman laatimiseen. Nämä hyväksyttiin valtioneuvoston periaatepäätöksinä vuosina 2021 ja 2022.

Suomen kielen lautakunta seurasi tiiviisti kansalliskielistrategian ja Suomen vähemmistökieliä koskevan kielipoliittisen ohjelman laadinnan etenemistä. Oikeusministeriön kieli- ja demokratyöryhmä kutsui lautakunnan keskustelemaan strategian sisällöstä, ja moni lautakunnan esiin nostama näkökohta myös otettiin huomioon.

Lautakunta on osallistunut aktiivisesti kommentoijana ja keskustelukumppanina myös monien muiden kielipolitiikkaan liittyvien hankkeiden edistämiseen; näistä mainittakoon toimintaohjelma *Suomen kielen tulevaisuus* (2009), Englanti Suomen kansalliskielten rinnalla -hanke (2023) sekä oikeusministeriön tilaama raportti *Suomi osallisuuden kielenä: Selvitys suomen kielen tilasta Suomessa 2020-luvun puolimaissa* (2024).

Svenska språknämnden

Den 1 juni 1942 grundades Svenska språkvårdsnämnden i Finland av Svenska Finlands folkting. Enligt protokollet skulle nämnden ”bistå fullmäktige i frågor, som röra svenskt språkbruk, svenska ortnamn m.m. och i vilka en viss normgivning måste anses påkallad”.

Man kan förundras över att Folktinget 1942, mitt under fortsättningskriget, gav sig tid att grunda en språknämnd. Men språkriktighet upplevdes som väldigt aktuellt då. Den militära terminologin var finskpåverkad, och eftersom militärspråket inte bara syns i soldatjargong utan också till exempel i tidningar under den här tiden kan man ha fått ett intryck av att den finska påverkan på svenska i Finland var starkare än tidigare. I Sverige hade Erik

Wellanders legendariska bok *Riktig svenska* utkommit i sin första upplaga 1939 och den kan också ha utgjort en inspiration. Säkerligen utgjorde också den finska språknämnden (grundad 1928) en förebild.

Språkvårdsnämndens verksamhet gällde ortnamn, lånord, myndighetspråk och språkets renhet. Större delen av arbetet skötes av nämndens sekreterare som hade uppdraget som en bisyssla. Han eller hon granskade språket i *Hufvudstadsbladet* och gav telefonrådgivning. Sekreteraren skötte tidvis också en språkspalt i några tidningar.

När Forskningscentralen för de inhemska språken grundades 1976 fick den från början en särskild byrå och nämnd för svenska språket (Byrån för svenska språket respektive Svenska språknämnden i Finland). Språknämnden har ansetts vara en direkt arvtogare till den språkvårdsnämnd som Folktinget hade inrättat 1942. Den nya språknämnden blev ett expertorgan som numera möts regelbundet för att diskutera och fatta beslut om språkliga rekommendationer av principiell eller allmän karaktär och ta ställning i språkpolitiska ärenden. Den dagliga språkrådgivningen sköts av språkvårdarna på svenska avdelningen på Forskningscentralen, numera Institutet för de inhemska språken.

En handledning i språkriktighet

I början av 1980-talet lyftes behovet av en ny handledning i språkriktighet efter *Högsvenska: Kortfattad hjälprea vid undervisningen i modersmålet* (Hugo Bergroth & Björn Pettersson) som utkommit i sammanlagt nio upplagor mellan åren 1918 och 1968. Man kom fram till att en sådan lämpligen kunde utges av Forskningscentralen. Man tänkte sig en handledning uppdelad i en teoridel och en uppslagsdel, precis som *Högsvenska* är uppbyggd. Textutkast för teoridelen skrevs av språknämndens olika medlemmar, och så småningom satte också arbetet med uppslagsdelen i gång.

Språknämndens medlemmar var starkt involverade och som ett slutresultat utkom *Finlandssvensk ordbok* år 2000 i sin första upplaga. Ordboken var tänkt att utgöra uppslagsdelen i språkriktighetshandledningen. Som pendang till *Finlandssvensk ordbok* utgav

Mikael Reuter handboken *Så här ska det låta: Om finlandssvenska och språkriktighet* 2014. Ordboken utkom sedermera i fyra upplagor, och den sista (2008) publicerades som webbversion 2016.

Handlingsprogrammet Tänk om...

Den nämnd som utsetts för perioden 2000–2003 tog initiativ till ett handlingsprogram för svenskan i Finland. I mötesprotokollet från december 2000 nämns programmet första gången, och man ser att det sverigesvenska handlingsprogrammet *Mål i mun* (2000) utgjort inspiration, eftersom det skulle användas som underlag för arbetet. Fem temaseminarier arrangerades under vårterminen 2002, med följande teman: skola och utbildning, medier och bokförlag, språket i arbetslivet, modersmålet på fritiden. Fyra ledstjärnor styrde arbetet med handlingsprogrammet:

- 1) Svenskan i Finland är – och måste förbli – ett komplett och samhällsbärande språk.
- 2) Svenskan i Finland är en del av det svenska riksspråket.
- 3) Det bästa sättet att vårda språket är att använda det.
- 4) Att arbeta för ett språk betyder inte att arbeta mot ett annat.

Själva texten till handlingsprogrammet skrevs av språknämndens dåvarande ordförande, professor Marika Tandefelt. Programmet utkom i bokform med titeln *Tänk om...* i oktober 2003.

Arbetet med handlingsprogrammet återupptogs av Svenska språknämnden femton år senare, i november 2018, då nämnden konstaterade att det märktes att texten inte var alldeles färsk, men att utgångspunkten för programmet trots det var densamma: vi behöver en komplett och samhällsbärande svenska. Under ett flertal möten diskuterade sedan nämnden de olika kapitlen vart för sig, och övervägde en eventuell uppdatering och komprimering av programmet. Slutligen bestämde sig nämnden för att i samarbete med Svenska litteratursällskapet arrangera ett digitalt seminarium i april 2021 med temat svenskan i utbildningen ("Vad är god undervisning på svenska i Finland?").

Seminarieerien jatkoi seuraava språk-nämnden, som i november 2023 arrangerade ett seminarium i Åbo om svenskan i vården i samarbete med Yrkeshögskolan Novia och Folktinget. Frågor som dryftades under seminariet var: Hur ska vi organisera social- och hälsovården språkligt medvetet? Hur skapar vi en välkomnande arbetsgemenskap som säkerställer rätten till vård och omsorg även på svenska? Den sittande språk-nämnden (2024–2027) fortsätter verksamheten i samma anda.

Lautakunnat yhdessä ja erikseen kielen asialla

Kotuksen kielilautakunnilla on kullakin omat profiilinsa ja painopisteensä, mikä luonnollisesti on seurausta kunkin kieliryhmän tarpeista. Yhteiskunnan ja kielimaiseman muutos ovat kuitenkin saaneet aikaan sen, että lautakunnilla on yhä enemmän yhdistäviä teemoja. Englannin kielen käytön lisääntyessä ja arkipäiväistyessä suomen asema kaikkien elämäntilanteiden kielenä ei enää ole itsestäänselvyys. Sama koskee myös ruotsin kieltä Suomessa, mutta hiukan toisella painotuksella: kun kaksikielisyydellä tarkoitettiin aiemmin yleensä suomen ja ruotsin rinnakkaisuutta, viitataan sillä nykyisin usein suomeen ja Englantiin. Lisäksi esimerkiksi tekniikan kehitys, kuten tekoäly, muuttaa mahdollisesti myös kielenkäytön tapoja. Kielellisen saavutettavuuden, tasa-arvon ja osallisuuden kysymykset koskettavat samoin kaikkia kielenkäyttäjiä. Nämä teemat tulee huomioida kielilautakuntien toiminnassa. Kaikki Kotuksen lautakunnat ovatkin viime vuosina kokoontuneet myös yhteisiin kokouksiin esittelemään toimintaansa, jakamaan kokemuksia ja keskustelemaan yhdistävistä aiheista.

Maailman muuttuessa kielilautakuntien työn painopisteet voivat muuttua kielenkäyttäjien tarpeiden mukaan. Lautakuntien tarpeellisuus ei ole vähentynyt, sillä monikielisessä yhteiskunnassa tarvitaan yhä enemmän niiden kaltaisia asiantuntijatahoja, jotka voivat omalta osaltaan välittää luotettavaa tietoa kielestä ja sen asemaan vaikuttavista tekijöistä yhteiskunnan ja päätöksenteon tarpeisiin.

Painetuista sanakirjoista verkkosanakirjoiksi

– Från tryckta till digitala ordböcker

Anna Ryödi, Caroline Sandström & Katariina Summanen

Sanakirjatyö kuuluu Kotimaisten kielten keskuksen (Kotus) lakisääteisiin tehtäviin ja on ollut keskeinen osa Kotuksen toimintaa sen perustamisesta lähtien. Keskuksen erityistehtäväksi on muodostunut sellaisten sanakirjojen tuottaminen, joihin yksityisillä kustantajilla ei ole mahdollisuuksia mutta jotka ovat kansallisesti ja kulttuurisesti merkittäviä. Näitä sanakirjoja tuotetaan siis muista kuin kaupallisista syistä.

Kotuksessa on toimitettu vuosien mittaan yleiskielen sanakirjojen lisäksi muun muassa etymologisia ja muita kielen historiaa käsitteleviä sanakirjoja, sukukielten sanakirjoja ja kaksikielisiä sanakirjoja. Tässä artikkelissa keskitytään *Suomen murteiden sanakirjaan*, *Vanhan kirjasuomen sanakirjaan* sekä *Ordbok över Finlands svenska folkmåliin* (Suomen ruotsalaismurteiden sanakirja)³, joilla kaikilla on pitkä historia. Kahden ensimmäisen sekä nykykielen sanakirjan idean esitteli jo Emil Nestor Setälä mietinnössään ”Suomalaisen sanakirjatyön ohjelmasta” vuonna 1896. Ennen Kotuksen perustamista *Suomen murteiden sanakirjaa* ja *Vanhan kirjasuomen*

3 Yksinomaan *Ordbok över Finlands svenska folkmålia* koskevat osuudet on artikkelissa kirjoitettu ruotsiksi. De textavsnitt som enbart handlar om *Ordbok över Finlands svenska folkmål* är skrivna på svenska.

sanakirjaa toimitettiin vuonna 1924 perustetussa Sanakirjasäätiössä. *Ordbok över Finlands svenska folkmålin* toimitustyöstä taas vastasi vuonna 1927 perustettu Folkmålskommissionen. Lyhyt luonnehdinta kustakin sanakirjasta lienee paikallaan:

- *Suomen murteiden sanakirja* kuvaa etenkin 1900-luvun alkupuolella puhuttujen suomen murteiden sanastoa. Sanakirja selittää sanojen merkityksiä ja antaa tietoa sanojen taivutuksesta ja murteellisista asuista. Se valaisee kunkin sanan käyttöä elävästä puheesta saaduilla lause-esimerkeillä sekä esittää sanojen ja niiden merkitysten, äänneasujen ja taivutuksen levikkejä.
- *Vanhan kirjasuomen sanakirja* kuvaa sanastoa, jota esiintyy 1540-luvulta vuoteen 1810 asti suomeksi julkaistussa kirjallisuudessa. Sanakirjassa on tietoa niin sanojen merkityksistä kuin käyttöyhteyksistäkin.
- *Ordbok över Finlands svenska folkmål* beskriver ordförrådet i de svenska dialekter som talats i Finland vid västkusten i Österbotten och Satakunta och vid sydkusten på Åland, i Åboland och Nyland. Ordboken ger uppgifter om uttal, böjning och betydelser och det finns rikligt med språkprov som belyser hur orden har använts i dialekterna.

Yhteistä näille Kotuksessa toimitettaville suurille sanakirjoille on se, että ne ovat laajan aineiston pohjalta laadittavia sitaattisanakirjoja. Niissä lause-esimerkit havainnollistavat sanan merkitysvivah-teita sekä osoittavat, millaisissa asiayhteyksissä sanaa käytetään ja miten sana kytkeytyy sitä ympäröiviin sanoihin. Lisäksi sanakirjat ovat siinä mielessä historiallisia, että niiden aineistoa ei kartuteta tiedoilla nykykielestä. (Sanakirjatyöstä aineistojen näkökulmasta kerrotaan tarkemmin artikkelissa s. 239–254.) Oman aikansa kiel-en muistomerkkeinä ne ovat pysyviä ja tehdään vain kerran. Täl-laisten kansallisten monumenttien varjopuolena on se, että niiden tekeminen kestää pitkään, koska runsaan aineiston tarkka ja yksi-tyiskohtainen analysointi ja luotettavaan ja havainnolliseen sana-kirjamuotoon toimittaminen on hidasta.

Sanakirjojen historiaa

Suomen murteiden sanakirjan (SMS) toimitustyötä edelsi mittava aineistonkeruu, joka alkoi jo 1890-luvun lopussa ja jatkui kymmeniä vuosia. Tuloksena oli yli kahdeksan miljoonaa sanatietoa käsittävä murteiden sana-arkisto, joka on kansainvälisestikin katsoen ainutlaatuinen. Sanakirjan koeartikkeleita julkaistiin kielitieteellisessä *Virittäjä*-lehdessä ensimmäisen kerran vuonna 1948. Artikkelityön lomassa toimitusperiaatteita kehitettiin painetuiksi toimitusohjeiksi. SMS:n 140-sivuinen koevihko julkaistiin vuonna 1970, ja sanakirjasta ilmestyi painettuna kahdeksan osaa (aakkosväli *a–kurvottaa*) vuosina 1985–2008.

Vanhan kirjasuomen sanakirjan (VKS) esityöt aloitti professori Martti Rapola 1950-luvulla. Aluksi työ oli lähinnä sanastamista eli sanojen ja niiden käyttöyhteystietojen poimimista arkistolipuille (ns. sanalipuille). Koeartikkelien kirjoittaminen alkoi vuonna 1960, ja niitä julkaistiin *Virittäjässä* vuonna 1965. Tuolloin julkaistut artikkelit poikkeavat kuitenkin nykyisistä rakenteeltaan ja jopa lähdemerkinnöiltään. Varsinaisesti VKS:n toimitustyö alkoi 1970-luvulla. Sanakirjasta ilmestyi painettuna kaksi osaa: ensimmäinen osa (aakkosväli *a–i*) vuonna 1985 ja toinen (aakkosväli *j–k*) vuonna 1994.

Vanhan kirjasuomen sanakirjaa toimitettiin alkuun kirjoittamalla käsin laaditut artikkelit puhtaaksi kirjoituskoneella, kun taas *Suomen murteiden sanakirjassa* valmiit artikkelit tallennettiin tietokoneen muistiin jo ensimmäisestä osasta lähtien. Tekstinkäsittelyohjelmat otettiin käyttöön 1980-luvulla, ja kummankin sanakirjan toimittajat alkoivat kirjoittaa artikkeleita itse tietokoneen päätteillä vuonna 1989. Rakenteista tallentamista (ks. rakenteistamisesta s. 50) valmisteltiin niin ikään jo 1980-luvun lopulla, jolloin VKS oli pilotti-hankkeena, kun Kotuksessa tutkittiin rakenteisen tekstin käsittelyä.

Suomen murteiden sanakirjan esitöiden tekijöiden kaukokatseisuudesta kertoo se, miten jo sanakirjan koevihkon ilmestyttyä tehtiin toimituksessa selvitys, joka koski artikkelin osien luokittelua ja formaalisia tuntomerkkejä. Näillä viitataan siihen, mitä osia artikkelissa on ja miten ne erotetaan toisistaan sijainnin, väli-

merkkien ja typografisten keinojen avulla. Tavoitteena oli varmistaa, että sanakirjan artikkeleita voitaisiin käsitellä monipuolisesti automaattisen tietojenkäsittelyn keinoin.

*

Insamlingen av svenskt dialektmaterial i Finland började på 1860-talet. Bland annat Svenska litteratursällskapet i Finland (SLS) dokumenterade material om svenska dialekter från slutet av 1880-talet. *Ordbok över Finlands svenska folkmåls* (FO) rötter sträcker sig till tidigt 1930-tal när Folkmålskommissionen (Kommissionen för undersökning av svenska folkmål och svensk folkkultur i Finland) intensifierade insamlingen av material om dialekter och folkliv. År 1945 beviljade Undervisningsministeriet specifika medel för en svensk dialektordbok. Arbetet med ett ordregister över det insamlade materialet påbörjades i slutet av 1940-talet, och idag består registret av omkring en miljon ordsedlar från hela det svenska språkområdet i Finland.

Redigeringen inleddes i början av 1960-talet av Olav Ahlbäck som utarbetade upplägg och struktur för FO. Han redigerade huvudparten av artiklarna inom avsnittet *a–b*. Första häftet av ordboken utkom 1976. Under de första decennierna redigerades ordboken för hand på pappersark i storlek A5, och de färdiga artiklarna sändes till tryckeriet där de sattes med datorstyrd fotosättning. Under åren 1982–2007 utkom FO i fyra tryckta band (avsnittet *abba–och*).

Painettujen sanakirjojen rakenteistaminen

Sanakirjan rakenteistaminen on tekninen prosessi, jossa aluksi tunnistetaan sana-artikkelista sen rakenneosat ulkoasun tai tekstisisälön perusteella. Rakenneosat nimetään, ja luodaan rakennekuvaus eli kuvataan, mitä rakenteita tekstissä on ja miten ne voivat sijoittua suhteessa toisiinsa. Tällaisia rakenteita ovat esimerkiksi hakusana, sanaluokka ja selite. Kun kuvaus on valmis, rakenteet merkitään eli koodataan sanakirja-aineistoon. Rakenteisessa muodossa tieto on helpommin käytettävissä koneellisesti, sillä selvästi merkityt artikkelin osat ovat tietokoneelle helposti tunnistettavia. (Ks. myös artikkeli tietohallintoyksikön historiasta s. 104–111.)

Kotuksessa rakenteistamisen tarkoituksena oli valmistautua sanakirjojen verkkojulkaisuun, parantaa niiden käytettävyyttä ja mahdollistaa systemaattisia tarkistuksia sanakirja-aineiston laadun parantamiseksi. Rakenteen toivottiin myös ohjaavan toimitajaa kirjoittamaan sovitun muotoisia artikkeleita, joissa asiat on esitetty sovitussa järjestyksessä.

Vanhan kirjasuomen sanakirjaa siirryttiin kirjoittamaan rakenteiseen muotoon vuonna 1997, kun tekeillä oli vielä painettavaksi suunniteltu kolmas osa. Tarkoitukseen hankittu FrameMaker-ohjelma on käytössä edelleen. VKS poikkeaa *Suomen murteiden sanakirjasta* siinä, ettei sen ensimmäistä osaa ole kirjoitettu tietokoneella, joten ennen rakenteistamista ensimmäinen osa jouduttiin skannaamaan ja muuntamaan tekstimuotoiseksi tekstintunnistuksen avulla. Myös toinen osa piti jälkikäteen muuntaa rakenteiseen muotoon.

SMS:n tarpeisiin sopivaa rakennekuvausta alettiin hahmotella vuonna 1999. Silloin ajateltiin, että sanakirjaa julkaistaisiin vastakin painettuna kirjana ja että artikkelien muodon ja ulkoasun pitäisi säilyä mahdollisimman samanlaisena kuin aiemmissa osissa. Haluttiin myös valmistautua verkkojulkaisun mahdollisuuteen ja erilaisten hakumahdollisuuksien tarjoamiseen. SMS:n rakenteistamisprojekti pääsi käyntiin vuonna 2000, ja se toteutettiin sanakirjantoimittajien ja Kotuksen it-asiantuntijoiden yhteistyönä. Rakenteinen XMetaL-tekstinmuokkausohjelma otettiin toimituksessa käyttöön vuonna 2004, kun oltiin kirjoittamassa sanakirjan yhdeksättä osaa. Osa artikkeleista muunnettiin ja osa kirjoitettiin suoraan rakenteiseen muotoon. Painetut osat muunnettiin rakenteisiksi seuraavien vuosien kuluessa.

*

I den finlandssvenska dialektordboken skrevs artiklarna för tredje och fjärde banden under åren 1993–2005 med ett ordbehandlingsprogram, men år 2006 övergick redaktionen till strukturerad redigering med programmet XMetaL. Enligt planerna skulle FO fortsättningsvis ges ut som en tryckt ordbok. Ett förlagsavtal hade sluttits med Svenska litteratursällskapet år 2002, och det fjärde bandet utkom 2007 med SLS som förlag.

Rakenteistamisen edetessä törmättiin eri sanakirjoissa samaan ongelmaan: rakennekuvausta jouduttiin korjaamaan, koska alkuperäisessä kuvauksessa ei ollut osattu ottaa huomioon erilaisia artikkelien epäsäännönmukaisuuksia. Koodausongelmia tuotti esimerkiksi se, että sanakirjan toimitusperiaatteita oli tarkennettu vuosien varrella ja että painettuja osia oli alun perin kirjoitettu eri järjestelmillä.

Miksi verkkosanakirja?

Verkkosanakirjat alkoivat yleistyä 2000-luvun alussa. Esimerkiksi *Svenska Akademiens ordbok* ilmestyi vuonna 1997 Om Svar Anhänges (OSA) -tietokannassa, *Oxford English Dictionaryn* verkkoversio (OED Online) vuonna 2000 ja *Deutsches Wörterbuch von Jacob Grimm und Wilhelm Grimmin* verkkoversio vuonna 2002. Näihin aikoihin Kotuksessakin alettiin suunnitella *Suomen murteiden sanakirjan* ja *Vanhan kirjasuomen sanakirjan* julkaisemista verkossa. Sanakirjoja alettiin viedä verkkoon lopulta 2010-luvun alkuvuosina.

Verkkojulkaisuun siirtymisen taustalla olivat osittain taloudelliset syyt. Pitkään jatkuneiden sanakirjahankkeiden kustannuksia haluttiin karsia, ja opetusministeriön joulukuussa 2008 asettama työryhmä esitti, että VKS:n toimittaminen keskeytetään, SMS ja *Ordbok över Finlands svenska folkmål* valmistuvat suunniteltua nopeammin ja SMS:n loppuosa vielä huomattavasti aiempaa nopeampana. Haluttiin siis tiivistä ja suppeaa nopeammassa tahdissa mutta entisillä henkilöresursseilla. Tavoite oli epärealistinen: tiivistäminen ja olennaisen kiteyttäminen runsaasta aineistosta on vaativaa eikä tapahdu käden käänteessä. Koneen Säätio kuitenkin pelasti rahoituksellaan uhanalaisen VKS:n, ja SMS:n ja FO:n toimitustyötä jatkettiin ripeämpää julkaisutahtia tavoitellen. Verkkojulkaisemisessa saatiin karsittua painokulut pois, eikä ankara tiivistäminenkään ollut välttämätöntä, koska verkossa tilaa on käytännössä rajattomasti.

Verkkojulkaisussa nähtiin paljon muitakin etuja. Toisin kuin painetussa sanakirjassa on verkkosanakirjassa mahdollista tehdä

monipuolisia hakuja ja helpottaa viittausten seuraamista linkein. Sanakirjantoitettujen on myös helpompi korjata ja täydentää artikkeleita tai lisätä kokonaan uusia. Verkkosanakirjaan voidaan lisätä ominaisuuksia, joita ei painetussa ole. Se on myös helpommin kaikkien käytettävissä; käyttäjältä edellytetään vain toimivaa verkkoyhteyttä. Verkkosanakirja häviää painetulle lähinnä selailtavuudessa.

Ensimmäinen sähköisenä ilmestynyt Kotuksen sanakirja oli *CD-Perussanakirja*, joka julkaistiin CD-ROM- ja intranetversiona vuonna 1997 (nykykielen sanakirjoista tarkemmin artikkelissa s. 62–63). Ensimmäinen kokonaan Kotuksessa tuotettu ja maksuttomana verkkoversiona julkaistu sanakirja oli *Karjalan kielen sanakirja*, joka ilmestyi vuonna 2009; painettuna se oli ilmestynyt vuonna 2005. Sitä ei päivitetä muuten kuin korjaamalla havaittuja virheitä ja liittämällä sana-artikkelien yhteyteen aineiston sanalippujen kuvat.

Sanakirjat verkkoon -projekti jatkoprojekteineen

Vuosina 2010–2014 toteutettiin Sanakirjat verkkoon -projekti, jossa julkaistiin *Suomen murteiden sanakirjan*, *Vanhan kirjasuomen sanakirjan* ja *Ordbok över Finlands svenska folkmålin* verkkosanakirjojen näytejaksot, jokainen vuorollaan. Jatkoprojekteissa (2012–2018) verkkoon vietiin loput sanakirjojen painettujen osien sisällöstä. Alusta asti tavoitteena oli luoda Kotuksen sähköiset sanakirjat kokoava verkkoportaaali, jossa käyttäjä pystyisi kohdistamaan haun kerralla useampaan sanakirjaan tai kaikkiin Kotuksen sanakirjoihin.

Sanakirjat verkkoon -projektin alkaessa sanakirjat eivät vielä olleet kokonaan rakenteisessa muodossa. SMS ja VKS olivat tässä suhteessa pisimmällä: SMS:n kaikki valmiit kahdeksan osaa oli rakenteistettu, ja yhdeksättä ja kymmenettä osaa kirjoitettiin suoraan rakenteiseen muotoon. VKS:n molemmat painettuina ilmestyneet osat oli saatu rakenteistettua ja kolmatta osaa kirjoitettiin rakenteiseen muotoon.

Pilottiprojektina toteutettavan verkkomuotoisen SMS:n suunnittelussa pyrittiin luomaan myös kaikille sanakirjoille yhtenäiset julkaisukäytännöt. Julkaistava sanakirja-aineisto muunnettiin yhteiseen standardin mukaiseen muotoon, ja käyttöliittymä suunniteltiin niin, että sitä voitaisiin käyttää seuraavienkin sanakirjajulkaisujen pohjana. Verkkosanakirjan suunnittelivat yhteistyössä sanakirjan toimitus ja Kotuksen it-asiantuntijat, jotka vastasivat myös sanakirjan teknisestä toteutuksesta.

Hakuominaisuuksia suunniteltiin paitsi olemassa olevien rakenteiden pohjalta myös käyttäjäkyselyiden perusteella. Ideoita saatiin myös muualla julkaistuista verkkosanakirjoista. Hakusanahaun lisäksi toteutettiin tarkennettu haku, jonka avulla haun pystyy kohdentamaan itse hakusanan sijaan vaikkapa selitteisiin tai esimerkkeihin. Ulkoasussa pyrittiin selkeyteen ja helppokäyttöisyyteen sekä siihen, että artikkelit olisivat visuaalisesti helppolukuisia.

Verkkojulkaiseminen aloitettiin SMS:n yhdeksännestä osasta, ensimmäisestä kokonaan rakenteiseksi kirjoitetusta jaksosta. Näytejakso *kus-kyntsöttää* ilmestyi Kalevalan päivänä 2012. Seuraavina vuosina verkkoversiota laajennettiin vähitellen kummastakin päästä niin, että julkaistu aakkosväli pysyi yhtenäisenä: uusien artikkeleiden julkaisemista jatkettiin *k-* ja *l*-alkuisilla sanoilla, ja *a*:ta kohti edettiin painettu osa kerrallaan. Viimeinenkin painettu osa saatiin verkkoon toukokuussa 2018, jolloin verkkosanakirja kattoi aakkosvälin *a-lofka*.

VKS:n verkkojulkaisussa edettiin pitkälti SMS:n viitoittamaa tietä, joskin esimerkiksi hakuominaisuuksia muokattiin vastamaan VKS:n käyttäjien tarpeita. Näytejakso *ma-mööpeli* ilmestyi marraskuussa 2014. Sen jälkeen verkkosanakirjaksi muokattiin myös loput alun perin painettavaksi tarkoitettu kolmannesta osasta (*l-* ja *n*-alkuiset artikkelit) sekä painetut ensimmäinen ja toinen osa. Vuosittain ilmestyi myös aivan uusia *o*-alkuisia artikkeleita. Julkaisu eteni osa kerrallaan, kunnes marraskuussa 2017 verkkoon oli viety siihen asti valmiina oleva materiaali eli aakkosväli *a-osviitu*.

*

Utgångsläget för de tryckta banden av FO var varierande när digitaliseringen av ordboken aktualiserades 2010 i samband med projektet Sanakirjat verkkoon. De två första banden, som hade redigerats manuellt, skannades och genomgick optisk textigenkänning innan de kunde konverteras till XML-kod, varefter de kontrollerades i flera omgångar vid överföringsprocessen. Det var enklare att konvertera det tredje och fjärde bandet, som hade redigerats i ett ordbehandlingsprogram, och överföringen av dem medförde färre kontroller. Sedan 2006 hade nya artiklar för det planerade femte bandet redigerats med redigeringsprogrammet XMetaL och de kunde smidigt sammanföras med artiklarna i de fyra första banden. Jämsides med kontroller och komplettering av XML-formatet i det skannade och överförda materialet utvecklade redaktörerna i tätt samarbete med Språkinstitutets it-experter gränssnitt och sökfunktioner för ordboken. Hela materialet i XML-format konverterades sedan inför publiceringen till det format användargränssnittet på webben kräver. För digitaliseringsarbetet erhöll FO ett betydande anslag från SLS.

Pilotavsnittet *i–k* av FO, som i stort sett motsvarar det tredje bandet, publicerades i juni 2013. Arbetet fortsatte sedan med kontroller, komplettering och införande av länkar för hänvisningarna i den tryckta ordboken. På svenska dagen 2014 publicerades artiklarna inom avsnittet *a–h*. Bokstavsavsnittet *l–o* utkom i sin helhet i december 2015; i detta avsnitt ingick även nyskrivna artiklar på *o-* som inte hade utkommit i tryck tidigare.

Verkkojulkaisemisen vaikutukset

Pitkään Kotuksessa tekeillä olleet suuret painetut sanakirjat on alun perin suunniteltu ennen kaikkea tieteellisiksi sanakirjoiksi, ja monet asiat ilmaistaan niissä tiiviisti. Sanakirjoissa voidaan käyttää esimerkiksi erikoismerkkejä, lyhenteitä ja viittausmerkin­töjä, jotka lukijan oletetaan tuntevan tai jotka selitetään toisaalla. Verkkosanakirjoista on pyritty tekemään painettuja selkeämpiä ja helppolukuisempia.

Verkkosanakirjassa viittaukset toimivat linkkeinä, joiden kautta on helppo siirtyä toisiin artikkeleihin. Painetussa sanakirjassa on toiseen artikkeliin viittaavat erilliset viiteartikkelit jätetty tilan säästämiseksi tekemättä silloin, kun ne olisivat välittömästi sen artikkelin edellä tai jäljessä, johon ne viittaavat. Tekstiä silmäillessä on nimittäin helppo havaita, että sanoista on tietoa viereisessä artikkelissa. Verkkosanakirjassa on näkyvissä vain yksi artikkeli kerrallaan, jolloin nämä viittaukset ovat entistä tarpeellisempia, ja nykyään niitä lisätäänkin sanakirjaan. Koska tilaa ei tarvitse säästää, on kukin esimerkki verkkosanakirjassa omalla rivillään, kun painetussa sanakirjassa esimerkkejä erottaa toisistaan vain pystyviiva, pilkku tai puolipiste.

Suomen murteiden sanakirjassa ja *Vanhan kirjasuomen sanakirjassa* on myös mahdollista tarkastella sana-artikkeleita erilaisissa näkymissä. Artikkelista voi piilottaa esimerkit – SMS:ssä kaikki, VKS:ssä ensiesiintymää uudemmat – tai valita näkyviin pelkän merkitysryhmähierarkian selitteineen. Näkymien tarkoituksena on helpottaa pitkien artikkeleiden rakenteen ja merkitysten hahmottamista ja VKS:ssä myös ensiesiintymien löytämistä.

Murresanakirjassa keskeistä on tieto sanojen levikeistä eli siitä, millä alueilla sanaa on käytetty. Painetussa sanakirjassa levikit ilmaistaan pelkästään alue- ja pitäjälühenteinä. Verkkosanakirjan sanallisessa levikinluonnehdinnassa käytetään pitäjälühenteen sijaan pitäjän koko nimeä. Lisäksi verkkosanakirjaan on voitu lisätä sana-artikkelien yhteyteen levikkikartat kuvina.

SMS:ssä on monentyyppisiä viittauksia, joista useimmat toimittaja tekee yksitellen aineistoanalyysin pohjalta. Oma erikoisuutensa ovat niin sanotut siirtonuoliartikkelit, joissa oikealle viittaava nuoli osoittaa, että kyseinen hakusana on esitetty murteellisena asuna viittauksen kohteena olevassa artikkelissa. Siirtonuoliartikkelit syntyvät verkkosanakirjassa suurelta osin automaattisesti pääartikkelissa esitettyjen sanan eri asujen perusteella, kun painettuun sanakirjaan jokainen viittaus oli tehtävä käsin.

Verkkosanakirjan suunnittelun aikana todettiin, ettei VKS:n siihenastinen rakenne ollut riittävän tarkka kaikkien haluttujen

hakujen toteuttamiseen. Niinpä rakenteeseen jouduttiin lisäämään uusia elementtejä esimerkiksi tekstivertailuihin, jotta esimerkkihaut kohdistuisivat niihin oikein. Painettujen osien *ib.*-lyhenteet (*ibidem* 'sama teos'), joita käytettiin tilansäästösyistä peräkkäisissä samasta lähteestä otetuissa esimerkeissä, korvattiin toistamalla lähdeviite. Myös painetussa sanakirjassa käytettyä 1600–1700-lukujen sanakirjojen hyvin tiivistä esitystapaa on verkkoversiossa purettu selkeämmäksi. Verkkosanakirjaan on lisätty myös aikajanat, joista yhdellä silmäyksellä näkee esimerkkien ajallisen jakauman.

*

I FO redovisas detaljerade uppgifter om uttalsvarianter, böjning och betydelser socken för socken. Det förekommer därför ett stort antal förkortningar i den tryckta ordbokens komprimerade text. I nätordboken där man inte behöver spara på utrymme har flera förkortningar skrivits ut. Ortsförkortningarna i FO har bibehållits, men de har försetts med förklarande pop-uper som hjälper användaren att tolka vilken ort det handlar om.

I den tryckta versionen av FO presenteras sammansättningar gruppvis utifrån olika förledstyper under sitt huvudord enligt samma uppbyggnad som i *Svenska Akademiens ordbok* (SAOB). I arbetet med att utveckla nätordboken framstod sammansättningarnas struktur som en av de stora utmaningarna. När materialet överfördes till nätordbokens gränssnitt stod huvudord och sammansättningar först enbart i en glattalfabetisk lista. Under arbetets gång hittades dock en god lösning; genom att lägga till länkar till varje sammansättning inom huvudordets artikel var det möjligt att bevara sambandet mellan sammansättningarna och deras huvudord också i webbversionen.

Det var likaså utmanande att utveckla sökning enligt betydelse för den avancerade sökningen, eftersom betydelser inte har taggats vid den strukturerade redigeringen av ordboken. Detta har dock kompensrats väl med hjälp av fritextsökning i form av sökfunktionen "Sök i hela texten". Via den avancerade sökningen kan användaren lätt hitta uppgifter om långivande språk, vilket är en viktig resurs när det gäller de svenska dialekterna i Finland, där det fram-

för allt förekommer många lån från finskan. Med den avancerade sökfunktionen är det också möjligt att begränsa sökningarna enligt grammatiska kategorier, beläggort och bruklighet.

Julkaisuprosessi

Suuri ero painetun ja verkkosanakirjan välillä on tietenkin itse julkaisuprosessissa. Ennen julkaisuvaiheessa tehtiin yhteistyötä kirjapainon kanssa ja luettiin oikovedoksia. Nyt tärkeitä yhteistyökumppaneita ovat Kotuksen it-asiantuntijat ja aineistoa testataan testiympäristössä. Lisäksi korjauksia voidaan tehdä päivitysten yhteydessä aiemminkin ilmestyneisiin artikkeleihin.

Käytännössä julkaisuprosessi alkaa, kun toimittajien kirjoittamat sana-artikkelit ovat valmiit. FrameMakerilla kirjoitetut tiedostot muunnetaan SGML-muotoon, josta ne muunnetaan edelleen XML-muotoon. XMetaLilla kirjoitetut tiedostot ovat jo valmiiksi XML-muodossa. It-asiantuntija huolehtii artikkelien teknisestä viimeistelystä julkaisua varten. Prosessissa aineistoon lisätään verkkojulkaisun kannalta tarvittavat lisätiedot, kuten artikkelien yksilölliset tunnisteet, normalisoidut hakumuodot ja viittausten linkitykset. Lisäksi XML-tiedostot muunnetaan kaikille verkkosanakirjoille yhteiseen ISO-standardin mukaiseen rakenteeseen. Sen jälkeen muunnetut tiedostot viedään testiympäristöön, josta ne testauksen ja mahdollisten korjausten jälkeen kopioidaan edelleen lopulliseen verkko-osoitteeseensa, missä ne julkaistaan kaikkien vapaasti käytettäväksi. Verkkosanakirjojen aineistot ovat myös ladattavissa XML-muotoisena pakettina Kotuksen sivuilta.

Nykytilanne

Sanakirjojen kehitystyö ei päättynyt verkkosanakirjojen ilmestymiseen tai niiden vuosittaisiin päivityksiin, vaan muutakin on tapahtunut vuosien mittaan. 2020-luvun alussa parannettiin sanakirjojen saavutettavuutta ja siirryttiin Kotuksen it-asiantuntijoiden toteuttamaan responsiiviseen käyttöliittymään, joka helpottaa sanakirjojen

käyttöä esimerkiksi puhelimella. *Vanhan kirjasuomen sanakirja* sai uuden käyttöliittymän toukokuussa 2021, *Suomen murteiden sanakirja* saman vuoden joulukuussa ja *Ordbok över Finlands svenska folk mål* vuonna 2022. Käyttöliittymä uudistuksessa myös yhdenmuokaistettiin sanakirjojen ulkoasuja ja muokattiin haku- ja lukuohjeita aiempaa ymmärrettävämmiksi ja saavutettavammiksi. Lisäksi hakuominaisuuksia parannettiin.

Muitakin parannuksia on tehty, ja sanakirjojen yhteinen haku-liittymä eli sanakirjaportaali julkaistiin vuoden 2024 lopussa Kotuksen verkkosivu-uudistuksen yhteydessä. Sanakirjojen painettujen alkuosien verkkoon viennin jälkeen kaikissa sanakirjoissa on julkaistu uusi aakkosväli noin kerran vuodessa. Päivitysten yhteydessä myös korjataan löytyneitä virheitä.

Verkkojulkaisuun siirtymisen arveltiin suunnitteluvaiheessa nopeuttavan sanakirjojen etenemistä. Rakenteistaminen sujuvoitikin jonkin verran artikkelin laadintaa ja kevensi julkaisuvaiheen työtaakkaa, mutta työn keskeisin sisältö, aineiston huolellinen kielellinen ja leksikografinen analyysi, pysyy edelleen työn keskeisimpänä osana. Näin verkkoon siirtyminen ei lopulta muuttanut työn luonnetta eikä nopeuttanut julkaisutahtia niin paljon kuin oli kuviteltu. Kuitenkin tiettyjä työvaiheita on voitu huomattavasti helpottaa ja nopeuttaa Kotuksen sanakirjatyön tuntevien it-asiantuntijoiden räätälöimillä työkaluilla. Esimerkiksi SMS:ssä on käytössä talon sisällä kehitetty levikkikarttojen luomiseen käytettävä sovelus, joka toimii saumattomasti yhdessä toimitusohjelman kanssa. Myös verkkosanakirjojen hakutoiminnot ovat erittäin hyödyllisiä toimitustyössä.

SMS:ssä tähdättiin alun perin 20-osaiseen sanakirjaan, jossa olisi noin 350 000 hakusanaa. Tätä kirjoitettaessa sanakirjassa on yli 211 000 hakusanaa ja runsaat 75 000 levikkikarttaa ja viimeinen julkaistu artikkeli on *nysäveitsi*. Toimituksessa kirjoitetaan kuitenkin jo *p*-alkuisia sanoja. Tekeillä ovat siis laskennallisesti osat 12 ja 13. Sanakirjaan on lisätty vuosittain noin 6 000 uutta artikkelia, kun toimituksessa on ollut kahdeksan kokenutta toimittajaa. Lähivuosi-
na nähdään, miten ilmestymistahtiin vaikuttaa se, että muutaman

vuoden sisällä yli puolet näistä toimittajista on jäänyt eläkkeelle. Uusi, lupaava toimittajasukupolvi on onneksi nousemassa Suomen Kulttuurirahaston tuella.

VKS:stä piti tulla kuusiosainen sanakirja, jonka hakusanojen määräksi arvioitiin yli 80 000. Tätä kirjoitettaessa julkaistuna on noin 49 000 artikkelia (*a-päälightsen*) ja kirjoitettavana ovat *pä-* ja *pö-*alkuiset artikkelit. Painettujen osien julkaisun jälkeen VKS:n lähteisiin on lisätty vajaat neljäsataa tekstiä (enimmäkseen asetus-tekstejä), joista suurin osa sisältyy toimituksen 1990- ja 2000-luvuilla työstämään yli kolmen miljoonan saneen korpukseen. Tämän ansiosta toimitustyön ohessa on löytynyt paljon sanoja, jotka puuttuvat painetuista osista.

Uusia artikkeleita ja sitaattitäydennyksiä jo julkaistuihin VKS:n artikkeleihin on lisätty runsaasti myös painettuna julkaisutulle aakkosvälille. Lähdetekstien lisääntyminen on johtanut joskus tarpeeseen täsmentää tai muuttaa teoksen lähdemerkintää. Tällaisissa tapauksissa myös painettuna alun perin ilmestyneen aakkosvälin vastaavat lähdemerkinnät on yhdenmukaistettu vastaamaan nykyistä käytäntöä. Aakkosvälillä *a-n* on yhdenmukaistettu myös viitehakusanoja, joiden osalta toimitusohjeet olivat muuttuneet aakkosväliä *l-n* kirjoitettaessa. Verkkosanakirjan aakkosväli *a-k* ei siis ole sisällöltään identtinen painetun aakkosvälin kanssa.

Tällä hetkellä VKS:n toimitustyö etenee enimmäkseen Koneen Säätiön tuella: neljä kuudesta toimittajasta työskentelee säätiön rahoituksella. Lähivuosina VKS:llä on edessään siirtyminen XMetal-ohjelman käyttöön, jolloin kaikissa Kotuksen sanakirjoissa käytetään samaa toimitusohjelmaa. Tällöin julkaisuprosessikin yksinkertaistuu, kun tallennus tapahtuu suoraan XML-muotoon.

*

FO uppdateras årligen med nya artikelvsnitt. Publiceringen av artiklar på *p-* började år 2016. I juni 2025 utkom de sista artiklarna på *r-* och de första på *s-*, vilket innebär att sammanlagt 80 500 av de planerade cirka 120 000 artiklarna är utgivna. Eftersom ord med initialt *s-* alfabetiskt är den största och mest omfattande gruppen i svenskan utgör detta en milstolpe för arbetet med ordboken. År

2024 började redaktionen föra in illustrationer hämtade ur teckningar i originalsamlingar inom avsnittet 7-. Vid utgivningen 2025 var illustrationer för hela det hittills publicerade avsnittet av nätordboken införda. Svenska litteratursällskapet och Svenska kulturfonden har genom ett avtal som ingicks hösten 2023 beviljat FO finansiering för att slutföra redigeringsarbetet fram till år 2036. Tack vare finansieringen har fler redaktörer kunnat rekryteras och redaktionen har fått mer resurser.

Tulevaisuudennäkymät

Sanakirjojen toiminnallisuutta esimerkiksi hakujen osalta pyritään edelleen parantamaan ja ottamaan mahdollisuuksien mukaan käyttäjien toiveet huomioon. Sanakirjan kehitystyössä joudutaan jatkuvasti tasapainoilemaan kahden tavoitteen välillä: yhtäältä halutaan sujuvoittaa sanankirjan käyttöä ja toimitustyötä uudistuksin, korjauksin ja täydennyksin, toisaalta edistää sanakirjan valmistumista niin, ettei uppottaisi liian syvälle jo julkaistun aineiston muokkaamiseen.

Toimittajilta sanakirjatyö vaatii laajaa yleissivistystä ja kieltä koskevan tiedon monipuolista ja syvällistä hallintaa. Sellaisen sanakirjan toimittaminen, jonka aineistonkeruuseen ja suunnitteluunkin on käytetty kymmeniä vuosia, on valtava urakka. Toimittajakunnan pitäisi jatkuvasti pysyä riittävän suurena, jotta erityisosaamista vaativia vastuita olisi mahdollista jakaa ja jotta sanakirja etenisi. Tämä edellyttää suurta ja pitkäkestoista panostusta työn rahoittajilta. Uusien sanakirjantoimittajien rekrytointia vaikeuttaa se, että murteiden ja vanhan kirjakielen tuntemus ja niiden edustama maailma käyvät heille aina vieraammiksi.

Työhönsä perehtyneiden sanakirjantoimittajien lisäksi Kotuksen sanakirjatyön ehdoton edellytys jatkossakin ovat osaavat it-asiantuntijat, joiden panos verkkosanakirjojen synnyssä on korvaamaton. Myös sanakirjojen ylläpito ja päivitykset edellyttävät tietoteknisen osaamisen yhdistämistä ymmärrykseen sanakirjoista – yhdistelmä, jota on vaikea löytää Kotuksen oman it-asiantuntijatiimin ulkopuolelta.

Suomen kielen perussanakirjasta Kielitoimiston sanakirjaksi

Minna Haapanen

Ensimmäinen suuri suomen kielen sanakirja *Nykysuomen sanakirjan* (1951–1961) jälkeen oli *Suomen kielen perussanakirja*. Tämä ajantasainen yleiskielen sanakirja julkaistiin kolmiosaisena painettuna kirjana vuosina 1990–1994. Ensimmäisen painoksen jälkeen suunnitelmissa oli uuden painetun kirjan lisäksi CD-ROM-versio. Työlistalla oli myös sanakirjasisällön muuttaminen tietokannaksi, josta voisi helpommin tuottaa erilaisia sanakirjaversioita.

Suomen kielen perussanakirjan käsin kirjoitettuja sana-artikkeleita oli 1980-luvulta lähtien tallennettu tiedostoihin tekstinkäsittelyohjelmalla, mutta sähköistä versiota varten sisältö oli muunnettava rakenteiseen muotoon. Vuosina 1993–1994 Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen (Kotus) it-asiantuntijat rakenteistivat CD-ROM-version prototyyppiä varten *Perussanakirjan* ensimmäisen osan (aakkosväli *a–k*) eli merkitsivät sana-artikkelien rakenneosat SGML-standardin mukaisilla koodilla (ks. rakenteistamisesta s. 50). Prototyypin kehityksessä olivat Kotuksen lisäksi mukana kustantaja Painatuskeskus Oy (vuodesta 1996 Oy Edita Ab), Valtion teknillinen tutkimuslaitos ja Lingsoft Oy. Prototyyppi valmistui vuonna 1994. Testauksen perusteella ohjelmavaatimuksia täsmennettiin ja tuotantoversiota varten haettiin sopivampaa julkaisutyökalua.

Perussanakirjan loput osat rakenteistettiin vuonna 1995. Seuravana vuonna allekirjoitettiin *CD-Perussanakirjan* (CD-PS) kustannussopimus, ja vuonna 1997 CD-PS ilmestyi Kotuksen ensimmäisenä sähköisenä sanakirjana. Tämä CD-ROM- ja intranetversiona julkaistu sanakirja oli myös ensimmäinen sähköinen suomen kielen sanoja suomeksi selittävä sanakirja sekä Pohjoismaiden ensimmäinen sähköinen yksikielinen sanakirja.

Perussanakirjan tietokannan rakennekuvaus saatiin vuonna 1997 it-asiantuntijoiden ja sanakirjan toimituksen yhteistyönä sellaiseen

kuntoon, että toimittajat saattoivat sen pohjalta kirjoittaa sanakirjan sisältöä rakenteiseen muotoon FrameMaker-ohjelmalla. Samana vuonna alettiin suunnitella CD-PS:n uutta versiota. CD-PS ei siis ollut vielä verkkosanakirja, eikä siitä sellaista tullut myöhemminäkään, sillä sanakirjan seuraava versio julkaistiin nimellä *Kielitoimiston sanakirja*.

Kielitoimiston sanakirjan (KS) ensimmäinen versio ilmestyi Kotuksen ja uuden kumppanin Kielikone Oy:n yhteistyönä vuonna 2004. Sisällöllisesti KS oli päivitetty versio CD-PS:stä mutta ulkoisesti ja toiminnallisesti täysin uusi sähköinen tuote, joka oli käytettävissä niin CD-ROM-, intranet- kuin verkkoversiona. Verkkoversio kuului Kielikoneen maksulliseen MOT-sanakirjastoon.

Vuonna 2014 KS:stä julkaistiin ensimmäinen maksutta kaikkien käytettävissä ollut verkkoversio. Ulkoasu ja käyttöliittymä uudistuivat vuonna 2020. Tuolloin toteutettu ja yhä käytössä oleva käyttöliittymä on responsiivinen eli laitteen näytön kokoon mukautuva, mikä helpottaa sanakirjan käyttöä esimerkiksi puhelimella.

Kielitoimiston sanakirjasta on vuoteen 2025 mennessä julkaistu 12 sähköistä ja kaksi painettua päivitysversiota. Tätä kirjoitettaessa uusi päivitetty verkkoversio on jälleen tekeillä. Suuri muutos tapahtui, kun KS:n toimitustyössä siirryttiin vuonna 2025 Kotuksen sanakirjojen synergiaetujen vuoksi käyttämään XMetaL-ohjelmaa. Nykyään uudet sana-artikkelit ja vanhojen artikkeleiden muutokset tallennetaan KS:ssä suoraan XML-muotoon.

En finsk-svensk ordbok för alla

Nina Martola

Arbetet med *Stora finsk-svenska ordboken* påbörjades i mitten av 1980-talet vid Forskningscentralen för de inhemska språken, som Institutet för de inhemska språken då hette. År 1990 kom förlaget WSOY med som samarbetspartner, och 1997 publicerades den första versionen av ordboken. Det var en tryckt utgåva som omfattade cirka 90 000 ordboksartiklar. I början av 2000-talet gjordes en lättare revidering. Den nya upplagan publicerades år 2004 och en elektronisk version kom 2006.

Efter det blev det en längre tid av stiltje vad innehållet beträffar. WSOY lade ner sin ordboksredaktion. *Stora finsk-svenska ordboken* landade hos förlaget Talentum, som tillhandahöll den och dess pendang *Stora svensk-finska ordboken* som avgiftsbelagd webbordbok. I slutet av 2016 sålde Talentum alla ordböcker till Kielikone. I den vevan fick Institutet för de inhemska språken (Språkinstitutet) rättigheterna till en egen, utvidgad version av *Stora finsk-svenska ordboken*.

Eftersom Språkinstitutets egna it-experter var hårt belastade vid den tiden, på grund av bland annat digitaliseringen av institutets andra ordböcker, inleddes ett samarbete med Institutionen för svenska språket vid Göteborgs universitet. Institutionens systemutvecklare Monica Martens var intresserad av att testa hur det redigeringsprogram hon utvecklat fungerade för en tvåspråkig ordbok.

I väntan på att avtalet med Talentum skulle bli klart hade Nina Martola börjat redigera nya artiklar för ordboken. De nya orden kom från de listor över uppslagsord som lagts till i *Kielitoimiston sanakirja* (och föregångaren *Suomen kielen perussanakirja*) sedan 1997. Det sammanlagda antalet tillagda ord var cirka 17 000, och fler ord lades till i omgångar under de följande åren. Det goda samarbete som funnits mellan redaktionerna på 1990-talet återupptogs.

När avtalet med Talentum var undertecknat överfördes materialet till Göteborgs universitet. Det innefattade de nya artiklar som Martola redigerat och den version av ordboken som WSOY hade levererat till Forskningscentralen 2006. I och med att en uppsättning nya artiklar fanns med uppfyllde ordboken avtalsvillkoret ”utvidgad upplaga”, och Nina Martola och Monica Martens beslutade att lägga ut en utvecklingsversion av ordboken på nätet våren 2017. I enlighet med Språkinstitutets policy var den fritt tillgänglig. Användarna hade återfått det hjälpmedel som försvann i och med att Talentum tog bort hela uppsättningen ordböcker från webben hösten 2016.

Under åren 2017–2019 låg alltså *Stora finsk-svenska ordboken* på en server vid Göteborgs universitet, och nya artiklar publicerades med jämna mellanrum allteftersom redigeringsarbetet fortskred. I viss mån uppdaterades också gamla artiklar.

Samarbetet med Göteborgs universitet hade dock varit en tillfällig lösning, och i början av år 2020 kunde arbetet med att ta hem ordboken till Språkinstitutet inledas. Eftersom materialet bar spår av de många faser det genomgått fanns det många tekniska problem att lösa, ett arbete som fortfarande pågår. I december 2020 kunde ordboken lanseras i nytt format på Språkinstitutets webbplats. Ordboken uppdateras årligen och i nuläget omfattar den över 110 000 artiklar.

Suomen kieltä tutkimassa yliopistojen kanssa

Terhi Ainiala & Pirjo Hiidenmaa

Kotimaisten kielten keskuksen (Kotus) ja yliopistojen välinen yhteistyö on ollut aktiivista ja uutta luovaa. Tässä artikkelissa paneudumme tutkimusyhteistyöhön ja keskitymme ennen kaikkea Kotuksen tutkimusosaston aikaiseen toimintaan vuodesta 1994 vuoteen 2011. Tarkastelemme erityisesti suomen kielen tutkimusta.

Yhteisiä hankkeita Kotuksella ja yliopistoilla on ollut ennen kaikkea kieliopin ja tekstien tutkimuksessa, puhutun kielen tutkimuksessa sekä nimistöntutkimuksessa. Hankkeissa on hyödynnetty olemassa olevia Kotuksen aineistoja monipuolisesti, muokattu niiden käyttöalustoja entistä toimivampaan ja saavutettavampaan asuun sekä analysoitu aineistoja innovatiivisiakin menetelmiä käyttäen. Toisinaan on myös koottu uusia aineistoja. Hankkeissa on laadittu julkaisuja, niin tieteellisiä kuin yleistajuisia. Lisäksi monet opiskelijat ovat kirjoittaneet hankkeissa opinnäytetyönsä. Eniten yhteistyötä on tehty Helsingin yliopiston kanssa, mutta myös monet muut yliopistot ovat olleet kumppaneina.

Keskeisesti yliopistojen ja Kotuksen yhteistä tutkimusta ovat suunnanneet ja vahvistaneet keskuksen tutkimusprofessorit. Vuonna 1997 perustetun professuurin ensimmäisenä viisivuotiskautena ala oli suomen kielioppi (Auli Hakulinen ja Maria Vilkuna 1997–2001), toisena nimistöntutkimus (Kotuksella ja Helsingin yliopistolla yhteinen professuuri 2001–2006, Ritva Liisa Pitkänen) ja

kolmantena puhekielen tutkimus (Marja-Leena Sorjonen 2007–2009).

Lisäksi Kotuksessa on ollut omia sille tyypillisiä tutkimushankkeita, kuten sanastontutkimusta, jonka alalla on syntynyt julkaisuja ja väitöskirjoja. Emme käsittele niitä tässä artikkelissa, koska sanastontutkimuksessa yhteistyö yliopistojen kanssa on ollut vähäistä. Mainittakoon kuitenkin pohjoismainen hanke *Moderna importord i språken i Norden* (2002–2012), johon Kotuksen tutkijat sekä suomen että ruotsin kielen puolelta osallistuivat. Hankkeessa käsiteltiin lainasanoja, niiden luonnetta ja puhujien suhtautumista vierasperäisiin sanoihin.

Oman mainintansa ansaitsee etymologinen sanastontutkimus, jonka tuloksena on syntynyt laajoja teoksia Helsingin yliopiston ja Kotuksen sekä sen edeltäjien yhteistyönä. Fennougriistiikan professori Erkki Itkosen johtama etymologisen sanakirjan toimitushanke käynnistyi jo kauan ennen Kotuksen syntyä (*Suomen kielen etymologisen sanakirjan* osat julkaistiin vuosina 1955–1981). Tämän teoksen pohjalta Kotuksessa laadittiin Ulla-Maija Kulosen (myöh. Forsberg) johdolla suppeampi ”kansanpainos” *Suomen sanojen alkuperä* (1992–2000). Kotuksen johtajana toimiessaan (2016–2021) Forsberg yhdisti molempien laitosten intressejä laatiessaan *Stadin slangin etymologisen sanakirjan* (2021). (Etymologisesta työstä kerrotaan tarkemmin s. 81–92.)

Seuraavaksi lähestymme tutkimusyhteistyötä teema kerrallaan. Lopuksi pohdimme sitä, millainen vaikutus yliopistojen ja Kotuksen yhteistyöllä on kielentutkimukseen ollut sekä miten yhteisen toiminnan jälki näkyy 2020-luvun tutkimuskentällä ja Kotuksen tehtävissä. Mietimme myös, millaista yhteistyötä tulevaisuudessa olisi hedelmällistä tehdä.

Kieliopin tutkimus

Kotuksen ja Helsingin yliopiston laaja yhteinen kielioppihanke aloitettiin vuonna 1995. Hankkeen syntysanat oli kirjoitettu opetusministeriön tilaamassa komiteamietinnössä *Kieli ja sen kieliopit*:

opetuksen suuntaviivoja (1994), jossa pohdittiin koulujen äidinkielenopetuksen ydinkysymyksiä. Mietintö antoi hyvät perusteet kielioppihankkeen perustamiselle, ja hanke sai monivuotisen rahoituksen Suomen Akatemiasta. Työn tuloksena valmistui *Iso suomen kielioppi* (2004), joka tehtiin yhteistyössä yliopiston suomen kielen laitoksen kanssa. Hankkeen johtajana ja päätoimittajana oli Auli Hakulinen – ensin yliopistossa, sitten Kotuksen tutkimusprofessorina. Lisäksi tekijöinä oli Kotuksen ja Suomen Akatemian rahoittamia tutkijoita: Maria Vilkuna, Riitta Korhonen, Tarja Riitta Heinonen, Irja Alho ja Vesa Koivisto.

Iso suomen kielioppi on deskriptiivinen, ennen kaikkea kielen ammattilaisille suunnattu kielioppi, jossa ei esitetä kielenkäytön ohjeita. Teos kokoaa yhteen siihenastisen suomen kielen tutkimuksen ja laventaa kielinäkemyistä puhutun kielen ja vuorovaikutuksen suuntaan. Teos ilmestyi Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kustantamana, ja siitä tehtiin Kotuksessa verkkoversio vuonna 2008.

Iso suomen kielioppi oli tutkimusmaailmassa merkittävä aikaansaannos, johon uudet tutkijapolvet yhä viittaavat tutkimuksissaan ja opinnäytteissään. Teos kirvoittaa jatkuvasti myös uusia tutkimuskysymyksiä. Tutkijakunnan ulkopuolellakin teos sai valtavasti huomiota, sillä sen deskriptiivistä luonnetta ei osattu tulkita oikein. Vitsinikkarit ja pilapiirtäjät ilottelivat lehdissä sillä, että kaikki koulun opit on nyt romutettu ja oppilaat ohjataan kirjoittamaan puhekielellä. Toiset kommentaattorit taas riemastuivat siitä, että kieltä saa nyt käyttää vapaammin. Kumpikin reagointitapa ohitti kielenkäyttöä kuvailevan kieliopin olemuksen, sillä sen ei ollut tarkoitus missään vaiheessa ottaa kantaa oikeakielisyyteen. Toki laaja tutkimusnäyttö kielen variaatiosta on johtanut monien vakiintuneiden yleiskielen normien uudelleentarkasteluun, mutta se ei ole häivyttänyt maailmasta tarvetta kirjakielen käyttöön.

Kieliopin ja ennen kaikkea syntaksin eli lauseopin tutkimusta jatkettiin Maria Vilkunan johdolla Suomen Akatemian rahoittamassa Aluemurteiden näkökulma suomen syntaksiin -hankkeessa, jossa yhteistyökumppaneina olivat Helsingin ja Joensuun (myöh. Itä-Suomen) yliopistot sekä Åbo Akademi. Vuosina 2008–2011

toteutetussa hankkeessa tavoitteena oli hankkia tietoa murteiden syntaksista ja sen alueellisesta variaatiosta. Tutkimuksessa koottiin aineistoja syntaksin tutkimuksen tarpeisiin, vakiintuneista haastattelu- ja keskustelutalioinneista poikkeavia tapoja kokeillen, esimerkiksi toiminnallisin menetelmin. Tähän valmistauduttiin Helsingin ja Joensuun yliopistoissa rinnakkain järjestetyn kurssin turvin, ja moni opiskelija pääsi näin kokeilemaan uusia oppeja käytännössä kenttäretkellä Pohjois-Karjalassa. Aineistoa koottiin monipuolisesti erilaisista kielenkäyttötilanteista. Kaikkiaan hankkeessa saatiin arvokasta tietoa niin dialektologisesti kuin kielitypologisestikin.

Tekstien tutkimus

Tekstintutkimuksen alalla syntyi 1990-luvun lopulla laaja tutkijaverkosto, joka kehittyi alun perin virkakielen tutkimuksen ympärille. Kotuksella oli omia laajoja tekstihankkeita aluksi Pirjo Karvosen (myöh. Hiidenmaa) ja sittemmin Vesa Heikkisen johdolla. Hankkeissa tehtiin perustutkimusta tekstien olemuksesta ja merkityksistä sekä syntyprosesseista, mutta monilla hankkeilla oli myös soveltavia käytännöllisiä tavoitteita kielenhuollon ja viranomaiskielen selkeytyksen saralla. Hankkeissa syntyi lukuisia julkaisuja, ja tekstintutkijat järjestivät tekstien ja diskurssien tutkimusta käsitteleviä vapaamuotoisia tutkijatapaamisia. Näitä tekstipiiriksi kutsuttuja tapaamisia pidettiin vuosien ajan.

Tekstilajitutkimuksen alalla merkittävä virstanpylväs oli vuonna 2012 julkaistu teos *Genreanalyysi: tekstilajitutkimuksen käsikirja* (toimittajina Vesa Heikkinen, Eero Voutilainen, Petri Lauerma, Ulla Tiirilä ja Mikko Lounela). Teos sai laajan, eri tieteenaloja edustavan kirjoittajakunnan sekä Kotuksesta että yliopistojen tutkijoista. Kotus kokosi samaan teokseen Suomen keskeisten tutkijoiden asiantuntemusta muun muassa yhteiskuntatieteistä, tietojenkäsittelytieteistä, hallintotieteistä, kasvatustieteistä, uskontotieteestä ja elokuvatutkimuksesta sekä vahvasti kansallisia verkostoja tekstien tutkimuksessa.

Tekstintutkimuksen alalla on syntynyt myös lukuisia väitöskirjoja, joista monet käsittelevät hallinnon tekstejä. Kotuksen tutkijat Elina Heikkilä, Salli Kankaanpää ja Ulla Tiilikä väittelivät vuosina 2006–2007. Heidän väitöstutkimuksiaan ohjasi Kotuksen ja Helsingin yliopiston yhteistyönä kaksikko Pirjo Hiidenmaa ja Jyrki Kalliokoski.

Puhutun kielen tutkimus

Puhutun kielen tutkimuksessa laajat aineistot ovat rakentaneet työlle pohjaa, ja toisaalta on myös lähdetty keräämään uusia ja entistä monipuolisempia aineistoja. Kotuksen ylläpitämän Suomen kielen nauhoitearkiston kattavat äänitallenteet ovat motivoineet tutkimaan suomen murteiden muutosta, ja vuosina 1989–2010 toteutetussa Murteiden seuruu -hankkeessa koottiin kenttätöin puhuttua maaseudun kieltä kymmenellä paikkakunnalla eri puolilla Suomea noin kymmenen vuoden välein. Hankkeessa Kotuksen kumppaneina olivat Helsingin, Joensuun, Tampereen ja Turun yliopistot, ja työn tuloksena julkaistiin monia opinnäytetöitä. Tutkittavana oli useita kielenpiirteitä, ja vertailtavina oli eri ikäryhmien puhujia. Samojen puhujien kielen muutosta myös seurattiin pitkittäistutkimuksen avulla. Sosiolingvistiseen variaationanalyysiin nojaavassa hankkeessa kehitettiin menetelmiä ja saavutettiin isoon keruu- ja analyysityöhön pohjautuvia vakuuttavia tuloksia kielen vaihtelusta ja muuttumisesta.

Keskeiseksi tutkimuskohteeksi nousivat seuraavaksi asiointikeskustelut, ja kolmihenkinen puhutun kielen yksikkö lähti Marja-Leena Sorjosen johdolla uusien keskustelutilanteiden ääreen. Arkkiset asioinnit kaupungeissa ja maaseudulla, niin julkisella kuin yksityisellä sektorilla, olivat entuudestaan liki tutkimaton alue. Tutkittaviksi tulivat R-kioskin ja Kelan asioinnit, joista koottiin laaja videoitu aineisto. Molemmissa kohteissa vuorovaikutustilanteet olivat usein lyhyitä ja rutiininomaisia, ja tutkimuksessa tarkasteltiin muun muassa rutiinien ja kohteliaisuuden suhdetta sekä vuorovaikutuksen multimodaalisuutta. R-kioskien asioinneista koottiin

kattava artikkelikokoelma (toimittajina Hanna Lappalainen ja Liisa Raevaara), jossa kirjoittajina oli Kotuksen tutkijoiden lisäksi Helsingin yliopiston tutkijoita.

Kelan asiointitilanteiden tutkimuksessa kohteeksi tuli Kelan yhteyskeskuksen valtakunnallinen puhelinpalvelu, ja hankkeessa tarkasteltiin vuosina 2009–2012 asiakasneuvojan ja asiakkaan vuorovaikutusta. Tutkimuksen suunnittelussa ja toteutuksessa yhteistyö Kelan kanssa oli hedelmällistä, ja tavoitteena oli, että työn tulokset tulisivat mahdollisimman hyvin hyödynnettäviksi Kelan asiakaspalvelun kehittämisessä. Helsingin yliopiston suomen kielen opiskelijoita osallistui laajasti puheluaineiston litterointiin ja muuhun aineistotyöhön.

Tutkimuksessa nousivat keskeisinä esiin asiakasneuvojan monet tärkeät, jokapäiväiset tehtävät. Lopputuloksena laaditussa Liisa Raevaaran, Marja-Leena Sorjosen ja Hanna Lappalaisen kirjoittamassa verkkojulkaisussa (2013) annetaankin vastauksia esimerkiksi siihen, miten puhelu kannattaa aloittaa, miten asiakkaan tilannetta tulisi kartoittaa ja opastaa häntä eteenpäin sekä miten selvittää erilaisia ymmärrysongelmia.

Marja-Leena Sorjosen johtama, Suomen Akatemian rahoittama Helsingin suomea -hanke tehtiin Kotuksen ja Helsingin yliopiston yhteistyönä. Hankkeessa tutkittiin vuosina 2009–2012 keskusteluanalyysia ja sociolinguistiikkaa yhdistäen monipuolisesti helsinkiläistä puhetta sekä uudistettiin tutkimusmenetelmiä ja tapoja kerätä aineistoa. Tutkimuksen kohteina olivat muun muassa mielikuvat ”ulkomaalaisten” puheesta sekä tavat, joilla puhujat kategorisoivat itseään ja muita erilaisissa vuorovaikutustilanteissa. Hankkeen pohjalta ilmestyi vuonna 2015 kokoomateos *Helsingissä puhuttavat suomet* (toimittajina Marja-Leena Sorjonen, Anu Rouhikoski ja Heini Lehtonen).

Puhutun kielen tutkimuksessa Kotus on tehnyt tiivistä yhteistyötä myös kansainvälisesti. Englanninkielisten, saksankielisten ja pohjoismaisten tutkijoiden kanssa on järjestetty seminaareja ja vierailuluentoja alan teemoista.

Nimistötutkimus

Nimistötutkimuksessa keskeisenä lähtökohtana ovat usein olleet Kotuksen Nimiarkiston laajat paikannimikokoelmat. Ne antoivat aiheen muun muassa sähköiselle Paikannimikartastolle, joka laadittiin vuosina 1997–2002 ja jossa esitetään levikkikarttoja suomenkielisistä paikannimelementeistä (yhteensä 234 karttaa). Elementtien valinnassa oli keskeistä kartoittaa sellaisia nimien määrite- ja toisinaan perusosiakin, joiden arveltiin voivan valaista asutus- ja kulttuurihistoriaa. Kartastoon sisältyviä nimelementtejä ovat esimerkiksi *ajos-* ja *akka-*, jotka esiintyvät yleensä paikannimien määrite- eli alkuosina.

Paikannimien alkuperä ja taustat ovat aina kiinnostaneet kansalaisia. Tätä tiedonjanoa palvelee vuonna 2007 ilmestynyt *Suomalainen paikannimikirja*, Nimiarkiston kokoelmia ja tutkimustietoa laajasti hyödyntävä tietoteos, joka sisältää lähes 4 700 hakusanaa ja yli 10 000 nimeä. Mukana ovat kaikki keskeisimpien paikkojen, kuten kuntien ja merkittävien vesistöjen, nimet. Kotuksen ja Kartta-keskuksen yhteistyönä laatimassa julkaisussa kirjoittajina oli useita asiantuntijoita myös eri yliopistoista, muun muassa Helsingistä, Joensuusta ja Turusta.

Paikannimikokoelmat olivat tutkimuksen lähteenä pitkään saatavilla yksinomaan paperisina. Vuonna 2017 avattu Kotuksen digitaalinen Nimiarkisto antoi uudet, monipuoliset mahdollisuudet tutkia paikannimistöä, ja tässä voimanponnistuksessa Helsingin yliopiston asiantuntijatkin olivat apuna (ks. Nimiarkistoa käsittelevä artikkeli s. 216–218). Nimiarkiston innoittamana luotiin lisäksi Nimisampo, nimistötutkijan sähköinen työpöytä, jonka Helsingin yliopisto ja Aalto-yliopisto rakensivat yhdessä Kotuksen kanssa. Vuonna 2018 julkaistu Nimisampo on avoin semanttinen portaali, jossa voi hakea ja tutkia paikannimiä eri lähteistä sekä visualisoida niitä nykyisillä ja historiallisilla kartoilla.

Nimiarkiston paikannimikokoelmat sisältävät kattavasti tietoa ennen kaikkea maaseudun nimistöstä. Osa tästä nimistöstä on jäänyt vuosikymmenten saatossa pois käytöstä, muun muassa

muuttuneiden elinkeinojen ja väestön vähenemisen myötä. Sitä, missä määrin ja mistä syistä nimistö eri puolilla maata on muuttunut, selvitettiin Paikannimistön muuttuminen -hankkeessa vuosina 1994–1999. Tutkimuksessa olivat mukana Helsingin ja Tampereen yliopistot, ja tekijöinä oli valtaosin suomen kielen opiskelijoita, jotka laativat hankkeessa opinnäytteensä.

Paikannimitutkimuksessa fokus oli ollut maaseudun nimistösä, ja tarve ja motivaatio tutkia myös kaupunkimaisen monikeroksista nimistöä kasvoivat 2000-luvulle tultaessa. Koska kaupunkien nimistöä ei voinut analysoida samoin tavoin kuin perinnäistä maaseudun nimistöä, kehitettiin uusia menetelmiä ja työkaluja. Aivan ensimmäiseksi tuli myös systemaattisesti koota kaupunkien suunniteltua ja epävirallista paikannimistöä. Näitä tehtäviä ratkottiin Kaupunkinimistö-hankkeessa, jossa mukana oli Kotuksen tutkijoiden lisäksi osallistujia useista eri yliopistoista. Hankkeessa syntyi opinnäytteitä sekä muun muassa artikkelikokoelma *Kaupungin nimet* (2005).

Suomen Akatemia rahoitti vuosina 2007–2009 Nimimaisen muutos Helsingin sosiolingvistisesti moninaistuvissa kaupunginosissa -hankkeen, joka tutki kaupunkinimistön muutosta ja moninaisuutta sekä nimien käytön kytköstä kaupunkilaisiin identiteetteihin. Hankkeessa yhdistettiin kielentutkimusta ja maantiedettä. Samoin kuin puhuttua kieltä tutkineessa Helsingin suomea -hankkeessa myös tässä selvitettiin muidenkin kuin suomea äidinkielenään käyttämää kieltä. Näin rakennettiin jalansijaa tieteidenväliselle ja entistä monimuotoisemmalle kaupunkinimistön tutkimukselle, joka jatkuu edelleen.

Vielä on syytä tuoda esiin Kotuksen rooli kansallisessa ja kansainvälisessä tutkimusyhteistyössä. Nimistöntutkimuksen kansainvälinen kongressi, International Congress of Onomastic Sciences (ICOS), järjestettiin Suomessa ensimmäistä kertaa vuonna 1990. Kotus oli työssä keskeisesti mukana yhdessä Helsingin yliopiston kanssa. Pohjoismaisten nimistökongressien ja -symposiumien (Nordiska samarbetskommittén för namnforskning) järjestämiseen Kotus osallistui myös, yhdessä Helsingin yliopiston

kanssa – muun muassa kongressit vuosina 1998 ja 2021 rakennettiin yhdessä. Tärkeä osa nykyistä kansallista yhteistyötä käynnistettiin vuonna 1998, jolloin järjestettiin ensimmäinen alan tutkijoille ja muille kiinnostuneille suunnattu Nimistöseminaari. Vuodesta 2012 alkaen tapahtuma on pidetty Helsingin yliopistossa, ja se on vaihtanut nimensä Nimistöntutkimuksen päiviksi.

Vaikuttavaa kielenkäytön yhteistyötä

Kotuksen ja yliopistojen välillä on ollut monipuolista ja vaikuttavaa yhteistyötä. Olemme keskittyneet lähinnä Kotuksen tutkimusosaston kauteen; tutkimusosasto lakkautettiin vuoden 2012 alussa. Osastossa tehtiin innovatiivista ja kielentutkimuksen menetelmiä uudistavaa, vahvaan empiiriseen aineistotyöhön nojaavaa tutkimusta. Osoituksena tästä oli muun muassa kolme Suomen Akatemian rahoittamaa hanketta. Emme ole tässä voineet kuvata tai edes mainita kaikkea tehtyä ansiokasta tutkimusta. Toivomme, että näiden esimerkkien valossa tutkimuksen lähtökohdat ja tulokset ovat kuitenkin tulleet havainnollisiksi. Keskeisenä ponttimena ovat liki aina olleet Kotuksen kattavat aineistot, ja työn tuloksia on voitu hyödyntää kielen- ja nimistöhuollossa sekä jonkin verran myös sanakirjatyössä. Tutkimusosaston lakkauttamisenkin jälkeen yhteistyö on jatkunut, ei tosin yhteisinä hankkeina vaan pienimuotoisempana henkilösuhteisiin perustuvana tiedonvaihtona. Aiemmin moni opiskelija laati opinnäytetyönsä hankkeissa, ja lisäksi Kotuksen harjoittelupaikat ovat olleet opiskelijoille käännteentekeviä.

Kotuksessa tehty pitkäjänteinen kielentutkimus on jättänyt jälkensä siihen, mitä ja miten suomen kieltä tutkitaan. Keskeisenä vahvuutena on ollut kielenkäyttökontekstien tutkimuksen laaja-alaisuus, ja esimerkiksi yksityisen ja julkisen kielenkäytön rajoja ja yhteyksiä on tarkasteltu ennakkoluulottomasti. Kielenkäytön variaation tutkimus on syventynyt; muun muassa ei-äidinkielisten puhumaa suomea alettiin kielenpuhujayhteisöjen monipuolisen tarkastelun myötä tutkia aiempaa tarkkanäköisemmin.

Monet yhteistyömuodot ovat lähteneet liikkeelle yksittäisten tutkijoiden ideoista ja henkilösuhteista, mutta kahden organisaation yhteiset intressit ja yhteistyö ovat antaneet niille toteutusmahdollisuuden. Kotuksen ja yliopistojen väliselle yhteistyölle on vahva tarve myös nyt ja tulevaisuudessa. Entistä moninaistuvampi kieliyhteisö ja vaihtelevat kielenkäytön kontekstit kaipaavat harkittua yhteistyötä. Jotta Kotus voi edelleen huolehtia perustehtävistään, se tarvitsee tukea yliopistoilta.

Merkittävien kieliaiaineistojen kokoaminen ja tallettaminen on luonut vuosikymmenten ajan pohjaa suomen kielen tutkimukselle. Uusien kvantitatiivisten ja kenties tekoälypohjaisten menetelmien avulla Kotuksen aineistoista saadaan vielä paljon uutta tietoa esiin. Myös Kotuksen laaja kokemus kielenhuollon kysymyksistä ja kielen muutosten seurannasta sekä laki- ja viranomaiskielen huollosta tarjoaa aiheita kielentutkimukseen.

1800-luvun kielen hankkeet aineistojen ja tutkimuksen vuorovaikutuksena

Petri Lauerma

1990-luvulle tultaessa Kotimaisten kielten keskuksessa (Kotus) havahduttiin siihen, että E. N. Setälän hahmottelemien vanhan kirjasuomen (noin vuoteen 1810) ja nykysuomen (noin vuodesta 1880) sanakirjojen väliin jäi varhaisnykysuomen mentävä aukko. Tämän aikakauden aineistoja avaamaan ja kielenkäyttöä kuvaamaan ei kuitenkaan enää luotu sanakirjahanketta, vaan yliopistojen suomen kielen laitosten kanssa käydyn keskustelukierroksen jälkeen päätettiin alkaa tehdä sähköistä tekstikorpusta. Korpukseen tuli 1800-luvun tärkeimpien sanakirjojen lisäksi edustava otos samalla vuosisadalla julkaistuista suomenkielistä kirjoista ja lehdistä.

Hanketta 1990-luvun alussa käynnistettäessä fraktuuralla kirjoitettuja tekstejä ei vielä kyetty skannaamaan. Korpukseen tulevat tekstit jouduttiin siksi ensin kirjoittamaan tiedostoiksi, alkuun keskustietokoneen päätteillä. Ensimmäisenä alettiin työstää Gustaf Renvallin vuonna 1826 valmistunutta *Suomalaista Sana-Kirjaa*. ”Pannaan toimeksi ja tehdään aina kun ATK:lla on aikaa ja kapasiteettia muilta suurtöiltä”, ohjeisti Kotuksen johtaja Tuomo Tuomi työtä. Myöhemmin keskuskoneiden päätteet vaihtuivat mikrotietokoneiksi, mutta tekstien kirjoitustapa jäi heijastamaan vanhojen laitteiden käytäntä. Kirjoittajat ja töiden tarkistajat saatiin alkuun yliopistoista; myöhemmin mukaan tuli etenkin siviilipalvelusmiehiä ja korkeakouluharjoittelijoita. Näillä voimin Matti Punntila veti hanketta sen ainoana vakinaisena työntekijänä 1990-luvun lopulle.

Vuonna 1998 Kotukseen tuli töihin Lea Laitinen, joka ryhtyi kehittämään sanojen ensiesiintymien kartoituksen rinnalle myös muuta 1800-luvun kirjakielen tutkimusta. Pian Koneen Säätiö alkoi rahoittaa Laitisen johtamaa tutkimushanketta, johon rekrytoitiin suomen kielen, kääntämisen ja historian tutkijoita. Hankkeeseen tehtiin usei-

ta väitöskirjoja, ja sen keskeiset tulokset kokoava artikkelikokoelma *Yhteistä kieltä tekemässä* ilmestyi vuonna 2004. Hankkeen verkostoja piti pitkään yllä Anna Makkosen (myöh. Kuismin) vetämä kirjeiden, päiväkirjojen ja muun julkaisemattoman kirjallisuuden tarkasteluun keskittynyt tutkijapiiri, jonka yhteyteen perustettiin myös uusia hankkeita.

Vuonna 2002, kun Lea Laitinen oli palannut yliopistoon ja Matti Punttila jäänyt eläkkeelle, Petri Lauerma jatkoi 1800-luvun aineistojen työstämistä ja aikakauden kielen tutkimista. Aikaa myöten korpuksesta vielä puuttuvia teoksia saatiin jo skannattua tekstitiedostoiksi. Niiden käytössä ei tarvinnut enää jäädä pelkän Unix-päätteen komentorivihaun varaan, kun Mikko Lounela rakensi Kotuksen aineistoille julkiseen käyttöön soveltuvan Kaino-portaalin, joka otettiin käyttöön vuonna 2006 ja jossa 1800-luvun korpus vuonna 2010 julkaistiin.

Vuonna 2010 alkoivat myös ilmestyä Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran suojiin perustetussa Edith-hankkeessa tehdyt kriittiset editiot Aleksis Kiven teoksista. Näiden toimittamisessa Kotus oli alusta asti mukana eri yliopistoja edustaneiden kirjallisuudentutkijoiden ja hankkeeseen Joensuusta ja Turusta rekrytoitujen kielentutkijoiden kanssa. *Nummisuutarien* (2010) jälkeen sarja on täydentynyt seitsemällä editiolla, ja viimeisiä vielä odotellaan.

Vuonna 2012 valmistui Koneen Säätiön rahoituksella edistetty Lauerman tutkimus John Bunyanin *Kristityn vaellus* -teoksen (1678) suomennoksesta. Lauerma tarkasteli vuosina 1809–1879 ilmestyneitä painoksia varhaisnykysuomen kehityksen kuvastajana. Samana vuonna julkaistiin Kotuksen tekstintutkijoiden yhdessä toimittamat ja osin kirjoittamat genreä eli tekstilajia käsittelevät kirjat, joissa perehdytään myös 1800-luvun kieleen.

Vuonna 2014 Kotuksessa alettiin tehdä 1800-luvun kieleen keskittyvää tietokantaa Martti Rapolan laajan, sanojen merkityksen mukaan jaotellun sanalippukokoelman pohjalta. Monien korkeakouluharjoittelijoiden avustama hanke valmistui vuonna 2019 ja saatiin verkkoon Kielipankin Sanat-palveluun kieliteknologi Antti Kannerin voimin. Aineiston pohjalta on tutkittu muun muassa lainasanojen

hyvin erilaista säilymistä eri tieteenalojen terminologiassa ja keskeisten kielenkehittäjien kirjakieleen tuomien sanojen vaihtelevaa vakiintuneisuutta. Vuonna 2022 valmistui vielä yksi 1800-luvun aineisto, kun Kotuksen verkkosivuille saatiin toimitettua jo alkuperäisen aineistohankkeen yhteydessä koottu tietokanta, joka valottaa vuosina 1810–1845 julkaistujen teosten ortografiaa (oikeinkirjoitusta) ja morfologiaa (muoto-oppia).

Tekstianalyysi rikostutkinnan apuna

Ulla Tiililä

Osana Kotimaisten kielten keskuksen (Kotus) lausuntotyötä tehdään forensista tekstianalyysiä. Forensinen tekstianalyysi on osa forensista lingvistiikkaa eli kielentutkimusta, jota käytetään rikostutkinnan ja oikeuden apuna.

Tavallisimmin Kotuksessa annetaan lausuntoja siviiliasioissa, esimerkiksi sopimusten tulkinnasta tai tuotenimien käytöstä: tällaista-kin työtä pidetään forensisena, jos siitä seuraa esimerkiksi todistelua oikeudessa. Näitä lausuntoja on antanut muun muassa Matti Räsänen. Rikostutkintaan liittyvää tekstianalyysiä puolestaan tehdään poliisille maksullisena työnä, mutta joskus myös kiireellisenä virka-apuna. Poliisin toimeksiantoina ja osana rikostutkintaa analyysejä on tehnyt vuodesta 2007 lähtien Ulla Tiililä, jonka pohjoismaisittainkin harvinaista asiantuntemusta on hyödyntänyt myös Ruotsin keskusrikospoliisi.

Analyysejä ei useinkaan voi tehdä täysin yksin, sillä yhdellä ihmisellä ei yleensä ole kaikkea tarvittavaa asiantuntemusta. Kotus tarjoaa työlle hyvät puitteet, sillä analyysin tekijä voi konsultoida vaivattomasti ja tietoturvallisesti esimerkiksi murteiden tai nykysanaston asiantuntijoita. Onpa joskus tarvittu tietoa siitäkin, miten ruotsin kieli vaikuttaa suomeen. Vaikka analyysiä on hyvä tehdä osaajien verkostossa, siihen tarvitaan myös tutkijakoulutus sekä vankka teoreettinen ja analyttinen osaaminen. Lausunnot ovat kuitenkin yleistajuisia ja yleensä vailla lähdeviitteitä, koska toimeksiantojen toteuttamisen aika on rajallinen eikä vastaanottaja ole kielentutkija.

Lausunnot perustuvat aina huolelliseen analyysiin. Kielentutkijan tehtävä on kaksivaiheinen: Ensin tehdään analyysi, joka pohjautuu pelkästään teksteihin ja niiden kieleen. Tämän jälkeen tehdään arvio, jossa Tiililä on hyödyntänyt rikosteknisen laboratorion käsialatutkimuksissa käyttämää johtopäätösasteikkoa.

Analyysi voi johtaa myös siihen, että ratkaisevia päätelmiä ei voi tehdä. Jokainen tapaus muodostaa oman kielellisen miljöönsä, ja joskus vain poliisilla on päätelmiin tarvittava tieto tapauksen kokonaisuudesta. Se, mitä lausunnon antamisen jälkeen tapahtuu, ei liioin aina tule tutkijan tietoon, julkisuudesta puhumattakaan.

Ulla Tiirilän tekemistä analyyseistä julkisuudessa on käsitelty tapausta, jossa rovaniemeläisvanhukselta huijattiin 300 000 euroa; tekstianalyysiä pidettiin tapauksessa ratkaisevana. Tiirilä teki analyysin *Helsingin Sanomien* pyynnöstä myös niin sanotussa Enkeli-Elisa-huijauksessa. Yksityishenkilöiden ja heidän konflikteihinsa liittyviä toimeksiantoja Kotus ei yleensä voi ottaa vastaan.

Alan erilaisiin ja myös kansainvälisiin suuntauksiin lienee Suomessa ensimmäisenä perehtynyt oikeuslingvisti Tarja Salmi-Tolonen. Aiheesta on lisäksi vuonna 2019 julkaissut kirjan poliisiammattikorkeakoulussa viestinnän lehtorina työskennellyt Roosa Rentola. Myös joitakin aiheeseen liittyviä opinnäytteitä on tehty ja tekeillä. Ehkä eksoottisin sovellus aiheesta on Harri Uusitalon väitöskirja, jossa hän on selvittänyt vanhan lainsuomennoksen kirjoittajaa turvautumalla forensiseen lingvistiikkaan. Näin aihe kytkeytyy – ehkä hieman yllättäen – Kotuksen aloista myös vanhaan kirjasuomeen, jonka kausi ulottuu 1500-luvulta 1800-luvun alkupuolelle.

Sanojen alkuperän äärellä

Kirsti Aapala, Ulla-Maija Forsberg, Eino Koponen & Klaas Ruppel

Etymologisen sanakirjan laatiminen oli yksi niistä työaloista, joka oli mukana Kotimaisten kielten tutkimuskeskusta (Kotus) perustettaessa. Käsittelemme tässä artikkelissa Kotuksessa tehtyä etymologista työtä, joka on ulottunut tieteellisistä sanakirjoista sanojen alkuperää koskevien yleisökysymyksiin yleistajuisiin vastauksiin. Lisäksi kuvaamme näiden vuosikymmenten aikana tahtuneen teknisen kehityksen vaikutusta etymologian tehtäviin.

Etymologinen sanakirjatyö oli aloitettu Tutkimuslaitos Suomen Suvussa vuonna 1930, ja vuonna 1976 oltiin jo pitkällä. Painetusta *Suomen kielen etymologisesta sanakirjasta* (SKES) oli ilmestynyt viisi osaa, ja ”valtioneetymologien” kaarti (Erkki Itkonen, Aulis J. Joki ja Reino Peltola) valmisti teossarjan kuudetta ja viimeistä artikkelinidettä. Voidaan kysyä, onko 46 vuotta pitkä aika sanakirjatyössä. SKES ilmestyi itse asiassa varsin vauhdikkaasti, kun ottaa huomioon, että tutkimukseen perustuvaa kirjoitustyötä tehtiin lyijykynällä konseptipaperille, teksti ladottiin erikoismerkkeineen kirjapainossa ja vedoksia tarkistettiin ja korjattiin. Aineistoakin kerättiin jatkuvasti. Ensimmäinen osa tuli painosta vuonna 1955 ja seuraavat neljä vuosina 1958, 1962, 1969 ja 1973.

Jo ennen Kotuksen perustamista ja etymologiatyön ottamista sen yhteyteen oli keskusteltu työn jatkamisesta siten, että täydennetään SKES:n alkuosaa tai että laaditaan kokonaan uusi sanakirja. SKES oli todettu rakenteeltaan epätasaiseksi, sillä loppua kohden

sana-artikkelit laajenivat laajenemistaan. Toisaalta artikkeleita oli koko työtaipaleen ajan ollut kirjoittamassa vain neljä henkilöä, ensimmäisenä ennen edellä mainittuja etymologeja akateemikko Y. H. Toivonen. Hän kirjoitti yksin ensimmäisen niteen ja toista nidettä artikkeliin *napista* saakka. Toiseen niteeseen tulivat hänen jälkeensä kirjoittajiksi Erkki Itkonen ja Aulis J. Joki. Reino Peltola liittyi joukkoon viidettä nidettä valmisteltaessa. Työtä tehtiin tiiviissä yhteydessä Helsingin yliopiston suomalais-ugrilaisen laitoksen kanssa, toimivathan sekä Itkonen että Joki vuorollaan laitoksen professoreina ja esimiehinä.

Kun etymologinen työ otettiin osaksi Kotusta vuonna 1976, vanha kaarti jatkoi kuudennen niteen kirjoittamista ja heidän eri rahoituksilla toimineista assistenteistaan tuli Kotuksen tutkijoita. Kuudennen niteen valmistuttua vuonna 1978 nämä tutkijat, Marita Cronstedt ja Satu Tanner, työstivät vielä paksun hakemistoniteen, joka valmistui vuonna 1981. Keskustelu sanakirjan uuden version laatimisesta jatkui: SKES:ää pidettiin vaikealukuisena runsaiden erikoismerkkin ja tarkkeiden vuoksi, ja artikkelikohtaisia kirjallisuusviitteitäkin kaivattiin. Viitteet oli jätetty alkuaan pois siksi, että ajateltiin Kai Donnerin ja Elvi Erämetsän laatimien etymologisesti käsiteltyjen suomen sanojen luetteloiden (*Verzeichnis der etymologisch behandelten finnischen Wörter* 1937, 1953, 1974) tyydyttävän tutkijoiden tiedonjanon. Luettelot olivat kuitenkin hankalakyttöisiä, ja tuskin niitä monet muut ovat vuosien varrella hyödyntäneet kuin SKES:n assistentit ja myöhemmin *Suomen sanojen alkuperän* toimittajat.

SKES:n kirjoitus- ja toimitustyö oli olennaiselta osaltaan lähde- materiaalin kriittistä tarkastelua, mihin kuului usein keskenään kilpailevien selitysvaihtoehtojen vertailu ja niistä todennäköisimmän oikean (tai oikeiden) valitseminen sanakirjassa esitettäväksi. Valinnan tekivät SKES:n kirjoittajat, jotka edustivat oman aikansa korkeinta asiantuntemusta. Kaikille sanoille ei aiemmasta tutkimuksesta löytynyt (tyydyttävää) etymologiaa, joten monien suomen kielen sanojen etymologiat ovat sanakirjan kirjoittajien luomia ja siinä ensimmäisenä julkaistuja.

Heti perään uusi sanakirja: Suomen sanojen alkuperä

Pian *Suomen kielen etymologisen sanakirjan* valmistumisen jälkeen alettiin 1980-luvun alussa toden teolla suunnitella uutta etymologista sanakirjaa, jolle annettiin sittemmin vakiintunut työnimi *Suomen sanojen alkuperä* (SSA). Nimestä voinee päätellä, että haluttiin laatia sanakirja, joka olisi niin ymmärrettävä ja helppolukuinen, että sitä voitaisiin suositella myös harrastajien ja maallikoiden käsiin. Voi sanoa, että toisin kävi. Koska edelleen elettiin paperikirja-aikaa, piti artikkelien olla tiiviitä, ja ne vilisivät lyhenteitä. Linalähteitä ja etäsukukieliin tehtyjä rinnastuksia osoitettiin yksinkertaisilla merkeillä (< ja =), toki niin, että sanan varsinainen alkuperä esitettiin omana kappaleenaan sanan lähisukukielisten vastineiden jälkeen.

1980-luvulla silloiseen sukukielten toimistoon palkattiin vastavalmistuneita fennougristiikan ja itämerensuomalaisten kielten maistereita. Syksyllä 1983 aloitti aineistonkeruupulaisena Ulla-Maija Kulonen (nyk. Forsberg), vuonna 1984 Eino Koponen ja 1986 Klaas Ruppel. Kun 1980-luvun lopulla käsikirjoitusta oli jo runsaasti, saatiin aikaan kustannussopimus Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kanssa. Seura vauhditti työtä myös maksamalla yhden toimittajan, Meri Puromiehen, palkan. Kustantajan toiveena oli tietysti kolmiosaisen sanakirjan ripeä ilmestymistähti. Ensimmäinen nide valmistui vuonna 1992, toinen vuonna 1995 ja kolmas vuonna 2000. Muista Kotuksen tehtävistä toimitukseen oli siirretty Kirsti Aapala ja Leena Sarvas. Toisesta niteestä lähtien päätoimittajan vastuun otti Ulla-Maija Kulonen ja toimitussihteerinä toimi Satu Tanner. Artikkeleita kirjoittivat kaikki. Toimituskunnassa työskenteli lyhyemmällä määräyksillä myös sijaisia, Riho Grünthal (2. osa) ja Maria Laurila (2. ja 3. osa), sekä harjoittelijoita.

SSA:ssa sukukielten sanojen kirjoitusasua yhdenmukaistettiin. Kirjoitusasut olivat SKES:ssä olleet pitkälti lähteen mukaisia, eli eri tutkijat olivat kirjavasti omissa tutkimuksissaan käyttäneet eri-ikäisiä sanakirjoja ja esimerkiksi mansin osalta Artturi Kanniston foneettisesti merkityjä käsikirjoitusaineistoja. Vuonna 1988 ilmestyi

painosta unkarilaisten tutkijoiden Károly Rédein johdolla pitkään ja hartaasti valmistelema vertaileva sanakirja *Uralisches etymologisches Wörterbuch* (UEW), jossa pienten sukukielten sanat esitettiin tarkan foneettisen kirjoitustavan sijaan tieteellisesti yksinkertaistetun ortografian mukaisina. Tämä auttoi suuresti myös SSA:n toimittamista, sillä pienempien kielten ja murteiden ortografiassa voitiin seurata UEW:n merkintöjä. Pohjoissaamen osalta käyttöön jäi valitettavasti kuitenkin vanha kirjoitustapa, vaikka 1980-luvulla oli jo käytössä sen yleisesti hyväksytty kirjakielen ortografia.

UEW:stä poiketen SSA:ta tehdessä ei juuri edes keskusteltu siitä, pitäisikö vanhoihin omaperäisiin sanoihin lisätä myös kantakielen rekonstruoituja muotoja, vaan ne jätettiin alusta alkaen pois – onneksi! 1980-luvulta lähtien kantaauralin äännejärjestelmästä on esitetty useita erilaisia malleja, ja nykyisin fennougriistiikassa vallitseva käsitys on hyvin erilainen kuin se, mitä 1970–1980-lukujen taitteessa ajateltiin. Vokaalihistorian tutkimuksen edistymisestä kertoo vaikkapa se, että nykytiedon valossa voidaan huoletta yhdistää sanat *kuolema* ja *kalma* ja SSA:n skeptisesti muotoiltuun artikkeliin *suomi* voidaan nyt ongelmitta yhdistää saamen oma nimi *sápmi*.

Sana-artikkelista *suomi* käy ilmi myös SSA:n toimittamisen aikoihin huimalla vauhdilla edistynyt lainasanatutkimus. Erityisesti germaanisista ja balttilaisista lainasanoista ja niiden ikää tarkennettiin, ja niille esitettiin uusia etymologioita. Jorma Koivulehto ahkeroi ja eteni tutkimuksissaan kantagermaanista esigermaaniin ja esibalttiin ja aina indoeurooppalaiseen laryngaaliteoriaan saakka. Viimeksi mainittuihin varhaisimpiin rinnastuksiin SSA:n ensi osan päätoimittaja Erkki Itkonen ei suhtautunut varauksetta, ja niinpä ne usein jäivät vain kirjallisuusluetteloon maininnoiksi, toisen päätoimittajan Kulosen kädenjälkenä. Sieltäkin Itkonen tosin pyyhki näitä lisäyksiä ensin pois, mutta lopulta ne tulivat mukaan, mikä on tutkimushistorian kannalta tietysti tärkeää.

Akatemiaprofessorikaudellaan Jorma Koivulehto oli myös osa Kotuksen etymologiyhteisöä, koska Kotus antoi hänen käyttöönsä työhuoneen Sörnäisistä ja usein hän myös joi iltapäiväkahvin sana-

kirjan toimittajien kanssa. Kahvipöydässä ihmeteltiin kerran ääneen sitä, että *atula*-sanankuperästä ei tiedetä mitään, johon Koivu-lehto: ”Minä kyllä tiedän, mutta en voi sitä sanoa.” Tiedon hän vei mukanaan hautaan, eikä sitä ole löytynyt hänen jäämistöstäänkään.

Uuteen sanakirjaan otettiin siis mukaan myös näitä sanoja, joiden alkuperä oli tuntematon. Ne oli SKES:stä jätetty pois, eikä syytä niiden puuttumiselle kerrottu. *Atuloiden* lisäksi mukaan otettiin esimerkiksi sanat *iva*, *saita*, *itara* ja *äveriäs*.

Painetusta kirjasta sähköiseen julkaisemiseen

Suomen kielen etymologinen sanakirja hakemistoineen julkaistiin käsin ladottuna. SKES:n (1955–1981) ja *Suomen sanojen alkuperän* (1992–2000) ilmestymisten välissä painoala mullistui. Tietokoneet yleistyivät ja käsinladonnan syrjäyttivät sähköiset tiedostot. Ennen latojat tuottivat painopinnan etymologisessa työssä tarvittavine tarkkeineen ja erikoismerkkeineen. Nyt painopinta oli saatava aikaan itse. Merkkivalikoimat olivat kuitenkin hyvin suppeita, eikä tarvittavia tarkkeita ja erikoismerkkejä ollut saatavilla.

Klaas Ruppel käyttikin osan työajastaan tarkefontin luomiseen. Tästä fontista lisättiin sitten tekstiin tarkkeet ja erikoismerkit. Kirjaimet ovat erilevyisiä ja erikorkuisia, eikä käytössä ollut varsinaista taitto-ohjelmaa. Tarkkeiden piti sijoittua kauniisti oikeaan paikkaan kirjaimen päälle tai alle. Siispä tarkkeista piti tehdä eri versioita. Tarkefontissa esimerkiksi kirjainten *m* ja *n* päälle tulevat liudennuspilkut olivat näppäimistöissä eri paikoissa. Kirjoittajien ei kuitenkaan tarvinnut välittää tästä, koska tarkkeellisten kirjainten kirjoittamiseen oli luotu niin sanotut makrot eli valmiit näppäinyhdistelmät, joita käyttäen kunkin kirjaimen oheen tuli aina sopiva tarke.

SSA:ssa käytetty fontti on Times, ja tarkefontin nimeksi tuli suomenkielinen Ajatar. Ajatar pohjautui Times-fonttiin ja oli sen kanssa yhteensopiva, joten niitä yhdistelemällä saatiin kaunis painopinta. Koska haluttiin varmistaa, että tarkkeet ja merkit säilyvät oikean-

laisina, ei valmista aineistoa lähetetty sähköisesti kirjapainoon. Sen sijaan sivut tulostettiin itse toimituksen käytössä olevalla tulostimella ja lähetettiin sitten painoon. Tarkefontti Ajatar oli sittemmin käytössä monessa muussakin alan julkaisussa.

Timesin ja Ajattaren yhdistelmä oli toimiva ratkaisu silloisessa ympäristössä, jossa yhdessä fontissa saattoi olla korkeintaan noin 250 merkkiä. Ratkaisu ei kuitenkaan ollut kestävä, koska teksti rikkoutui siirrettäessä sellaiseen ympäristöön, jossa Ajatar ei ollut käytössä. SSA:n tekstin sähköiseksi säilymiseksi ja hyödyntämiseksi oli löydettävä jokin keino. Sellainen olikin kehitteillä. 1980-luvulla kansainväliset standardointijärjestöt käynnistivät työt yleismaailmallisen merkistön rakentamiseksi. 1990-luvulla työt saivat vauhtia ja kehitettiin Unicode-nimellä tunnettu monitavuinen merkistöstandardi, joka on nykyään yleisessä käytössä. Se mahdollistaa, että yhdessä fontissa voi olla yli miljoona merkkiä.

SSA:n sisältö piti saada Unicoden kanssa yhteensopivaksi. Monia uralistiikassa käytössä olevan suomalais-ugrilaisen tarkekirjoituksen merkkejä ei kuitenkaan löytynyt Unicodesta. Niinpä Kotuksessa aloitettiin työ puuttuvien merkkien saamiseksi standardiin. Kovan ponnistuksen ja monen kansainvälisen standardikokouksen jälkeen Unicodeen saatiin melkein kaikki tarvittavat merkit. Suomalais-ugrilaisen tarkekirjoituksen nimeksi tuli standardissa Uralic Phonetic Alphabet eli UPA, joka näin rinnastuu jo aikaisemmin Unicodeen otetun IPA Extensions (International Phonetic Alphabet Extensions) -osan nimeen.

SSA:n valmistumisen jälkeen Klaas Ruppel muunsi sen tekstin Unicode-muotoon. Tämän jälkeen aineiston käsittely ei ollut enää riippuvainen tietyistä käyttöjärjestelmästä tai fontista ja sitä voitiin hyödyntää sähköisesti erilaisissa jatkotöissä. Aineisto luovutettiin esimerkiksi *Suomen vanhimman sanaston etymologisen verkkosanakirjan* (EVE) toimituksen käyttöön.

Ennen kaikkea aineiston muuntaminen Unicode-muotoon oli edellytys sille, että SSA saatiin vuoden 2022 lopussa muiden Kotuksen sanakirjojen tapaan verkkoon. Aineiston muokkauksesta julkaisukuntoon on kiittäminen Kotuksen tietojärjestelmä-

asiantuntija Outi Lehtistä työryhmineen sekä Juha Kuokkalaa EVESTä.

Kylkiäisiksi verkkosanakirja sai Klaas Ruppelin toimittamat kommentit niihin sana-artikkeleihin, joihin oli tullut SSA:n julkaisemisen jälkeen uutta tietoa. Hän myös lisäsi sanakirjaan täydennysosan, jossa annetaan alkuperänselitys noin 7 500:lle SSA:ssa käsittelemättä jääneelle sanalle. Useimmat niistä ovat uusia vierasperäisiä sanoja. Kommenteissa ja täydennysosassa käytettyjen lähteiden jäljille pääsee saamelaiskielten etymologisen tietokannan Älgun avulla. Älgu-tietokannassa on paljon myös suomen sanoja koskevaa etymologista tietoa (ks. s. 88–89). SSA:n verkkojulkaisuun lisättiin myös Ulla-Maija Forsbergin vuosina 2016–2021 laatima *Stadin slangin etymologinen sanakirja*. Tämä laaja etymologinen tietopaketti sai nimekseen *Suomen etymologinen sanakirja*.

Etymologisen arkiston sähköistäminen

Etymologisen kirjallisuuden läpikäynti edellä mainittujen Donnerin ja Erämetsän luetteloiden avulla oli välillä haasteellista, koska niissä monet viittaukset kohdistuivat tieteellisiin sarjoihin, joita sellaisenaan ei ollut Kotuksen kirjastossa. Melkein kaikki teokset kyllä olivat Kotuksessa jossakin muodossa, mutta usein niiden löytäminen vaati niin sanottua hiljaista tietoa, jota oli kertynyt eniten niille, jotka työtä olivat pisimpään tehneet. Kun hiljainen tieto ei muuten tarttunut nuorempien työntekijöiden päähän, he askartelivat Donnerin ja Erämetsän lähdeluetteloista kortiston, jonka merkintäkortteihin saattoi kirjoittaa tarkat tiedot siitä, mistä mikin teos kirjastosta (tai jonkun työntekijän valokopiokätköistä) löytyi.

Erämetsän viimeisen luettelon viitteet päättyvät vuoteen 1965, mutta uutta kirjallisuutta, jossa suomen kielen sanoja käsiteltiin etymologiselta kannalta, ilmestyi tietysti jatkuvasti. Kirjallisuusviitteiden poimintaa jatkettiin *Suomen kielen etymologisen sanakirjan* ja *Suomen sanojen alkuperän* toimitustyössä suunnilleen samoin periaattein kuin aiemminkin, ja sanakohtaiset tiedot merkittiin kor-teille. Niistä muodostui lopuksi noin 30 lippaan suomen kielen

etymologinen viitekortisto, jota lippaiden värin mukaan nimitettiin punaiseksi kortistoksi. Koska tutkimuksen kannalta keskeiset lähteet mainittiin nyt SSA:n lähdeviitteissä, viitteiden julkaisemista erillisenä painettuna kirjana ei enää pidetty tarkoituksenmukaisena. SSA:n toimittajille punainen kortisto oli välttämätön työkalu, semminkin kun toimitustyö tapahtui aikana, jolloin tutkimus oli erityisen vilkasta ja monet perinteiset käsitykset horjuivat.

Omanlaisensa tapa lähteiden merkitsemiseen oli puolestaan SKES:n toimitukselta periytyneessä aineistossa, jonka vanhin osa koostui lähdekirjallisuuden (erityisesti sanakirjojen) sivuilta leikellyistä pienistä palasista, jotka oli liimattu hieman nykyistä A5-kokoa suuremmille papereille. Tämän aineiston nimeksi oli vakiintunut Roneo, joka alkuaan oli aineiston säilytyspaikkana toimineen metallisen vetolaatikoston tuotenimi. Uudempaa aineistoa liitettiin mukaan valokopioina. Uuteen (ja osaksi vanhaankin) aineistoon lähteet merkittiin SSA:n lähdeviittauskäytännön mukaan, jotta merkinnät tarvittaessa siirtyisivät juohevasti sanakirjan lähdeviitteiksi. Sitä mukaa kun toimituksessa opittiin hyödyntämään tietotekniikkaa (ja tietokoneohjelmoinnin alkeita), lähdemerkintöjen yhtenäistämiseen kehitettiin apuneuvoja varsinkin nytemmin jo käytöstä poistetun HyperCard-ohjelman avulla. Osaksi tämän työn sivutuotteena sai alkunsa etymologinen viitetietokanta Evita, jossa punaisen kortiston aineisto on sähköisessä muodossa SSA:n viitejärjestelmään konvertoituna.

Saamelaiskielten etymologinen tietokanta *Álgu*

Kun *Suomen sanojen alkuperän* valmistuminen alkoi hämmöttää, sen toimituksessa ja Kotuksessa yleisemminkin alettiin miettiä, mihin etymologiseen tutkimukseen ja sen tulosten sanakirjamuotoiseen julkaisemiseen harjaantunutta tutkijaryhmää seuraavaksi voitaisiin käyttää. Luontevalta tuntui ottaa tavoitteeksi saamen kielen (tai saamelaiskielten) etymologinen sanakirja. Ensinnäkin saamen kielen tutkimus oli tuolloin yksi Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen lakisääteisistä tehtävistä, ja toisekseen saamelaiskielten aineisto

oli toimituskunnalle tuttua senkin kautta, että kumpaankin suomen kielen etymologiseen sanakirjaan oli ututettu melko paljon myös saamen kielen sanojen alkuperää koskevaa tietoa.

Ajan hengen mukaisesti ymmärrettiin, että fyysisten kortistojen sijaan uuden sanakirja-aineiston pitää olla sähköisessä muodossa. Ei riittänyt, että kortistojen aineistot olisi vain kopioitu tietokoneelle, vaan tavoitteeksi otettiin tietokanta, johon voitiin tallentaa sekä sanojen eli lekseemien ominaisuudet (kieli, äänneasu ja merkitys) että niiden väliset keskinäiset suhteet. Tietokanta, jonka nimeksi tuli *Álgu* (sana on pohjoissaamea ja on suomennettu na 'alku, alkuperä'), syntyi monipolvisen suunnitteluprosessin kautta Kotuksen etymologien ja tietojärjestelmäasiantuntija Outi Lehtisen yhteistyönä. Tietokannan ohjelmoi sovellussuunnittelija Ville Tikkaaja. Tietokanta hyödyntää myös loogisia päättelysääntöjä, joiden avulla se tuottaa eri lähteitä yhdistelemällä sellaistaakin tietoa, mitä sille ei ole syötetty.

Tietokannan saamelaisaineiston rungon muodostavat kaksi useamman kielen sanastoa sisältävää sanakirjaa: E. Lagercrantzin laatima länsisaamelaisten kielten sanakirja *Lappischer Wortschatz* ja T. I. Itkosen laatima *Koltan- ja kuolanlapin murteiden sanakirja*. Näistä teoksista samoin kuin muidenkin saamen kielten (tieteellisistä) sanakirjoista on tietokantaan pyritty syöttämään lekseemit ja sanueet, joille joko kyseisessä sanakirjassa tai muussa läpi käydyssä kirjallisuudessa on esitetty vastine- tai lainasuhteita tai muuta etymologisesti olennaista tietoa. Saamelaiskielten sanat on kirjoitettu sekä lähteen mukaisesti että kunkin saamelaiskielen tieteellisellä ja kirjakielen mukaisella ortografialla.

Tietokantaan on syötetty saamelaiskielten sanojen alkuperää koskevia tietoja noin vuoteen 2010 mennessä ilmestyneestä kirjallisuudesta melko kattavasti, laajimmin pohjoissaamen osalta. Mainitusta vuodesta alkaen tietokantaan on tallennettu etupäässä suomen kielen sanojen alkuperää koskevia tietoja. Pääpaino on ollut *Suomen sanojen alkuperä* -teoksen valmistumisen jälkeen ilmestyneessä kirjallisuudessa. Etymologisia tutkimuksia tosin julkaistaan nykyään niin paljon, ettei tietokantaan valitettavasti ehditä syöttää kaikkea.

Etymologisten yleisökysymysten parissa

Kun *Suomen sanojen alkuperä* -teos aikanaan valmistui, se ei tarkoittanut, että kaikkiin etymologiisiin kysymyksiin oli vastattu. Kysymyksiä tuli edelleen tasaiseen tahtiin sekä niin sanotulta suurelta yleisöltä että esimerkiksi toimittajilta. Painettu sanakirja ei osunut kaikkien käsiin, ja vaikka se olisi ollutkin saatavilla, siinä ei rajallisen tilan takia mitenkään voitu käsitellä kaikkia mahdollisia sanoja. Lisäksi on myönnettävä, ettei sanakirjan esitystapa välttämättä heti aukea sellaiselle, joka ensi kertaa avaa sen. Kaivattiin siis edelleen tiedon yleistajuistamista.

Vielä muutama vuosikymmen sitten kysymykset tulivat useimmiten puhelimitse tai jopa kirjekuussa postin mukana. Sähköpostin yleistymisen myötä esimerkiksi tiettyyn vuodenaikaan toistuvia vakiokysymyksiä saattoi helpommin tallentaa ja käyttää myöhemmin tarvittaessa hyödyksi. Tämä vuosien mittaan kertynyt ”hiljainen tieto” jäi kuitenkin vähän pimentoon.

Kymmenkunta vuotta sitten Kotimaisten kielten keskuksen verkkosivuille ryhdyttiin toimittamaan Kysymyksiä ja vastauksia sanojen alkuperästä -palstaa. Vuonna 2015 julkaistiin ensimmäiset 60 vastausta, ja vuoden 2025 alkuun mennessä sanojen historiaan ja alkuperään liittyvää yleistajuistettua tietoa oli kertynyt jo lähes 600 vastauksen verran. Vastaamisesta ovat huolehtineet Kirsti Aapala ja Klaas Ruppel.

Kotukseen tulevat sanojen alkuperää koskevat kysymykset ovat hyvin monenlaisia. Aihepiirit vaihtelevat laidasta laitaan kysyjän kiinnostuksen tai asian ajankohtaisuuden mukaan. Vuosien kokemus on opettanut, että tiettyjen vuotuisten juhla-aikojen lähestyessä toimittajat aktivoituvat kyselemään, mistä tulee esimerkiksi sana *joulu*, *juhannus*, *rairuoho*, *kekri*, *tonttu* tai *helluntai*. Niinpä sanoista ryhdyttiin kokoamaan tietopaketteja, joita julkaistiin palstalla. Sijansa saivat myös viikonpäivien ja kuukausien nimet. Toimittajien yhteydenotot juhlapäivien alla alkoivatkin vähentyä.

Monesti on kysytty myös tutun tai tuntemattoman murren taustoja, vaikka muuten murteita koskevat kysymykset osoitetaankin

Suomen murteiden sanakirjan toimitukselle. Murrसानojen etymologioita on otettu jonkin verran mukaan myös sanojen alkuperää setvivälle palstalle. Näistä voisi mainita esimerkiksi keskipohjalaiset isovanhempien nimitykset *tummun* ja *tuoran*, eteläsavolaisen pesuvadin *taasan* ja tukkilautan perämelaan ainakin Oulujoella tarkoittaneen *veslan*. (Kaksi jälkimmäistä ovat lainaa venäjistä ja isovanhempien nimitykset ruotsista.)

Toisinaan kysytään sanasta, joka kysyjälle on tullut vastaan vaikkapa jotakin vanhaa kirjaa tai muuta vanhaa lähdeä lukiesaa. Sana on voinut jo muuten poistua käytöstä, eikä siitä löydy tietoa nykyisistä sanakirjoista. Näiden alkuperää on pyritty selvittämään, ja tarvittaessa kysymys on välitetty Kotuksen vanhan kirjasuomen asiantuntijoille. Eräs kysyjä kertoi, että Eino Leinon *Koottuja teoksia* lukiessa tuli vastaan outo verbi *sikaneerata*. Hän toivoi selitystä sanan merkityksestä ja alkuperästä. Länsinaapurista se löytyi: solvaamista, loukkaamista ja häpäisemistä tarkoittava verbi on lainaa ruotsista, jonne se on tullut saksan välittämänä ranskasta. Laulunharrastaja puolestaan ihmetteli, mitä kaulalle kansanlaulussa tapahtuu: ”Kaikki pienet lintusetkin rinnatusten laulaa: anna armas kultaseni sevätä mun kaulaa.” Hänelle voitiin kertoa, että halailusta, kaulailustahan siinä on kyse. *Sevätä* on johdettu hyvin vanhasta kaulaa tarkoittavasta *sepä*-sanasta.

Usein on kysytty myös sellaisten sanojen alkuperästä, joita ei ole ollut siihen mennessä ilmestyneissä etymologisissa sanakirjoissa. Koska etymologisiin yleisökysymyksiin vastaamiseen on voinut käyttää vain rajallisen osan työaikaan, kovin syvällisiin tutkimuksiin ei ole ollut mahdollista ryhtyä. Monia kiinnostavia tapauksia on kuitenkin vuosien mittaan ehditty selvittää. Näitä on julkaistu Kotuksen verkkosivujen palstalla, ja jotkin niistä pääsivät mukaan myös vuonna 2022 verkossa ilmestyneen *Suomen etymologisen sanakirjan* täydennysosaan. Tällaisia ovat esimerkiksi *erkkeri*, *hanttapuli*, *kalabaliikki*, *kapellimestari*, *miniatyyri* ja *siskonpeti*.

Vastausten etsiminen voi olla antoisaa, inspiroivaa ja opettavaista. Eipä juuri ollut tullut aiemmin pohdittua, mistä tulee ilmaus *ei kuunaan*. Tuttu taivaankappalehan siinä on mukana. Samaa

tarkoittaa *ei kuuna päivänä* eli ”ei kuun eikä auringon aikana”, toisin sanoen ’ei ikinä’. Entä sitten joutilasta aikaa puhekielessä tarkoittava *luppoaika*? Alkuaan sillä on viitattu konkreettisesti siihen kevättalviseen aikaan, jolloin porojen on selvitäkseen täytynyt syödä havupuiden luppoa, sillä kovan hangen alla jäkälä on ollut saavuttamattomissa. Vastauspalstalta voi lukea, miten siitä on päädytty nykyihmisen luppoaikaan. Vuosikymmenten mittaan tulleista kysymyksistä on palstalle koottu valikoima, ei suinkaan kaikkia. Mukaan ovat päätyneet ne, joiden on ajateltu tuovan hyötyä ja huvia myös muille kuin alkuperäiselle kysyjälle.

Tämän teoksen ilmestyessä Kotuksesta jää eläkkeelle viimeinenkin sellainen asiantuntija, jonka tehtäviin etymologinen työ on kuulunut. Ympyrä sulkeutuu, ja etymologinen tutkimus palaa syntysijoilleen eli yliopistoihin.

Sukukielten ajaton ja rajaton perintö

Lotta Jalava & Riho Grünthal

Suomen kielen ja Suomessa puhuttavan ruotsin kielen lisäksi suomen sukukielet ovat etenkin alkuvuosikymmeninä olleet erottamaton osa Kotimaisten kielten (tutkimus)keskuksen (Kotus) toimintaa. Suurten sanakirjahankkeiden syntyhistoria juontaa juurensa tutkimus- ja aatehistoriallisesta tilanteesta, jossa tutkimuksen lähtökohtina olivat koillinen Itämeren alue ja tieto suomen kielen itäisestä alkuperästä. Alueelliseen taustaan ja varhaisempaan historiaan liittyvät kysymykset kytkeytyvät kielirajoja laajempaan kulttuurivyöhykkeeseen. Varsinkin Itämeren alue mutta myös etäisemmät kieliryhmät ovat olleet kehys, josta on haettu ymmärrystä myös suomen kielen kehitykselle.

Sukukielten aineistot ovat palvelleet Kotuksen laajojen sanakirjojen toimittamisessa ja suomen kielen sanojen historian selvittämisessä. Sanakirjojen laatiminen ja olemassaolo liittyvät välillisesti E. N. Setälän 1900-luvun alussa hahmottelemaan suureen sanakirjaohjelmaan, jota voi pitää Kotuksen sanakirjatyön perustana (ks. sanakirjoja käsittelevä artikkeli s. 239–254). Muiden itämerensuomalaisten ja suomalais-ugrilaisien kielten sanakirjat täydensivät tietoa kielen variaation kehityksestä ja sanaston syntyhistoriasta. Lisäksi Kotuksen kirjasto eli Setälän etymologiahankettaan varten perustama Tutkimuslaitos Suomen Suku sekä Suomalais-Ugrilaisen Seuran valtiolle vuonna 1979 deponoima Suomalais-Ugrilainen kirjasto sisälsivät 2000-luvulle asti ainutlaatuisen kokoelman

fennougristista kirjallisuutta (ks. kirjastoa käsittelevä artikkeli s. 265–277).

Nykyisin Kotuksen suhde suomalais-ugrilaisiin kieliin näkyy edelleen sanakirjojen toimittamisessa ja aineistopalveluissa mutta erityisesti keskuksen kielipoliittisessa työssä: Suomessa puhuttavat saamen kielet sekä karjala ovat suomen sukukieliä mutta myös koto-peräisiä vähemmistökieliä. Ne tarvitsevat uhanalaisuutensa vuoksi yhteiskunnassa erityistä huomiota ja tukitoimia. Niiden käyttöä seurataan Kotuksessa ja sen kielilautakunnissa samoin kuin Suomen romanikieltä sekä suomalaista ja suomenruotsalaista viittomakieltä. Suomen kielen historian ja kielisukulaisuuden tutkimiseksi ja Suomen ja sen lähialueiden kartoittamiseksi kerätyt kieliaineistot, joita säilytetään kulttuuriperintönä, ovat saaneet nyky-yhteiskunnassa uuden roolin kielten vahvistamisen ja kehittämisen tukena, samoin kuin niiden pohjalta toimitetut sanakirjat ja kokoelmat.

Pesämunana Tutkimuslaitos Suomen Suku

Yksi vuonna 1976 perustetun Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen kuudesta toimistosta oli tutkimusarkisto Suomen suku. Se jatkoi vuosina 1930–1976 Sanakirjasäätiöön kuuluneen Tutkimuslaitos Suomen Suvun toimintaa. Tutkimusarkiston tehtävänä oli Setälän vision mukaisesti etymologinen työ arkistoineen. Sanakirjasäätiön peruja Kotuksessa olivat lisäksi suomen murteiden, vanhan kirjasuomen ja karjalan kielen sanakirjojen hankkeet arkistoineen. Karjalan kielellä oli erityisasema sen ja suomen kielen läheisyyden sekä Elias Lönnrotin ja *Kalevalan* perintöä vaalivan karelianistisen hengen ansiosta. Toisen maailmansodan jälkeen karjalan kieleen liittyvät asiat olivat vuosikymmenten ajan poliittisesti herkkiä, ja niitä oli vaikea käsitellä.

Sanakirjat ilmensivät 1900-luvun alkuvuosikymmeninä kulttuurista perustietoa. Ne olivat kansallisen sivistystyön ja tieteellisen tutkimuksen polku, jota seuraavat sukupolvet kulkivat ja raivasivat vuosikymmeniä. Aineiston kokoaminen ja tulosten valmistuminen kestivät yli ihmisiän. Setälä oli vaativa tutkija-auktoriteetti ja vaikutus-

valtainen poliitikko, jonka jalanjälki on vahvempi kuin yhdenkään muun 1900-luvulla eläneen suomalaisen lingvistin. Hänen sanakirjaohjelmansa hahmottui kansallisena sivistystehtävänä, jonka malli löytyi muista kielistä julkaistuista tai tekeillä olevista sanakirjoista.

Ajatus laajoista kansankielisistä sanakirjoista, jotka ensisijaisesti palvelisivat tutkimusta, oli virinnyt Suomessa jo 1800-luvulla. Maan vanhimpiin humanistisiin tieteellisiin seuroihin kuuluva Suomalais-Ugrilainen Seura oli lähettänyt 1880-luvulta lähtien stipendiaatteja huolellisesti harkituille alueille Pohjois-Euraasiassa: Skandinaviaan, Pohjois-Venäjäille ja Siperiaan. Matkat johtivat suomalais-ugrilaisten kielten sanakirjahankkeisiin, joista tuli rinnakkainen missio suomen kielen suurten sanakirjahankkeiden kanssa. Sanakirjoja oli tarkoitus julkaista mahdollisimman nopeassa tahdissa, mutta esimerkiksi Kotuksessa toimitetut mordvan ja mansin sanakirjat (Heikki Paasonen *Mordwinisches Wörterbuch* 1990–1996 ja Artturi Kanniston *Wogulisches Wörterbuch* 2014) ilmestyivät vasta sata vuotta myöhemmin ja kymmeniä vuosia kokoajansa kuoleman jälkeen.

Sukukielten tutkimus ja kieliaineiston keruu ja tallentaminen sisältyivät luontevasti Kotimaisten kielten tutkimuskeskukselle vuonna 1976 kirjattuihin tehtäviin sen ansiosta, että keskuksen liitetyillä toimijoilla oli sukukielten saralla yhteinen historia ja jaettu vastuu. Tutkimuskeskusta koskevassa asetuksessa määriteltiin yhdeksi keskeiseksi tehtäväksi ”harjoittaa kotimaisten kielten ja suomen sukukielten tutkimusta”. Kotuksen tehtävänä oli paitsi ”kehittää ja huoltaa kotimaisia kieliä ilmaisuvälineinä” myös ”toimittaa sanakirjoja ja muita kieltä esitteleviä julkaisuja sekä pitää yllä ja tarpeen mukaan täydentää kielenaineskokoelmiaan julkisina arkistoina”. Tutkimustehtävä, sanakirjojen toimittaminen ja aineistojen täydennys kohdistuivat pitkään myös suomen sukukieliin. Sukukieliä koskevat tutkimustehtävät jäivät pois vuonna 2012 Kotuksen tehtävien rajautuessa ja nimen muuttuessa Kotimaisten kielten keskuksiksi. Siihen saakka ja erityisesti alkuaikoina sukukielten tutkimustyö painottui sanastontutkimukseen ja sanojen alkuperään, etymologiaan, joka sekin edellytti sukukielten huomioon ottamista.

Sukukielten aineistokokoelmia ja sanakirjoja

Verkkaisesti karttuvan tiedon aikana sukukielten tutkimus toteutui ensisijaisesti sanakirjahankkeina ja palveli etenkin suomen kielen sanojen alkuperän selvittämistä. Suomen kielen etymologisen sanakirjan laatiminen oli eräänlainen ylätasoinen tavoite, jossa yhdistyivät monet erilliset hankkeet. Sen taustaksi tarvittiin tietoa niin suomen murteista, kirjakielen vaiheista kuin sukukielistäkin läheltä ja kaukaa. Sukukielistä tietoa oli saatavilla vaihtelevasti, joten aineistoa piti siksikin koota ja toimittaa etymologisen työn taustaksi. Kieliaineistojen ja laajan kirjaston ansiosta Kotus oli alkuvuosikymmeninä aikansa informaatiokeskus ja korvaamaton muistiorganisaatio. (Ks. myös aineistoja käsittelevä artikkeli s. 255–261.)

Julkaisutoimintaa yhteistyössä

Sukukielten sanakirjat julkaistiin pääosin yhteistyössä Suomalais-Ugrilaisen Seuran kanssa. Tämä oli luontevaa, koska monet sukukielten aineistot oli kerätty seuran tuella ja toimeksiannosta. Tutkijoiden ja aineistojen kerääjien kuoltua harvalukuisen tutkija-yhteisön oli löydettävä keinot hankitun tiedon julkaisemiseksi ja tallentamiseksi. Kotus edisti arkistointia ja toimitustyötä, Suomalais-Ugrilainen Seura kustansi ja vastasi julkaisemisesta.

Kotuksen ja Suomalais-Ugrilaisen Seuran ensimmäisiä yhteisjulkaisuja 1970–1980-lukujen taitteessa olivat 1950-luvulta saakka toimitetun *Suomen kielen etymologisen sanakirjan* viimeiset osat (6–7), joiden toimitustyö loi perustan uudemmalle etymologiselle sanakirjalle, eräänlaiseksi kansanpainokseksi tarkoitettulle *Suomen sanojen alkuperälle* (1992–2000). Se puolestaan tasoitti tietä saamen kielen etymologisen tietokannan *Álgun* laatimiselle 2000-luvulla sekä *Suomen sanojen alkuperä* -teoksen verkkoversiolle ja sitä täydentäville osioille. (Ks. etymologista työtä käsittelevä artikkeli s. 81–92.)

Suomen lähialueet jäivät vähemmälle huomiolle kuin intensiivisen työn kohteena olleet etäiset yhteisöt muun muassa Keski-Venäjällä ja Länsi-Siperiassa, joihin Suomalais-Ugrilaisen Seuran

päähuomio oli kohdistunut, tai Suomen rajojen sisäpuolella tavoitettavat itäiset, läntiset, eteläiset ja pohjoiset kulttuurivyöhykkeet. Poikkeuksena Kotuksen aineistovarannossa oli karjala, joka oli Lönnrotin, *Kalevalan* ja karelianismin kulta-ajoista lähtien kuullut erottamattomasti suomalaiseseen kulttuurimaisemaan. Karjalan kielestä oli koottu stipendityönä valtava sanastokokoelma, mutta muut itämerensuomalaiset kielet jäivät väliinpuotoajiksi, eikä niiden pariin ollut enää Venäjän vallankumouksen jälkeen menemistä. Eri asemassa oli tosin liivi, joka kuului uupumattoman Lauri Kettusen työsarjaan.

Kotuksen ja Suomalais-Ugrilaisen Seuran yhteisjulkaisuina ilmestyivät 1980–2000-luvulla jo Sanakirjasäätiön tehtävänä olleen *Karjalan kielen sanakirjan* osat 3–6 sekä useita suomen sukukielten sanasto- ja tekstikokoelmia: inkeroisurteiden (1986), lyydiläisurteiden (1986), liivin (1988) ja vatjan (1989) käänteissanastot, Heikki Paasosen mordvalaiskielten suursanakirja (1990–1996) ja Artturi Kanniston mansin suursanakirja (2014), *Wogulische Volksdichtung* eli suurokokoelma mansilaista kansanrunoutta (1982–2005), kielennäytekokoelmiin perustuva marin kielen sanakirja *Tscheremissisches Wörterbuch* (2008), kokoelmat marilaista folklorea *Timofej Jevsejjevs Folklore-Sammlungen aus dem Tscheremissischen* 3–4 (1992–1994) sekä itseoppineen vatjalaisen Dmitri Tsvetkovin *Vatjan kielen Joenperän murteen sanasto* (1995). Kotuksen julkaisuina ilmestyi lisäksi useita karjalan kieltä käsitteleviä teoksia.

Kotus on tehnyt yhteistyötä myös Tallinnassa jo pitkään toimineen Eesti Keele Instituutin kanssa. Instituutti on Kotuksen lailla erikoistunut kielentutkimukseen, kielensuunnitteluun, aineistoihin ja sanakirjoihin. Yhteistyötä alettiin viritellä jo 1980-luvulla, mutta varsinaisesti se pääsi vauhtiin Viron saatua itsenäisyytensä takaisin vuonna 1991. Oli yleisesti tiedossa, että tarvittaisiin kunollinen suomi–viro–suomi-sanakirja, jollainen laadittiinkin yhteistyössä Eesti Keele Instituutin kanssa. *Suomi–viro-suursanakirja* julkaistiin vuonna 2003 ja saatettiin myöhemmin verkkoon. (Ks. kansainvälisestä yhteistyöstä kertovan artikkelin s. 165–168.) Yhdessä Eesti Keele Instituutin ja Venäjän Tiedeakatemian Karjalan

tiedekeskuksen kanssa toimitettiin kolmiosainen *Atlas linguarum fennicarum – Itämerensuomalainen kielikartasto* (1994–2010), joka kartoittaa lähisukukielten keskinäisiä sanastosuhteita, murremaantiedettä ja kontakteja erilaisiin naapurikieliin. Atlas kasvoi mittavaksi ja sitoi murteentutkijat ja itämerensuomalaisten kielten asiantuntijat vuosiksi. Se julkaistiin yhteistyössä Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kanssa.

Karjalan kielen sanakirja

Kuusiosaisen *Karjalan kielen sanakirjan* ensimmäiset osat (1968, 1974) ilmestyivät jo ennen Kotuksen perustamista aikana, jolloin karjalan kielen sanakirjahanke kuului Sanakirjasäätiöön. Alun alkaen sanakirjan aineistoa oli kerätty Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran hankkeena 1800-luvun loppupuolelta saakka. Aineisto, lähes puoli miljoonaa sanalippua, siirtyi 1940-luvulla Sanakirjasäätiöön, jossa toimitustyö ja aineiston täydennys jatkuivat 1950-luvulla valtionavun turvin.

Kun ajatus karjalan kielen sanakirjasta syntyi, käsitys karjalan ja suomen suhteesta vaihteli. *Kalevala* oli integroitunut osaksi suomalaista kulttuuriperintöä, ja Vienan Karjalan kuvauksellinen luonto levisi siitä inspiroituneiden taiteilijoiden ja etnografien välittämänä laajalle. Maantieteellisesti läheisempi Aunuksen ja Laatokan Karjala olivat kielellisesti ja ortodoksisena vyöhykkeenä etäisempiä. Venäjän vallankumouksen ja Suomen itsenäistymisen jälkeen poliittinen raja jyrkkeni, eikä entisen kaltainen kulkeminen rajavyöhykkeen poikki enää ollut mahdollista. Vähitellen syntyi raja (yhteis)suomalaisen ja karjalaisen kulttuurin välille, ja toisen maailmansodan jälkeen aikaisempi kulttuuriraja muuttui entistä vahvemmaksi poliittiseksi ja yhteiskunnalliseksi rajaksi. Suomen jouduttua luovuttamaan Karjalankannaksen ja useita pitäjiä Laatokan Karjalasta koko Karjalan kysymys oli poliittisesti latautunut ja poliittinen johto vältteli asian käsittelyä julkisuudessa.

Peruste ja oikeutus *Karjalan kielen sanakirjan* laatimiselle oli alkuaikoina kielisukulaisuudessa ja suomensukuisten kielten menneisyyden tutkimisessa. Suomen kielelle hyvin läheisen sukukielen

sana-aineistoja tarvittiin etymologisessa työssä, joka tähtäsi suomen kielen sanojen taustan selvittämiseen. Kysymykseen, oliko karjalan kieli suomen murre vai ei, syntyi periaatteellinen kanta, kun karjalankielinen aineisto koottiin omaksi kokonaisuudekseen eikä esimerkiksi suomen murteiden sanakirjan osaksi. Tutkimuskeskukseen työnä ilmestyivät *Karjalan kielen sanakirjan* osat 4–6 (1983–2005), ja kun sanakirjan verkkoversio julkaistiin vuonna 2009, se oli ensimmäisiä Kotuksen verkossa julkaisemia sanakirjoja. Se on verkkosanakirjoista myös ensimmäinen, jonka sana-artikkelien yhteyteen on liitetty kuvia alkuperäisen arkistoaineiston sanalipuista. Tätä kirjoitettaessa sanalippujen lisäämistyö on edelleen kesken, vaikka itse sanakirja on ollut valmiina jo parikymmentä vuotta.

Karjalan kielen sanakirjalla oli valmistuessaan vuonna 2005 suuri arvo myös karjalan kielen näkyväksi tekemisessä suomesta ja sen murteista erillisenä kielenä. Keskustelu karjalan kielestä oli edennyt uuteen vaiheeseen, ja päällimmäisenä olivat nyt kysymykset siitä, voidaanko uhanalaista kielimuotoa tukea ja millaisia välineitä se tarvitsee. Sanakirjan merkitys on korostunut viime vuosikymmeninä karjalan kehittämis- ja elvytystyön tukena. Uhanalaisen kielen käyttöä on etenkin Itä-Suomen yliopiston karjalan kielen oppiaineen, seurojen ja yhdistysten voimin sekä Ylen karjalankielisten uutisten myötä pyritty lisäämään ja laajentamaan uusille käyttöaloille ja uusille puhujille. Kielen kehittämisen perusta on ollut karjalankielisessä sanastossa, sen käsitteellisessä omaleimaisuudessa ja ilmaisurikkaudessa. Itä-Suomen yliopiston julkaisemia 2020-luvun uudissanoja karjalan kielellä ovat muun muassa *ruadovoimaine* ('työkykyinen'), *voimattomanhoidopiiri* ('sairaanhoitopiiri') ja *liikundubanknottu* ('liikuntaseteli').

Saamen kielen sanakirjat

Nykytilanteen kannalta olisi luontevaa ajatella, että Kotuksessa olisi alusta alkaen kannettu vastuuta myös kolmen kotimaisen saamelaiskielen, pohjois-, inarin- ja koltansaamen, sanakirjatyöstä. Saamelaisten identiteetin ja kielitietoisuuden vahvistuminen on edennyt muutamassa vuosikymmenessä valtavin harppauksin ja

tehnyt saamelaiskielistä ja saamelaisuudesta yhteiskunnallisesti-kin näkyvän aiheen.

Kun Kotus perustettiin, Sanakirjasäätiön tai Suomalais-Ugri-laisen Seuran hallussa ei ollut niiden muiden kielten kokoelmiin verrattavia saamelaiskielten aineistoja. *Suomen kielen etymologisen sanakirjan* ahkerin kirjoittaja ja kansainvälisesti merkittävä fennougristi, akateemikko Erkki Itkonen oli kerännyt 1950-luvulla inarin-saamesta aineiston, jota hän yritti saada Suomen Suvun ohjelmaan. Se ei kuitenkaan onnistunut. Koltansaamesta oli ilmestynyt tieteel-linen murre-sanakirja, mutta sanastonkeruuta ei ollut harjoitettu järjestelmällisesti toisen maailmansodan jälkeen.

Puhujamäärältään suurinta saamelaiskieltä pohjoissaamea pu-huttiin Norjassa, Ruotsissa ja Suomessa, eikä yhdessäkään maas-sa otettu kokonaisvastuuta sitä koskevasta sanastotyöstä ennen kuin saamelaisten oma kielensuunnittelu käynnistyi toden teolla 1970–1980-luvuilta alkaen. Painopiste oli silloin nyky-yhteiskuntaa palvelevassa sanastotyössä. Pohjoissaamen sanakirjoista laajin oli norjalaisen lappologin Konrad Nielsenin julkaisema *Lappisk ord-bok – Lapp dictionary 1–3* (1932–1938), joka palveli tutkimuksen perustarpeita. Muut sanastot ja sanakirjat, kuten Pekka Lukkarin *Saamelais-suomalainen sanakirja* (1974) ja *Suomalais-saamelainen sanakirja* (1977) sekä Pekka Sammallahten *Saamelais-suomalainen sanakirja* (1989; 8. painos 2022), syntyivät yksittäisinä sanakirjatöinä.

Kieliaineistot kulttuuriperintönä ja kokoelmina

Perustamisvaiheessa Kotimaisten kielten tutkimuskeskukseen koot-tiin suuri määrä kieliaineistoja, joiden järjestäminen ja saattaminen tutkijoiden ja alan tieteellisen opetuksen käyttöön oli tutkimuskes-kuksen tehtävänä kielenhuoltopalvelujen tarjoamisen lisäksi. Val-tionhallinnosta käsin Kotus nähtiin ensisijaisesti palvelulaitoksena, jolla asiantuntija- ja tutkimustehtäviensä lisäksi oli vastuullaan yllä-pitää tiettyjä arkistoja ja kokoelmia, joihin kuului myös sukukielten aineistoja. Vaivalla kerätyt materiaalit haluttiin saattaa turvalliseen ympäristöön ja toimittaa suunniteltuun muotoon.

Sanakirjatyössä ja sen taustoituksessa käytettyjen kirjallisten sanalippu- ja tekstikokoelma-aineistojen lisäksi suomen sukukielet ovat alusta saakka olleet osa Kotusta myös ääniteinä. Suomen kielen nauhoitearkisto siirrettiin Helsingin yliopiston suomen kielen laitoksesta osaksi Kotusta pian tämän perustamisen jälkeen. Kokoelma käsittää yhteensä 24 000 tuntia äänite- ja videoaineistoja, joista sukukielisiä äänitteitä on noin 15 prosenttia. Niistä merkittävä osa on Pertti Virtarannan tekemiä karjalan kielen tallenteita. Nauhoitearkistossa sukukielten äänitteet luovat laajemman kontekstin arkiston pääsisällölle, suomen kielen murreääniteille, joihin on tallennettu tilannekuva 1900-luvun alkupuolen puhutusta suomesta. Suurin osa sukukielten äänitteistä sisältää haastatteluja ja kerrontaa, mutta joukossa on myös musiikinäytteitä. (Nauhoitearkistosta kerrotaan lisää s. 262–264.)

Mahdollisuudet äänitallenteiden keräämiseen ovat vaihdelleet aikojen saatossa. Niiden merkitystä korostaa juuri se, että mahdollisuus tavata äidinkiellisiä sukukielten puhujia on usein puuttunut. Haastatteluja ja äänitteitä on saatu parhaiten lähialueilta, kuten Karjalasta, jonne sopimukset mahdollistivat pääsyn myös neuvostoaikana, ja Skandinaviasta, jonne matkustamiseksi ei tarvittu erillistä lupaa.

Nauhoitearkisto sisältää yli 2 500 tuntia lähisukukielten ja yli 1 200 tuntia etäsukukielten äänitteitä. Joukossa on lähes 1 800 tuntia karjalaa ja lähes 700 tuntia saamen kieltä, joista 120 tuntia on koltansaamea, yli 100 tuntia inarinsaamea ja yli 300 tuntia pohjoissaamea. Vepsää, vatjaa, lyydiä, liiviä ja inkerosta on kutakin 70–170 tuntia. Etäsukukieliä, kuten mordvalaiskieliä, komia, udmurtia, mansia, hantia, maria ja samojedikieliä, on 10–100 tuntia kutakin. Unkaria ja viroa nauhoitearkiston kokoelmassa on kumpaakin noin 250 tuntia.

Kuten nauhoitearkiston suomen murteiden äänitteet myös sukukielten äänitteet on kerätty pääosin 1960–1970-luvuilla, vaikka kokoelmia on täydennetty myöhemminkin. Joukossa on myös vanhoja vahaliერიötallenteita 1900-luvun alkuvuosikymmeniltä Suomalais-Ugrilaisen Seuran rahoittamilta kenttätyömatkoilta.

Vahaliieriöitä on mansista, hantista, samojedikielistä, mordvan kielistä, marista, koltansaamesta, unkarista, virosta, vatjasta, vepsästä ja liivistä, ja ne on sittemmin digitoitu.

Puhutun kielen äänitteistä ei Kotuksessa ole toimitettu jatkojalosteita, saati verkossa käytettäviä aineistopalveluja, lainkaan yhtä systemaattisesti kuin kirjallisista aineistoista, joiden sanalippukokoelmat ovat toimineet aineistona ja sisältönä sanakirjoille. Suomen sukukielten äänitteistä on hyvin vähän litterointeja tai edes sisällönkuvauksia. Joitakin kielikohtaisia kokoelmia äänitteistä ja niiden tekstivastaineista on ilmestynyt Kotuksen toimittamina, esimerkiksi koltansaamen nauhoitteisiin perustuva tekstikokoelma *Sää'mkiöll, ä'rbbkiöll* äänite-CD-levyineen (2010). Pääosin sukukielten äänitteiden pohjalta laadittuja kokoelmia on kuitenkin ilmestynyt Kotuksen ulkopuolisten tutkijoiden työnä. Yksi esimerkki on Karjalan Sivistysseuran julkaisema, Itä-Suomen yliopiston tutkijoiden toimittama rajakarjalaismurteiden näyttekokoelma *Tävvel kielel* (2024). Sen pohjana olevat äänitteet on teoksen toimittajien tarkistamina julkaistu Kotuksen verkkosivuilla yhtenä kokonaisuutena.

Nauhoitearkiston sukukielten puheaineistot muodostavat kansallisesti ja kansainvälisesti merkittävän aineettoman kulttuuriperinnön kokoelman. Kielitieteen näkökulmasta ne edustavat valtaosin samanlaista kielen tilannetta kuin sanakirja-aineistot: aitoa kansankieltä, jossa kielensuunnittelulla, tietoisella ohjailulla ja normien tavoittelulla on paljon pienempi vaikutus kuin kirjoitetussa kielessä. Puhutun kielen aineistojen merkitys korostuu tämänhetkisessä 2020-luvun tilanteessa, kun yhteydet monien sukukielten puhuma-alueille ovat jälleen katkenneet Venäjän Ukrainassa käymän hyökkäyssodan vuoksi.

Koska Kotuksella on asema ensisijaisesti kirjallisiin lähteisiin pohjaavaan sanakirjatyöhön ja kielenhuoltoon keskittyvänä asiantuntija- ja palvelulaitoksena, se ei ole pystynyt turvaamaan sukukielten kokoelmien kehittämistä ja aineistojen hyödyntämistä kieliyhteisöjä tukevana perintönä niiden ansaitsemalla tavalla. Vastaavaa arkistolaitos- ja muistiorganisaatiotehtävää ei ole

myöskään yliopistoilla, joiden piirissä kieliaineistoja tutkimustar-
koitukseen yleensä kerätään. Yliopistoissa jatkokäsittely riippuu
kuitenkin paljolti yksittäisten tutkijoiden halusta ja ymmärryksestä
tallentaa ja arkistoida materiaalit kieliyhteisöjä ja tutkijaryhmiä aja-
tellen. Suomesta siis puuttuu kielelliseen kulttuuriperintöön kes-
kittyvä ammattimainen ja riittävästi resursoitu muistitieto-organi-
saatio, jonka tehtävät kohdistuisivat kieliaineistojen saatavuuden ja
käytettävyyden kehittämisen lisäksi niiden pitkäaikaissäilytyksen
turvaamiseen ja kokoelmien kartuttamiseen. Sukukielten aineisto-
kokoelmilla on nykymaailmassa suuri merkitys Suomen ja koko
maailman kielellisen kulttuuriperinnön ja uhanalaisten kielten
voimaannuttamisen näkökulmasta.

Tietohallintoyksikön historiaa

Tarmo Rahikainen & Outi Lehtinen

Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen (Kotus) perustamisvuonna 1976 viraston johtokunta asetti työryhmän, jonka tehtävänä oli suunnitella automaattista tietojenkäsittelyä eli atk:ta hyödyntävä järjestelmä tekeillä olleen Nykysuomen perussanakirjan (julkaistu nimellä *Suomen kielen perussanakirja*) aineiston nopeampaa täydennystä varten. Tähän atk-työryhmään kuuluivat Kotuksen johtaja Tuomo Tuomi, kielitoimiston päällikkö Esko Koivusalo, atk-asiantuntija Kimmo Koskenniemi sekä *Perussanakirjan* toimittaja Risto Haarala. Ryhmän toiminta oli lähtölaukaus viraston it-toiminnalle.

Tietohallintoyksikön nimi, toiminta ja kokoonpano ovat muuttuneet useita kertoja vuosien mittaan. Digitalisaation eri vaiheet ovat tuoneet mukanaan erilaisia haasteita ja hankkeita, joihin atk-, it- ja tietohallintoasiantuntemusta on tarvittu. Tämä artikkeli kertoo tietotekniikan kehittymisen ja tietohallintoyksikön roolin merkityksestä Kotuksen toiminnalle sen historian aikana.

1970–1980-luvut: It-toiminnan alkuajat

Kotus osallistui kesä–syyskuussa 1977 yhtenä viidestä valtion laitoksesta atk-avusteisen tekstinkäsittelyn ATMS (Advanced Text Management System) -kokeiluun. Kokeilun järjestivät valtiovarainministeriö ja Valtion tietokonekeskus. Koemateriaalina käytettiin

sanakirjojen käsikirjoituksia. Kokeilu osoitti, että atk-avusteinen tekstin käsittely, korjaus ja painokuntoon tuottaminen sopivat erittäin hyvin Kotuksen julkaisuihin, vähentävät kustannuksia ja nopeuttavat työn edistymistä. Kokeilun myötä kuitenkin todettiin, ettei ATMS-järjestelmä riitä kaikkiin Kotuksen tarpeisiin, ja vuosina 1978–1979 lähdettiin selvittämään oman tekstinkäsittelyjärjestelmän hankintaa.

Valtiovarainministeriö ja Kotus solmivat keväällä 1980 Tieto-tehdas Oy:n kanssa sopimuksen atk-avusteisen tekstinkäsittelyjärjestelmän toimittamisesta Kotukselle. Järjestelmän laitteisto käsitti Eclipse-pientietokoneen, johon oli liitetty levy-yksikkö ja magneettinauha-asema sekä kolme kuvaputkipäätettä ja kirjoitin. Laitteisto asennettiin Kotuksen Liisankatu 16:ssa sijainneisiin tiloihin loppuvuodesta 1980. Tavoitteeksi asetettiin vakiinnuttaa julkaisuprosessi atk-tiedostosta valoladonnan kautta painopinnaksi. Kotus sai alkuvuodesta 1980 myös luvan käyttää Helsingin yliopiston laskenta-keskuksen resursseja samoin oikeuksin kuin yliopiston laitokset, muun muassa laajoihin eräajoihin⁴, jotka mahdollistivat suurien tietomäärien käsittelyn kerralla.

Hallinnollisesti tekstinkäsittelyjärjestelmä kuului Kotuksen tutkimus- ja suunnittelutoimiston vastuulle. Vuonna 1981 järjestelmään tallensi tietoja kuusi atk-kirjoittajaa, joista kaksi oli kokopäivätoimisia. Kullekin Kotuksen hankkeelle nimettiin oma atk-yhdyshenkilö. Jos jokin työ haluttiin tehtäväksi atk-järjestelmän avulla, lupaa oli pyydettävä johtajalta.

Vuoden 1983 loppuun asti Kotuksen konsultoivana atk-asiantuntijana toimi Kimmo Koskenniemi. Ensimmäinen vakituinen tietojenkäsittelytieteellisen koulutuksen saanut atk-asiantuntija Erja Nikunen aloitti vuoden 1984 alussa. Hänen lisäksi atk- ja tekstinkäsittelytehtävissä toimivat atk-järjestelmän vastuuhenkilö

4 Tietojenkäsittelyssä eräajo (engl. *batch processing*) tarkoittaa tietokoneohjelman suoritusta valmiilla syötteillä ja tulosten tarkastelua suorituksen päätyttyä, toisin kuin vuorovaikutteisessa tietojenkäsittelyssä. Eräajoa käytetään, kun on käsiteltävä suuria tietomääriä tai kun ohjelman suoritus ei vaadi välitöntä vuorovaikutusta käyttäjän kanssa.

ja kokopäiväinen atk-kirjoittaja. Järjestelmällä tehtiin monenlaisia lajittelu-, frekvenssilasku- ja poimintatöitä sekä niihin liittyviä ohjelmointitöitä.

Lokakuussa 1986 saatiin valmiiksi tietojenkäsittelyn kehittämissuunnitelma vuosille 1987–1991. Suunnitelmassa ehdotettiin, että Kotuksessa siirrytään ”työntekijäkohtaiseen tekstinkäsittelyyn” sekä entistä laajempaan kielenainesten atk-arkistointiin. Suunnitelman mukaisesti erillinen tekstinkäsittely-yksikkö lakkautettiin vuonna 1989 ja tekstinkäsittely hajautettiin eri yksikköihin. Atk-asiantuntijoiden työ jatkui omissa kehittämissyksikössään.

Vuonna 1988 Sörnäisiin muuton yhteydessä Kotus osti uuden Microvax-palvelimen (Vax), jonka käyttöjärjestelmään hankittiin 20 käyttäjän lisenssi. Uudessa järjestelmässä oli kaksi tekstinkäsittelyohjelmaa, WPS+ ja WordPerfect. Myös laitteisto vaihdettiin muuton yhteydessä uuteen.

1990-luku: Korpusten koostaminen ja sanakirjojen rakenteistus alkavat

Vuosina 1988–1993 atk-asiantuntijat toimivat kehittämissyksikössä, ja ryhmän nimeksi vakiintui atk-yksikkö. Vuonna 1991 yksikössä oli kolme vakituista työntekijää. Syksyllä siirryttiin käyttämään Vax-järjestelmään kuuluvaa sähköpostia. Tekstinkäsittelyssä puolestaan alettiin käyttää pääasiassa WordPerfectiä. Vuoden 1991 lopulla tilattiin toinen Vax-palvelin, ja käyttäjälisenssien määrä nostettiin 40:een.

Keväällä 1992 Kotuksen johtokunta teki periaatepäätöksen, jonka mukaan myös ulkopuoliset tutkijat saattoivat käyttää keskuksen kieliaineistoja tutkimuksissaan. Tästä alkoi voimakas konemuotoisten kieliaineistojen (korpusten) tuotanto Kotuksessa, sillä digitaaliset aineistot olisivat helpommin tutkijoiden saatavilla. Samana vuonna Kotus liitettiin myös virallisesti internetiin Suomen korkeakoulujen ja tutkimuslaitosten Funet-verkon kautta (Finnish University and Research Network).

Vuosina 1994–1995 atk-yksikkö toimi Kotuksen yleisessä osastossa, joka huolehti myös hallinnosta, arkistoista, kirjastosta ja

tiedotuksesta. Joulukuun 1995 alussa päätettiin Unix-keskuspalvelimen, Unix-työasemien ja X-päätteiden hankinnasta. Tarkoituksena oli, että sanakirjojen toimitusjärjestelmien kehitystyö ja tekstikorpusten käsittely tehtäisiin jatkossa Unix-ympäristössä. Vaxit päätteineen säilyivät silti käytössä vielä lähes kymmenen vuotta.

Vuonna 1995 julkaistiin myös Kotuksen ensimmäiset verkkosivut osoitteessa www.domlang.fi. Tunnukseksi päätettiin ottaa *domlang*, jonka alkuosan *dom* voi tulkita viittaavan sekä latinan taloa merkitsevään sanaan (*domus*) että tutkimuskeskuksen sen aikaiseen englanninkieliseen nimeen (Research Institute for Domestic Languages). Nimen jälkiosa muodostui kieltä tarkoittavasta sanasta *language*. Tuohon aikaan verkkotunnukset pohjautuivat yleensä englannin kieleen.

Vuodesta 1996 lähtien atk-yksikkö kuului Kotuksen tietohuolto-osastoon yhdessä arkistojen ja kirjaston kanssa. Kesän 1996 aikana Unix-palvelimelle koostettiin lisää korpuksia. Helsingin yliopiston yleisen kielitieteen laitos ja Kotus osallistuivat yhdessä kaksivuotiseen EU-korpushankkeeseen (PAROLE) vuosina 1996–1998. Hankkeen tuloksena valmistui Suomen kielen tekstipankki, joka on edelleen osa Kielipankin korpuskokoelmaa. Koodatuista teksteistä Kotuksen osuus oli 24,5 miljoonaa sanaa ja yleisen kielitieteen laitoksen 12,3 miljoonaa sanaa.

Jo julkaistuja ja tekeillä olevia sanakirjoja alettiin rakenteistaa 1990-luvulta alkaen, joskin sanakirjojen rakenteistumahdollisuuksia alettiin tutkia jo 1980-luvun lopulla (ks. artikkelit sanakirjojen vaiheista s. 47–65 ja 239–254). Rakenteistamisella tarkoitetaan tekstin rakenneosien tunnistamista, nimeämistä ja säännönmukaista merkitsemistä, jotta tekstiä olisi helpompi käsitellä koneellisesti. Aineistona käytettiin tuolloin *Vanhan kirjasuomen sanakirjaa* (VKS). Ensimmäisenä kokonaan rakenteiseen SGML-muotoon muunnettiin *Suomen kielen perussanakirjan* (PS) aineisto. Vuonna 1997 julkaistiin pitkällisen kehitystyön jälkeen Kotuksen ensimmäinen sähköinen sanakirja, *CD-Perussanakirja*. CD-sanakirja oli toteutettu yhteistyössä Lingsoft Oy:n kanssa. Samana vuonna Unix-palvelimelle hankittiin sanakirjojen toimitustyön välineeksi rakenteista tekstin-

käsittelyä tukeva FrameMaker+SGML-ohjelma, joka otettiin ensimmäisenä käyttöön edellä mainittujen sanakirjojen toimituksissa.

Vuonna 1998 atk-yksikköön palkattiin tietokone-lingvisti, jonka asiantuntemuksella Kotukseen hankittiin kaksitasomorfologiaan perustuvia ohjelmistoja. Niitä käytettiin muun muassa tekstintutkimushankkeiden aineistojen käsittelyyn ja analysointiin. Samana vuonna valmisteltiin nauhoitearkiston digitointisuunnitelmaa, jonka työryhmässä oli mukana kaksi atk-asiantuntijaa. Ryhmän tehtäviin kuului esimerkiksi tutustuminen äänen digitoinnissa tarvittaviin laitteisiin, ohjelmiin ja menetelmiin. Atk-yksikkö oli tiiviisti suunnittelussa mukana ja hankki digitoinnissa tarvittavat laitteet ja ohjelmat.

2000-luku: Digitointia ja verkkojulkaisuja

Suomen murteiden sanakirjan (SMS) rakenteistamisprojekti pääsi käyntiin vuosituhannen alussa, ja sen jälkeen vuorossa oli *Ordbok över Finlands svenska folkmål* (FO, Suomen ruotsalaismurteiden sanakirja). Sanakirjojen toimittamiseen hankittiin uusi XML-standardin mukainen editori, XMetaL, ja se otettiin käyttöön molemmissa toimituksissa. Vähitellen muutkin Kotuksen sanakirjatoimitukset siirtyvät käyttämään samaa ohjelmaa – tätä kirjoitettaessa *Vanhan kirjasuomen sanakirjan* toimitus käyttää vielä Frame-ohjelmaa.

Vuonna 2004 atk-yksikön nimi muutettiin atk-jaokseksi. Jaoksesta siirtyi samana vuonna korpuslingvistiikan ja sähköisten tekstiaineistojen kehittämisestä ja ylläpidosta huolehtiva asiantuntija tutkimusosastossa käynnistettyyn tutkimushankkeeseen. Kesäkuussa aloitettiin nelivuotinen (2004–2007) Kotuksen korpuspalvelun kehittämishanke. Korpuspalvelimen laitteet ja perusohjelmisto saatiin käyttökuntoon atk-jaoksen avustuksella vuoden 2005 lopulla. Palvelun kehittämistä jatkettiin, kunnes loppuvuonna 2010 korpusasiantuntija erosi toimestaan. Hänen myötäan Kotuksesta hävisi merkittävä määrä kieliteknologista osaamista.

Ennen kuin Kotus muutti niin kutsuttuun Säätaloon (Vuorikatu 24) vuonna 2008, atk-jaos oli parin vuoden ajan tiiviisti mukana talon tietoteknisessä peruskorjaussuunnittelussa ja muussa muuton

valmistelussa. It-järjestelmän muutto uusiin toimitiloihin oli vuoden 2008 suurin tietotekninen haaste. Samana vuonna atk-jaoksen nimi muutettiin ajanmukaisemmaksi tietotekniikkajaokseksi.

Ensimmäinen kokonaan Kotuksessa tuotettu verkkosanakirja oli *Karjalan kielen sanakirja*, joka julkaistiin vuonna 2009. Sanakirjat verkkoon -projektissa (2010–2014) puolestaan julkaistiin verkossa näytejaksot SMS:stä, VKS:stä ja FO:sta (projektista kerrotaan sanakirjoja koskevassa artikkelissa s. 47–61).

Toukokuussa 2010 Kotus sai opetus- ja kulttuuriministeriöltä digitointia varten 300 000 euron hankerahoituksen, jonka turvin saatiin muunnettua sähköiseen muotoon mittava määrä erilaisia aineistoja. Tietotekniikkajaos osallistui laajan Digitointi 2010 -hankkeen koordinointiin, laitejärjestelyihin, aineiston hallintaan ja määräaikaisten työntekijöiden ohjaamiseen.

Organisaatiomuutoksen myötä Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen nimi lyheni Kotimaisten kielten keskuksesi vuoden 2012 alussa. Aikaisemmin tietotekniikkajaos oli toiminut tietohuolto-osaston alaisuudessa, mutta organisaatiomuutoksen myötä tietohallinnosta muodostettiin oma osastonsa, jonka nimeksi tuli tietohallintoyksikkö. Tämä tarkoitti muun muassa sitä, että yksikön vastuuhenkilöstä eli tietohallintopäälliköstä tuli Kotuksen johtoryhmän jäsen.

2010-luku: Valtori-yhteistyö alkaa ja julkaisujen kirjo kasvaa

2010-luvulla koko valtionhallinnon tasolla tapahtui monia it-mullistuksia. Kotus saavutti valtiovarainministeriön virastoilta vaatiman perustietoturvatason vuonna 2013. Tämä mahdollisti keskuksen liittymisen valtion yhteiseen tietoliikenneverkkoon eli VY-verkkoon, mikä puolestaan oli edellytys monien yhteisten it-palvelujen käyttöönotolle.

Keväällä 2014 perustettiin Valtion tieto- ja viestintäteknikka-keskus Valtori, jonka tehtävänä oli tuottaa valtionhallinnon toimialariippumattomat ict-palvelut (ns. Tori-palvelut). Ensimmäisenä

Valtorin palveluna Kotuksessa otettiin käyttöön sähköposti-, pikaviesti- ja verkkokokousalusta nimeltä Valtion yhteinen viestintäratkaisu. Tori-palvelujen siirto Valtorin vastuulle oli koko Kotuksen kannalta iso muutos, joka ei tapahtunut vaikeuksista. Myös Valtorin palvelutason vakiintuminen vei aikansa. Lisäksi kesällä 2015 kaksi Kotuksen tietohallintoyksikön perustietotekniikan asiantuntijaa siirrettiin tehtävineen Valtorin palvelukseen.

Vuonna 2014 alettiin Kotuksessa koota painettujen kieli- ja nimioppaiden sisältöä päivitettävään ohjetietokantaan eli tulevaan Kielitoimiston ohjepankkiin. Opetus- ja kulttuuriministeriön myöntämän kehittämisrahan ansiosta ohjeverkkojulkaisun tekninen toteutus voitiin ostaa ulkoiselta toimittajalta, ja sittemmin valtavan suosituksi osoittautunut ohjepankki julkaistiin keväällä 2015.

Kotus muutti Hakaniemenrantaan vuonna 2016. Tietohallintoyksikkö osallistui muuton suunnitteluun ja valmisteluun sekä huolehti muun muassa tietokoneiden asennuksesta ja testauksesta uudessa osoitteessa. Yhteistyössä Valtorin kanssa valmisteltiin ja toteutettiin Kotuksen palvelimien siirto Valtorin yhteiseen kone-saliin juuri ennen varsinaista muuttoa. Vuoden 2017 merkittävin it-muutoshanke oli Valtti-päätelaitepalvelun ja kannettavien tietokoneiden käyttöönotto.

Vanha järjestelmä, jota käytettiin viraston toiminnan seuranta-tietojen keräämiseen, tuli käyttöikänsä päähän 2010-luvun puolivälissä. Sen korvaamiseksi toteutettiin toimintorekisterin uudistusprojekti vuosina 2016–2017. Projektin ensimmäisessä vaiheessa kehitettiin kielineuvontarekisteri, jolla korvattiin käsin kirjoitetut neuvonnan päiväkirjat. Samassa projektissa luotiin myös asiantuntijarekisteri, johon kotuslaiset kirjaavat muun muassa antamiaan haastatteluita ja lausuntoja.

Vuonna 2017 Kotuksessa päätettiin, että aiemmin myös painettuina ilmestyneet *Kielikello*- ja *Språkbruk*-lehdet siirretään kokonaan verkkoon maksuttomina luettaviksi. Tätä varten hankittiin uusi julkaisualusta. *Kielikelloa* alettiin julkaista pelkästään verkkolehdenä vuoden 2018 alusta, ja *Språkbruk* siirtyi samalle alustalle myöhemmin keväällä mutta ilmestyi vielä pari vuotta myös paperilehtenä.

Vuonna 2018 Kotuksen digitoitujen aineistojen siirtäminen kansalliseen pitkäaikais säilytyspalveluun (PAS) saatiin hyvään alkuun. Samana vuonna tulivat voimaan EU:n tietosuoja-asetus ja kansallinen tietosuojalaki. Uuden lainsäädännön vaatimusten täyttäminen aiheutti tietohallintoyksikössäkkin paljon hallinnollista työtä.

2020-luku: Etätö lisääntyy ja tietohallintoa organisoidaan uudelleen

Koronaepidemian aiheuttama laajamittainen etätöihin siirtyminen keväällä 2020 pakotti kotulaisetkin ottamaan ripeästi haltuun verkkokokous- ja pikaviestintävälineet. Etätö lisäsi myös it-tuen tarvetta ja aiheutti uudenlaisia haasteita esimerkiksi laitteiden käyttöönotossa, kun käyttäjät eivät työskennelleet samoissa tiloissa it-asiantuntijoiden kanssa. Uuden Pilviviesti-viestintäpalvelun (johon kuuluvat pilvisähköposti ja Teams) käyttöönotto helmikuussa 2021 sujuvoitti paikasta riippumatonta työskentelyä.

Vuonna 2022 tietohallintoyksikössä alettiin valmistella perinteisessä konesaliympäristössä olevien palvelujen siirtoa pilviympäristöön ja hankittiin tähän liittyvää osaamista. Pilottihankkeena siirrettiin digitaalinen Nimiarkisto vuonna 2023 Tieteen tietotekniikan keskuksen CSC:n palvelimilta Valtorin tarjoamalle pilvialustalle.

Sivistyshallinto 2030 -uudistushankkeessa päätettiin, että Kotus ja Opetushallitus yhdistyvät ja että Kotuksesta tulee yhdistyneen viraston osasto. Kotuksen nykyinen tietohallintohenkilöstö muodostaa Opetushallituksen asiantuntijoiden kanssa uuden yhteisen tietohallintoyksikön. Uuden yksikön on suunniteltu vastaa van viraston perustietotekniikasta, tiedonhallinnasta, asianhallinnasta, kirjaamopalveluista sekä tietoturvasta ja tietosuojasta. Lisäksi yksikkö huolehtii opetus- ja kulttuuriministeriön hallinnon alan perustietotekniikkapalveluiden koordinoinnista sekä uuden Kotus-osaston ict-palvelutuotannon kehityksestä ja ylläpidosta.

Kotuksen tietohallintohenkilöstö jatkaa ponnisteluja sanakirjojen ja kieliaineistojen kehittämisen puolesta myös uudessa toimintaympäristössä.

**Kotimaisten kielten keskus
osana yhteiskuntaa**

**Språkinstitutet
som en del av samhället**

Näkökulmia Kotimaisten kielten keskuksen yhteiskunnalliseen tehtävään – Perspektiv på Språkinstitutets samhällsuppdrag

Kotimaisten kielten keskuksen (Kotus) viidenkymmenen toimintavuoden aikana ympäröivä yhteiskunta on ehtinyt muuttua monella tapaa. Nämä muutokset ovat näkyneet sekä Kotukselle annettujen tehtävien painotuksissa että toimintaympäristön tarjoamista mahdollisuuksissa tehdä asiantuntijatyötä ja jakaa sen tuloksia yhteiskunnalle. Tässä artikkelissa tarkastellaan kieliviranomaisen moninaista työkenttää kiinnittäen huomiota erityisesti kielen ja yhteiskunnan suhteeseen sekä Kotuksen tehtävään edistää kotimaisten kielten asemaa ja käyttöä.

Kieliviranomaisen 50 vuotta yhteiskunnan palveluksessa

Leena Nissilä & Lotta Jalava

Kotuksen – tai alkuvuosina Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksesta käytetyn lyhenteen mukaan KKTK:n – toimintaa ovat ensisijaisesti ohjanneet kulloinenkin sen tehtävistä säätävä laki ja lakia tarkentava asetus, joihin on kirjattu keskuksen tarkoitus ja tehtävät yhteiskunnassa. Ensimmäisen lain allekirjoitti presidentti Urho Kekkonen vuonna 1976. Valtion tutkimuslaitokseksi koottujen

kansalliskielten ja suomen sukukielten arkisto-, sanakirja- ja kielenhuoltotoimintojen yhteinen tavoite muotoiltiin tuolloin lakiin seuraavasti: ”Suomen ja ruotsin kielen tutkimusta ja huoltoa, suomen sukukielten tutkimusta sekä saamen kielen huoltoa varten on kotimaisten kielten tutkimuskeskus.” Vuoden 1987 asetus täsmensi keskuksen tehtäviksi 1) harjoittaa kotimaisten kielten ja suomen sukukielten tutkimusta, 2) kehittää ja huoltaa kotimaisia kieliä ilmaisuvälineinä, 3) toimittaa sanakirjoja ja muita kieltä esitteleviä julkaisuja sekä 4) pitää yllä ja tarpeen mukaan täydentää kielenaineskokoelmiaan julkisina arkistoina.

Kielten tutkimus- ja asiantuntijatyöhön keskittyvän laitoksen perustaminen ja hajanaisten hankkeiden keskittäminen valtion tutkimuslaitokseksi oli merkittävä kielipoliittinen saavutus kotimaisten kielten aseman ja kielityön edistämiseksi Suomessa (ks. myös kuvaus Kotuksen perustamisesta s. 21–23). Kielten huolto- ja kehittämistyön yhteyteen keskitettiin sanakirjojen ja muun aineiston julkaisemiseen tähtäävät kieliaineistojen keruu-, analysointi- ja tutkimustehtävät. Tutkimus- ja arkistointivelvoitteiden tarkoitus oli palvella kielen ja sen sanaston sekä niiden vaihtelun ja historian kuvausta. Suomen ja ruotsin kielen lisäksi suomen sukukieliin ja etymologiaan keskittyvä tutkimus ja työ niiden aineistojen parissa olivat suuressa roolissa.

Vuoden 1976 laissa määriteltiin, että valtion tulo- ja menoarvioon otetaan vuosittain määräraha tutkimuskeskuksen tutkimus-, keruu- ja sanakirjahankkeiden rahoittamiseksi, mikä turvasi työn jatkuvuutta. Alkuvuosina kielellisen kulttuuriperinnön keruu, ylläpito ja tutkimus sekä kieliaineistojen julkaiseminen nähtiinkin niin Kotuksen sisällä kuin sen ulkopuolella erottamattomana osana keskuksen yhteiskunnallista tehtävää. Kielenhuoltopalvelujen tarjoamisen lisäksi Kotuksen odotettiin palvelevan tutkijoita ja alan tieteellistä opetusta saattamalla käytettäväksi ja pitämällä yllä aineistoja ja arkistokokoelmia.

Kotuksen kulttuurihistoriallisessa kielityössä on sekä tutkimus- että muistiorganisaation piirteitä. Nämä piirteet ovat aina kytkeytyneet keskuksen rooliin asiantuntija- ja palveluorganisaationa sekä tukeneet kielenhuoltoa ja sanakirjojen toimitustyötä. Alkuaikoina

kotimaisina kielinä nähtiin kansalliskielten lisäksi saamen kielet, ja vuonna 1996 Kotus-lakiin tehdyn lisäyksen myötä tutkimuskeskus sai tehtäväkseen huolehtia suomen, ruotsin ja saamen kielten huollon lisäksi myös suomalaisen viittomakielen ja romanikielen tutkimuksesta ja huollosta.

Laajimmillaan Kotuksen yhteiskuntaa palvelevat tehtävät ovat olleet vuosituhannen vaihteen paikkeilla. Keskus huolehti tuolloin kansalliskielten ja toimialaansa kuuluvien vähemmistökielten huollosta, tuotti nimistön ja leksikografian tutkimusta ja jatkoi sanakirjojen toimittamista niin arkistomateriaalien pohjalta kuin aikansa yleiskieltä kuvaten sekä kehitti aineistojensa käytettävyyttä. Lisäksi kielenkäytön tutkimus, viranomais- ja joukkotiedotustekstit sekä puhekieli nousivat 1990-luvulla keskeisiksi painopisteiksi. Lähestyttäessä 2000-lukua myös kielen ja yhteiskunnan suhde, kielitilanteen seuranta ja kielipolitiikka saivat yhä näkyvämmän roolin Kotuksen toiminnassa. 1990-luvulla laaditussa Kotuksen tutkimuspoliittisessa ohjelmassa muotoiltiin viraston yhteiskunnallinen tehtävä ja johtoajatus, jonka ydin on siitä lähtien pysynyt mukana toimintaa ohjaavissa asiakirjoissa: ”Kotus on kielitieteellinen tutkimuslaitos, jonka toiminta-ajatuksena on lisätä tietoa kotimaisista kielistä ja niiden asemasta kulttuurissa ja yhteiskunnassa sekä näin luoda edellytyksiä kielelliselle tasa-arvolle Suomessa.”

Kotuksen työ kotimaisten kielten parissa supistui vuoden 2012 lakimuutoksen myötä. Tuolloin valtaosa tutkimustehtävistä siirrettiin yliopistoihin kuten myös saamen kielten ja romanikielen huolto. Viittomakielen huolto puolestaan tuli Kuurojen Liiton tehtäväksi. Taustalla oli valtion halu selkeyttää keskuksen roolia ja määritellä se entistä selvemmin palveluorganisaatioksi, eli tutkimus- ja muistiorganisaatiotehtävät jäivät taustalle. Samalla kuitenkin muiden kuin kansalliskielten huoltoa ja kehittämistä koskevat palvelutehtävät haluttiin liittää nimenomaan kunkin kielen yliopisto-opetuksen ja tutkimuksen yhteyteen.

Uuteen lakiin kirjattiin Kotuksen tavoitteeksi ”kielen asiantuntijana edistää keskuksen toimialaan kuuluvien kielten käyttöä yhteiskunnassa”. Tehtäviksi jäivät suomen ja ruotsin kielten huolto,

neuvonta ja sanakirjatyö sekä kielenhuoltoon ja sanakirjatyöhön liittyvä tutkimus. Keskeisen roolinsa säilyttivät esimerkiksi kieli-politiikkaan ja viranomaiskieleen keskittyvät tehtävät. Tutkimuksen karsiminen oli Kotukselle ja sen edustamille tutkimusaloille vaikea paikka. Painopisteen muutos näkyi myös esimerkiksi siinä, että aineistotyöhön panostettiin vähemmän; digitointi- ja muut kehittämisprojektit ovatkin olleet täydentävän rahoituksen varassa. Kuitenkin sanakirjatyön ansiosta Kotuksessa säilyivät monet keskeisten kieliaineistojen toimittamiseen liittyvät tehtävät.

2010-luvulla Kotuksen työpanosta tarvittiin ja sen roolia sanakirjojen laatijana haluttiin hyödyntää myös monikielistyneen yhteiskunnan palvelemiseen. Opetus- ja kulttuuriministeriön erillishoidoksella käynnistettiin suomi – vieras kieli -sanakirjahankkeet sellaisille Suomeen muuttaneiden ryhmien kielille, joille sanakirjojen tarve oli suurin. Kohdekieliksi valittiin somali sekä kurdin kielimuodot kurmandži ja sorani. Nykykieltä kuvaavien sanakirjojen joukko kasvoi 2010-luvulla myös Eesti Keele Instituutin (EKI) kanssa yhteistyönä laaditulla *Viro-suomi-sanakirjalla* (ks. sanakirjahankkeista EKI:n kanssa s. 165–168).

Vaikka kotimaisten kielten käytön edistäminen hahmottui uuden lain ja kielimaiseman muuttumisen myötä yhä voimakkaammin kansalliskielten huollon, aseman ja niiden oppimisenkin tuen kautta, Kotuksen ylläpidettäväksi ja kehitettäväksi jäivät edelleen valtavat kieliaineistot sekä suuri osa mittavasta kirjastokokoelmasta. Huomattavaa osaa aineistoista käytetään sanakirjojen laadinnan pohjana. Moni Kotukseen vuonna 1976 siirretyistä kansallisista sanakirjahankkeista oli tuolloin ja on myös tämän kirjan ilmestyessä kesken, vaikka työtä on tehty koko keskuksen 50-vuotisen historian ajan ja jo ennen sitä (ks. sanakirjatyöstä s. 47–65 ja 239–254). Kielen vaihtelua ja muuttumista kuvaavien sanakirjojen ja kieliaineistotyön ansiosta Kotuksen rooli kotimaisten kielten käytön edistäjänä kytkeytyy tiedon jakamiseen kielen olemuksesta, merkityksestä ja eri kielimuodoista.

Kotuksen elinkaaren aikana sen yhteiskunnallinen tarkoitus ja ydin ovat sekä muuttuneet että pysyneet samoina. Kielenhuolto

ja sen osana nimistönhuolto sekä monipuolinen sanakirjatyo ovat kulkeneet alusta saakka mukana keskuksen tehtävinä. Uudessa Kotusta koskevassa laissa (laki Opetushallituksesta 508/2025) sen keskeisiksi tehtäviksi on edelleen määritelty suomen ja ruotsin kielten huolto, neuvonta ja sanakirjatyo ja näihin liittyvä tutkimus. Kotuksen tehtäviin kuuluu myös edistää kansalliskielten käyttöä yhteiskunnassa sekä seurata saamen kielten, viittomakielten, romanikielen ja karjalan kielen käyttöä ja elvytystoimia. 50-vuotias Kotus pyrkii siihen, että kotimaisten kielten asema vahvistuu entisestään yhteiskunnassa ja kulttuurissa.

Kotimaisten kielten keskus kannattelee suomen kielen varantoja

Tiina Onikki-Rantajääskö

Kotimaisten kielten keskuksella on keskeinen rooli suomen yleis-kielen varantojen kannattelijana. Tämä nousi vahvasti esiin vuonna 2024 julkaistussa suomen kielen tilaa koskevassa selvityksessä. Selvitys sai alkunsa *Kansalliskielistrategiasta* (2021), jossa se mainitaan yhtenä suomen kielen elinvoimaisuutta vahvistavana toimenpiteenä. Oikeusministeriön asettaman selvityshenkilön tehtävänä oli kartoittaa suomen kielen tilannetta ja esittää kielen elinvoimaisuuden tukemiseksi tarvittavia toimia. Tämä kirjoitus perustuu tekemäni selvityksen Kotusta koskeviin tuloksiin ja keskittyy keskuksen suomen kielen toimintoihin. Erittelen selvityksen pohjalta sitä, miten Kotus kannattelee kielen infrastruktuuria ja miten sen toimintaa tulisi kehittää. Selvitystyö perustuu yli 250 asiantuntijan kuulemiseen. Useissa keskusteluissa nousi esiin huoli siitä, miten Kotuksen resurssit riittävät niihin tehtäviin, jotka ovat suomen elinvoimaisuuden kannalta keskeisiä.

Toisin kuin niin sanotun suuren yleisön kommentoissa joskus oletetaan, Kotuksen tehtävänä ei ole kielenkäytön valvonta. Kielenhuolto ei myöskään kohdistu puhuttuun kieleen eikä ylipäänsä epämuodolliseen kielenkäyttöön. Laadukas kielenkäyttö edellyttää sitä, että yhteiskuntaa ylläpitävien kielten resurssit ovat ajantasaisia.

Kotus kokoaa, kehittää ja tarjoaa kielen varantoja eli infrastruktuuria. Lain mukaan keskuksen tehtävänä on suomen kielen osalta kielenhuolto, neuvonta ja sanakirjatyo sekä kielenhuoltoon ja sanakirjatyöhön liittyvä tutkimus. Keskuksen yhteydessä toimii myös suomen kielen lautakunta, jonka tehtävänä on antaa kielenkäyttöä koskevia periaatteellisia ja yleisluonteisia suosituksia. Standardikielen kirjattuun normistoon tarvittavia muutoksia käsitellään lautakunnassa yhteistyössä Kotuksen asiantuntijoiden kanssa. (Ks. artikkelit kansalliskielten lautakunnista s. 36–46 ja kielenhuollosta s. 181–201.)

Julkishallinnon kieleen kohdistuu lakisääteisiä velvoitteita, minkä vuoksi virkakieli on Kotuksen kielenhuollon erityinen kohde. Kotuksen erityisasiantuntijat tarjoavat tukea ja esimerkiksi koulutusta eri organisaatioissa tekstien ja vuorovaikutuksen parissa työskenteleville ja ovat mukana viestinnän kehitystyössä. Kielenhuollossa pelkkä oikeinkirjoituksen, kieliopin ja tekstin rakenteiden muokkaus ei riitä, vaan olennaista on vaikuttaa käytänteisiin, jotka ohjaavat tekstien tekoa. Muutoksia toimintatapoihin saadaan aikaan vain pitkäjänteisellä yhteistyöllä. Keskeinen toimintamuoto ovat virkakieliverkoston ja avoimen hallinnon verkoston tapaamiset. Näiden ryhmien jäsenet toteavat vuoden 2024 selvityksessä, että yhteistyö Kotuksen kanssa on hallinnon kehitystyön laadukkuuden ja ajantasaisuuden edellytys. Esimerkiksi kielen laatua on tarpeen parantaa kieliteknologian tukemassa viestinnässä ja muissa tehtävissä, kuten (puoli)automaattisesti tuotettujen tekstien laatimisessa. (Ks. virkakielenhuoltoa käsittelevä artikkeli s. 219–238.)

Yleiskielen sääntelyn keskeinen tavoite on yhteisen ymmärrettävyyden tukeminen, mikä puolestaan palvelee ihmisten osallisuutta, demokratian toimivuutta ja yhteiskunnan huoltovarmuutta. Yleiskielen ymmärrettävyyden vaaliminen edellyttää muun muassa kielenhuollon normeja ja ohjeita (Kielitoimiston ohjepankki), nykysuomen sanastoa ajantasaisesti kuvaavaa sanakirjaa (*Kielitoimiston sanakirja*) ja nimistönhuoltoa. Lisäksi tarvitaan tutkittua tietoa erilaisista tekstilajeista ja kielenkäyttötilanteista. Tämän pohjalta kehitetään ohjeita toimivien tekstien tuottamiseen ja

vuorovaikutukseen esimerkiksi asiointitilanteissa ja digitaalisissa palveluissa. Kotus tarjoaa avoimesti näitä resursseja koko yhteiskunnan käyttöön, mikä näkyy myös keskuksen verkkosivuston tietopaketteina ja sanakirjaportaalissa.

Yhteiskuntaa kannattelevan kielen infrastruktuuri edellyttää myös tietoa kielen historiasta ja vaihtelusta. Kotuksen sanakirjat ovatkin merkittävä osa kielellistä kulttuuriperintöä. Lisäksi Kotuksessa on mittava nauhoitearkisto, joka sisältää sekä näytteitä puhutuista kielimuodoista 1900-luvun alusta saakka että kulttuurihistoriallisesti merkittäviä haastatteluja. Sanakirjat ovat ikkuna kulttuuriin ja sen kehitykseen, tapaan, jolla suomen kieli on liittynyt maailman kirjakielten joukkoon. Kielenkäyttäjiä ne auttavat ymmärtämään monenlaisia ja eri-ikäisiä tekstejä ja ilmaisemaan itseään tavoilla, joihin kenenkään sanavarasto ei yksinään riitä. Sanakirjatyo on tärkeää myös sähköisten järjestelmien yhteentoimivuuden kannalta. Avoimesti saatavilla olevaa sanakirjatieta voidaan hyödyntää esimerkiksi tekoälyn ja suurien kielimallien kehittämisessä. (Ks. sanakirjatyoöstä artikkelit s. 47–65 ja 239–254.)

Kotuksella ja suomen kielen huollolla on hyvä maine laadukkaan työn ansiosta. Vaarana on kuitenkin kuilu Kotuksessa tehtävän työn ja tutkimuksen välillä. Keskuksen tutkimuksellinen rooli on karsittu vähiin, mitä ilmentävät 2010-luvun alun lakiuudistuksen yhteydessä toteutettu *tutkimus*-sanan poistaminen organisaation nimestä ja käytännön tasolla resurssien niukkuus. Esimerkiksi yleiskielen normittaminen edellyttää jatkuvaa seurantaa ja tutkimusta kielen muuttumisesta ja standardikielen suhteesta epämuodolliseen kielenkäyttöön. Selvityksessä esitänkin asiantuntijoiden näkemysten pohjalta myös kehitysehdotuksia. Pienellä lisäpanostuksella Kotus voisi rakentaa tutkimusyhteistyötä yliopistojen kanssa. Sanakirjaosastosta voisi profiloida leksikografian huippuosaamisyksikköä. Jos suomen kielestä halutaan täysimittaisesti kuvattu kieli, tarvittaisiin nykyisten mittavien sanakirjahankkeiden lisäksi *Oxford English Dictionaryn* tai *Svenska Akademiens ordbokin* kaltainen kielen historiasta kertova suursanakirja täydentämään Kotuksen monipuolista sanakirjatarjontaa. Tällainen teos seuraisi

sanojen ja niiden merkitysten muutosta myös halki 1800-luvun, jolloin suomesta kehitettiin laajamittainen sivistyskieli.

Kielellä on läpäisevä rooli yhteiskunnassa, mutta tätä ei selvityksenkään mukaan aina ymmärretä. Jos päättäjien olisi mahdollista korottaa kunnianhimon ja resurssien tasoa, Kotuksesta kannattaisi kehittää täysimittainen kielikysymyksiin keskittyvä sektoritutkimuslaitos. Sillä olisi monikielisyys- ja kielipolitiikkaan liittyviä nykyistä laajempia tehtäviä, jotka auttaisivat Suomea vastaamaan globalistumisen kielellisiin haasteisiin. Se voisi myös koota ajantasaista tilannekuvaa muun muassa siitä, saako Suomessa kattavasti palveluja kansalliskielillä ja vastaako digipalveluissa käytetyn kielien laatu ymmärrettävyyden vaatimuksia.

Språkinstitutet och den svenska verksamheten – stötspelare för svenskan i Finland

Jannika Lassus

Svenska språket har officiell status i både Sverige och Finland. Eftersom svenska språket är majoritetsspråk i Sverige är det naturligt att normcentrumet i första hand finns där, och kontakterna med Sverige är avgörande för svenskan i Finland. Finlandssvenskan är trots allt inget eget språk, utan en varietet bland flera varieteter av svenska språket. Den har en officiell ställning men är allt oftare ett språk i kläm, ett språk med andelsmässigt allt färre talare.

Så länge språket har officiell status och talarna har språkliga rättigheter, behövs också stöd för användningen i offentliga sammanhang. Den svenska som lagstiftarna, myndigheterna och medierna använder får stor spridning och påverkan på andra skriftliga och muntliga kommunikationssituationer varför det är viktigt med ett vårdat och normenligt svenskt allmänspråk i offentligheten. Institutet för de inhemska språken (Språkinstitutet) är en central aktör inom normeringen av svenskan i Finland.

För att se till att den offentliga svenskan är vårdad och kan fungera som förebild för de som använder svenska i Finland behövs språkvård, termvård och hjälpmedel för översättning som håller

hög kvalitet. Den svenska verksamheten vid Språkinstitutet erbjuder detta viktiga stöd. De stora språknormerande besluten fattas i Sverige, men för språkråd som gäller finländska förhållanden och fenomen är Språkinstitutets insats ovärderlig.

Det språkpolitiska klimatet i Finland har varierat under decennierna. Språkinstitutet är en av de aktörer i Finland som värnar om och vårdar svenskan. Svenska språknämnden i Finland, ett organ som verkat sedan 1942 och som numera finns i anslutning till Språkinstitutet, har också haft en roll i att arbeta för svenskan som ett samhällsbärande språk och de svenskspråkigas rätt att använda svenska (mer om språknämnden på s. 36–46). Andra aktörer med denna aktiva påverkande och delvis språkvårdande roll är bland annat Folktinget och Statsrådets svenska språknämnd.

Svenskan i Finland bygger på en fungerande översättningsverksamhet som ger texter av god språklig kvalitet och därmed är det naturligt att många av språkfrågorna som de svenska språkvårdarna vid Språkinstitutet besvarar har med översättning att göra. Det för svenskan i Finland viktiga arbetet med det juridiska språket och myndighetstexter, ett arbete som i hög grad är översättningsarbete, bedrivs bland annat vid Statsrådets kansli av det som antagligen är den största enskilda översättningsenheten inom den offentliga förvaltningen i Finland. Motsvarande stora översättningsenheter finns också på andra myndigheter och offentligrättsliga institutioner som finansieras med skattemedel. Det språk som det allmänna använder fungerar som förebilder för andra texter. Dessa andra texter kan bland annat vara andra myndighetstexter med information och instruktioner på webbsidor.

När ett nytt fenomen introduceras i samhället är det inte alltid så att myndigheterna är först ute. Ofta är det medierna och journalisterna som möter nya fenomen först, och behöver få ord för dem. I undersökningen av Maria Fremer och Anna Maria Gustafsson (2024) blev det tydligt att de flesta av frågorna som inkommit till den svenska språkvården gällde mediespråkvård. Detta visar hur viktig mediespråkvården är. Journalisterna vet att finlandssvenskt medieinnehåll når ut till många och de vill värna om ett gott språk.

Det svenska medieinnehållet är en viktig källa till språklig input på svenska för alla i Finland. Trots att mediehusen är privatägda och Svenska YLE har sin egen skattebaserade finansiering, är den med offentliga medel finansierade svenska språkvården i Finland i Språkinstitutets regi helt avgörande för medietexter på svenska av hög kvalitet. (Mer om mediespråkvård på s. 200–201.)

Språkinstitutet har också verkat för bevarandet av svenskan i Finland genom utgivningen av ordböcker. *Stora finsk-svenska ordboken* och *Finlandssvensk ordbok* är två ordböcker som används flitigt av alla som skriver på och översätter till svenska. Där dessa ordböcker tillsammans med andra språkvårdande insatser stödjer den moderna standardsvenskan, har *Ordbok över Finlands svenska folkmål* ett annat uppdrag, nämligen att bevara och tillgängliggöra de svenska dialekterna i Finland för samtiden och kommande generationer. Ordboken är en kulturskatt som i sin digitaliserade form når allt fler användare. Att dess arkiv efter avslutat arbete kommer att överföras till Svenska litteratursällskapet i Finland, enligt ett avtal som ingicks år 2024, visar vilket unikt material det är frågan om.

I en värld med obegränsade resurser skulle Språkinstitutet även ta ansvar för språkgranskning av svenska läromedel samt termrådgivning och -utveckling i samråd med andra expertorgan så som Statsrådets kansli. Nu lever vi i otillräcklighetens era och vi får hoppas att Språkinstitutets svenska enhet får behålla de resurser den har. Det är bara vi i Finland som kan verka för svenskan i Finland. Så länge det finns svenskspråkiga i vårt land behöver deras språkliga behov beaktas och deras varietet av svenskan bevaras och vårdas. Så som Marika Tandefelt år 2006 har konstaterat: ”Att arbeta för ett språk betyder inte att arbeta mot ett annat.”

Kotimaisten kielten keskuksen tehtävät kielipolitiikan näkökulmasta

Matti Räsänen

Kielipolitiikalla on monet kasvot, mikä johtuu siitä, että niin kieleen itseensä kuin kielen yhteiskunnalliseen asemaan ja käyttömahdollisuuksiin vaikuttavat monet tekijät. Lisäksi kieleen eri tavoin vaikuttavia tahoja ja toimijoita on paljon. Käsitteen monikasvoisuus tekee ymmärrettäväksi toisaalta sen, ettei kielipolitiikkaa ole kovin helppo rajata, ja toisaalta sen, että kielipolitiikka on määritelty monella tavalla.

Kielipolitiikkaa lähelle tulee kielensuunnittelun käsite. Tieteen termipankki määrittelee sen seuraavasti: 'yhden tai useamman valtiossa käytetyn kielen yhteiskunnallisen aseman, standardisoinnin ja ylläpidon suunnittelu'. Kielensuunnittelun keinoihin lukeutuvat muun muassa kielen elvyttäminen, kielen normitus ja opettaminen sekä oikeudelliseen sääntelyyn perustuvat kielipoliittiset toimet.

Kielipolitiikan määrittelyissä voi erottaa monenlaisia linjauksia ja periaatteita. Selvitän niitä tässä lyhykäisesti sekä yleiseltä kannalta että Kotimaisten kielten keskuksen näkökulmasta. Ensinnäkin kielipolitiikan sisältöön liittyy olennaisesti se, miten sen toiminnan osa-alueita määritellään. Toisekseen voi tarkastella sitä, minkälaisia toimijoita kielipolitiikan kentällä on. Kolmanneksi sääntely, viranomaistoiminta ja kielelliset oikeudet ovat yhteydessä toisiinsa. Neljänneksi Kotus on kieliviranomainen, ja sen rooli kielipolitiikassa on luonnollisesti merkittävä.

Kielipolitiikan osa-alueita

Kielipolitiikan hahmottamiseen liittyy olennaisesti se, minkälaisia osa-alueita siihen sisällytetään. Niitä on erotettu eri perustein. Suomalaisessa traditiossa kielipolitiikan alueina on pidetty esimerkiksi kielen aseman huoltoa (tai suunnittelua), kielikoulutuspolitiikkaa ja korpussuunnittelua.

Kotuksessa laadittiin vuonna 2020 sanasto, jossa tarkasteltiin kielen asemaan liittyvien käsitteiden käyttöä hallinnossa, esimerkiksi

lainsäädännössä ja siihen perustuvissa viranomaisteksteissä. Sanastossa kielipolitiikka määritetään näin: 'tietoiset ja suunnitelmalliset toimet, joilla pyritään vaikuttamaan kielten asemaan ja käyttöalaan yhteiskunnassa'. Koska sanasto käsittelee hallinnon kieltä, kielipolitiikan määrittelyssä korostuu viranomaistoiminnan näkökulma.

Poliittinen päätöksenteko on näkyvässä roolissa sellaisessa kielen aseman suunnittelussa, johon liittyy oikeudellista sääntelyä. Vähemmistökielten asemaa pyritään parantamaan lainsäädännön avulla, mutta siihen sisältyy myös muunlaisia viranomaistoimia, esimerkiksi yhteiskunnan rahallista panostusta kielen tukemiseksi. Aseman suunnitteluun kuuluu myös kielen käyttömahdollisuuksien ylläpitäminen eri tilanteissa. Tällä tahdotaan varmistaa erityisesti se, että yhteiskunnan palveluissa ja julkisessa tiedonvälityksessä käytetään maan lainsäädännön ja kielipolitiikan mukaisia kieliä. Tietojärjestelmien ja digitaalisten palveluiden kielet muodostavat nykyisin tärkeän toiminnan osa-alueen.

Kielikoulutuspolitiikka on osa yleistä koulutuspolitiikkaa, ja se koskee erityisesti perusopetuksen ja toisen asteen kielilinjauksia. Koulutukseen vaikuttaminen alkaa poliittisesta päätöksenteosta ja siirtyy opetus- ja kulttuuriministeriön kautta Opetushallituksen toimeenpanemiksi päätöksiksi. Koulutuspoliittisia linjauksia tehdään luonnollisesti muuallakin: korkeakoulutuksessa, yrityksissä, palveluissa. Monia yhteiskunnan aloja koskee kysymys kansalliskieltä taitavan henkilöstön riittävydestä. Suomeen kotoutuville tarjottava kielenopetus on mitä tärkein kielikoulutuspoliittinen kysymys, joka heijastuu työvoiman saatavuuteen.

Kielen kehittämiseen puolestaan liittyy korpussuunnittelu, joka on lähellä ortografian eli oikeinkirjoituksen normittamista ja kielen rakenteiden huoltoa. Korpussuunnittelu tarkoittaa suunnilleen samaa kuin suuren yleisön hyvin tunnistama (institutionaalinen) kielenhuolto, jonka tarkoituksena on pitää yleiskieli sanastoltaan ja rakenteeltaan kaikille yhteisenä. Kotus vastaa kansalliskieltemme suomen ja ruotsin huollosta. Kansalliskieliä on huollettu pitkään, ja kirjoitetun kielen järjestelmä on vakiintunut.

Vähemmistökielten korpussuunnittelu sitä vastoin on aloitettava monissa tapauksissa kielen perusteista. Tällöin keskitytään varsinkin kieliopin kuvaamiseen, kirjoitustavoista sopimiseen ja sanaston luomiseen. Tunnistettavat ja yleisesti tiedossa olevat periaatteet mahdollistavat sen, että kielellä voi tuottaa tekstiä.

Kielipoliittisia toimijoita

Kielipolitiikan sisältö hahmottuu osittain sen mukaan, mitkä tahot katsotaan kielipoliittisiksi toimijoiksi. Perusteellista kielipoliittisten toimijoiden luetteloa on vaikea laatia.

Keväällä 2025 Kotus julkaisi esiselvityksen Suomessa puhuttavien kielten käyttöalojen seurannasta. Siinä kartoitettiin myös alan toimijoita. Keskushallinnossa tärkeitä organisaatioita ovat ministeriöt, vaikkakin niiden rooli kielipolitiikassa vaihtelee. Oikeusministeriö ja opetus- ja kulttuuriministeriö liittyvät kielipolitiikkaan läheisimmin, ja suurin osa kielipoliittisista toimijoista sijoittuu niiden hallinnonaloille (sulkeissa vastuuministeriö):

- Kieliasian neuvottelukunta (oikeusministeriö). Neuvottelukunta seuraa kielilain ja siihen liittyvän lainsäädännön täytäntöönpanoa ja soveltamista, edistää kansalliskielten käyttöä ja asemaa sekä seuraa maan kielioloja ja kielellisten oikeuksien toteutumista.
- Valtioneuvoston kansalliskieliverkosto (oikeusministeriö). Kansalliskieliverkosto koordinoi valtioneuvoston kieliasioita, seuraa valtionhallinnon kielitilannetta, vie käytäntöön hallitusohjelman kielipolitiikkaan liittyviä kokonaisuuksia sekä avustaa oikeusministeriötä kielellisten oikeuksien toteuttamisessa ja seurannassa. Verkosto avustaa ministeriötä myös hallituksen kielikertomuksen laadinnassa.
- Svenska Finlands folkting (oikeusministeriö). Folktingetin tehtävänä on kielipoliittinen toiminta ja vaikuttamistyö Suomessa puhuttavan ruotsin puolesta.
- Saamelaiskäräjät (oikeusministeriö). Yksi saamelaiskäräjien tehtävistä on saamen kieliiin liittyvä kielipoliittinen toiminta ja vaikuttamistyö.

- Hyvinvointialueiden kielilautakunnat (sosiaali- ja terveysministeriö). Kullakin kaksikielisellä hyvinvointialueella toimii kansalliskielilautakunta ja Lapin hyvinvointialueella saamen kielen lautakunta.
- Kielikoulutuspolitiikan verkosto (opetus- ja kulttuuriministeriö; Jyväskylän yliopiston Soveltavan kielentutkimuksen keskus). Kieliverkosto tuo yhteen kielikoulutuksen toimijoita, lisää tietoisuutta koulutuksen moniulotteisuudesta ja vaikuttaa koulutusta koskeviin päätöksiin. Verkosto kehittää kansallista ja kansainvälistä tutkimusta ja koulutusta sekä antaa lausuntoja ja julkaisee kannanottoja.
- Opetushallitus (opetus- ja kulttuuriministeriö). Opetushallitus on merkittävin toimeenpanevan tason kielikoulutuspoliittinen toimija, jossa tehty työ näkyy perusopetuksen ja toisen asteen opetussuunnitelmissa, oppisäällöissä ja oppimistavoitteissa. Opetushallitus tuottaa opetuksen tilastojulkaisua Vipunen-verkkopalvelussa.
- Kotimaisten kielten keskus (opetus- ja kulttuuriministeriö). Kotimaisten kielten keskus on kielen asiantuntijaviranomainen.

Luettelo ei kuvaa kattavasti edes valtionhallintoa, mutta siitä saa käsityksen toimintakentästä. On tärkeää panna merkeille, että koko muu Suomi kielipolitiikkoineen jää mainitsematta. Tähän ryhmään sijoittuu muun muassa yhdistyksiä, järjestöjä ja hankkeita sekä koulutusalan toimijoita.

Sääntely, viranomaistoiminta ja kielelliset oikeudet

Kielipolitiikka voidaan rajata myös kapea-alaiseksi. Tällaista linjaa edustaa kielipolitiikan raja- ja julkisen vallan politiikkatoimiin (esim. sääntelyyn tai päätöksiin). Tässä lähestymistavassa kielipolitiikkaa pidetään yksinkertaisesti osana viranomaistoimintaa, erityisesti osana oikeudellista sääntelyä tai päätöksentekoa. Poliittiset päätökset ja viranomaisten toimet kohdistuvat tyypillisesti kielen (oikeudelliseen) asemaan, millä on vaikutusta kielen käyttömahdollisuuksiin yhteiskunnassa, eritoten julkisissa palveluissa.

Kieliin liittyvä lainsäädäntö määrittelee sen, mikä sitoo julkista valtaa ja toisaalta missä tilanteissa ja kenelle säädös tarjoo

kielellisiä oikeuksia. Linjanvedot näkyvät hallintovallan päätöksinä, jotka vaikuttavat tyypillisesti kielten keskinäisiin suhteisiin yhteisössä ja kielen käyttömahdollisuuksiin joko yleisesti tai suhteessa toisiinsa.

Voi erottaa kolmenlaisia kielellisiä oikeuksia. Ensinnäkin kieli on subjektiivinen ja epäämätön ihmis- ja perusoikeus. Perusoikeuksista säädetään Suomen perustuslaissa, ja yksilön oikeus kieleensä on niistä tärkeimpiä. Suomessa jokainen saa kommunikoida äidin- kielellään tai millä tahansa muulla kielellä. Kaikilla on oikeus pitää oma kieltänsä ja käyttää sitä niin yksityisesti kuin julkisilla paikoilla tulematta syrjityksi.

Toiseksi julkinen valta ja viranomaistoiminta ovat kielen kannalta erityisasemassa, sillä kielellinen sääntely kohdistuu ennen muuta niihin. Sääntelyn avulla määritetään tavallaan julkisen vallan, kielen ja yksilön välinen suhde. Mikään valtio maailmassa ei takaa kaikille maassa puhuttaville kielille yhtäläisiä oikeuksia esimerkiksi koulutuksessa. Julkiseen kielenkäyttöön viranomaisasioissa tai mediassa on siis oikeus ja oikeuksin turvattu mahdollisuus vain rajallisesti ja osalla kielistä. Kun Suomessa viitataan yksilön kielellisiin oikeuksiin, tarkoitetaankin yleensä kieleen liittyvän sääntelyn takaamia oikeuksia siten kuin ne velvoittavat julkista valtaa ja viranomaistoimintaa.

Sääntely koskee ennen kaikkea kansalliskielten käyttöä. Suomen kansalliskielet ovat perustuslaissa määritellyt suomi ja ruotsi, ja niitä pitäisi voida käyttää yhtäläisesti kautta yhteiskunnan. Muista kielistä ja niiden käyttäjien oikeuksista on myös säädöksiä, mutta nämä lait ovat Suomessa kielikohtaisia (tätä kirjoitettaessa ovat voimassa saamen kielilaki ja viittomakielilaki). Näiden lakien lisäksi saamen kielten ja viittomakielten käytöstä esimerkiksi koulutuksessa ja tiedonvälityksessä säädetään myös muissa laeissa. Entä muut kieliryhmät? Oikeudesta käyttää viranomaisissa muita kieliä kuin suomea, ruotsia, viittomakieliä tai saamen kieliä on sääntelyä jonkin verran esimerkiksi hallintolaissa sekä oikeudenkäyntiä ja sosiaali- ja

terveydenhuoltoa koskevista laeissa.⁵ Englannin kielestä ei ole erillistä lainsäädäntöä.

Kolmanneksi on kirjoittamattomia sääntöjä. Ne syntyvät omia aikojaan ja voivat muokata toimintatapoja, joita aletaan tulkita kuin säännöksiä. Tätä nykyä englannin kielen asema on vahva, ja englannin käytöstä asiointikielenä julkisissa palveluissa on tullut likipitään yksilön kielellinen oikeus. Toisaalta julkinen valta tarjoaa mahdollisuutta käyttää englantia asioimistilanteissa, ikään kuin se olisi viranomaisen velvollisuus. Englannin kielen käyttöä asioinnissa perustellaan vieraskielisten tai maahanmuuttajien palvelemisella, mikä ei välttämättä ole perusteltua, sillä englanti ei ole valtaosan osaama kieli. Maahan muuttaneille tulisi tarjota suomen tai ruotsin kielen käyttömahdollisuuksia palveluissa myös kielenomaksumisen alkutaipaleella. Se on monen kielenoppijankin toive.

Ruotsin kielen käyttöön julkisen vallan alaisissa toiminnoissa liittyy käänteinen kirjoittamaton sääntö. Viranomaisella on velvollisuus ilman erillistä pyyntöä tarjota ruotsinkielistä palvelua, mutta sitä ei välttämättä saa lainkaan, vaikka asiakas erikseen pyytäisi.

Kotimaisten kielten keskus kielipoliittisena toimijana

Kotus on kieliviranomaisena merkittävä kielipoliittinen toimija. Kielipoliitiikan sisältö on pidetty keskuksessa melko laveana, mutta suomen ja ruotsin kielen huolto muodostaa toiminnan rungon. Kielenhuolto ymmärretään laajasti, ja se tarkoittaa niin yleiskielen normien ylläpitoa kuin virkakielen ja nimistön huoltoa. Esimerkiksi laatimalla sanakirjoja yhtäältä vaikutetaan kieleen viestintävälineenä ja toisaalta ylläpidetään kielen asemaa. Sekä historialliset että nykykieltä kuvaavat sanakirjat liittyvät myös kulttuuri-perinnön vaalimiseen.

⁵ Esimerkiksi laissa sosiaali- ja terveydenhuollon järjestämisestä (612/2021) on oma pykälänsä palvelujen kielestä. Siinä säädetään muun muassa asiakkaan oikeudesta tulkkaukseen silloin, kun henkilöstö ei hallitse asiakkaan käyttämää kieltä eikä hän siten voi tulla ymmärretyksi.

Kotus tekee laajaa vaikuttamistyötä, joka koskee niin kielen laatukysymyksiä (erit. yleinen kielenhuolto, ks. s. 181–201, ja virka-kielenhuolto, s. 219–238) kuin asemaa. Keskus pyrkii vaikuttamaan siihen, että kansalliskielet säilyvät yhteiskunnan toimintaa ylläpitävinä kielinä ja että vähemmistökielten käyttöä voidaan edistää. Erikseen on mainittava laaja asiantuntijatyö yhteistyöverkostoissa, joissa on esimerkiksi viitotettu vähemmistökielten elvytystä.

”Ihmisen oikeus äidinkieleen on vaalittavimpia oikeuksia”

Sirpa Kähkönen

(haastattelun pohjalta toim. Sakari Korpikallio ja Petra Saarnisto)

Miten olet hyödyntänyt Kotimaisten kielten keskuksen (Kotus) palveluita?

Kun työskentelin Otavan tietokirjaosastossa kustannustoimittajana 1990-luvun alussa, käytin paljon kielitoimiston neuvontapalvelua. Oikeinkirjoitusta, pilkutusta ja muuta pystyi tarkistamaan myös Osmo Ikolan *Nyky-suomen käsikirjasta* ja muista vastaavista teoksista, mutta monenlaisiin muihin kieleen liittyviin kysymyksiin ja määrittelyihin tarvittiin kielineuvontaa. Sähköpostia ei vielä juurikaan käytetty, vaan otettiin luuri käteen ja soitettiin kielitoimistoon.

1990-luvun alku oli teknologisen vallankumouksen aikaa; esimerkiksi kännykät yleistyivät. Tarvittiin uusia sanoja vaikkapa käännösteksteihin. Myös itse kääntäjänä toimiessani kysyin silloin tällöin jotain sanaa kielineuvonnasta, koska halusin olla mahdollisimman ajanmukainen. Mikä olisi kaikkein relevantein tai paras, tai olisiko jo olemassa jokin vakiintunut ilmaus? Jos vakiintunutta termiä ei vielä ollut, sellainen pyrittiin luomaan. On hienoa, että kielineuvontapalvelu on olemassa.

Uusimmissa esseissäni käytin todella laajasti ja syvästi verkossa julkaistua *Suomen etymologista sanakirjaa*. Se oli valtava inspiraation lähde.

Minkälaisena näet kotimaisten kielten aseman yhteiskunnassamme?

Olin juuri Helsinki Lit -festivaaleilla ja haastattelin ruotsalaista saamelaiskirjailijaa Ella-Maria Nuttia. Ymmärsin taas jollain tavalla voimakkaammin sen, että esimerkiksi saamelaisten aseman ja heidän kielensä tarpeiden hahmottaminen on ollut heikkoa täällä Suomessa.

Mielestäni äidinkielen tilanne vaatii paljon huomiota. Olen voimakkaasti sitä mieltä, että Suomen eri kielten asemaa ja tulevaisuutta koko yhteiskunnan läpäisevinä kielinä täytyy ylläpitää. Täytyisi myös ymmärtää, että on paljon ihmisiä, joiden äidinkieli on jokin muu kuin suomi tai ruotsi, ja että heillä on oikeus kommunikoida täällä omalla kielellään keskenään. Lisäksi mahdollisuuksien mukaan pitäisi vahvistaa heidän oikeuttaan saada esimerkiksi äidinkielen opetusta ja tukea sitä kaikkea ilmaisuntarvetta, mitä heillä on.

Minulla on voimakas emansipatorinen ajatus siinä, että ihmiset pitää vapauttaa oman äidinkielen puhumisen pelosta. Toisaalta ei ole häpeällistä rakastaa myöskään suomen kieltä, vaikka suomenkieliset ovat tehneet vääriäkin asioita suhteessa vähemmistökieliin. Ihmisen oikeus äidinkieleensä on syvimpiä, voimakkaimpia ja vaalittavimpia oikeuksia, koska siinä on kyse kyvystä ilmaista asioita.

Myös karjalan kielen aktivistien kanssa olen ollut jonkin verran tekemisissä. Uutiset karjalan kielen elvyttämiseen liittyvistä toimituksista ovat todella hienoja. Mielestäni on myös tärkeää, että näitä nuoria eri vähemmistökielten puhujia on nyt aktiivisesti mukana toiminnassa. On hienoa, että elvytetään vähemmistökieliä ja pyritään tuomaan esille omaa kieltä ja muutakin kulttuuria, kuten kansanmusiikkia. Näytetään, että nämä eivät ole mitään muinaisuutta vaan elävä asia.

Koetko, että pystyt kirjailijana tai kirjoittajana vaikuttamaan kielen asemaan?

Näen asian niin, että kirjailijat luovat kieltä kaiken aikaa. Koen kuuluvani myös niihin, joiden teksteistä saattaa osa lukijoista kysyä, mitä nämä sanat ovat, kun näitä ei löydy mistään sanakirjasta. Olen kotoinen Itä-Suomesta, ja se on tavallaan itäisen ihmisen suurin hyve, että luo uusia sanoja. Siinä mielessä katson, että käytän juuriani ja saan niistä voimaa. Se ajatus minulla on aina ollut, että kieli on koko ajan tulemisen tilassa eikä valmis.

Olen saanut niin paljon kirjoittamalla ja saanut myös sellaisen yleisön, joka on kiinnostunut teoksistani. Olen ajatellut, että olisi hyvä myös olla nöyrä ja nimenomaan havaita yhä enemmän sitä, että

omat tarpeensa on myös semmoisilla kielenkäyttäjryhmillä, jotka eivät edusta enemmistöä.

Ainut oma vähemmistökokemukseni on se, että olen myös murteenkäyttäjä, itäisen kielenparren käyttäjä, mutta siitä kokemani syrjintä... Sen vähäisen pilkan kestäen kyllä ihan hyvin. Mielestäni kaltaiseni enemmistöön kuuluvan ja kohtuullisen suuren lukijakunnan saaneen kirjailijan on hyvä koettaa vahvistaa itsensä sijaan niitä ääniä, jotka ovat vahvistamisen tarpeessa, sikäli kun he sitä muilta kaipaavat. On turha tunkea huutamaan toisten äänellä, jos heillä on omakin ääni, mutta siinä missä tarvitaan, käytän mielelläni ääntä.

Mitä haluaisit sanoa Kotuksen 50-vuotisjuhlapäivänä ja kotimaisten kielten teemavuonna?

On valtavan arvokasta, että on paikkoja, joissa ihmiset tutkivat, perustelevat löytönsä sekä muutokset ja lisäykset johonkin sellaiseen, mitä on kartoitettu pitkään. Se on koko maailman hyvinvoinnin kannalta suunnattoman tärkeä asia. Akatemiatutkija Timo Miettinen sanoi Kulttuurirahaston juhlassa vuonna 2025 demokratian hyötyvän siitä ajatuksesta, joka on myös tieteelle ja taiteelle ominainen, että ollaan aina keskeneräisyyden tilassa. Ei ole valmiita totuuksia. Tämä on helppottava ajatus ihmiselle, joka on sisäistänyt sen, ettei taide eikä tiede koskaan tule valmiiksi. Ajathan ovat kovia, mutta toivotan sitkeyttä ja intohimoa. Me kaikki hyödymme siitä, että tiedon hunajaa kertyy.

Lisäksi haluan sanoa, että mahdollisimman pian ja mahdollisimman vahvasti olisi tuotava esiin ja kuuluville se, mitä meidän nuorimmat ikäluokkamme toivovat ja tahtovat Suomelta ja niiltä palveluilta, joita Suomi tarjoaa. Mitä se on, sitä emme vielä osaa kuvitella, mutta toivoisin, että kaikki keskuksset, laitokset ja muut paikat, joissa tietoa kartutetaan, olisivat kiinteästi yhteydessä tähän muuttuvaan maailmaan.

Sirpa Kähkönen on kirjailija ja suomentaja.

Työtä vähemmistökielten hyväksi

Leena Nissilä, Pirkko Nuolijärvi & Matti Räsänen

Kotimaisten kielten keskuksessa (Kotus) on vuoden 2026 alusta lähtien kansalliskielten lautakuntien lisäksi neljä muuta lautakuntaa: saamen kielten lautakunta, romanikielen lautakunta, viittomakielten lautakunta ja karjalan kielen lautakunta. Saamen kielten lautakunnan työhön osallistuvat kolmen Suomessa käytetyn saamen kielen eli inarinsaamen, koltansaamen ja pohjoissaamen edustajat. Viittomakielten lautakunnan työtä edistävät sekä suomalaisen viittomakielen että suomenruotsalaisen viittomakielen asiantuntijat. Lautakunnat ovat tärkeä linkki Kotuksen, yliopistojen ja lautakuntien edustamien kieliyhteisöjen välillä. Aiemmin Kotuksessakin työskenteli vähemmistökielten tutkijoita, jotka olivat lautakuntien työn tukena. Vuonna 2012 Kotuksen tehtävien muuttumisen vuoksi vähemmistökielten tutkijat siirrettiin Helsingin ja Oulun yliopistoihin sekä Kuurojen Liittoon. Tässä artikkelissa käsittelemme saamen kieliin sekä romanikieleen, viittomakieliin ja karjalan kieleen liittyvää työtä, jota on tehty joko Kotuksessa tai yhteistyössä muiden toimijoiden kanssa. (Suomen ja ruotsin kielen lautakuntien toiminnasta ks. s. 36–46.)

Vähemmistökielten lautakuntien alkuvaiheet⁶

Kotuksen vähemmistökielilautakunnat ovat aloittaneet työnsä eri vuosikymmeninä. Saamen kielten lautakunta on toiminut vuodesta 1976 alkaen, romanikielen ja viittomakielten lautakunnat vuodesta 1997 lähtien. Karjalan kielen lautakunta aloittaa toimintansa vuoden 2026 alussa.

Saamen kielet

Saamen kielen lautakunnan tehtävänä on alusta lähtien ollut seurata saamen kielten asemaa ja käyttöä ja antaa saamen kieliä koskevia periaatteellisia tai yleisluonteisia suosituksia.⁷ Alkuvuosina lautakunta toimi aktiivisesti saamen kielen tutkijan toimen perustamiseksi Kotukseen ja esitti useana vuonna saamentaitoisten tunti-työntekijöiden palkkaamista kielineuvontaan. Työntekijöitä tarvittiin kipeästi myös sanakirjatyöhön ja muuhun kielityöhön. Alussa lautakunta kirjasi tutkijan tehtäviksi saamen kielen tutkimuksen organisoinnin, kielioppaan laatimisen, radio-ohjelmien seuruaan, nimistöhuollon ja uudissanojen toimittamisen pohjoismaisen saamen kielen lautakunnan kanssa. Monien vaiheiden jälkeen ensimmäiseksi saamen kielen tutkijaksi valittu Samuli Aikio aloitti työnsä vuoden 1984 alussa, mikä vahvisti lautakunnan ja Kotuksen yhteydenpitoa. Tutkijalle osoitettiin työhuone Utsjoen koulu-keskuksesta.

Lautakunta käsitteli ensimmäisten toimintavuosiensa aikana muun muassa saamelaisalueen karttanimistöä, pohjoissaamen uutta ortografiaa eli oikeinkirjoitusta, termistöä, sanastustyötä, sanakirjojen ja sanastojen tarkistamista, saamelaisradion kielenhuoltokysymyksiä sekä kasvi- ja lintunimistöä. Lautakunta seurasi aktiivisesti saamen kielilain valmistelutyötä ja antoi siitä lausunnon. Niin ikään lautakunta antoi pohjoismaiselle lautakunnalle lausunnon

⁶ Lautakuntien alkuvaiheiden kuvaus perustuu niiden pöytäkirjoihin.

⁷ Lautakunnan alkuvaiheessa nimi oli saamen kielen lautakunta. Sittenmin nimi muutettiin saamen kielten lautakunnaksi, joka kuvastaa paremmin lautakunnan työtä kolmen saamen kielen hyväksi.

pohjoissaamen kirjoitustavasta ja Väestörekisterikeskukselle lausunnon koltansaamen asemasta.

Vuonna 1984 lautakunta teki Kotukselle ehdotuksen saamen kielen toimiston perustamisesta ja sisällyttämisestä keskipitkän aikavälin toimintasuunnitelmaan. Perusteluina esitettiin muun muassa, että kielipalvelujen tarve oli kasvanut voimakkaasti ja saamen kehittämiselle välttämätön perusaineisto oli kokoamatta. Takeena työvoiman saannille oli saamen kielen koulutuksen lisääntyminen. Ehdotus ei tällaisenaan toteutunut, ja vasta vuonna 2006 Kotukseen perustettiin vähemmistökielten osasto, joka kokosi yhteen kaikkien vähemmistökielten huoltoa, tutkimusta ja lautakuntatyötä vuoteen 2012 asti.

Pitkin matkaa on keskusteluissa ollut esillä suhde pohjoismaiseen saamen kielen lautakuntaan, ja koko toiminnan ajan on pidetty tärkeänä lautakuntien yhteydenpitoa sekä niiden työn koordinoitua. Kotuksen lautakunta piti tarpeellisena koordinoita myös Kotuksen ja Norjan puolella Koutokeinossa toimineen Pohjoismaiden saamelaisinstituutin, Sámi Instituhttan, työnjakoa.

Romanikieli

Lakia ja asetusta Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksesta muutettiin vuonna 1996 siten, että tutkimuskeskuksen tehtäviin lisättiin suomalaisen viittomakielen ja romanikielen tutkiminen, kehittäminen ja huoltaminen. Asiantuntijaelimiksi tulivat romanikielen ja viittomakielen lautakunnat. Jo tätä ennen Kotuksessa toimi työryhmä, jonka tehtävänä oli romanikielen tutkimuksen ja huollon suunnittelu ja koordinointi sekä toimenpide-ehdotusten tekeminen. Ryhmä käsitteli romanikielen huollon periaatteita, julkisten laitosten romanikielisiä nimiä ja kirjakielen perustaksi tulevaa kielimuotoa sekä tähdensi romanikielen tallentamisen tärkeyttä ja tuki silloista sanakirjatyötä. Ryhmä piti tiiviisti yhteyttä romaniyhteisöön.

Romanikielen lautakunnan tarkoituksena oli ja on edelleen antaa kielenkäyttöä (kirjoitettua kieltä ja puhuttua yleiskieltä) koskevia periaatteellisia tai yleisluonteisia suosituksia. Sen tehtäviä ovat

pöytäkirjojen mukaan olleet sanaston kehittäminen, kieliopillisten seikkojen tarkastelu ja oikeakielisyysohjeiden antaminen. Se myös tukee opetusta ja oppimateriaalien tuottamista ja verkostoituu näistä vastaavien sidosryhmien kanssa. Lautakunnan suosituksista tiedotetaan romanikielissä lehdissä.

Alusta lähtien lautakunta pureutui romanikielen perustaviin kysymyksiin. Muistioiden mukaan se käsitteli kieliopillista sukua, suku- ja lukukongruenssia, yhdyssanoja ja sanaliittoja, sanastoa ja sen kerrostumia, termistöä, johdoksia, perus- ja järjestyslukujen kirjoitustapaa, kuukausien ja viikonpäivien nimiä, kansallisuuksien nimiä, tavutusta, oikeinkirjoitusta ja uudissanastoa. Lautakunta oli niin ikään aktiivisesti romanikielen sanakirjatyon tukena. Romani-kielen tallennusta pidettiin tärkeänä, ja Kotuksessa toiminut romanikielinen työntekijä kokosikin tätä tärkeää aineistoa useiden vuosien ajan.

Keskeinen osa lautakunnan alkuaikojen työtä oli romanikielen elvytysprojektin suunnittelu. Elvytysprojektiin saatiin rahoitusta sekä Suomen Kulttuurirahastolta että Svenska kulturfondenilta. Lautakunta käsitteli kokouksissaan elvytysprojektin edistymistä. Lisäksi lautakunta antoi ensi vuosinaan lausuntoja muun muassa *Romanipolitiikan strategiat* -raportista sosiaali- ja terveystieteiden osastolle, alueellisia ja vähemmistökieliä koskevasta peruskirjasta romani-asiain neuvottelukunnalle sekä romaniasioiden hallintotyöryhmän muistiosta sosiaali- ja terveystieteiden osastolle.

Viittomakielet

Kotimaisten kielten tutkimuskeskusta koskevan lain ja asetuksen muutosten tultua voimaan vuonna 1996 (ks. edellä) Kotuksessa alkoi toimia asiantuntijaelimenä viittomakielen lautakunta. Lautakunnan tehtävänä oli alun perin antaa suomalaisen viittomakielen käyttöä koskevia periaatteellisia tai yleisluonteisia suosituksia. Myöhemmin tehtäviin tuli mukaan suomenruotsalainen viittomakieli. Lautakunnan suositukset ja neuvot koskivat yleiskieltä, mutta se saattoi ottaa käsiteltäväkseen myös siitä poikkeavia tyylilajeja, kuten kirkollista kieltä, runoja ja lauluja.

Ennen kuin lautakunnan työ käynnistyi kesäkuussa 1997, koottiin työryhmä pohtimaan työn sisältöjä ja järjestämistä. Tässä vaiheessa ryhmä totesi, että lautakunta keskittyy itse kieleen ja että kielipolitiikka on Kuurojen Liiton asia. Tiedostettiin, että normitetun yleiskielen tarve on suuri, mutta samalla tunnettiin huolta siitä, miten kielenkäyttäjät ottavat normittamisen vastaan. Kokouskieleksi ja pöytäkirjojen kieleksi valittiin tuossa vaiheessa suomalainen viittomakieli ja suomi.

Työn käynnistyttyä keskusteltiin useissa kokouksissa kielenhuollon periaatteista ja pöytäkirjojen kielenhuollosta. Lisäksi käsiteltiin muun muassa uudisviittomia, huulioita (huulten ja huulivälikon muodostamaa kokonaisuutta), kirkkokäsikirjan tekstejä, yhteistyötä Ylen kanssa sekä tiedotusta. Hengellisten tekstien viittomat olivat ensimmäisinä vuosina työn keskeinen sisältö: Isä meidän -rukous, kymmenen käskyä, Herran siunaus, kastekäsky ja uskontunnustus. Myös paikannimien huolto oli ohjelmassa. Kokouksissa käsiteltiin homonymiaa, numeraaleja ja numeraalijohdoksia, euron ja sentin viittomia, erikoistermien vastineita ja maiden ja kaupunkien viittomavastineita uutisissa sekä ylipäätään Ylen uutisissa käytettyä viittomakieltä. Keskustelua käytiin myös siitä, miten välttää suomenkielisestä tekstistä käännetyn tuntua. Viittomakielen lautakunta on päätöksensä mukaisesti keskittynyt paljolti itse viittomakieliin, ei niinkään niiden asemaan, johon Kotus ja ennen kaikkea Kuurojen Liitto ovat luonnollisesti ottaneet kantaa vuosien varrella.

Vähemmistökielten lautakuntien työ 2000-luvulla

Vuonna 2012 voimaan tullessa Kotusta koskevassa laissa todetaan, että keskuksessa toimii viisi lautakuntaa, jotka ovat suomen kielen, ruotsin kielen, saamen kielen, viittomakielen ja romanikielen lautakunnat. Laissa kuvataan lautakuntien tehtävä: ne antavat alallaan kielenkäyttöä koskevia periaatteellisia tai yleisluonteisia suosituksia.

Lautakuntien lakisääteinen mandaatti on toisaalta varsin tarkkarajainen, toisaalta sangen väljä. Tämä johtuu siitä, että *suositus* voi

tarkoittaa kielestä puhuttaessa montaa asiaa. Kielipolitiikka voidaan jakaa kielen asemaan liittyviin aiheisiin (statuksen huolto) ja itse kieleen liittyviin kielioppi- ja normikysymyksiin (korpuksen huolto). Suositukset voivat koskea niin kieltä itseään kuin kieltä yhteisöllisenä käyttövarana. Tämän mukaisesti lautakunta voi paneutua kielen korpuksen huoltoon sekä kielisysteemin ja kieliopin periaatteisiin, mutta toisaalta lautakunta voi käsitellä myös kieleen liittyviä yhteisöllisiä teemoja. Näitä ovat esimerkiksi kielen yhteiskunnallinen asema ja käyttömahdollisuudet eri tilanteissa. Tällaisten kielipoliittisten kysymysten ratkomiseen tarvitaan yleensä myös yhteiskunnallista päätöksentekoa.

Lautakuntien käsittelemät aiheet ovat vaihdelleet ajan saatossa kielen mukaan ja myös lautakuntakausittain. Tämä johtuu siitä, että kunkin lautakunnan toiminta heijastelee kielen korpuksen tilannetta ja yhteiskunnallisen aseman kehitysvaihetta. Lautakunnat ammentavat materiaalia työhönsä kieleen liittyvistä havainnoista. Millaiset teemat ovat yhdistäneet lautakuntien työskentelyä 2000-luvulla? Vuosituhannen ensimmäisen vuosikymmenen taitteessa laadittiin eri kielistä ohjelmia, joiden käynnistämiseen ja laatimiseen Kotuksen vähemmistökielten lautakunnat osallistuiivat (ks. ruotsin kielipoliittisista ohjelmista s. 45). Romanikielen lautakunta julkaisi vuonna 2009 oman ohjelmansa, jonka kirjoittivat lautakunnan jäsenet. Vuonna 2010 valmistui Kuurojen Liiton ja Kotuksen yhteistyönä *Suomen viittomakielten kielipoliittinen ohjelma*. Viittomakielten lautakunnan rooli oli työssä keskeinen.

Ohjelmien laatimisen lisäksi lautakunnat ovat 2000-luvulla tehneet vaikuttamistyötä ja toimineet aktiivisesti aseman huollon saralla. Viittomakielten lautakunta on antanut lausuntoja sekä osallistunut aktiivisesti keskusteluun kielten asemasta ja uhanalaisuudesta. Viittomakielen tulkkauksen järjestäminen viranomaistoiminnassa on vuodesta toiseen jatkuva keskustelunaihe, johon myös lautakunta on esittänyt näkökulmia. Myös viittomakielten opetuksen ja oppimateriaalin tilanne puhuttaa alituisen. Lautakunta on pyrkinyt edistämään tietoisuutta sekä viittomakielistä että Suomeen tulleiden kuurojen kotouttamiseen liittyvistä teemoista.

Romanikielen lautakunta on 2000-luvulla käsitellyt kielipoliittisia kysymyksiä pyrkimyksensä vahvistaa kielen yhteiskunnallista asemaa. Se on pitänyt yllä keskustelua romanin kielilaista pitkään. Romanikielen opetukseen liittyvät aiheet ovat lautakunnan asialistalla toistuvasti. Kielenelvytys on lautakunnan kiinnostuksen kohde, ja lautakunta oli aktiivinen toimija Opetushallituksen kordinoimassa romanikielen elvytysohjelmassa vuonna 2022. Lautakunta tekee yhteistyötä muun muassa romaniasiaain neuvottelukunnan ja Ylen kanssa.

Saamen kielten lautakunnan tehtäviin kuuluvat kielenhuolto, terminologia, nimestöä koskevat suositukset ja kieleen liittyvät lausunnot. Nimestökysymykset koskevat muun muassa saamenkielisiä kuntien ja hallinnon organisaatioiden nimiä.

Elvytysohjelmista uutta elinvoimaa uhanalaisille kielille

Alkuperäiskansan kielen saamen sekä vähemmistökielten romanikielen, viittomakielen ja karjalan kielen tilannetta on pyritty sekä Suomessa että muissa maissa parantamaan revitalisaatiolla eli tietoisella toiminnalla uhanalaisen kielen elvyttämiseksi. Suomessa kielten elvytystyötä on tehty niin kieliyhteisö itsenäisesti kuin yhteiskunnan tukemana. Kielen elvyttämällä pyritään kielen käyttökelpoisuuden lisäämiseen yhteiskunnan eri alueilla, kielen yhteiskunnallisen aseman parantamiseen ja tulevaisuuden suunnitteluun. Elvytystyön tavoitteena on muun muassa kielen puhujien määrän lisääminen ja sen käyttömahdollisuuksien laajentaminen uusille domeeneille eli käyttöaloille.

Toimia saamen kielten elvyttämiseksi

Toimenpideohjelma saamen kielen elvyttämiseksi (2012) laadittiin opetus- ja kulttuuriministeriön vuonna 2010 nimeämässä työryhmässä. Työryhmän tehtävänä oli arvioida saamen kielten tilannetta ja sen parantamiseksi tehtyjä toimenpiteitä kaikkien kolmen Suomessa puhutun saamen kielen osalta sekä tehdä ehdotus kokonaisvaltaiseksi ja pitkäjänteiseksi saamen kielen elvyttämishjelmaksi.

Työssä tuli ottaa huomioon saamen kielten tilanne ja kehitysnäkyvät myös muissa Pohjoismaissa. Työryhmä kuuli laajasti sekä saamelaisyhdistysten ja saamelaiskäräjien asiantuntijoita että muita asiantuntijoita. Työryhmän työtä ohjaamaan ja seuraamaan asetettiin laaja ohjausryhmä. Kun saamen kielten yhteistä elvytysohjelmaa laadittiin, oli inarinsaamen elvytystyö ollut jo hyvässä vauhdissa pitkälti inarinsaamea edistävän yhdistyksen Anarâškielâ servin ansiosta ja muun muassa Suomen Kulttuurirahaston tukeman kielipesätoiminnan kautta.

Toimenpideohjelma saamen kielen elvyttämiseksi sisältää kaikkiaan 30 toimenpide-esitystä, jotka koskevat

- saamenkielistä varhaiskasvatusta ja kielipesätoimintaa
- saamen kielen opetuksen kehittämistä koko maassa
- saamen kieltä osaavan pätevän varhaiskasvatus- ja opetushenkilöstön määrän lisäämistä
- koltansaamen kielen ja kulttuurin elvyttämistä erityistoimenpitein
- viranomaisten ja julkisyhteisöjen saamen kielen käyttöä
- saamenkielisten radio-, tv- ja internet-sisältöjen lisäämistä
- saamen kielen huollon, tallentamisen ja tutkimuksen parantamista
- saamelaistaiteen ja -kulttuurin tuen sekä järjestöjen kielityön vahvistamista
- muita kielenelvytystä tukevia aihepiirejä, kuten saamelaistiedon lisäämistä opetuksessa ja saamenkielisten aikuisten kielitaidon tukemista.

Tämän jälkeen saamen kieliä tukevia valtioneuvostotason toimia on ollut erityisesti *Saamen kielten ja saamenkielisen opetuksen kehittämistyöryhmän raportti* (2021). Opetus- ja kulttuuriministeriön nimeämän työryhmän tehtävänä oli tarkastella saamenkielisen varhaiskasvatuksen, saamelaisten kulttuuri- ja kielipesätoiminnan sekä saamelaisopetuksen ja -koulutuksen tilaa kokonaisuutena. Ryhmän työn tueksi tilattiin neljä selvitystä tai katsausta. Ne käsitelivät saamenkielisen opetus- ja varhaiskasvatushenkilöstön saatavuutta ja koulutuspolkuja, saamelaistietoa peruskoulun suomen-

ja ruotsinkielisissä oppimateriaaleissa, saamenkielisen sosiaali- ja terveystieteiden henkilöstön koulutustilannetta sekä saamenkielisen oppimateriaalin tilannetta ja tulevia tarpeita.

Viittomakielilaki ja elvytystoimet

Viittomakielien aseman parantamiseksi oikeusministeriö asetti vuonna 2013 viittomakielilakia valmistelevalle työryhmälle, jonka tehtävänä oli tehdä ehdotus viittomakielistä koskevaksi suppeaksi yleislaki- ja tarkastella viittomakielisiä koskevaa erityislainsäädäntöä. Työryhmä luovutti mietintönsä oikeusministeriölle 26. syyskuuta 2014. Mietintö sisälsi työryhmän kannanoton viittomakieliltä käyttävien kielellisiä oikeuksia koskevan lainsäädännön ja sen toimeenpanon kehittämistarpeista sekä luonnoksen viittomakielilakiin. Viittomakielilaki tuli voimaan 1. toukokuuta 2015. Se on suppea yleislaki, ja on tärkeää, että eri hallinnonalojen lainsäädäntö tukee sitä omalta osaltaan. Viittomakielilaki oli tärkeä edistysaskel esimerkiksi siitä syystä, että se toi viittomakieliltä käyttävät esille yhtenä Suomen kieli- ja kulttuuriryhmistä. Aiemmin heidät oli erityisesti lainsäädännössä nähty lähinnä yhtenä vammaisryhmänä eli kuuroina ja kuulovammaisina.

Viittomakieliltä on sen jälkeen tarkasteltu erityisesti opetuksen osalta Opetushallituksen selvityksessä *Kuurojen ja viittomakielisten oppilaiden lukumäärä ja opetusjärjestelyt: Selvitys lukuvuoden 2013–2014 tilanteesta* (2014). Tietoisuutta viittomakielisten oppilaiden tilanteesta ja tarpeista on pyritty lisäämään myös Opetushallituksen oppaalla *Viittomakieliset oppilaat perusopetuksessa* (2016).

Suomenruotsalainen viittomakieli on erityisen uhanalainen, joten sille on ollut tarpeen laatia oma elvytysohjelma *Revitaliseringsprogram för finlandssvenskt teckenspråk* (2025). Elvytysohjelma käsittelee

- kielen asemaa yhteiskunnassa ja lainsäädännössä
- varhaista kielenoppimista
- kielenkäytön ympäristöjä
- palvelujen saavutettavuutta
- kääntämistä ja tulkkauksia

- opetusta
- täydennyskoulutusta
- oppimateriaalien saatavuutta
- tutkimusta ja kielenhuoltoa
- kulttuuria ja mediaa.

Romanikielen elvytystoimia

Romanikielen elvyttämiseen tähtääviä ensimmäisiä toimia oli Kotuksen ja Elämä ja Valo ry:n käynnistämä romanikielen elvytyshanke vuosina 2005–2008. Tämän jälkeen romanikieltä elvyttäviä toimia ovat olleet Opetushallituksen hallinnoimat valtionavustushankkeet Romanioppilaiden perusopetuksen tukeminen (2008–2016) ja Romanikielen kielipesätoiminta (2009–2016). Enimmillään Opetushallituksen perusopetuksen kehittämishankkeessa oli mukana 40 kuntaa ja kielipesätoimintaa järjestettiin 17 paikkakunnalla.

Ensimmäisen romanikielen elvytysohjelman valmistelu käynnistyi Opetushallituksessa vuonna 2020. Tuloksena syntyi raportti *Suomen romanikielen elvytysohjelma toimenpide-esityksineen* (2022). Elvytysohjelmassa on 11 toimenpide-esitystä, jotka käsittelevät

- romanikieltä Suomen romanien ja suomalaisen yhteiskunnan kielenä ja lainsäädännössä
- kielenhuoltoa ja lautakuntatyötä
- romanikielen dokumentointia arkistoissa
- romanikielen asemaa koulutusjärjestelmässä
- oppimisedellytysten parantamista
- kielen käytön ja käyttöalojen laajentamista.

Karjalan kielen elvyttäminen

Myös karjalan kielen osalta pyrittiin ensiksi parantamaan kielen asemaa. Presidentti Tarja Halosen aloitteesta perustettu työryhmä laati vuonna 2008 luonnoksen asetuksesta karjalan kielen aseman vahvistamiseksi. Seuraavana vuonna tehtiin muutos tasavallan presidentin asetukseen alueellisia kieliä tai vähemmistökieliä koskevasta eurooppalaisesta peruskirjasta. Säädettiin, että Suomi

soveltaa Euroopan perinteisiä alueellisia kieliä tai vähemmistökieliä suojelevaa peruskirjaa tietyiltä osin myös romanikieleen, karjalan kieleen ja muihin ei-alueellisiin kieliin. Vaikka työryhmän tehtävänä oli tarkastella erityisesti suomen läheisimmän sukukielen karjalan asemaa Suomessa, selkeytti asetus siis myös Suomen romanikielen asemaa.

Karjalan kieltä on pyritty elvyttämään 2020-luvun alkupuolella erityisesti Itä-Suomen yliopistossa opetus- ja kulttuuriministeriön erillishoidon turvin sekä osana yliopiston karjalan opetuksen ja tutkimuksen erityistehtävää. Elvytystyötä on tukenut osaltaan myös Kotuksessa tehty karjalan kielen sanakirjatyö (ks. lisää sanakirjasta s. 98–99). Lisäksi vuosina 2023–2025 Kotuksen koordinoitavana oli opetus- ja kulttuuriministeriön nimittämä karjalan kielen asiantuntijatyöryhmä. Ryhmän ensimmäisen toimikauden tehtävänä oli arvioida karjalan kielen tilannetta ja sen parantamiseksi tarvittavia toimenpiteitä, osallistua pitkän aikavälin elvytysuunnitelman ja toimenpideohjelman laatimiseen yhteistyössä Itä-Suomen yliopiston elvytys Hankkeen kanssa sekä laatia ehdotus pysyvän asiantuntijaelimen tehtävistä toimikautensa jälkeen. Vuoden 2025 jatkokaudella ryhmän tehtävänä oli seurata ja tukea ehdotettujen toimenpiteiden käynnistymistä.

Työn tuloksena syntyi keväällä 2024 ehdotus karjalan kielen lautakunnan perustamisesta Kotuksen yhteyteen vuoden 2026 alusta sekä Itä-Suomen yliopiston kanssa laadittu, opetus- ja kulttuuriministeriön keväällä 2025 julkaisema *Karjalan kielen elvytysprogrammi: Suuntaviivat kotoperäisen karjalan kielen vahvistamiseksi Suomessa*. Siinä karjalan kielen keskeisiksi kehittämiskohteiksi on hahmotettu

- kielenoppiminen ja -opetus
- mahdollisuudet käyttää kieltä
- kielituotteet ja media
- kielen kehittäminen ja huolto
- kielen näkyvyys ja status.

Suomi saa ensimmäisen kielipoliittisen ohjelmansa

Vuonna 2022 julkaistiin valtioneuvoston periaatepäätöksenä kielipoliittinen ohjelma, jonka keskiössä olivat muut Suomessa puhutut kielet kuin kansalliskielet, erityisesti juuri saamen kielet, romani-kieli, karjalan kieli ja viittomakielet. Kyseessä oli ensimmäinen kokonaisvaltainen kielipoliittinen ohjelma, joka tarkasteli kotoperäisten vähemmistökielten asemaa Suomessa ja niiden vahvistamiseksi ja elvyttämiseksi tarvittavia toimenpiteitä.

Kielipoliittisen ohjelman laadintaan liittyneiden kuulemisten aikana eri kieliryhmiltä tuli painokas viesti siitä, että näihin kieliin liittyviä elvytystoimia on tehty liian irrallaan toisistaan. Koettiin, että vähemmistökielityötä tulisi koordinoida jatkossa paremmin ja esimerkiksi kielenelvytyksen hyviä käytänteitä olisi tarpeen seurata ja levittää. Kielipoliittisessa ohjelmassa nämä tehtävät osoitettiin Kotukselle, joka sen myötä vahvisti ja uudisti rooliaan vähemmistökielityön koordinoijana. Kotus sai vuonna 2023 opetus- ja kulttuuriministeriöltä tehtävän muodostaa pysyvä verkosto tukemaan kotoperäisten vähemmistökielten elvytystä ja vahvistamista. Kotuksen koordinoima vähemmistökielifoorumi perustettiin yhteistyön lisäämiseksi sekä tiedon ja hyvien käytäntöjen jakamiseksi eri kielitoimijoiden välillä. Verkostoon liitettiin saamen kielten, viittomakielten, karjalan kielen ja romanikielen aseman ja käytön edistämisen asiantuntija- ja koordinaatiotahoja.

Uudessa Kotuksen tehtäviä koskevassa laissa (laki Opetushallituksesta 508/2025) keskuksella todetaan olevan vähemmistökielityössä koordinoiva rooli. Työ kohdistuu kielipoliittisen ohjelman mukaisesti saamen kielten, viittomakielten, romanikielen ja karjalan kielen käytön ja elvytystoimien tukemiseen. Kielten ja niiden käytön asiantuntijaeliminä toimivien saamen kielten, viittomakielten ja romanikielen lautakuntien rinnalle on tullut karjalan kielen lautakunta.

Kansainvälinen yhteistyö – Internationellt samarbete

Kotimaisten kielten keskus (Kotus) on läpi vuosikymmenten ollut aktiivinen toimija myös kansainvälisesti. Tässä artikkelissa tarkastellaan pohjoismaista yhteistyötä kielilautakuntien verkoston ja leksikografian yhdistyksen sekä Suomessa ja Ruotsissa tehtävän kielenhuoltotyön näkökulmasta. Lisäksi kerrotaan EU-kielenhuollosta ja kansainvälisestä selkeän kielen yhteistyöstä sekä käsitellään Euroopan kansallisten kieli-instituutioiden liittoa, YK:n alaisen paikannimiin erikoistuneen asiantuntijaryhmän toimintaa ja Viron Eesti Keele Instituutin kanssa tehtyä sanakirjatyötä.

Nätverket för språknämnderna i Norden

Charlotta af Hällström-Reijonen

Nätverket för språknämnderna i Norden (NSN) har funnits sedan 2004, men samma aktörer har samarbetat tidigare under andra namn, nämligen Nordiska språksekretariatet (1978–1996) och Nordiska språkrådet (1997–2004). Samarbetet inleddes dock redan 1954, då nordiska språkvårdare började mötas i samband med Nordiska språkmötet. Finland – med representanter för både den finska och den svenska språkvården – har deltagit i samarbetet från första början. Till en början deltog representanter för finska och svenska språknämnderna, från 1976 också språkvårdare från

Forskningscentralen för de inhemska språken (senare Institutet för de inhemska språken).

Nordiska språksekretariatet grundades 1978 som ett organ jämställt med Nordiska ministerrådets andra samnordiska organ, och var den första nordiska institutionen med inriktning på språk. Språksekretariatet hade ett fast kansli, beläget i Oslo. Resurserna var goda och verksamheten produktiv. År 1997 ersattes sekretariatet av Nordiska språkrådet, som inte var en institution under Nordiska ministerrådet och inte heller hade ett fast sekretariat. Språkrådet hade i stort sett samma uppdrag som språksekretariatet, men med mindre finansiering. År 2003 grundade ministerrådet Ledningsgruppen Nordens språkråd, ofta kallad Nordens språkråd, med ett särskilt ansvar för språknämndernas samarbete. Eftersom Nordens språkråd skulle ta hand om merparten av de uppgifter som Nordiska språkrådet haft, beslöt språknämnderna att lägga ner Nordiska språkrådet. Det visade sig dock att Nordens språkråd inte måktade att ta hand om språknämndernas samarbete, och då inrättades Nätverket för språknämnderna i Norden. År 2009 grundades Nordiska språkkoordinationen, vilket innebar att nätverket på sätt och vis återigen hade ett sekretariat – fram till dess att språkkoordinationen avvecklades 2018.

En uppgift som NSN har är att arrangera Nordiska språkmötet. Det är en konferens som utgör en mötesplats för språkvårdare, lexikografer, språkforskare och språkliga administratörer i Norden med expertföredrag och diskussioner om aktuella teman. I Finland har språkmötet hållits tolv gånger (se faktaruta på s. 148).

Efter att språkmöten i över 60 år ordnats årligen togs 2017 en ny modell med möten vartannat år i bruk och sedan dess utkommer även årsskriften *Språk i Norden* (som utkommit årligen sedan 1970) med ett komplett nummer bara vartannat år. De år språkmötet inte arrangeras, håller nätverket ett internt möte där aktuella ärenden och språkdiskussioner dryftas. Artiklarna i *Språk i Norden* baserar sig till stor del på föredrag som hållits på språkmötena men även andra artiklar ingår, bland annat en populär översikt över ny språklitteratur i de nordiska språken.

Inom ramen för Nätverket för språknämnderna i Norden fungerar även två tematiska nätverk: Nordiska klarspråksnätverket, som varit aktivt sedan 1990-talet, och de nordiska språknämndernas arbetsgrupp för språkteknologi i Norden (Astin), grundat 2005. Finland har varit särskilt aktiv inom klarspråksnätverket, inom vilket tolv klarspråkskonferenser arrangerats sedan 1998. Tre av dem har arrangerats av Institutet för de inhemska språken: år 2000 på Hanaholmen i Esbo, 2013 i Helsingfors (tema: Myndighetstexter ur medborgarperspektiv), 2025 digital konferens (tema: När vi möter juridiskt språk i vardagen).

Nätverkets strategi för åren 2025–2029 kan sammanfattas i följande vision:

Nätverket för språknämnderna i Norden ska vara en viktig och synlig aktör i språksamhället. NSN ska genom samarbete och genom informationsutväxling arbeta för att Nordens samhällsbärande språk ska förbli fullt funktionsdugliga i alla sammanhang, och för att utvecklingen av nationella minoritetsspråk, urfolksspråk och teckenspråk ska främjas. Därtill arbetar nätverket för att stärka den skandinaviska språkgemenskapen.

På samhällsnivå har nätverket identifierat två viktiga uppdrag: NSN ska arbeta för en stärkt språklig infrastruktur för alla språk i Norden, samt främja och utveckla det nordiska språksamarbetet.

De nordiska språknämnderna arbetar med liknande frågor och erfarenhetsutbytet är centralt inom detta nätverk. Tillsammans diskuterar man frågor och sprider information och kunskap om nationalspråkens (huvudspråkens) och minoritetsspråkens ställning i de nordiska länderna, om domänförluster i förhållande till engelskan, invandrarspråkens roll och betydelse i integrering samt andra områden. I de gemensamma diskussionerna är det lätt att dra nytta av varandras erfarenheter och identifiera områden som behöver utvecklas.

Nordiska språkmöten som arrangerats i Finland – år, ort och tema

- 1957 | Helsingfors – flygtrafikens terminologi, transkription av ryska namn, nyord, principer för särskrivning och sammanskrivning, finska språket
- 1961 | Helsingfors – teletermer, meteorologiska termer, utländska geografiska namn, undervisning i svenska vid finska skolor
- 1965 | Helsingfors – rapporter om terminologiskt samarbete, rätt-skrivningsregler och transkription av kyrillisk skrift, diskussion om ett gemensamt alfabet (efter förslag av de nordiska studentorganisationerna), arbeten i Finland av intresse för språkvården, dialektforskning i Finland, samnordisk lista över växt- och djurnamn, förslag om nordisk släktnamnlista
- 1970 | Helsingfors och Borgå – språksociologi och språkvård, inbördes påverkan mellan de nordiska språken, kunskapen om grannlänternas språk, översättningslån i finskan, skolterminologi, den nya skriften *Språk i Norden*
- 1975 | Hanaholmen, Esbo – språkförståelsen i Norden, den nya svensk-finska ordboken, orientering om Forskningscentralen för de inhemska språken, Centralen för teknisk terminologi i Finland och Sverigefinska språknämnden, samarbetet mellan de nordiska språknämnderna
- 1980 | Mariehamn – flerspråkighet, språklagstiftning och språkutveckling, den nordiska språkkonventionen, främmande element i finska nyord
- 1986 | Jyväskylä – normeringen av det offentliga talspråket och växelverkan mellan tal och skrift
- 1992 | Åbo – Norden inför den europeiska integrationen: översättning, tvåspråkighet och språklig interferens
- 1996 | Utsjoki – språkpolitik, minoritetsspråk, språkvårdens ställning i samhället, det fortsatta nordiska språksamarbetet efter nedläggningen av Nordiska språksekretariatet
- 2003 | Tavastehus – språkvården och skolan
- 2009 | Borgå – den nordiska språkvårdens principer och praktiker
- 2016 | Vasa – språkförståelse i mångspråkiga samfund i Norden

Nordiska föreningen för lexikografi

Caroline Sandström

Den första konferensen om lexikografi i Norden hölls 28–31 maj 1991 i Oslo. Arrangörer var Oslo universitet i samarbete med Nordiska språksekretariatet. I samband med konferensen hölls det stiftande mötet för Nordisk förening för lexikografi (NFL) 31 maj 1991. I föreningens första styrelse fanns representanter från Danmark, Finland, Island, Norge och Sverige.

NFL samlar medlemmar bland alla som är verksamma inom eller intresserade av nordisk lexikografi. Föreningens syfte är att arbeta för och utveckla praktiskt och vetenskapligt ordboksarbete i Norden och att främja lexikografiskt samarbete. NFL har en egen skriftserie, Skrifter utgivna av Nordiska föreningen för lexikografi. Den första publikationen i serien var konferensrapporten *Nordiske studier i leksikografi*, som utkom 1992. Dessutom ger föreningen ut en tidskrift, *LexicoNordica*. Nina Martola verkade som finländsk landsredaktör för tidskriften under åren 1994–2011.

NFL har kontinuerligt upprätthållit verksamhet med möten, symposier och konferenser för att främja lexikografiskt samarbete i Norden. Sedan starten har Institutet för de inhemska språken aktivt deltagit i föreningens verksamhet. Symposier har sedan 1994 hållits årligen. Temat för det första symposiet som ägde rum i Danmark var ”Nordiske ordbøker i samfunnsmæssig perspektiv”. Under åren har symposierna behandlat teman som till exempel facklexikografi, betydelsebeskrivningar, grammatik i tvåspråkiga ordböcker, språknormering, invandrarordböcker, ordbokskritik, nordiska lexikografiska traditioner samt lexikografi i relation till lingvistik, språkteknologi och översättning.

Också större konferenser om lexikografi i Norden har ordnats regelbundet vartannat år sedan den första konferensen i Oslo 1991. De nordiska länderna har turvis stått värdar för konferenserna. Från samtliga konferenser har rapporter publicerats i serien *Nordiska studier i lexikografi*. Vidare utgavs inom NFL i tätt samarbete mellan medarbetare från Danmark, Finland, Island, Norge

och Sverige *Nordisk leksikografisk ordbok* (1997). Ordboken är en sammanställning av lexicografiska termer som definieras och klassificeras och återges på bokmål, danska, finska, isländska, nynorska, svenska, engelska, franska och tyska.

Konferenser om lexicografi i Norden som arrangerats i Finland – år, ort och tema (rapport i *Nordiska studier i lexicografi*, NSL)

- 1997 | Hanaholmen, Esbo – fjärde konferensen: Ordboken och användaren (NSL 4, 1999)
- 2009 | Tammerfors – tionde konferensen: inget specifikt tema (NSL 10, 2010)
- 2019 | Helsingfors – femtonde konferensen: Ordböcker – av vem, för vem och varför? (NSL 15, 2020)

Kotimaisten kielten keskus eurooppalaisessa verkostossa

Pirkko Nuolijärvi & Leena Nissilä

Kotimaisten kielten keskus on jäsenenä Euroopan kansallisten kieli-instituutioiden liitossa (European Federation of National Institutions for Language, EFNIL). Liitto perustettiin Tukholmassa vuonna 2003. Kotuksen edustajat Pirjo Hiidenmaa, Mikael Reuter ja Pirkko Nuolijärvi olivat mukana jo aiemmin valmistelemassa liiton toimintaperiaatteita Mannheimissa, Firenzessä ja Brysselissä. Kotuslaiset ovat siten osaltaan vaikuttaneet siihen, millaiseksi EFNIL aikanaan muodostui.

EFNIL ei ole Euroopan unionin virallinen elin, vaan sen toiminta rahoitetaan pääasiassa instituutioiden jäsenmaksuilla ja erilaisilla hankkeisiin kohdennetuilla varoilla. Jäsenenä ovat 24 EU-maan kansalliset kieli-instituutiot, ja toiminnassa on mukana myös seitsemän EU:n ulkopuolista maata, kuten aktiiviset Norja, Islanti ja Iso-Britannia. Kutakin mukana olevaa unionin jäsenvaltiota edustaa yksi tai kaksi organisaatiota. Unionin ulkopuolisilla mailla on liitossa tarkkailijan asema.

EFNIL pyrkii edistämään Euroopan kielellistä monimuotoisuutta erityisesti EU:n kansallisten kielten osalta. Liitto korostaa, että koulutuksella, medialla ja julkisella keskustelulla on keskeinen rooli näiden kielten levittämisessä ja kehittämisessä. Lisäksi painotetaan sitä, että muille kuin äidinkielisille – sekä lapsille että aikuisille – tulee tarjota mahdollisuus oppia asuinmaansa kansallista kieltä ja toisaalta ylläpitää oman äidinkiелensä taitoa.

EFNIL järjestää vuosittain kokouksen ja sen yhteydessä konferenssin. Järjestäjänä on vuoron perään jokin jäseninstituutioista. Seminaareissa on käsitelty muun muassa seuraavia aiheita:

- Language use in business and commerce in Europe (Lissabon, 2008)
- National, regional and minority languages in Europe (Dublin, 2009)
- Language, languages and new technologies (Thessaloniki, 2010)
- Lexical challenges in a multilingual Europe (Budapest, 2012)
- Language use in university teaching and research (Firenze, 2014)
- Stereotypes and linguistic prejudices in Europe (Varsova, 2016)
- National language institutions and national languages (Mannheim, 2017)
- Language and migration (Vilna, 2022)
- By the people, for the people: Online dictionaries, language portals, and the role of language users (Ljubljana, 2023)
- Linguistic diversity and language planning (Budapest, 2024)
- Language norms and linguistic justice in a multilingual world – Historical, political, linguistic perspectives (Wien, 2025).

Luettelo osoittaa, miten monia aloja ja näkökulmia EFNILissä pyritään ottamaan huomioon ja miten halutaan tarjota mahdollisuus kuvata eri maiden kokemuksia ja tutkimustuloksia.

Helsingissä EFNIL kokoontui Kotuksen kutsusta lokakuussa 2015, ja osanotto oli runsasta. Seminaarin teemana oli julkishallinnon kielenkäyttö (Language use in public administration – Theory and practice in the European states). Saksan kieli-instituutin (Leibniz-Institut für Deutsche Sprache) johtaja, EFNILin silloinen puheenjohtaja Gerhard Stickel ja Kotuksen johtaja Pirkko Nuolijärvi

toimittivat seminaariesitelmistä samannimisen teoksen. Esitelmät osoittivat, millaisia samankaltaisuuksia ja eroja maiden välillä on. Erityisesti Pohjoismaat olivat tuolloin ja ovat yhä sillä kannalla, että hallinnon kielen tulee olla mahdollisimman ymmärrettävää.

EU-kielenhuolto

Aino Piehl

Euroopan unionin (EU) jäsenyys teki vuonna 1995 suomesta kielen, jota käytetään kansainvälisessä lainsäädännössä ja kansainvälisissä kokouksissa. Muutokseen kielen asemassa varauduttiin Suomessa ja Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksessa koko 1990-luvun ajan. Näin alkoi EU-kielenhuolto, jonka tavoitteena on ollut vaikuttaa omalta osaltaan siihen, että suomen asema EU-kielenä olisi vahva, että unionissa käytetty suomi olisi mahdollisimman selkeää ja että sen omia ilmaisumahdollisuuksia käytettäisiin hyväksi. Tavoitteisiin on pyritty niin kansallisen kuin kansainvälisen yhteistyön kautta.

Euroopan yhdentyminen loi tarpeen EU-kielenhuollolle

Suomen kielen lautakunta keskusteli jo 1990-luvun alussa siitä, mitä seurauksia Euroopan yhdentymisestä olisi suomen kielelle. Vaikutukset säädös- ja virkakieleen konkretisoituivat, kun Suomi alkoi kääntää unionia edeltäneiden Euroopan yhteisöjen koko lainsäädäntöä jätettyään jäsenyyshakemuksen vuonna 1992. Lainsäädännön kääntäminen oli valtava ponnistus, joka nosti jatkuvasti esiin kysymyksiä siitä, miten ilmaistaan suomeksi esimerkiksi yhteisöjen käsitteitä, instituutioiden nimiä ja virkanimikkeitä. Kieli-neuvonnalle oli hankkeessa ja koko hallinnossa suuri tarve. Kotuksessa aihepiiriin perehtyi varsinkin virkakielenhuoltaja Jussi Kallio, joka myös työskenteli lyhyen ajan käännöstyötä varten perustetussa oikeusministeriön yksikössä. Ruotsiksi lainsäädäntö käännettiin Ruotsissa, jolla muutenkin on vastuu pääkielensä asioista EU:ssa.

Kun Suomi liittyi jäseneksi vuonna 1995, *yhteisöistä* oli tullut *unioni*. Heti EU:hun liittymisen jälkeen käytiin julkisuudessa

huolestunutta keskustelua suomenkielisten EU-tekstien ymmärrettävyydestä ja vaikutuksesta kielenkäyttöön, varsinkin säädös- ja virkakieleen. Samoista huolista keskusteltiin myös Pohjoismaiden kielenhuoltajien konferenssissa Brysselissä. Opetusministeriö asettikin vuonna 1996 selvityshenkilön, Kotuksen virkakielen erikoistutkijan Pirjo Karvosen (nyk. Hiidenmaa), selvittämään sitä, miten EU:n toimielinten suomen kielen laatua voitaisiin tukea. Raportissa Karvonen ja hänen työryhmänsä ehdottivat muun muassa kielenhuoltajan virkoja EU:n toimielimiin, mutta toimielimissä ajatus ei saanut vastakaikua, vaan kielenhuolto sisällytettiin muiden virkojen tehtäviin. Kotuksessa taas oli tultu siihen tulokseen, että huoleen ja neuvojen tarpeeseen vastataan parhaiten perustamalla keskuksen erityinen EU-kielenhuoltajan virka. Suomessa ministeriöt pitivät sitä tarpeellisena. Niin EU-kielenhuoltajana aloitti vuonna 1998 Aino Piehl, joka toimi virassa vuoteen 2023 asti.

EU-kielenhuollon tärkeimmät kohderyhmät

Koko EU-kielenhuoltotoiminnan ajan suomen kielen kannalta ratkaiseviksi on hahmottunut kaksi avainryhmää. Toisen muodostavat EU:n toimielinten suomen kieliasiantuntijat eli kääntäjät, lingvistijuristit ja tulkit, jotka muotoilevat esimerkiksi unionin säädökset ja kokouskeskustelut suomeksi. Toinen ryhmä ovat Suomen ministeriöiden työntekijät, jotka osallistuvat EU:n työryhmissä neuvottelijoina unionin säädösten ja yleensä myös kansallisten täytäntöönpanosäädösten valmisteluun ja päättävät jälkimmäisten ilmaisuista.

Uusi EU-kielenhuoltaja pääsi seuraamaan unionin suomalaisten kieliasiantuntijoiden työtä virkamiesvaihdossa Brysselissä syksyllä 1999. Kontaktit jatkuivat tiiviinä aina vuoteen 2023 saakka. Näinä vuosina EU-kielenhuoltaja oppi paljon lisää unionin toiminnasta ja kieliyksiköiden työn edellytyksistä kielineuvonnan, mlemminpuolisen tiedonvaihdon, käännös- ja tulkkausyksiköiden tilaamien koulutusten ja monien tapaamisten kautta.

Tietoa toisen avainryhmän kielivalinnoista ja heidän kokemuk-
sistaan EU-tekstien ymmärrettävyydestä kielenhuoltaja hankki

kyselyjen avulla. Syksyllä 1998 EU:n työryhmien neuvottelijoille tehdyn kyselyn mukaan he puhuivat kokouksissa useimmiten englantia ja siksi myös käyttivät englanninkielisiä tekstejä. Vastaajista valtaosa arvioi suomenkieliset tekstit ymmärrettävyydeltään selvästi muunkielisiä vaikeammiksi. Kyselyn tuloksia esiteltiin pohjoismaisessa EU-kielen konferenssissa samana vuonna, ja Ruotsissa tehtiin seuraavana vuonna samanlainen tutkimus samanlaisin tuloksin. EU-kielenhuoltaja toisti kyselyn kahdesti, vuosina 2006–2007 ja 2018. Tulokset pysyivät samansuuntaisina, vaikka myöhempien kyselyjen mukaan tekstit koettiin hiukan helpommiksi kuin ensimmäisessä kyselyssä.

Suomen kielen asema kokouksissa ja kieliopas kokouksiin osallistuville

Vuoden 1998 kyselystä kävi ilmi, että suomen kielen asemaa kokouksissa heikensi valmius käyttää englantia miettimättä sen symbolista merkitystä tai vaikutusta suomenkielisten tekstien kehitykseen, mutta myös se, ettei tulkkeja ollut tarpeeksi. Suomenkielistä tekstiä ei kannattanut käyttää kokoukseen valmistautumisessaan, jos siellä oli puhuttava ja kuunneltava toista kieltä. Näin suomenkielisellä tekstillä oli vähän käyttötilanteita, ja neuvottelijat kertoivat paneutuvansa suomenkielisiin versioihin monesti vasta säädösprosessin loppuvaiheessa, kun käännös piti tarkistaa. Ehkä juuri tästä syystä sekä tulkkausten että käännösten laatu herätti heissä toisinaan tyytymättömyyttä.

Rohkaistakseen suomalaisia valitsemaan tulkkauksen ja lisätäkseen luottamusta EU:ssa käytettävän suomen kielen laatuun kokosivat Piehl ja komission kääntäjänä toiminut Inkaliisa Vihonen opaskirjansen *Käännetäänkö tekstisi, tulkataanko puheenvuorosi* (1999). Se sisältää ohjeita kirjoittajille ja puhujille selkeän tekstin ja puheenvuoron laatimisesta. Opasta varten tehtiin kysely niille EU:n muunkielisille kääntäjille ja tulkeille, jotka käänsivät suomesta omaan kieleensä. Heiltä kysyttiin, minkälaiset piirteet he kokivat suomenkielisisä teksteissä ja puheenvuoroissa vaikeiksi. Oppaan ensimmäisen laitoksen julkaisi valtioneuvoston kanslia,

ja se sisällytettiin Suomen ensimmäisen EU-puheenjohtajakauden valmennusmateriaaliin vuonna 1999.

Opas herätti kiinnostusta toimitelmissä ja muissa jäsenmaissa. Ruotsalaiset laativat siitä oman muokatun laitoksensa vuonna 2001 ja uudistivat sen 2023. Myös Virossa opas julkaistiin kokonaisuudessaan. Euroopan unionin käännöskeskus muokkasi vuonna 2003 käännöksiä koskevasta osasta englannin- ja ranskankieliset oppaat, jotka ajantasaistettiin viimeksi 2023. Kotuksen opasta käytti lähteenä myös Euroopan komission selkeän kielen toimitus, kun se laati oman oppaansa *How to Write Clearly* (2015) komission tekstien kirjoittajille. Komission opas on käännetty kaikille 24:lle EU:n viralliselle kielelle.

Komission selkeän kielen toimitus perustettiin käännöspääosaston suomalaisen pääjohtajan Juhani Lönnrothin kaudella. Hän teki yhteistyötä Kotuksen kanssa pyrkiessään saamaan aikaan EU:n toimitelinten ja Suomen ministeriöiden välille verkoston, joka edistäisi ja helpottaisi yhteistyötä oikeiden ja sopivien termien löytämiseksi. ESKO-verkosto eli EU-säädöskäännösverkosto perustettiin vuonna 2009. Siinä mukana oli myös Kotuksen EU-kielenhuoltaja.

Pyrkimykset EU-säädöskäännösten lähtötekstien selkeyttämiseksi

Jotta säädöksistä ja muista EU-teksteistä saataisiin suomalaisten ja muiden pohjoismaalaisten mielestä ymmärrettävämpiä, pitäisi muuttaa myös lähtötekstejä, jotka ovat pääosin englanninkielisiä. Kotus vetosi Suomen kahden viime puheenjohtajakauden edellä maan hallitukseen, että se ottaisi EU-säädösten ja -hallinnon kielen selkeyttämisen esiin työryhmien kokouksissa. Oikeusministeriö ja valtiovarainministeriö tarttuivatkin ajatukseen.

Vuoden 2006 puheenjohtajakaudella Suomi kutsui Kotuksen EU-kielenhuoltajan Aino Piehlin puhumaan EU:n oikeusministeriöiden johtajien kokoukseen, johon osallistui myös komission ja neuvoston oikeudellisten yksiköiden johto. Vaikka puheenvuoron ajatuksia kääntäjien ja kokousedustajien yhteistyöstä pidettiin komissiossa liian radikaaleina, Piehl kutsuttiin samana vuonna

myös komission seminaariin esittelemään EU- ja säädöskielenhuoltoa.

Vuonna 2019 puheenjohtajakauden kokouksissa jaettiin jäsenmaiden kokousedustajille valtiovarainministeriön tietolehtistä, niin sanottua politiikkakatsausta (*Clear language is inclusive and prevents exclusion*), joka esitteli Suomen toimia säädös- ja virkakielen sekä EU-suomen parantamiseksi. Laatijoina olivat Maria Fremer, Ulla Onkamo, Aino Piehl, Liisa Raevaara ja Ulla Tiililä Kotuksesta sekä Leealaura Leskelä Selkokeskuksesta.

Kotimaisten kielten keskuksen EU-kielen tutkimus ja kansainvälinen yhteistyö

Kotus osallistui vuosina 2016–2019 kansainväliseen Eurolect Observatory -hankkeeseen, jossa tutkittiin EU:n säädöskielen ja kansallisten säädöskielen suhdetta 660 direktiivin ja niiden täytäntöönpanolakien korpusaineistosta. Mukana oli 11 EU:n jäsenmaata. Suomesta osallistuivat Mikhail Mikhailov Tampereen yliopistosta ja Aino Piehl Kotuksesta. Tiettyjä, sovittuja piirteitä tarkastelemalla haluttiin selvittää, oliko kansallisen lainsäädännön ja EU-säädösten kielessä niin suuria eroja, että EU:ssa voitiin päätellä syntyneen erillinen kielimuoto, *eurolekti*.

Tutkimuskysymykseen saatiin eri maissa erilaisia vastauksia. Suomenkielisistä teksteistä ei löytynyt suuria eroja kansallisten ja EU-säädösten välillä, mutta havaittiin, että tiettyjä merkityksiä ilmaisemaan käytettiin järjestelmällisesti eri ilmauksia. Mikhailov ja Piehl arvioivat, että eroja oli niin paljon, että suomen eurolektista voidaan puhua. Suomalaiset olivat mukana myös hankkeen seuraavan vaiheen suunnittelussa ja sen EU-rahoituksen hakemisessa, mutta rahoitusta ei myönnetty.

EU-kielenhuolto nykypäivänä

EU-kielenhuollon päätavoite on ollut säädös- ja virkakielen selkeys. Monilla toimilla oli kielipoliittinen päämäärä: *Käännetäänkö tekstisi* -oppaalla haluttiin lisätä suomen tulkkauksen ja siten myös suomenkielisten tekstien käyttöä unionin säädösvalmistelussa,

jotta niihin kiinnitettäisiin useammin huomiota säädösprosessin aikana. Näin voitaisiin parantaa EU-säädösten ja siten myös kansallisten säädösten ymmärrettävyyttä. Samaan päämäärään pyrittiin myös tutkimalla EU-suomea, neuvomalla ja kouluttamalla kääntäjiä ja lainvalmistelijoita, tapaamalla päätöksentekijöitä sekä olemalla mukana kotimaisissa ja kansainvälisissä ryhmissä ja verkostoissa.

Tätä nykyä erillistä EU-kielenhuoltajan virkaa ei enää ole, mutta Kotuksen muut kielen- ja nimistönhuoltajat hoitavat EU-kielenhuollon keskeiset palvelut eli neuvonnan ja koulutuksen, kuten 1990-luvulla.

Kansainvälinen selkeän kielen yhteistyö

Aino Piehl

Kotimaisten kielten keskuksen virkakielityössä on 2010-luvulta lähtien ollut paljon yhteyksiä sekä kansainväliseen että pohjoismaiseen työhön selkeän kielen⁸ käytön lisäämiseksi (pohjoismaisesta yhteistyöstä ks. virkakieltä koskevan artikkelin s. 224–225 ja tämän artikkelin s. 147). Tärkeimmät yhteistyökumppanit ovat olleet alan kansainväliset järjestöt Clarity ja Plain (Plain Language Association International) sekä Euroopan kansallisten kieli-instituutioiden liitto (European Federation of National Institutions for Language, EFNIL).

Kotus liittyi sekä Clarityyn että Plainiin vuonna 2011. Vaikeaselkoisen kielenkäytön ongelmat ovat hämmästyttävän samantlaisia kielestä ja jopa kulttuurista riippumatta, ja myös vaikutuskeinot ovat universaalisti sovellettavissa. Oikeus- ja hallintokielen ongelmien ytimessä useissa maissa on traditioon nojaavan, rakenteiltaan ja sanastoltaan yleiskielestä poikkeavan erikois-

8 Termiä *selkeä kieli* käytetään tässä kirjoituksessa englannin *plain language* vastineena. Se eroaa käsitteenä *hyvästä virkakielestä* siten, että siihen sisältyy muikin asiainnissa käytettävä kieli kuin viranomaiskieli, esimerkiksi pankkien ja vakuutusyhtiöiden kielenkäyttö. Selkeän kielen käsite nimetään eri kielissä eri tavoin, ja siitä voidaan yhdessäkin kielessä käyttää useita nimityksiä.

kielen käyttö viestinnässä, jonka olisi hyvä olla yleiskielistä. Tämä havainto on vetänyt alan järjestöihin viime vuosikymmeninä yhä uusien maiden ja kielten edustajia, ja näin alun perin brittiläinen Clarity ja kanadalainen Plain ovat kansainvälistyneet. Järjestöjen toiminta on edelleen pääasiassa englanninkielistä, mutta 2010-luvun lopulta lähtien myös muut kielet ovat päässeet aiempaa enemmän esiin.

Kotus on saanut kansainvälisten järjestöjen toiminnasta ideoita, esimerkkejä ja materiaalia sekä esitellyt niiden kautta omaa EU- ja virkakielityötään muille. Kiinnostusta ovat herättäneet varsinkin Kotuksen virkakielen verkkokurssit ja *Hyvän virkakielen toiminta-ohjelma* (ks. virkakieltä käsittelevän artikkelin s. 226). Tiedotustarvetta täyttämään laadittiin vuonna 2011 englanninkieliset selkeän kielen verkkosivut. Suomen viranomaisille taas Kotus on tiedottanut järjestöjen toiminnasta. Aikapulan vuoksi ei ole tavoiteltu paikkoja järjestöjen luottamustehtävissä, mutta Clarityn maaedustajan tehtäviä Kotuksen EU-kielenhuoltaja Aino Piehl hoiti vuosina 2014–2024 ja oli tuolloin myös Clarityn johtokunnan jäsen.

Kotus on osallistunut kahteen laajempaan kansainväliseen selkeän kielen projektiin: Clarityn ja Plainin yhteiseen selkeän kielen standardihankkeeseen sekä EFNILin projektiin, jossa koottiin tietokanta jäsenmaiden julkishallinnon selkeän kielen toimenpiteistä. Selkeän kielen ISO-standardin laatiminen asetettiin tavoitteeksi 2010-luvun alussa, kun Clarity ja Plain perustivat yhdessä yhdysvaltalaisen Center for Plain Language kanssa kattojärjestön, International Plain Language Federationin (IPLF), toteuttamaan yhteisesti sovittuja tavoitteita. Standardi perustuu niin ikään yhteisesti sovittuun selkeän kielen määritelmään. Määritelmän suomenkielinen muoto laadittiin Kotuksessa, ja se kuuluu näin:

Teksti on kieleltään selkeä, jos sen sanasto, rakenne ja asettelu auttavat lukijaa helposti löytämään tarvitsemansa tiedon, ymmärtämään sen ja käyttämään tietoa hyväkseen.

Määritelmä löytyy IPLF:n verkkosivuilta 26 kielellä. Kotus oli SFS Suomen Standardit ry:n kautta mukana standardin ISO-työryhmässä ja kielistandardien SFS-seurantaryhmässä vuosina 2020–2023. Kansainvälinen ISO-standardi hyväksyttiin vuonna 2023. Kun SFS päätti tehdä siitä myös kansallisen version, Kotuksen virkakielitiimi avusti tekstin muotoilussa.

Euroopan kansallisten kieli-instituutioiden liitto (EFNIL) laajensi toiminta-alaansa selkeään kieleen aloittamalla vuonna 2017 hankkeen, joka sai nimekseen European languages and their intelligibility in the public sphere (ELIPS, Euroopan kielet ja niiden käytön ymmärrettävyys julkisella sektorilla). Projektiryhmää koordinoi vuosina 2019–2022 Kotuksen edustaja Aino Piehl. Vuoden 2021 lopussa EFNIL julkaisi hankkeessa jäsenmaille tehdyn kyselyn tulokset ELIPS-tietokantana. Siitä voi tehdä erilaisia hakuja toimista, joilla jäsenmaat edistävät selkeää kieltä, selkokieltä ja muuta osallistavaa kielenkäyttöä julkisen hallintonsa viestinnässä. Vastaukset edustavat 24:ää maata ja 27:ää virallista kieltä. Kotus jätti projektin vuonna 2023. Sen jälkeen on tehty toinen kyselykierros, jonka tuloksia valmistellaan julkaistaviksi tätä kirjoitettaessa. Samalla laaditaan tietokannalle uutta alustaa.

Kansainvälinen yhteistyö avaa silmiä ja laajentaa ymmärrystä yhteiskunnan toiminnasta antamalla vertailukohtia, kun oman maan käytännöistä on tullut itsestäänselvyyksiä. Monessa maassa selkeän kielen työtä tekevät pienet kielialan yritykset, joissa Pohjoismaiden valtiorahoitteinen virkakielityö herättää hämmästyttä: runsaiden resurssien Norjaa on nimitetty selkeän kielen nirvanaksi. Toisaalta näiden kielialan yritysten keksimät vaikutuskeinot – kuten selkeän kielen päivä ja hyvän virkakielityön palkitseminen – ovat olleet avuksi, kun Kotus on pyrkinyt kohdistamaan päättäjien ja viranomaisten huomiota virkakieleen, yhteiskunnallisen luottamuksen yhteen rakennuskiveen. Sijoittamalla työaikaa kansainväliseen yhteistyöhön Kotus on saanut hyvän tuoton.

YK:n paikannimiasiantuntijaryhmä

Ulla Onkamo

Yhdistyneet kansakunnat (YK) perustettiin toisen maailmansodan jälkeen turvaamaan rauhaa, oikeudenmukaisuutta ja ihmisoikeuksia maailmassa. Suomi hyväksyttiin jäseneksi vuonna 1955. YK:n organisaatioon kuuluu kuuden pääelimen lisäksi myös erilaisia järjestöjä, rahastoja ja asiantuntijaelimiä.

YK:n talous- ja sosiaalineuvostossa toimii paikannimiin erikoistunut pysyvä asiantuntijaryhmä United Nations Group of Experts on Geographical Names (UNGEGN). Ryhmä tukee jäsenmaita kansallisessa paikannimien standardoinnissa. Paikannimien standardointi tarkoittaa sitä, että jokin taho päättää, mitä nimeä ja nimen kirjoitusasua kustakin paikasta (esimerkiksi järvestä tai kylästä) tulisi käyttää. YK:n toiveena on, että jäsenmaiden virallisesti hyväksymiä nimiä käytettäisiin mahdollisimman laajasti myös kansainvälisissä kartoissa ja paikkatietojärjestelmissä. Kun paikoista puhutaan ja kirjoitetaan samoilla nimillä, tiedonkulku helpottuu esimerkiksi kriisitilanteissa. Jotta asukkaat ymmärtävät, mistä paikoista on puhe, tulisi standardoinnin perustua paikalliseen nimien käyttöön. Perinnäiset paikannimet ovat myös kulttuuriperintöä, jota on syytä vaalia.

Suomessa paikannimien standardoinnista vastaa vakiintuneen käytännön mukaan Kotimaisten kielten keskus yhteistyössä Maanmittauslaitoksen kanssa. Kotuksen lakisäätöisenä tehtävänä on suomen ja ruotsin kielen huolto ja neuvonta – myös paikannimet ovat osa kieltä. Maanmittauslaitoksen velvollisuuksiin kuuluu puolestaan tuottaa peruspaikkatietoja, kuten tietoa rakennuksista, vesistä, maastonmuodoista ja paikannimistä. Käytännössä Kotus tarkistaa luonnonpaikoista, kylistä ja taloista käytettävät nimet ja nimien kirjoitusasut lähteidensä avulla ja Maanmittauslaitos tallentaa standardoidut nimet paikannimirekisteriinsä, josta ne siirtyvät karttatuoitteisiin ja tietopalveluihin.

Ensimmäinen UNGEGNin järjestämä paikannimien standardointikonferenssi pidettiin Genevessä vuonna 1967. Siihen

osallistuivat Suomen edustajina diplomi-insinööri Veikko Nurmi silloisesta Maanmittaushallituksesta, apulaisprofessori Viljo Nissilä Suomen nimiarkistosta ja filosofian kandidaatti Kerkko Hakulinen Suomen Maantieteellisestä Seurasta. Sittemmin Suomi on osallistunut säännöllisesti asiantuntijaryhmän työhön. Käytännöksi on vakiintunut, että kokouksissa on mukana sekä Kotuksen nimistön asiantuntija että Maanmittauslaitoksen paikkatiedon asiantuntija. Kotusta ovat UNGEGNissa edustaneet Eeva Maria Närhi, Ritva Liisa Pitkänen, Sirkka Paikkala ja Ulla Onkamo.

Nykyään UNGEGNin kokouksia pidetään joka toinen vuosi. Niitä varten jäsenmaat valmistelevat muutaman sivun mittaisia raportteja oman maansa paikannimien standardointiin liittyvistä julkaisuista, projekteista sekä muista ajankohtaisista asioista. Viime vuosina Suomi on esitellyt muille jäsenmaille muun muassa monikielisuuden huomioimista osana paikannimien standardointiprosessia. Suomen tapa sallia yhdelle paikalle standardoitu nimi usealla eri kielellä (suomi, ruotsi, pohjoissaame, inarinsaame, kol-tansaame) voisi toimia hyvänä mallina myös muille monikielille YK:n jäsenmaille.

Kokouksissa asiantuntijaryhmä antaa paikannimien standardointiin liittyviä suosituksia, joita myös Suomi pyrkii mahdollisuuksien mukaan noudattamaan. Kotus suosittaa esimerkiksi, että ulkomaiden paikoista pyrittäisiin käyttämään paikalliskielisiä nimiä sen sijaan, että muodostettaisiin uusia suomenkielisiä nimimuotoja. Yksi tärkeä osa ryhmän työtä on antaa suosituksia siitä, miten muulla kuin latinalaisella kirjoitusjärjestelmällä kirjoitetut nimet (esimerkiksi kiinan- tai kreikankieliset nimet) muunnetaan latinalaiseen järjestelmään. UNGEGN pyrkii saamaan muita kirjoitusjärjestelmiä käyttävien maiden itsensä hyväksymät latinaistussuositukset sellaisinaan YK:n jäsenmaiden käyttöön.

Asiantuntijaryhmä on antanut myös suosituksen, jonka mukaan jokaisessa jäsenmaassa tulisi olla paikannimien standardoinnista vastaava viranomainen. Kotus ja Maanmittauslaitos ovatkin ajaneet Suomeen paikannimilain säätämistä. Lain tavoitteena on turvata vakiintunut standardointikäytäntö ja varmistaa standardoi-

tujen paikannimien käyttö niin viranomaisten viestinnässä kuin uusien paikannimien, kuten tiennimien, suunnittelussa.

UNGEGNissa toimii sekä kulttuuris-maantieteellisiä jaostoja että tietyistä aihealueesta vastaavia työryhmiä. Suomi kuuluu Pohjoismaiden jaostoon, joka on kokoontunut aktiivisesti vuosittain. Jaoston puheenjohtajuus kiertää maittain. Yhteistyötä on tehty myös Baltian maiden jaoston kanssa. Suomi ehdotti omalla puheenjohtajakaudellaan vuonna 2005 Pohjoismaiden jaostolle, että UNGEGNin työn tavoitteisiin tulisi lisätä maininta paikannimien kulttuuriarvoista ja niiden huomioimisesta standardointityössä. Sirkka Paikkalan alun perin ehdottamat lisäykset kulttuuriarvoista hyväksyttiin sääntöihin vuonna 2016 kulttuuriperintötyöryhmän esityksestä. Kulttuuriperintötyöryhmän lisäksi Suomen edustajat ovat osallistuneet muun muassa maiden nimiä, eksonyymejä eli sovinnaisnimiä sekä paikannimitiedonhallintaa käsittelevien työryhmien toimintaan.

Viime vuosina UNGEGNissa huolta ovat herättäneet kaupallisissa karttapalveluissa esiintyvät virheelliset nimet. Esillä ovat olleet myös muun muassa tekoälyn hyödyntäminen, paikannimet osana kestävästä kehitystä, vähemmistökielisten ja alkuperäiskansojen paikannimien huomioiminen sekä inklusiivinen eli kaikki asukkaat huomioiva, neutraali paikannimistö.

Suomen ja Ruotsin välinen kielenhuollon yhteistyö

Henna Leskelä

Suomen kielellä on virallinen asema myös Ruotsissa, sillä suomi on yksi maan viidestä kansallisesta vähemmistökielestä. Muut ovat jiddişi, meänkieli, romanikieli ja saame. Lainsäädännön mukaan kansallisten vähemmistökielten käyttöä ja asemaa tulee edistää, ja siksi esimerkiksi juuri suomenpuhujilla on Ruotsissa erityisiä kielellisiä oikeuksia. Tämä koskee muun muassa kielenopetusta.

Suomella ja Ruotsilla on ollut tiiviit yhteydet kautta aikojen. 1900-luvun keskeisiin vaiheisiin kuuluu talvi- ja jatkosodan aika, jolloin länsinaapuriin lähetettiin kymmeniä tuhansia suomalais-

lapsia. Osa heistä jäi maahan pysyvästi. Vielä laajempi muuttoliike koettiin 1960–1970-luvuilla, kun arviolta noin puoli miljoonaa suomalaista muutti Ruotsiin työn perässä. Huomattavan maahanmuuton myötä syntyi suuri suomenkielisen viestinnän ja palvelujen tarve, ja vuonna 1975 perustettiin ruotsinsuomalainen kielilautakunta. Lautakunnan tehtävänä oli huoltaa ja kehittää Ruotsissa käytettävää suomen kieltä. Sen toiminnassa korostettiin alusta alkaen Kotimaisten kielten (tutkimus)keskuksen sekä ruotsin kielilautakunnan⁹ kanssa tehtävää yhteistyötä.

Tätä nykyä Ruotsissa asuu yli 730 000 suomalaistaustaista (Ruotsin tilastoviranomaisen tieto vuodelta 2024). Lukuun on laskettu Suomessa syntyneet sekä heidän lapsensa ja lapsenlapsensa. Suomen kielen taitoisten määrästä voidaan sen sijaan esittää vain arvioita. Useimmissa laskelmissa liikutaan parissa sadassa tuhanessa. Heitä ja muita suomen kielestä kiinnostuneita palvelevat nykyisin valtiollinen Kielen ja kansanperinteen tutkimuslaitos (Institutet för språk och folkminnen, Isof) sekä monet muut julkisen ja yksityisen sektorin toimijat, kuten ruotsinsuomalainen media. Isofin suomenkielinen toiminta jatkaa ruotsinsuomalaisen kielilautakunnan työtä.

Suomen kieltä pidettiin Ruotsissa siirtolaiskielenä 1990-luvulle asti. Tuolloin suomen ja muidenkin vähemmistökielten asemaa alettiin tarkastella aiempaa järjestelmällisemmin, mikä johti virallisen statuksen saamiseen 2000-luvun taitteessa ja lopulta kansallisia vähemmistöjä ja vähemmistökieliä koskevan lain säätämiseen. Laki tuli voimaan vuonna 2010.

Olennainen osa suomen kielen huoltoa Ruotsissa on termityö. Jo ruotsinsuomalainen kielilautakunta linjasi aikoinaan, että Ruotsissa käytettävä suomen kieli tulee pitää mahdollisimman lähellä suomensuomea. On silti tarpeen luoda uutta sanastoa, sillä ruotsalaisesta yhteiskunnasta on voitava puhua myös suomeksi. Tätä varten on kehitettävä suomenkielisiä termejä, jotka kuvaavat

9 Ruotsin kielilautakunta (Svenska språknämnden) oli nykyisen Kielineuvoston (Språkrådet) edeltäjä. Kielineuvosto on osa ruotsalaista Kielen ja kansanperinteen tutkimuslaitosta (Institutet för språk och folkminnen).

paikallisia ilmiöitä. Yksi 2020-luvun uusista termeistä on *kielenedistäjä* (*språkfrämjare*), joka on Isofissa käytössä oleva ammattinimike. Samalla on hyvä muistaa, että kielenhuollon kohteena on julkinen kielenkäyttö eli esimerkiksi viranomaisviestintä, ei ruotsinsuomalaisten keskenään käyttämä arkikieli.

Suomen kielen huoltajat ovat tehneet yhteistyötä meren yli ainakin 1970-luvulta lähtien. Yksi esimerkki viime vuosikymmeniltä on juuri sanastotyö. Nykyään verkossa saatavilla oleva ja Kotuksen julkaisema *Suomi–ruotsi-suursanakirja* sisältää myös Ruotsin yhteiskuntaa kuvaavia ilmauksia. Isofin kielenhuoltajat edeltäjiineen ovat osallistuneet sanakirjan tekemiseen 1990-luvulta lähtien. (Ks. myös sanakirjaa käsittelevä artikkeli s. 64–65.) Toinen sanaston saralla keskeinen aihe ovat uudissanat, joita kotulaiset tarkastelevat muun muassa Isofin *Kieliviesti*-lehteen kirjoittamisessaan artikkeleissa. Lisäksi Isofin järjestämässä kieliseminaarissa on vuosittain esiintyjä Kotuksesta, ja myös kielikysymyksiin vastaamisessa tarvitaan apua puolin ja toisin. Vuonna 2025 valmistui yhteinen kartoitus, jossa vertailtiin Kotuksen ja Isofin suomen kielen neuvontapalveluja enemmistö- ja vähemmistökielen näkökulmasta. Tällaista selvitystä ei ollut tehty suomen kielen neuvonnasta aiemmin.

Myös Kotuksen ruotsin kielen huoltajilla on ollut ja on edelleen tiiviit yhteydet ruotsalaisiin kollegoihinsa. Suomenruotsin huollossa noudatetaan ruotsinruotsin suosituksia muun muassa oikeinkirjoituksen ja kieliopin osalta – standardikielimuodoissa on siis vain sanastollisia eroja (ks. kielenhuoltoa koskevan artikkelin s. 182, 190). Koska kielen normit ovat yhteiset, on läheinen yhteistyö erityisen tärkeää. Kyse voi olla esimerkiksi jonkin ajankohtaisen aiheen pohittamisesta tai yksittäisen kielenhuollon suosituksen työstämisestä. Myös ruotsin kielen neuvontapalveluista on tehty vertaileva selvitys Kotuksen ja Isofin yhteistyönä (2024). Lisäksi Kotuksen ruotsin kielen huoltajat ovat mukana monissa työryhmissä, kuten median kieltä käsittelevässä Mediespråksgruppenissa ja nimistönhuollon suosituksia laativassa Namnvårdsgruppenissa.

Suomea ja ruotsia luonnehditaan joskus plurisentrisiksi eli monikeskisiksi kieliksi. Tällä tarkoitetaan kieltä, jota käytetään

useammassa kuin yhdessä maassa. Viime vuosina Suomen ja Ruotsin välinen yhteistyö on tiivistynyt entisestään etenkin maailmanpoliittisista syistä, mikä synnyttää uudenlaisia tarpeita ja kehitysmahdollisuuksia myös kielenhuoltotyössä.¹⁰

Sanakirjayhteistyö Eesti Keele Instituutin kanssa

Heikki Hurta

Kotimaisten kielten tutkimuskeskus ja Eesti Keele Instituut (EKI) sopivat vuonna 1998 uuden suomalais-virolaisen sanakirjan laatimisesta, rahoittamisesta ja julkaisemisesta.¹¹ Päärahoittajana oli Suomen opetusministeriö. Sanakirjan pohjaksi tuli *Suomi–ruotsi-suursanakirjan* (1997) sähköinen käsikirjoitus, joka taas oli laadittu *Suomen kielen perussanakirjan* (I–III, 1990–1994) pohjalta.

Suomi–viro-suursanakirja ilmestyi painettuna vuonna 2003. Varsinainen toimitustyö tehtiin Eesti Keele Instituutissa; päätoimittajana oli Valdek Pall, toimitussihteerinä Margit Langemets, toimittajina Anu Haak, Paul Kokla, Külli Kuusk ja Helga Laanpere. Suomen kielen asiantuntijana Kotuksessa toimi Maija Länsimäki. Lisäksi mukana oli monia muita Kotuksen ja EKIn työntekijöitä sekä ulkopuolisia eri alojen asiantuntijoita.

Sanakirja on hyvin laaja ja painettuna vaikuttavan kokoinen teos. Hakusanoja on noin 90 000, ja varsinaisen kaksikielisen sanakirjaosuuden lisäksi teoksessa on paljon muutakin: kuten painetun sanakirjan kannessa kerrotaan, liitteissä on ”suomen ja viron muoto-opin yleiskatsaukset, pronominiin taivutus, vironkielisten vastineiden taivutussanasto ja valikoima paikannimiä”. Erityisen laaja, runsaat 350 sivua käsittävä, on liitteisiin sisältyvä virolaisten sanavastineiden taivutuksen esitys.

10 Yksi esimerkki uudesta yhteistyöstä on Nato-sanaston laatiminen. Valtioneuvoston kanslian hankkeessa luotiin suosituksia suomen- ja ruotsinkielisiksi vastineiksi puolustusliiton englanninkielisille nimikkeille ja termeille. Työhön osallistui alkuvaiheessa myös Kotuksen kielen- ja nimityshuoltajia, ja ruotsin kielen sanastoa kehitettiin yhdessä ruotsalaisten asiantuntijoiden kanssa.

11 Tämä kirjoitus perustuu suurelta osin *Viro–suomi-sanakirjan* alkusanoihin.

Aiempiä sanakirjoja

Ensimmäiset suomen ja viron väliset kaksikieliset sanakirjat ilmestyivät tietenkin jo paljon ennen Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen perustamista.

Suomalais-virolaisista sanakirjoista mainittakoon Julius Mägisten *Soome-eesti sõnaraamat* (1931) sekä Kalju Pihelin ja Arno Pikamäen *Soome-eesti sõnaraamat (Suomalais-eestiläinen sanakirja, 1965, noin 45 000 hakusanaa)*.

Ensimmäinen virolais-suomalainen sanakirja (nimeltään *Virolais-suomalainen sanakirja*) ilmestyi vuonna 1917, laatijana Lauri Kettunen. Tästä sanakirjasta ilmestyi uudistettu laitos *Eestiläis-suomalainen sanakirja* vuonna 1958.

Virossa julkaistiin vuonna 1972 *Eesti-soome sõnaraamat (Eestiläis-suomalainen sanakirja)*, jonka toimittivat Paul Kokla, Helga Laanpere, Mart Mäger ja Arno Pikamäe. Päätoimittajina olivat Valdek Pall ja Jouko Vesikansa. Sanakirjassa on noin 36 000 hakusanaa, ja siitä on otettu runsaasti lisäpainoksia.

Vuonna 2015 ilmestynyt *Eesti-soome sõnaraamat (Viro-suomi-sanakirja)* sisältää noin 45 000 sanaa. Sen ovat toimittaneet Anu Haak, Helga Laanpere, Mari Maasik, Sirje Ootsing ja Jaan Õispuu, päätoimittajana Sirje Laidre.

Suomi–viro-suursanakirjan ilmestymisen jälkeen ymmärrettävästi tunnettiin tarvetta vastaavan virolais-suomalaisen sanakirjan laatimiseksi. Jo valmistuneen suomalais-virolaisen sanakirjan ansiosta käytettävissä oli 90 000 hakusanan rakenteinen tekstitiedosto, joka oli käännettävissä vastakkaisuuntaiseksi tietokannaksi. Vuonna 2003 Eesti Keele Instituutissa valmistui EELex-ohjelma, joka mahdollisti sanakirjojen toimittamisen verkkopohjaisesti sekä niiden julkaisemisen verkossa. Vuonna 2004 aloitettiin kaksikielisen sanakirjapohjan luontihanke, joten teknisesti verkkosanakirjan toimitaminen alkoi olla mahdollista. Kesti kuitenkin vielä pitkään, ennen kuin päästiin toimeen.

Vihdoin vuoden 2015 myöhäissyksyllä päädyttiin ratkaisuun, että kummankin maan, sekä Suomen että Viron, 100-vuotitsenäisyyspäivien kunniaksi julkaistaan verkossa kaksi sanakirjaa: uusi virolais-suomalainen sanakirja ja lisäksi vuonna 2003 ilmestyneen suomalais-virolaisen sanakirjan verkkoversio. Onnekasta tuolloin syksyllä 2015 oli se, että silloinen Suomen Viron-suurlähettiläs Kirsti Narinen piti virolais-suomalaisen sanakirjan aikaansaamista erittäin tärkeänä ja asiaa edistettiin diplomaattisella tasolla: Kotuksen johtaja Pirkko Nuolijärvi ja tutkija Heikki Hurtta kävivät jopa suurlähetystössä keskustelemassa asiasta. Varsinainen yhteistyösopimus solmittiin kesäkuussa 2016, ja intensiivinen toimitustyö alkoi saman vuoden syksyllä.

Viro-suomi-sanakirjan pohjaksi luotiin Eesti Keele Instituutissa tietokanta jo olemassa tai tekeillä olevien EKIn sanakirjojen aineiston pohjalta. Viron kielen osuus saatiin viron yleiskielen sanakirjasta, joka oli vuonna 2016 vielä kesken (valmistui vuonna 2018, noin 120 000 hakusanaa). Tämä yksikielisen sanakirjan tietokanta muutettiin kaksikieliseksi lisäämällä vironkielisille sanoille automaattisesti suomenkielisiä vastineita vuoden 2003 *Suomi-viro-suur-sanakirjan* tietokannasta. Viron yleiskielen sanakirjan aineisto otettiin lähtökohdaksi siksi, että sitä koostettiin laajan tekstikorpuksen pohjalta, joten siihen oli kertynyt runsaasti sellaisia uusia sanoja ja merkityksiä, joita kaksikielisen sanakirjan pohjassa ei ollut. Viron yleiskielen sanakirjan valmistuttua vuonna 2018 täydennettiin virolais-suomalaista tietokantaa vielä uudella aineksella.

Koska aikataulu oli tiukka, oli työskentely intensiivistä ja työtä paljon: piti tarkistaa automaattisesti luodut suomen kielen vastineet, luoda vastineet sellaisiin artikkeleihin, joissa niitä ei ollut, kääntää esimerkkilauseet mahdollisimman luontevaksi suomeksi ja niin edelleen. Muun muassa yhteiskunnallisista ja kulttuurisista eroista johtuu, että aina ei ollut edes mahdollista löytää viron sanan suomalaista vastinetta, vaan sen asemesta oli muotoiltava sanan merkitystä kuvaava selite. Tällainen on esimerkiksi sanartikkeli *muinsuskaitse*, jonka suomenkielinen selite on 'historiaallisesti, arkeologisesti, taiteellisesti, tieteellisesti

tai teknisesti huomattavan mielenkiintoisten kulttuurimuistomerkkien, rakennuskokonaisuuksien ja ulkoilmakohteiden suojeleu’, eikä suomalaista vastinetta ole lainkaan.

Kun *Viro-suomi-sanakirja* vuoden 2019 alussa ilmestyi, siinä oli noin 39 000 hakusanaa; muutamina seuraavina vuosina sanakirjaa täydennettiin niin, että vuoden 2022 lopussa hakusanoja oli noin 42 700. Mikäli resursseja olisi käytettävissä, olisi sanakirjan täydentäminen verkossa periaatteessa edelleen mahdollista.

Virolais-suomalainen sanakirja on hyvin vahvasti nimenomaan yhteistyönä tehty sanakirja: sanakirjan pohja ja työssä käytetty tietotekniikka saatiin Eesti Keele Instituutista, mutta toimituskunta oli kummastakin maasta ja käytännön yhteistyö tiivistä. Toimitustyö oli verkkopohjaista ja perustui edellä mainittuun EELex-toimitusohjelmaan. Sanakirjan päätoimittajat olivat Margit Langemets ja Heikki Hurta, suomenkielisen osuuden toimittajat Sofia Björklöf, Anu Haak, Külli Kuusk, Saarni Laitinen, Ilona Paajanen ja Ulla Vanhatalo, vironkielisen osuuden toimittajat Külli Kuusk, Margit Langemets, Mai Tiits, Tiia Valdre ja Piret Voll.

Viro-suomi-sanakirja (Eesti-soome sõnaraamat) on siis verkossa toimitettu ja kaikkien saatavilla oleva sanakirja. Suunnitelman mukaisesti valtioiden 100-vuotisitsenäisyyspäivien kunniaksi ilmestyi verkossa myös aiemmin painettuna julkaistu *Suomi-viro-suursanakirja (Soome-eesti suursõnaraamat)*. Sähköisiä sanakirjoja yhdistää samanlainen käyttöliittymä, minkä ansiosta haut on helppo tehdä kahteen suuntaan: etsittyään ensin vaikkapa suomennosta vironkieliselle sanalle *Viro-suomi-sanakirjasta* käyttäjä voi yhdellä klikkauksella tehdä saman haun myös suomesta viroon *Suomi-viro-suursanakirjasta*.

Kielitiedon välittäjä

Risto Uusikoski

Kotimaisten kielten keskuksen (Kotus) toiminnassa on monelta osin kyse kielitiedon tuottamisesta ja levittämisestä. Tätä tietoa välitetään pitkälti monipuolisen ja vaikuttavan viestinnän keinoin. Viestintä on siis yksi tapa toteuttaa keskuksen lakisääteisiä tehtäviä.

Kotuksessa on sisäistetty hyvin ajatus siitä, että viestintä on osa kaikkien valtionhallinnon työntekijöiden työtä. Vaikka modernin maailman viestintäsuunnitelmat – kuten Kotuksenkin – keskittyvät pitkälti erilaisiin julkisiin verkkoviestinnän kanaviin, tärkeitä viestintäväyliä ovat myös kieli- ja nimineuvonta, mediassa julkaistut haastattelut ja kieliäiheiset kirjoitukset, esitelmät, koulutukset ja verkkokurssit, keskuksen antamat lausunnot sekä erilaisissa yhteistyöverkostoissa toimiminen. Tässä artikkelissa kerrotaan Kotuksen viestintätyön periaatteista, kanavista ja toteutuksesta sekä valoteetaan lyhyesti myös aiempia vaiheita.

Yhteisellä asialla

Kenenkään Kotuksen viestijän ei tarvitse toimia yksin ja erikseen, vaan viestintää tehdään laajassa ja tiiviissä yhteistyössä. Keskuksen viestintä nojaa lukuisiin erilaisiin rooleihin ja viestinnän työpanoksen sijoittumiseen eri puolille taloa.

Työn kulmakivi ja perusyksikkö on viestintätiimi. Tiimissä on mukana verkkosivujen ja -lehtien toimittajia sekä muita erilaisissa

viestintärooleissa toimivia kotuslaisia. Viestintätyössä kuuluu kattavasti ja tasapainoisesti koko Kotuksen ääni: pöydän ääressä on asiantuntemusta kansallis- ja vähemmistökielistä, sanakirjoista, kielten- ja nimistönhuollosta, virkakielestä, kielipolitiikasta ja aineistoista.

Lukuisat kotuslaiset suunnittelevat ja toteuttavat viestinnän sisältöjä uutisista somejulkaisuihin ja blogikirjoituksista videoihin. Hieman pienempi joukko siirtää ja muotoilee sisältöjä eri kanaviin, ja yhä pienempi joukko vastaa varsinaisesta toimittamisesta ja julkaisemisesta. Pienessä organisaatiossa yhdellä ihmisellä saatetaan myös olla useita rooleja. Se tuo perspektiiviä, mutta toisaalta korostaa sujuvien toimintatapojen tärkeyttä. Viestintätiimin työnä on huolehtia siitä, että Kotus viestii tasapainoisesti, tarkoituksenmukaisesti ja säännöllisesti kaikesta toiminnastaan kahdella kielellä eri kanavissa.

Päivänpolttavasti ja ajattomasti

Tätä nykyä suuri osa Kotuksen viestinnästä keskittyy verkkoon. Pääsivustoilla (suomeksi kotus.fi ja ruotsiksi sprakinstitutet.fi) jaetaan tietoa keskuksen toiminnasta ja muista ajankohtaisista kieliasioista. Sivustojen ajankohtaispalstoilla kerrotaan muun muassa uusista ja päivittyvistä julkaisuista, tulevista tapahtumista sekä Kotuksen antamista lausunnoista. Palstoilla esitellään myös kotuslaisen päivittäistä työtä ja nostetaan esille yhteiskunnalliseen keskusteluun liittyviä kielellisiä näkökulmia.

Erillisellä vinkkipalstalla julkaistaan säännöllisesti johonkin tiettyyn teemaan liittyviä tietopaketteja. Oli aiheena sitten demokratia, jalkapallo tai koirat – kieli liittyy kaikkeen. Verkkosivuilla julkaistaan ajoittain myös laajoja teemakoosteita, joita on mahdollista hyödyntää tiedonjonon sammuttamisen lisäksi esimerkiksi opetuksen tukena. Mitä kaikkea kielellistä vaikkapa luontoon, Agricolaan tai suomalaisuuteen liittyy?

Kotus ottaa myös ahkerasti kantaa. Kotuslaisten oma ääni kuuluu varsinkin Kotus-blogissa, jossa kirjoitetaan keskuksen toimi-

alaan kuuluvista teemoista. Blogissa on julkaistu ajoittain myös ulkopuolisten kirjoittajien tekstejä. Yhteistyötä on tehty muun muassa kääntäjä Kersti Juvan ja muusikko Olavi Uusivirran kanssa, ja lisäksi ääneen ovat päässeet esimerkiksi äidinkielenopettajat. Luettavissa on myös suuri määrä kolumneja, joita Kotuksen asiantuntijat ovat vuosikymmenten varrella kirjoittaneet eri lehtiin.

Kotuksen julkaisemissa verkkolehdistä (*Kielikello* ja *Språkbruk*) luodaan pääsääntöisesti pidempiä katsauksia kielen ilmiöihin. Lehtiin kirjoittavat niin Kotuksen työntekijät kuin muut kielen asiantuntijat. Kotus jakaa kielen ja siihen liittyvän työn ilosanomaa myös sosiaalisessa mediassa, tekstin lisäksi kuvien ja videoiden avulla. Sähköpostitse lähetettävissä uutiskirjeissä kerrotaan keskuksen toiminnasta kootusti suomeksi ja ruotsiksi. Mediaa Kotus lähestyy tiedotteilla, mikä on yhtäältä tapa saavuttaa suurta yleisöä, toisaalta mahdollisuus vaikuttaa myös median kielenkäyttöön. Staattisempaa viestintää ovat sanakirjat, Kielitoimiston ohjepankki sekä muut verkkojulkaisut.

Tuottaa Kotus sitten uutta tietoa tai hyödyntää aikaisempaa, oleellista on kiinnittää huomiota tiedon ajantasaisuuteen. Se ei kuitenkaan tarkoita, etteikö mennyttä kannattaisi tarkastella. Nykytilanne rakentuu aina jonkin aikaisemman päälle, ja esimerkiksi kielenhuollon suositusten muuttuminen kiinnostaa yhteiskunnassa laajasti. Kotuksen arkistot ulottuvat pitkälle: muun muassa verkkolehtien ja kolumnipalstojen arkistojen avulla voidaan kurkistaa kauas kielenhuollon ja kielen ilmiöiden kerrostumiin.

Muuttuva toimintaympäristö

Vaikuttava viestintä edellyttää toimintaympäristön muutosten jatkuvaa huomioimista. Mikään ei ole pysyvää, osa muutoksista on vain hitaampia ja huomaamattomampia kuin toiset. Kaikkea ei osaa edes laskea muutokseksi, niin hidasta ja luontevan oloista voi kehitys olla.

Varsinkin sosiaalinen media on luonteeltaan monimutkainen toimintaympäristö. Palvelut ovat kaupallisten toimijoiden hallussa, ja niiden toiminta perustuu tarkoin varjeltuihin algoritmeihin ja

muihin liikesalaisuuksiin. Siitä, miten hyvin tai huonosti palvelut noudattavat kunkin maan tai esimerkiksi Euroopan unionin lainsäädäntöä, saa joskus lukea uutisistakin.

Sosiaalisen median palveluihin on helppo liittyä, mutta niistä voi olla hankala luopua – etenkin jos niistä on muodostunut kiinteä osa organisaation päivittäistä toimintaa. Toiminnan jatkamiseen ja lopettamiseen voi liittyä kysymyksiä niin vaikuttavuudesta ja resursseista kuin arvoistakin. Viestipalvelu X:n (aiemmin Twitter) tapaus herätteli julkishallintoa laajemminkin. Kotus poistui palvelusta alkuvuodesta 2025 (ks. sosiaalisen median kanavia käsittelevä artikkeli s. 176–177).

On entistä helpompi nähdä, että mustavalkoisen sijaan sosiaalisen median toimintaympäristö on enimmäkseen epävakaisen harmaa. Sosiaalinen media on kuitenkin kaikella todennäköisyydellä myös jatkossa keskeinen ja kätevä tapa tavoittaa kielenkäyttäjiä.

Vaikuttavaa ja tehokasta viestintää

Valtionhallinnon viestinnän keskeisenä tehtävänä on tukea demokratiaa, pitää eri väestöryhmät yhteiskunnassa mukana. Siksi Kotuksenkin täytyy seurata yhteiskunnallisia ilmiöitä ja osallistua keskusteluun. Lähes kaikkiin Kotuksen tehtäviin liittyy viestinnällisiä mahdollisuuksia, ja samalla kielenkäyttäjien ja erilaisten yhteistyötahojen kanssa toimiminen antaa sellaista tietoa, joka auttaa suunnittelemaan viestintää ja muuta toimintaa.

Uutisen, blogitekstin tai vaikkapa Kotuksen laajan verkkomateriaalin pohjalta kootun ajankohtaisen kielivinkin julkaiseminen on viestinnälle tärkeä, mutta ei ainoa tapa osallistua yhteiskunnalliseen keskusteluun. Esimerkiksi sosiaalisessa mediassa toimiminen mahdollistaa myös suoremman, kaksisuuntaisen keskustelun kieliyhteisön kanssa. Kotus joutuu kuitenkin muiden julkishallinnon toimijoiden tapaan jatkuvasti punnitsemaan erilaisten tekojen vaikuttavuutta suhteessa niihin käytettävään työpanokseen.

Tätä kirjoitettaessa Kotuksessa on alettu tehdä aiempaa järjestelmällisemmin töitä viestinnän onnistumisten mittaamiseksi:

viestinnälle asetetaan erityyppisiä tavoitteita, joiden toteutumista seurataan. Näitä tietoja käytetään työn kehittämiseen. Tällä tavalla varmistetaan, että viestintä tukee parhaalla mahdollisella tavalla keskuksen kaikkea muuta työtä.

Aikaisemman päälle rakentaen

Tässä artikkelissa on käsitelty muuttuvaa toimintaympäristöä, mutta muutosta ei ole ilman jotain edeltävää. Tänä päivänä Kotus viestii ennen kaikkea verkossa, joka sekkin on muuttunut. Luodaan seuraavaksi katsaus lähimenneisyyteen.

Ennen mediatiedotteita lähetettiin sähköpostia toimittajille. Ennen vuonna 2015 julkaistua Kielitoimiston ohjepankkia julkaisiin ohjeita painetuissa oppaissa. Ennen sivustoja kotus.fi ja sprakinstitutet.fi Kotuksen verkko-osoite oli domlang.fi – sivusto pystytettiin vähäeleisesti vuonna 1995 Jyväskylässä järjestetyn Kansainvälisen Suomalais-Ugrilaisen Kongressin aikaan. Ennen sosiaalista mediaa ja pitkään sen rinnallakin yleisöllä oli mahdollisuus osallistua kielikeskusteluun Kotus-blogin kommenttiosiossa.

Ennen omaa blogia Kotuksella oli kolumnipalstoja useissa sanomalehdissä – mainittakoon esimerkiksi *Helsingin Sanomissa* julkaistu Kieli-ikkuna (1996–2010) ja ruotsin kielen osaston pitkäaikaisen johtajan Mikael Reuterin *Hufvudstadsbladetissa* julkaistu Reuters ruta -palsta (1986–2013). Kolumnit takasivat erinomaisen näkyvyyden suomen- ja ruotsinkielisissä valtalehdissä.

Kielikello ja *Språkbruk* ilmestyivät ennen myös painettuina ja sitä ennen ainoastaan painettuina. Lisäksi silloinen Kotimaisten kielten tutkimuskeskus oli yksi *Hiidenkivi*-lehden julkaisijoista vuosina 1994–2012. *Hiidenkiveä* edelsi *Kieliposti* vuosina 1986–1993. Kotuksen lukemattomia muita julkaisuja, niin painettuja kuin verkkojulkaisuja, käsitellään tarkemmin tämän kirjan muissa artikkeleissa.

Ennen viestintätiimiä Kotuksessa oli verkkotoimitus. Ennen useamman viestintäasiantuntijan tehtävän perustamista Kotuksessa työskenteli tiedottaja. Kaikki oli ennen toisin, vai oliko sittenkään? Kotuksen viestintäsuunnitelmassa vuonna 2003 linjatut

viestinnän periaatteet kuulostavat hyvinkin tutuilta: viestintä on avointa, aktiivista ja asiantuntevaa, ja vuorovaikutteisuutta pyritään lisäämään.

Katse tulevaan

Kotuksessa jokaisella työntekijällä on omanlaisensa kosketuspinta sanoihin, teksteihin, tyyliin, viesteihin, keskusteluihin ja kieli-tietoon, minkä ansiosta kielitalon viestinnällä on aina ollut oma erityisluonteensa. Onnistunut viestintä edellyttää näiden taitojen hyödyntämistä sekä erilaisten viestintäroolien selkeää määrittelyä.

Vuoden 2026 alusta Kotimaisten kielten keskuksen viestintää hoidetaan osana uutta Opetushallitusta. Päätoimiset viestijät työskentelevät viraston yhteisessä viestintäyksikössä, mutta Kotuksen viestintätiimi ja muut hyväksi havaitut toimintatavat säilyvät ennallaan. Toimintaympäristö muuttuu jälleen, mutta kielitiedon ja -tietoisuuden lisääminen jatkuu!

Yhtenäisemmät ja vaikuttavammat verkkopalvelut

Kotimaisten kielten keskuksen verkkoviestintäkokonaisuutta ja sen tekemisen tapoja uudistettiin perusteellisesti vuosina 2022–2024 toteutetussa Verkkojulkaisemisen yhtenäistäminen -hankkeessa. Hankkeen alussa kerättiin tietoa verkkotoiminnan ja siihen liittyvien työtehtävien nykytilanteesta ja kehittämistarpeista. Lisäksi kartoitettiin sisäisiä työprosesseja ja teetettiin tunnettuustutkimus.

Vuoden 2023 aikana uudistettiin verkkolehti *Språkbruk* sekä Kieli-toimiston ohjepankki, jonka osana julkaistiin uusi kaksikielinen *Hyvän nimistön opas – Namnplaneringsguiden* sekä hyvän virkakielen ohjeet. Vuonna 2024 julkaistiin uudistunut *Kielikello*-verkkolehti ja Kotuksen pääsivustot (kotus.fi ja sprakinstitutet.fi). Lisäksi hankkeen aikana otettiin käyttöön mediatiedote- ja uutiskirjepalvelut. Paras henkilö kuvaamaan verkkohankkeen merkitystä on sitä johtanut projektipäällikkö Maija Sutinen:

Verkkopalveluiden yhtenäistämishanke oli merkittävä uudistus. Hankkeelle asetettiin kaksi tavoitetta, joista ensimmäinen oli se, että asiakkaat löytävät Kotuksen palvelut entistä paremmin. Toisena tavoitteena oli selkeyttää, yhtenäistää ja helpottaa verkkosisältöjen tuottamista ja toimittamista. Hankkeen myötä olemme siirtyneet käyttämään yhtä yhtenäistä julkaisujärjestelmää, mikä on selkeyttänyt työntekoa. Myös vuonna 2024 päivitetty viestintäsuunnitelma antaa tukea verkkopalvelujemme käyttäjien entistä monipuolisempaan palvelemiseen.

Sosiaalisen median keskus

Olli Tamminen

Yksi Kotimaisten kielten keskuksen (Kotus) toiminnan keskeisistä lähtökohdista on olla läsnä siellä, missä kielenkäyttäjätkin ovat. Vuosien saatossa Kotus onkin pyrkinyt lisäämään toimintaansa sosiaalisessa mediassa. Tätä kirjoitettaessa keskuksella on suomen- ja ruotsinkieliset tilit sekä Facebookissa että Instagramissa, minkä lisäksi joillakin yksittäisillä toiminnoilla on näissä palveluissa omia tilejään.

Vuodesta 2014 alkuvuoteen 2025 Kotuksella oli sekä suomen- että ruotsinkielinen tili Twitterissä, josta sittemmin tuli viestipalvelu X. Kotus toimi siellä aktiivisesti kielikeskustelun herättelijänä ja mahdollisuuksien mukaan myös osallistui keskusteluun. Palvelusta päätettiin poistua, koska sen yleinen merkittävyys oli laskenut eivätkä siellä toteutuneet enää riittävästi Kotuksen viestintää keskeisesti ohjaavat arvot.

Kotuksen suomenkielinen Facebook-sivu otettiin käyttöön keväällä 2019. Samalla lopetettiin pari vuotta toimineen Kielitoimiston sivun toiminta. Facebookissa Kotuksen viestintälinja on pääosin tiedottava, mutta myös keskustelua pyritään herättämään. Erillisellä, vuonna 2016 perustetulla Virkakieli-sivulla nostetaan esiin ajankohtaisia virkakieleen liittyviä artikkeleita, tapahtumia ja koulutuksia. Sivun tavoitteena on tukea viranomaisia tekstien ja tekstityön kehittämisessä. Kotuksen ruotsinkielinen Facebook-sivu avattiin loppuvuodesta 2018 – *Språkbruk*-lehti on puolestaan ollut Facebookissa peräti vuodesta 2010 alkaen.

Instagramiin perustettiin suomenkielinen tili syksyllä 2023. Siellä viestintälinja on asiallinen mutta kevyt ja yleistajuinen, usein hauskakin. Vuonna 2020 keskuksella oli Instagramissa projektiluonteinen Kielen juhlaa 75 -tili järjestäytyneen kielenhuollon juhluvuo- den kunniaksi, sillä Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran alaisuudessa toiminut kielitoimisto avasi ovensa vuonna 1945. Ruotsiksi Kotus

toimii Instagramissa kolmella tilillä. *Ordbok över Finlands svenska folk mål* -sanakirjan ja *Språkbruk*-lehden tilien lisäksi palvelussa on Kotuksen toiminnasta ja kieliasioista yleisesti kertova Språkinstitutet-tili.

Kotuksen Instagram-tileillä julkaistaan esimerkiksi kielenhuoltovinkkejä, esitellään murreosanakirjatyön arkea ja kerrotaan keskuksen verkkolehtien eli *Språkbruken* ja *Kielikellon* uusimmista jutuista. Kanavassa on kokeiluluonteisesti järjestetty myös live-lähetystyksiä. Niitä varten katsojat saavat lähettää kielikysymyksiä, joihin Kotuksen asiantuntijat vastaavat suorassa lähetyksessä – kuin radiossa entisaikaan.

Sosiaalisessa mediassa on mahdollista saavuttaa uusia yleisöjä ja kielenkäyttäjiä, jotka eivät muuten välttämättä edes tietäisi, mikä Kotus on ja mitä se tekee. Eri kanavissa tavoitetaan osin eri-ikäisiä ihmisiä, jotka saattavat myös käyttää sosiaalista mediaa erilaisiin tarkoituksiin.

Elämme 2020-luvun puolivälissä murrosten aikakautta sosiaalisen median maailmassa, ja onkin kiinnostavaa nähdä, mikä kaikki on muuttunut esimerkiksi vuoteen 2030 mennessä. Kenties Facebookia tai Instagramia ei enää ole, puhumattakaan X:stä ja Tiktokista, vaan tilalle on tullut jotain muuta. Kenties näemme painettujen julkaisujen renessanssin tai sellaisia sosiaalisen median alustoja, joiden tarkoituksena ei ole koukuttaa käyttäjiänsä tuntikausiksi.

”Kun kieli kiehtoo, sen pitää antaa viehättää”

Juha-Matti Tammela

Kotimaisten kielten keskuksen (Kotus) verkkojulkaisut ovat jatkuva ja korvaamaton tuki suomen kielen ja kirjallisuuden opetuksessa, oli pa kyse yksityisopetuksesta tai perinteisestä luokkatilanteesta. Materiaali on toimivaa myös etäopiskelussa. Etenkin Kotuksen verkkosivustolla olevia kielenhuollon sisältöjä olen hyödyntänyt ahkerasti läpi vuosien eriyttäessäni opetusta eritasoisille oppijoille. Opettajan työssä monella tavalla hyödyllisiä ovat kattavat kielenhuolto- ja sanapähkinät, joiden itsetarkistuvuus ja vastauksia täydentävät selitykset ovat opiskelijoille mielekkäitä. Ne toimivat myös erinomaisena täsmäasioiden itseopiskelumateriaalina. Pisteiden saaminen ja pelillisyyss sopivat monenikäisille oppijoille, eikä tämäntyyppistä materiaalia ole koskaan liikaa.

Kielikello-lehteä tilasin mielelläni luokkaan vielä vuoteen 2017, kunnes lehti siirtyi kokonaan verkkoon. Edelleen selaamme *Kielikellon* vanhoja paperiversioita verkkolehden lisäksi, sillä kielenhuollon perusasiat ja yhteinen kirjakielemme ovat onneksi hitaasti muuttuvia – ne ovat majakan valoa, satamia ja ankkureita maailman aalloissa.

Kotuksen verkkosanakirjat ovat paitsi informatiivisia myös opiskelijoista kiinnostavia, ja niiden parissa voi viettää niin säännöllisiä kuin spontaanejakin hetkiä erilaisten opintojaksojen aikana. Opettajana arvostan keskustellevuutta tuntitilanteissa, ja annan kielipohdinnoille aikaa: kun kieli kiehtoo, sen pitää antaa viehättää. Etenkin *Kielitoimiston sanakirja* ja *Suomen etymologinen sanakirja* ovat aina silloin tällöin tuntikeskustelujen aiheina.

Sanakirjojen lisäksi keskusteluun tarjoavat mainion mahdollisuuden Vuoden sanapöiminnöt, sillä niiden avulla voidaan kerrata sitä, mikä yhteiskunnassa ja mediassa on kunkin vuoden aikana ollut uututta ja ajankohtaista. Uudissanat kertovat ajastamme, ja tilanteet,

joissa muistellaan, mihin tapahtumaan tai ilmiöön mikäkin listalle valittu sana liittyy, tuottavat opiskelijoille myönteisiä oppimiskokemuksia. Monet ilmaukset ovat opiskelijoille tietysti myös aivan uusia, mikä kertoo osaltaan siitä, minkä verran kukin nuori valtakunnallista mediaa seuraa. Tällaisen tiedon kartuttaminen on tärkeää opiskelijatuntemuksen kannalta. Entuudestaan tuntemattomista sanoista päästään hauskoihin keskusteluihin erilaisista yhteiskunnallisista aiheista. Se on arvokasta, ja siitä voi olla opiskelijoille hyötyä esimerkiksi ylioppilaskirjoituksissa.

Kotuksen toiminta on elintärkeää kotimaisten kielten säilymisen, ajassa elämisen ja oikean kielitiedon kannalta. Englannin kielen vahva läsnäolo opiskelijoiden elämässä on tosiasia, eikä se ole uhka niin kauan, kun ymmärretään äidinkielen yhteys ajatusten ja tunteiden täsmällisimpään ilmaisuun. Tätä on syytä korostaa myös opetuksessa. Vieraat kielet eivät ole jotain, miltä pitäisi suojautua, kunhan tiedostamme, että suomen kieli on yhä kehittyvä, monipuolinen ja ajassa kiinni oleva ilmaisuväline ja ylpeydenaihe. Kieli myös sisältää kansamme historian, kulttuurin ja perinnön.

Kotus tekee näkyvää työtä ja tukee jokaista, joka tarvitsee ajantasaista ja ennakoivaakin apua kieliasioissa. Jos jokin on epäselvää työtään kielen äärellä tekeväälle, Kotus opastaa ja tarjoaa virikkeitä, oli koulutustausta mikä tahansa. Rohkenen kiittää kollektiivisesti äidinkielen ja kirjallisuuden opettajien äänellä Kotusta kaikesta avustuksesta, joka on alkanut jo ennen syntymääni. Toivottavasti Kotuksen valo loistaa kielestä kiinnostuneille kirkkaana myös tulevaisuudessa.

Paljon onnea ja kiitos, 50-vuotias Kotus!

Filosofian lisensiaatti Juba-Matti Tammela on lukion suomen kielen ja kirjallisuuden lehtori, tieto- ja oppikirjailija sekä sanoittaja.

Kotimaisten kielten keskuksen tehtävät

Språkinstitutets uppgifter

Kielenhuolto ennen ja nyt – Språkvård förr och nu

Charlotta af Hällström-Reijonen, Salli Kankaanpää, Henna Leskelä & Henri Satokangas

Kielenhuolto on kaikkialla. Se elää eri alustoilla ja tarjoaa kielenkäytön tukea monenlaisille yleisöille monissa kanavissa aina perinteikkästä puhelinneuvonnasta sosiaalisen median päivityksiin. Suomen ja ruotsin kielen huolto on kuulunut Kotimaisen kielten keskuksen (Kotus) lakisääteisiin tehtäviin viraston perustamisesta eli vuodesta 1976 alkaen. Kummankin kielen huollon juuret ulottuvat kuitenkin paljon kauemmas.

Niin suomen kuin ruotsin kielen huollon painopiste on vuosikymmenten mittaan siirtynyt kirjakielen normien luomisesta tilanteisen kielenkäytön ohjeistamiseen – siihen, että kielenkäyttäjää opastetaan suunnistamaan muuttuvan kielen maisemissa. Kansalliskielten huollossa ja neuvontatyössä on tapahtunut myös muita keskenään samansuuntaisia muutoksia. Esimerkiksi Kotuksen saamien kielikysymysten määrä on vähentynyt merkittävästi, koska verkossa on nykyään tarjolla runsaasti kielenkäytön ohjeita. Kielenhuoltotyössä on lisäksi vahvistunut yhdenvertaisuutta tukeva rooli.

Kotuksen kielenhuollon tehtävänä on tarkastella suomen ja ruotsin kielen käyttöä ja nimistöä sekä tuottaa kielitietoa ja -ohjeita kielenkäyttäjien ja yhteiskunnan tarpeisiin. Päämääränä on lisätä yleistä kielitietoisuutta ja vaikuttaa siihen, että

- kieliyhteisöillä on käytössään toimiva yleiskieli
- julkisten tiedotusvälineiden ja viranomaisten kielenkäyttö on asiallista, selkeää ja ymmärrettävää ja virallinen nimistö asianmukaista
- yhteiskunnalla on käytössään ajantasaista ja tutkittua tietoa yleiskielestä ja julkisesta kielenkäytöstä.

Lisäksi ruotsin kielen huollon tavoitteena on huolehtia siitä, että Suomessa käytettävä ruotsin yleiskieli ei eriydy Ruotsissa käytetävästä yleiskielestä.

Tämä artikkeli on kaksiosainen ja kaksikielinen: ensimmäisessä osassa Salli Kankaanpää käsittelee suomen kielen huoltoa, toisessa osassa Charlotta af Hällström-Reijonen kertoo ruotsin kielen huollosta. Lopuksi vedetään yhteen artikkelin antia ja tähytään tulevaan. Kokonaisuutta täydentävät Pirjo Hiidenmaan teksti suomen kielen huollosta vuosituhannen taitteessa sekä Minna Levälahden kirjoitus ruotsinkielisen median kielenhuollosta.

Suomen kielen huolto

Suomen kirjakieli alkoi muotoutua 1500-luvulta lähtien länsimurteiden pohjalta, ensin raamatunkäännöksissä ja lainsuomennoksissa ja vähitellen muillakin yhteiskunnan aloilla. 1800-luvulla kirjakielen pohjaa laajennettiin itämurteisiin ja suomesta kehitettiin täysimittainen sivistyskieli ruotsin rinnalle.

Taru Kolehmainen kuvaa kirjassaan *Kielenhuollon juurilla* (2014) kirjakielen tietoista kehittämistä erityisesti 1800-luvulla ja 1900-luvun alkupuolella. Kehitystyölle oli jo 1800-luvulla ominaista tutkimusperustaisuus ja kollektiivisuus: työhön osallistuivat tunnetut kielentutkijat, ja normit määriteltiin yhteisissä keskusteluissa. Normituksesta keskusteltiin Suomalaisen Kirjallisuuden Seuraan (SKS) vuonna 1868 perustetussa Kielitieteellisessä Osakunnassa ja vuonna 1876 perustetun Kotikielen Seuran kokouksissa. SKS:n osakunnan toimintaa jatkoi kielitieteellinen valio-kunta, jonka pohjalta vuonna 1928 muodostettiin ensimmäinen

varsinainen kielenhuoltoelin, kielivaliokunta. Nämä ryhmittymät vakiinnuttivat kannanotoillaan kirjakielen oikeinkirjoitusta sekä muoto- ja lauseoppia.

SKS:n kielivaliokunnan normitustyötä jatkoi vuonna 1949 perustettu Suomen Akatemian kielilautakunta. Vuodesta 1976 lähtien normittava elin on ollut Kotimaisten kielten (tutkimus)keskuksen suomen kielen lautakunta, jonka tehtävä on lain mukaan muiden kielilautakuntien tavoin antaa ”alaansa kuuluvia kieliä ja niiden käyttöä koskevia periaatteellisia tai yleisluonteisia suosituksia”. Nykyisin lautakunnan työssä korostuvat yleisluonteiset kannanotot ja kielipolitiikka, kun taas yksittäisiä kielenkäytön suosituksia muotoillaan Kotuksen kielenhuoltajien ja *Kielitoimiston sanakirjan* toimituksen jokapäiväisessä työssä. (Lautakunnan toiminnasta kerrotaan enemmän artikkelissa s. 36–46.)

Normitustyön rinnalla suomen kielen huollossa on pitkät perinteet kielenkäyttäjien asiantuntevassa palvelemisessa. Vuonna 1945 SKS:n yhteyteen perustettiin kustannusyhtiöiden lahjoitusvaroin kielitoimisto, joka neuvoi kielenkäyttäjiä puhelimitse käytännön kielikysymyksissä. Myös kielitoimiston tehtävät siirrettiin vuonna 1949 Suomen Akatemiaan, akatemian organisaation muuttuessa vuonna 1970 valtion humanistisen toimikunnan Nykysuomen laitokseen ja vuonna 1976 Kotimaisten kielten tutkimuskeskukseen. Keskuksen organisaatiomuutoksessa vuonna 1994 kielitoimiston työtä jatkamaan perustettiin kielenhuolto-osasto. Nykypäivänä *Kielitoimisto*-nimi elää Kotuksen julkaisuissa ja palveluissa.

Kielenhuolto Kotimaisten kielten keskuksessa

Kun Kotimaisten kielten tutkimuskeskus perustettiin, suomen kirja-kielen normit olivat jo vakiintuneet. Kielenhuollossa on siksi pitkälti voitu keskittyä suosituksista tiedottamiseen ja kielenkäyttäjien palvelemiseen sekä kielitietoisuuden lisäämiseen. Tätä nykyä kielenhuollon tunnetuimpia palveluita ovat Kielitoimiston ohjepankki, *Kielikello*-lehti sekä henkilökohtainen kielineuvonta – kieli-aiheisella lehdellä ja neuvonnalla on juurensa jo Kotusta edeltävissä

organisaatioissa. Kotus on julkaissut myös kielioppaita ja yleiskielen sanakirjoja niin painettuina kuin verkossa. Lisäksi tarjotaan kielenkäytön koulutusta ja konsultointia.

Tärkeä osa kielenhuollon työskarkaa on kielenkäytön ja meneillään olevien muutosten seuraaminen. Tietoa kerätään muiden lähteiden ohella vuonna 2016 alkaneissa yleiskielen seurantatalkoissa, joihin kuka tahansa voi osallistua lähettämällä havaintojaan kielen muutoksista Kotuksen verkkosivujen kautta. Tarvittaessa yksittäisiä kielenhuollon suosituksia tarkistetaan, jotta normitettu yleiskieli pysyisi helppokäyttöisenä ja kielenkäyttäjää mahdollisimman hyvin palvelevana kielimuotona. Silloin kun normeja on muutettu, aiemman ainoan vaihtoehdon rinnalle on yleensä hyväksytty toinen käytössä tavallinen vaihtoehto. Oikeinkirjoitusta ja kielioppia koskevien suositusten lisäksi annetaan ohjeita selkeistä ja ymmärrettävistä lauserakenteista, eri tilanteisiin sopivista muotoiluista sekä lukijan huomioon ottavasta sävystä. Tällaiset ohjeet ovat tilannesidonnaisempia ja harkinnanvaraisempia kuin oikeinkirjoituksen ja kieliopin normit.

Nykysuositusten taustalla ovat niin kielentutkimuksen tulokset kuin kriittisen kielitieteen ajatus, jonka mukaan kieli ei vain kuvaa maailmaa vaan myös muokkaa sitä. 1990-luvulta asti pyrkimys muuttaa maailmaa kielen avulla tasa-arvoisemmaksi on näkynyt Kotuksen toiminnassa esimerkiksi siten, että sukupuolittuneet ammattinimikkeet on suositeltu korvattavaksi sukupuoli-neutraaleilla.

Kielenhuollon suositukset ja palvelut on tarkoitettu kaikille. Lisäksi toimintaa suunnataan avainryhmille, jotka vaikuttavat keskeisten alojen kielenkäyttöön tai laajoihin kielenkäyttäjäryhmiin. Tärkeitä yhteistyökumppaneita yleiskielen huollossa ovat muun muassa media, tiedeyhteisö, opettajat, kääntäjät ja muut kieli-ammattilaiset.

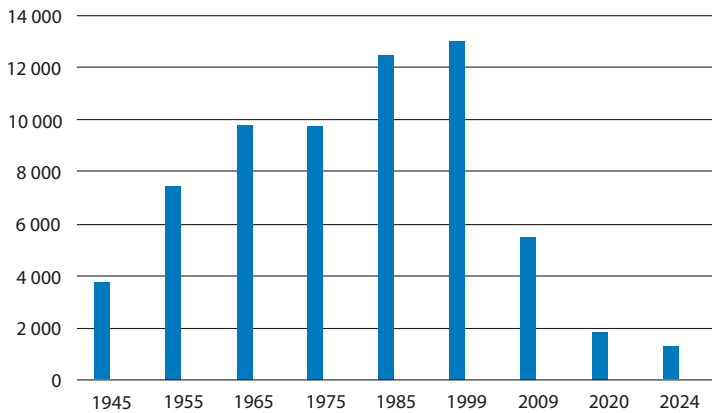
Kielineuvonta

Kielitoimiston puhelinneuvonta alkoi Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kielitoimistossa vuonna 1945. Myös Kotimaisten kielten (tutkimus)keskus on tarjonnut kielenkäyttäjille maksutonta suomen kielen puhelinneuvontaa kaikkina toimintavuosinaan. Lisäksi kysymyksiin on vastattu kirjeitse tai muuten kirjallisesti. Vuosina 1996–1997 kokeiltiin kielineuvontaa sähköpostitse ja vuonna 2017 tsätin välityksellä; vuodesta 2018 alkaen kielikysymyksiä on voinut lähettää verkkolomakkeella. Niin sanotun yleisen kielineuvonnan ohella Kotus tarjoaa virkakieli- ja nimineuvontaa.

Kielineuvontaa on eri vuosikymmeninä tehtyjen kartoitusten perusteella tarvittu useimmin työtehtäviin liittyvissä kieliasioissa, niin oman tekstin viimeistelyssä kuin toisten tekstien tarkistamisessa. Lisäksi moni haluaa apua yleiseen kielenkäytön pohdintaan. Kysymysten tavallisimmat aihepiirit ovat eri vuosikymmeninä olleet samat: oikeinkirjoitus, kielioppi ja sanasto.

Kuten kuviosta 1 (s. 186) käy ilmi, jo neuvonnan ensimmäisenä toimintavuotena yhteydenottoja tuli lähemmäs 4 000 ja parissakymmenessä vuodessa määrä kasvoi noin 10 000:een. Kysymysten määrä on vielä suurempi, sillä monessa puhelussa on vastattu useampaan kuin yhteen kysymykseen. Kaikkien aikojen ennätysvuosi oli 1997, jolloin kielineuvonnassa vastattiin 17 500 puheluun. Vielä vuosituhannen vaihteessa puheluita tuli vuosittain noin 13 000 ja päivittäin vastattiin keskimäärin 70 soittajalle. Sen jälkeen yhteydenottojen määrä on vähitellen pienentynyt: 2010-luvun alussa vastattiin vuosittain 5 000–6 000 puheluun, ja 2020-luvulla yhteydenottoja on ollut noin 1 000–2 000 vuodessa (näistä osa verkkolomakkeella). Kysynnän vähenemiseen ovat vaikuttaneet verkossa omatoimisesti käytettävät maksuttomat kielenhuollon lähteet. Samalla neuvonta-aikaa on lyhennetty; tätä kirjoitettaessa esimerkiksi puhelinneuvonta palvelee maanantaista torstaihin kello 10–12.

Kuvio 1. Kotuksen kielineuvontaan tulleiden yhteydenottojen määrä vuosina 1945–2024.¹²

Kielineuvonnan alusta vuodesta 1945 vuoteen 2016 kysymykset kirjattiin käsin neuvonnan päiväkirjoihin. Periaatteellisimpia vastauksia on lisäksi tallennettu neuvojen avuksi aiheiden mukaan järjestettyyn kortistoon ja myöhemmin sähköiseen tietokantaan. Vuonna 2017 perustettiin sähköinen kielineuvontarekisteri, johon kirjataan kaikki neuvontakysymykset ja -vastaukset. Rekisteriä hyödynnetään neuvontatyön ohella esimerkiksi koulutuksia ja kieliaiheisia kirjoituksia suunniteltaessa.

Esimerkkejä kielineuvonnan aiheista 1970-luvun lopulta 2020-luvun puoliväliin

1970-luku: *Pitkä tähtäin vai pitkä tähtäys?* – Mieluummin esimerkiksi *pitkän ajan* tai *aikavälin suunnitelma*.

1980-luku: Kirjoitetaanko *automaattisen tietojenkäsittelyn* lyhenne *ATK* vai *atk*? – Kumpikin käy.

1990-luku: Pitäisikö käyttää termiä *devalvaatio* vai *devalvointi*? – Molemmat ovat mahdollisia.

¹² Kuvio on peräisin vuonna 2025 valmistuneesta neuvontakartoituksesta. Aiemmat kartoitukset on tehty 1980-luvun puolivälissä sekä vuosina 1999 ja 2009. Kuviota on täydennetty Anneli Räikkälän *Kielikello*-artikkelin (1995) tiedoilla.

2000-luku: Miten tulisi nimittää ensimmäistä vuosikymmentä? – *Ensikymmen, ensikymmenluku*, 2000-luvusta rennossa kielenkäytössä myös *nollari*.

2010-luku: *Start up -yritys* vai *start-up-yritys*? – Kumpikin käy. Lisäksi alkuosan voi kirjoittaa ilman yhdysviivaa eli *startup-yritys*.

2020-luku: Mitä sanaa voi käyttää naispuolisesta varusmiespalvelusta suorittavasta henkilöstä, ilman *mies-sanaa*? – Esimerkiksi (*vapaehtoista*) *asepalvelusta suorittava*.

Kielikello-lehti

Yksi kielenhuollon pitkäaikaisimpia viestintäkanavia on *Kielikello-lehti*, joka alkoi ilmestyä vuonna 1968. *Kielikello* julkaistiin painettuna vuoden 2017 loppuun saakka ja lisäksi verkkolehtenä 2011–2017; lehti on ilmestynyt pelkästään verkossa vuodesta 2018 alkaen. Kymmenen ensimmäisen vuoden ajan julkaistiin yksi numero vuodessa, seuraavien kuuden vuoden aikana kaksi numeroa vuodessa ja vuosina 1984–2023 neljä numeroa vuodessa. Vuoden 2024 alussa lehden julkaisurytmiä muutettiin niin, että nyt juttuja ilmestyy tasaisesti pitkin vuotta. Verkkolehden arkistossa on luetavissa yli 3 000 kirjoitusta.

Kielineuvonnan tapaan *Kielikello* on vuosikymmenten mittaan palvelut erityisesti työelämän kielenkäyttäjii. Painetulla *Kielikellolla* oli noin 20 000 tilaajaa mutta lukijoita enemmänkin, sillä lehti kiersi työpaikoilla kädestä toiseen. Tärkeitä lukijaryhmiä ovat olleet esimerkiksi äidinkielenopettajat ja toimittajat. Nykypäivänä lehden uutiskirjeellä tilaajia on noin 25 000. Kirjeeseen kootaan uusimmat jutut neljännesvuosittain.

Vajaat 70 prosenttia vuonna 2020 tehtyyn lukijakyselyyn vastanneista kertoi etsivänsä *Kielikellosta* vastauksia kielikysymyksiin. Yksi lehden keskeisistä tavoitteista onkin ollut kielenhuollon suosituksen levittäminen. Ohjeistamisen ohella *Kielikello* on alusta asti pyrkinyt ”avaamaan lukijoille näkymiä kielen maailmaan”, kuten lehden toimittaja Matti Sadeniemi totesi ensimmäisen numeron pääkirjoituksessa vuonna 1968. Vuoden 2020 kyselyn mukaan

lukijat haluavat pysyä perillä kielen kehityksestä ja saada yleis-tajuista tietoa kielen ilmiöistä ja kielentutkimuksen tuloksista. Yleiskielen lisäksi *Kielikellossa* käsitelläänkin monipuolisesti eri kielimuotoja, tilanteen vaikutusta kielenkäyttöön sekä kielen ja yhteiskunnan suhdetta.

Kielitoimiston oppaat

Oikeinkirjoitus on vuosikymmenestä toiseen ollut niin kielineuvonnan kuin *Kielikellon* suosituin aihepiiri. Vuonna 2007 Kotus julkaisi painetun *Kielitoimiston oikeinkirjoitusoppaan* ”vastauksena viime vuosien tavallisimpiin oikeinkirjoitusta koskeviin kysymyksiin”. Oppaassa kerrataan oikeinkirjoituksen perusasiat ja annetaan ohjeita työelämän teksteissä usein toistuvia ongelmakohtia varten. Opas vastasi ilmeiseen tarpeeseen, ja siitä on otettu useita painoksia (viimeisimpänä 13., korjattu painos vuonna 2017).

Oikeinkirjoitusoppaan rinnalle julkaistiin vuonna 2015 *Kielitoimiston kielioppiopas*, jossa kuvataan yleiskielen kieliopillista vaihtelua ja annetaan ohjeita esimerkiksi sanojen taivutusta ja lauserakennetta koskeviin valintakysymyksiin. Juuri kielioppioppaan käsikirjoitusta kommentoidessaan suomen kielen lautakunta päätyi vuonna 2014 hyväksymään yleiskieleen muodon *alkaa tekemään* muodon *alkaa tehdä* rinnalle. Lisäksi Kotus on julkaissut eri vuosikymmenillä painettuja oppaita nimistöstä, virkakielestä ja EU-kielestä.

Kielitoimiston ohjepankki

Kielenhuollon palvelut alkoivat siirtyä digitaaliseen aikaan vuosituhannen vaihteessa, kun kieliohjeita ryhdyttiin julkaisemaan Kotuksen verkkosivuilla. Myös pääsy *Kielikellon* aiempiin numeroihin helpottui huomattavasti vuonna 2001, jolloin avattiin lehden verkkoarkisto.

Tärkeä askel kielenhuollon palvelujen saavutettavuudessa otettiin vuonna 2015. Tuolloin Kotuksen kielenhuoltajien ja tietotekniikan asiantuntijoiden yhteistyönä julkaistiin verkossa Kielitoimiston ohjepankki, joka on yleiskieltä koskevia oikeinkirjoit-

tus-, kielioppi- ja nimiohjeita sisältävä hakupalvelu. Palveluun koottiin ajantasaistettuina painettujen oppaiden keskeiset sisällöt, joita tarpeen mukaan päivitetään edelleen. Vuonna 2023 Kielitoimiston ohjepankkiin liitettiin hyvän virkakielen ohjeet sekä uusi *Hyvän nimistön opas – Namnplaneringsguiden*. Ohjepankki-kokonaisuuden ohella kielenkäyttäjiiä palvelee yleiskieltä kuvaava *Kielitoimiston sanakirja*, joka on ollut verkossa maksutta saatavilla vuodesta 2014 (lisää nykykielen sanakirjasta s. 62–63 ja s. 239–254).

Kielitoimiston ohjepankin vuosittainen kävijämäärä on samaa luokkaa kuin *Kielikellon*, noin 1,5 miljoonaa. *Kielikellon* vastaava toimittaja Sari Maamies luonnehti ohjepankin ja lehden työnjakoa vuonna 2023 seuraavasti: ”*Kielikellon* roolina on esittää ohjeita taustoittavia ja kieliopillisia ilmiöitä selventäviä kirjoituksia, kun taas ohjepankissa tieto on tiiviimmin käytännön ohjeiksi jalostettuna.”

*Koulutus ja tekstinhuolto*¹³

Kielenkäytön koulutus on kuulunut kielenhuollon palveluihin Koutuksen perustamisesta asti, ja jo sitä ennen kielitoimiston työntekijät luennoivat erityisesti toimittajille. Koulutuksen lisäksi on tarjottu maksullista tekstinhuoltoa. Koulutuksia on pidetty vuosittain kymmeniä ja tekstejä on tarkistettu tuhansia sivuja.

Koulutusten tavoitteena on auttaa työssään kirjoittavia parantamaan tekstiensä laatua. Virastojen lisäksi koulutuksia ovat tilanneet etenkin järjestöt, mediatalot ja muut yritykset. Koulutukset suunnitellaan osallistujien omien tekstien pohjalta, ja niissä käsitellään monipuolisesti kielen ilmiöitä: oikeinkirjoituksen ja lauseja virkerakenteiden ohella tekstin kokonaisrakennetta, havainnollisuutta, tekstin sävyä sekä kohderyhmän ja tavoitteen vaikutusta tekstiin.

2010-luvulta lähtien koulutuksia on pidetty myös webinaareina. Tilaisuuksien kesto alkoi lyhentyä jo aiemmin, ja luennoista on

13 Koulutuksesta kerrotaan lisää s. 231–232.

siirrytty keskustelelevampaan suuntaan. Koska tietoa on nykyään helposti saatavilla verkossa, olennaista ei niinkään ole läpikäytävien asioiden määrä vaan koulutuksen vaikutus osallistujien kirjoitustaitoihin ja työpaikan tekstikulttuuriin.

Vuoteen 2016 asti Kotus järjesti myös avoimia kielenkäytön kursseja. Esimerkiksi keväällä 2012 oli tarjolla kurssit kielenhuoltajille, ohjeiden kirjoittajille, sihteereille ja assistenteille sekä suomea työkielenään käyttäville ruotsinkielisille. Jo vuonna 2011 kokeiltiin oikeinkirjoituksen opettamista verkossa, ja tarjolla on ollut myös itsenäisesti suoritettava maksullinen oikeinkirjoituksen verkkokurssi. Vuonna 2021 julkaistiin valtionhallinnon yhteisellä oppimismallustalla maksuton, kaikille avoin hyvän virkakielen verkkokurssipaketti.

Finlandssvensk språkvård

Den finlandssvenska språkvården har sina rötter i mitten av 1800-talet, då man blev uppmärksam på skillnaderna mellan svenskan i Finland och svenskan i Sverige. Exempelvis konstaterades i tidningen *Ilmarinen* (5.4.1848) att svenskan i Finland efter 1809 kommit att utvecklas i egen riktning och ”närmar sig den fordna Norräna tungan, Isländskan”.

Perioden från mitten av 1800-talet fram till 1917 kan ses som en ideologisk utvecklingsfas som ledde till att man avstod att skapa ett eget finlandssvenskt språk och i stället såg finlandssvenskan som en regional varietet av svenskan. Detta innebar att finlandssvenskan kom att följa den svenska normen. Årtalet 1917 markeras av att Hugo Bergroths bok *Finlandssvenska:Handledning till undvikande av finlandismer i tal och skrift* då utkom i sin första upplaga. Boken kan sägas vara banbrytande, eftersom språkvårdsverksamheten efter 1917 i hög grad kom att gå ut på att implementera den norm som boken beskriver. Mycket av verksamheten handlade om att notera avvikelser gentemot normen genom att samla in finlandismer. Under 1900-talet blev den officiella svenska språkvården alltmer organiserad. 1942, då Svenska Finlands folkting grundade

Svenska språkvårdsnämnden, kan ses som ett märkesår (mer om språknämnden på s. 36–46).

Språkvården professionaliseras

Då Forskningscentralen för de inhemska språken 1976 grundades fick den svenska språkvården mer resurser. Man kan säga att språkvården professionaliserades genom att språkvårdarna blev språkvårdare på heltid, med offentlig finansiering. Dessutom har den finlandssvenska språkvården professionaliserats också i den bemärkelsen att den i allt högre grad numera ägnar sig åt professionellt språkbruk, närmare bestämt myndigheters och massmediers språk. Sedan början av 1900-talet har språkvetenskapens och samhällets utveckling påverkat språkvården så att den blivit mer tolerant till variation.

När Forskningscentralen grundades anställdes en språkvårdare (Mikael Reuter) på heltid. 1979 fick han en kollega (Helena Solstrand), och 1987 inrättades en svensk språkvårdartjänst med myndighetsspråk som specialinriktning (Eivor Sommardahl). Sedan 1990 har arbetsmängden rört sig från i stort sett tre till fem årsverken, men mängden har fluktuerat eftersom det vissa år funnits extern projektfinansiering som använts för att anställa språkvårdare. 2008 var ett rekordår med närmare åtta årsverken.

Dagens svenska språkvårdsverksamhet på Institutet för de inhemska språken (Språkinstitutet) kan delas upp i fyra delområden: myndigheternas svenska, språkvård för massmedierna, namnvård och allmän språkrådgivning. De tre andra delområdena är definierade enligt målgrupp, men namnvården utgår från att namn är en särskild del av språkbruket. (Mer om namnvård på s. 202–215 och om myndighetsspråkvård på s. 233–235.)

Språkrådgivning

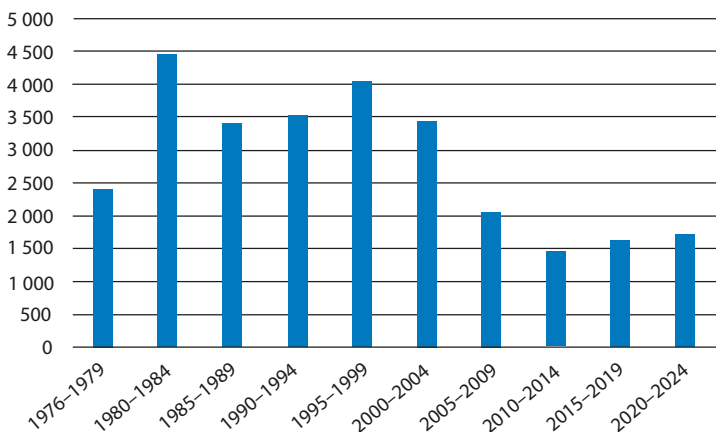
I mitten av 1980-talet genomfördes en enkät av de nordiska språknämnderna i Finland, Sverige, Norge och Danmark. I december 1984 och mars-april 1985 bad språkrådgivningen de 500 första som ringde att svara på en serie frågor. Catharina Grünbaum som

genomförde undersökningen kunde konstatera att den finlandssvenska språkvården hade en mycket utpräglad profil i jämförelse med de andra nordiska språknämnderna. Frågeställarna utgjordes av en liten, trogen krets som ställde många frågor per samtal. Det var mer sällan frågor av allmänt intresse – de flesta kom från yrkesverksamma personer som stött på ett konkret problem. Mer än hälften av frågorna rörde översättning av ord, främst översättning från finska till svenska. Ords betydelser samt konstruktioner och formuleringar behandlades också ofta i samtalen.

Enkäten visade likheter mellan den finlandssvenska och den sverigefinska språkvården. Minoritetsspråkvårdarna i Norden fick alltså andra typer av frågor än de som arbetade med majoritetsspråk. Samma slutsats dras också i två betydligt nyare undersökningar. I den ena av undersökningarna jämför Maria Fremer och Anna Maria Gustafsson (2024) den sverigesvenska och den finlandssvenska språkrådgivningen och i den andra jämför Henna Leskelä, Tarja Larsson och Riitta Korhonen (2025) den finlandfinska och sverigefinska språkrådgivningen. Likheterna torde bero på att en språklig minoritet ofta har ett stort behov av språkligt stöd i förhållande till befolkningsunderlaget, då många texter skrivs på majoritetsspråkets villkor eller översätts från majoritetsspråket.

Enligt en redogörelse för Svenska språkvårdsnämndens verksamhet registrerades år 1975 sammanlagt 598 samtal till telefonrådgivningen: ”Den avgjort största delen av samtalen kom från myndigheter och företag, och frågorna rörde i allmänhet översättning av termer eller svåra uttryck från finska till svenska.” När Forskningscentralen inledde sin verksamhet 1976 besvarades totalt 1 502 språkfrågor under året. De flesta frågorna innehöll flera delfrågor, så antalet enskilda frågor var betydligt större. Största delen gällde översättning av termer eller svåra uttryck från finska till svenska, men också skrivregler diskuterades.

Figur 2. Antal besvarade språkfrågor per år (medeltal) i den svenska språkvården.

Under 1990-talet och fram till 2004 rörde sig antalet frågor till den svenska språkvården mellan cirka 3 500 och 4 000, medan antalet frågor varit betydligt mindre sedan 2005 och framåt (se figur 2). Orsaken till minskningen har förklarats med att frågeställare numera lätt hittar information på både Språkinstitutets webbplats och i andra källor.

Språkfrågor som har publicerats i *Språkbruk* under olika decennier

- Vad skall man kalla *sekahaku* på svenska?

Med *sekahaku* menas förhållandet att både damerna och herrarna får bjuda upp på en danstillställning. Det finska uttrycket är rätt målände och används allmänt även av svensktalande i brist på en slående svensk benämning. I Sverige förekommer *demokratisk dans*, men uttrycket har inte väckt någon entusiasm i Finland. [...] Vi har därför på Svenska språkbyrån försökt introducera *allas dans* – det är kort, svenskt och anknyter till det bekanta *damernas dans*. (1/1981)

- Många är oroliga för det kommande sekelskiftet. En av orsakerna till oro är det så kallade 2000-problemet som uppstår för att datorerna inte kan skilja mellan år 2000 och år 1900. Detta har ibland kallats

Y2k efter engelskans *Year 2000*, men den förkortningen vill vi avråda ifrån. Den är ogenomskinlig och svår att förstå. Använd i stället olika sammansättningar på *2000-* som till exempel *2000-problemet*, *2000-projekt*, *2000-säkerhet*, *2000-konsult*. Ett dataprogram som klarar av sekelskiftet kallas *sekelskiftessäkert*. (1/1998)

- Vilken form av ordet *hen* ska användas efter preposition? Ska det heta *för hen* eller *för henom*?

Efter preposition används objektsform, och den rekommenderade objektsformen är *hen*. Det blir alltså *för hen*. (3/2017)

I dag är språkvården mindre styrande i sina rekommendationer än tidigare. I stället för att slå fast exakt hur något ska vara, tar språkvårdarna på sig en rådgivande roll och poängterar att svaren på språkfrågorna beror på sammanhanget. Språkförändringar sker ofta långsamt – så att konkurrerande ord eller strukturer dyker upp och etablerar sig, och eventuellt också slår ut tidigare etablerade varianter. Språkvårdarna ska då hjälpa språkbrukarna att navigera rätt i förändringen, så att ord- eller formvalet fungerar i sin kontext och är anpassat till mottagarna. Fokus ligger på språkbruket, och språkvårdarnas rekommendationer utgår från det.

Språkvårdens hjälpmedel

Det språkvårdskartotek som ursprungligen fanns på fysiska kort i språkvårdens handbibliotek överfördes i början av 1990-talet till ett kartotek i elektronisk form. Detta material kompletterades med ett register med hänvisningar till artiklar och ordlistor. I januari 1998 infördes dessa i en gemensam databas som vid millennieskiftet bestod av 26 796 poster och 50 220 sökord. Databasen kunde läsas i programmet Språklådan, ursprungligen framtagits för Sverigefinska språknämnden. Innehållet redigerades och utvecklades förlöpande av språkvårdarna som införde källhänvisningar genom excerpering av relevant litteratur, och svar på språkfrågor som inkommit till språkrådgivningen.

Språklådan ersattes 2011 med svarsdatabasen Ordförrådet, som utvecklats internt på Forskningscentralen. Innehållet utökades av språkvårdarna, på samma sätt som man gjort med Språklådan. I Ordförrådet fanns både en intern och en publik del, och den publika delen fick genast höga besöksiffror. Under fyra månader hösten 2011 hade Ordförrådet 2 240 unika besökare och cirka 28 000 sökningar.

Den publika delen av Ordförrådet lades ner 2021 på grund av att språkvården saknade resurser för att uppdatera svaren. Den interna databasen kvarstår, även om språkvårdarna nu övergått till att använda frågeregistret som ett internt verktyg för att söka information. Sedan 2017 skrivs besvarade rådgivningsfrågor in i ett register som även underlättar bokföringen av antalet besvarade språkfrågor.

Tidskriften Språkbruk

När Forskningscentralen för de inhemska språken hade existerat i fem år och de anställda språkvårdarna hade hunnit bli två till antalet, grundades tidskriften *Språkbruk*. Tidskriftens syfte var att sprida upplysningar om språkvårds- och språkriktighetsfrågor och föra fram rekommendationer om svenskt språkbruk i Finland. Mikael Reuter, chefredaktör 1981–2008, berättar i *Språkbruk* 2021:

Det kom från flera håll önskemål om att vi skulle ge ut en tidskrift, och vi märkte att det fanns ett behov. Innan vi började diskutera vi vad tidskriften skulle heta. Språknämnden i Sverige gav redan ut en tidskrift som hette *Språkvård*, men så kom någon med förslaget *Språkbruk*. Med namnet ville vi visa att vi skulle beskriva språket och diskutera det, inte bara skriva om språkregler.

I den första ledaren (1/1981) skriver Reuter att språkvårdens mål är att språket ska fungera som ett smidigt och effektivt kommunikationsmedel medan stelt och dåligt fungerande språk ska motarbetas. Detta gäller kanslislvenska, slarvigt översättningspråk och ”ett språk fullt med fel och oklarheter som leder läsaren vilse”. Linjen är visserligen rätt tolerant mot enstaka finlandismer, och någon ”klappjakt”

pä ja finlandismer ska inte bedrivas, men standardsvenskan är ändå förebild och måttstock, skriver han.

Språkbruk utkom naturligtvis på papper – det självklara formatet för en tidskrift på 1980-talet. Som störst var upplagan på 1990-talet, då den var uppe i 6000. Under 2010-talet började pappersformatet ifrågasättas, främst av kostnadsskäl. Under en längre övergångsperiod utkom tidskriften både på papper och i en webbversion. Det sista pappersnumret gavs ut 2020. *Språkbruk* utges numera som webbpublikation och är gratis tillgänglig.

Innehållet i tidskriften har breddats över tid. *Språkbruk* som från början gavs ut som ett informationsblad för språkvården har utvecklats till en populärvetenskaplig webbtidskrift om språk. Numera behandlar *Språkbruk* ett brett spektrum av teman från dialekter till EU-terminologi under devisen ”Populärt om språk”.

Elävä kieli, elävä kielenhuolto

Maailma muuttuu kovaa vauhtia, ja niinpä myös virallisen kielenhuollon tulevaisuutta on vaikea ennustaa. Miltä julkishallinto ylipäätään näyttää 50 vuoden kuluttua? Entä miten tekoäly muuttaa kielenkäyttöä? Myös englannin kielen rooli herättää kysymyksiä: Nykypäivänä englannin vaikutus etenkin puhemiehen on suuri, mutta millainen tilanne on parin vuosikymmenen päästä? Mikä englannin kielen yhteiskunnallinen asema on vastaisuudessa, jos sen käyttö koulutuksen ja työelämän kielenä jatkaa yleistymistään? Mitä nämä muutokset tarkoittavat suomen kielelle, entä suomenruotsille?

Merkitystään kasvattava aihepiiri niin kansalliskielten huollossa kuin kansainvälisestikin on yhdenvertaisuutta ja inklusiivisuutta edistävä kielenkäyttö. Kielenhuollon tavoitteena on Suomessa jo kauan ollut palvella kieliyhteisöä edistämällä selkeää ja ymmärrettävää kielenkäyttöä ja pitämällä yleiskieli kaikille yhteisenä kieli-
muotona. Jotta kieli olisi yhteinen ja kaikki tuntisivat kuuluvansa kieliyhteisöön, kaikkien on myös voitava kokea, että heitä koskeva kielenkäyttö on asiallista ja arvostavaa. Kielellisen osallisuuden ja

yhdenvertaisuuden edistäminen onkin yhä tärkeämpi osa kielenhuoltoa. Käytännössä tämä tarkoittaa neutraalien vaihtoehtojen tarjoamista syrjiville tai loukkaaviksi koetuille ilmauksille. Yhdenvertaisen kielenkäytön edistäminen tukee osaltaan kielenhuollon perimmäistä tavoitetta, sillä sujuvan ja ymmärrettävän kielen taito myös yhdenvertainen kielenkäyttö parantaa kaikkien mahdollisuuksia osallistua yhteiskunnan toimintaan sen täysivaltaisena jäsenenä.

Nykyisellään kielenhuolto on Kotuksessa tehtävän työn näkyvimpiä ja tunnetuimpia osia. Keskuksen luotettava maine kielenkäyttäjien keskuudessa on osaltaan rakennettu juuri kielenhuollon monipuolisten palveluiden avulla. Samalla tulee muistaa, että vuorovaikutuksessa kieliyhteisön kanssa tieto kielestä liikkuu molempiin suuntiin: suomen ja ruotsin käyttäjät saavat avun kysymyksiinsä, ja kielenhuoltajat saavat tietoa kielenkäyttäjiä mietityttävistä kielenilmiöistä elämän eri aloilta.

Tässä artikkelissa on kuvattu kaarta, jonka institutionaalinen kielenhuolto on elänyt, sekä muutoksia, joita matkalla on tapahtunut. Kielenhuoltotyön tulevia vaiheita ja edessä olevia muutoksia on mahdollista vain uumoilla – niistä luemme sitten 100-vuotisjuhlakirjasta. Varmaa on, että kielenkäyttö muuttuu. Yhtä varmaa on, että kielenhuolto elää muutoksen mukana ja löytää yhä uusia tapoja toimia yhteistyössä kielenkäyttäjien kanssa.

Suomen kielen huolto vuosituhannen vaihteessa

Pirjo Hiidenmaa

Vuosituhannen vaihde kirvoitti kansalaiset katsomaan eteen- ja taaksepäin. Kielenhuoltajilta ja -tutkijoilta kysyttiin tuon tuosta kannanottoa suomen kielen säilymiseen: puhutaanko suomen kieltä vielä sadan vuoden kuluttua? Muistan usein vastanneeni, että tämän päivän vauvoista moni elää satavuotiaaksi ja ehtii elämänsä aikana sekä puhua suomea että siirtää sitä tuleville sukupolville.

Vaikka kysymys tuntuu turhan mustavalkoiselta – kieli joko kuolee tai säilyy – oli se erittäin aiheellinen tuolloin ja toki nytkin. 1990-luvulla kielenhuolto laajeni kielen käyttömahdollisuuksien ja kieliympäristöjen tarkasteluun. Huomiota alettiin kiinnittää siihen, millaisissa yhteiskunnallisissa tilanteissa suomea käytetään tai ei käytetä. Englannin kielen vaikutuksesta oli puhuttu jo vuosikymmenten ajan, mutta aiemmin huomio oli suunnattu ennen muuta sanojen ja merkitysten lainautumiseen. Nyt katse kääntyi laajemmalle kielenkäyttöön. Kielenhuollossa alettiin sosiolingvistiikan termein puhua kielen käyttöalan kapenemisesta tai jopa käyttöalojen menetyksestä, kun viitattiin toimintoihin, joissa ei enää käytetty suomen kieltä. Tarkasteltiin muun muassa suomen kielen asemaa korkeakoulutuksessa ja tutkimuksessa: Voiko opinnäytteen tai väitöskirjan kirjoittaa suomeksi? Arvostetaanko suomenkielistä tieteellistä julkaisemista? Onko ylipäätään kanavia, joissa voi julkaista uusinta tutkimusta suomeksi? Entä kehittykö kaikille aloille tarvittava suomenkielinen ilmaisuvaranto?

Kieli alettiin myös nähdä yhä vahvemmin osana identiteettiä, ei vain kommunikaation välineenä. Suomi liittyi Euroopan unioniin vuonna 1995 samaan aikaan Ruotsin kanssa. Suomesta ja ruotsista tuli unionin virallisia kieliä, mikä teki kielet näkyviksi niin kotimaassa kuin ulkomailla. Tuli tarve saada kääntäjiä ja tulkkeja sekä vahvistaa termityötä. Kielenhuollossa alettiin puhua rinnakkaiskielisydestä

eli pitää esillä sitä, että yhteisöjen tulisi käyttää tietoisesti kieliä rinnakkain, siis tavallisimmin kansainvälistä englantia ja kansalliskieltä tai -kieliä. Vuonna 2006 Pohjoismaat tekivätkin yhteisen kielipoliittisen kannanoton, jolla kannustettiin ja ohjattiin käyttämään kansalliskieliä englannin rinnalla.

Vuosituhanneen vaihteessa kielenhuollon tehtäväkenttä laajeni osin kansainvälisten mallien vaikutuksesta. Ensinnäkin tunnistettiin myös kielen opetus osaksi kielenhuoltoa – onhan olennaista, millä tavoin kielenkäyttöä opetetaan ja kielimuotoja arvotetaan ja miten ylipäätään kielen vaihteluun suhtaudutaan. Toiseksi korostui kielen aseman kehittäminen, kielipoliittikka: mikä on kielen asema, millaisia kielellisiä oikeuksia ja velvollisuuksia toimijoilla on yhteiskunnassa. Kielipoliittisia ohjelmia laadittiin vuosituhanneen ensikymmenellä kaikissa Pohjoismaissa. *Suomen kielen tulevaisuus: kielipoliittinen ohjelma* julkaistiin vuonna 2009 ja suomenruotsia käsittelevä *Tänk om ... Svenska språknämndens förslag till handlingsprogram för svenskan i Finland* jo vuonna 2003. Kielipoliittiset kannanotot ovat johtaneet tahoillaan moniin uusiin käytänteisiin ja kehityshankkeisiin, kuten vuoden 2021 kansalliskielistrategiaan.

”Språket är journalistens viktigaste arbetsredskap”

Minna Levälähti

Språkvård är ett lagarbete, där vi som arbetar med språket i nyhetsmedierna kan bidra till den finlandssvenska språkvården och Språkinstitutets verksamhet genom vår synvinkel. Att språket lever och utvecklas syns tydligt i medierna, som ofta är det sammanhang där nyord dyker upp och etableras.

Även andra språkliga tendenser, som påverkan från andra språk, syns i mediespråket. Att vara journalist på svenska i Finland innebär att man jobbar med finskan starkt närvarande. Ofta är de texter journalisterna utgår från skrivna på finska eller översatta från finska. Lika ofta talar experterna som de intervjuar något annat språk än svenska – eller en svenska som är influerad av andra språk. Samtidigt är målet för de finlandssvenska medierna att använda en lättbegriplig och god svenska.

Många läsare och lyssnare uppfattar mediespråket som en modell för svenskan i Finland. Om det förekommer språkfel i medierna låter läsarna det inte gå obemärkt förbi, utan kontakter redaktionerna med låg tröskel. De svenskspråkiga medierna spelar en viktig roll för den finlandssvenska kulturen. Därför tar de finlandssvenska mediehusen emot språkvård med öppna armar. Språkvården behövs för att journalisterna dels ska få hjälp med konkreta språkliga dilemman, dels ska bli påmind om att språket är journalistens viktigaste arbetsredskap.

Språkinstitutet har samarbetat med mediehusen i många år, och det har varit uppskattat och fruktbart. Redan på 1980-talet skickade språkvårdarna på Forskningscentralen för de inhemska språken ut språkbrev till Rundradion. På 1990-talet började också *Hufvudstadsbladet* få språkvård, och så småningom även Finska notisbyrån (FNB). År 2003 inledde de mindre tidningshusen och Språkinstitutet projektet Språkörat. Det tillfälliga projektet blev snart ett mer stadigvarande språkvårdssamarbete mellan mediehusen.

I dag är vi som arbetar med mediespråkvård på tidningsredaktionerna och Svenska Yle inte anställda av Språkinstitutet, men vi har daglig kontakt med språkvårdarna och namnvårdaren. Vi konsulterar Språkinstitutet när vi får knepiga språkfrågor och när vi skriver rekommendationer som skickas till redaktionerna och publiceras på webbplatsen Mediespråk (mediesprak.fi). Tillsammans med Språkinstitutet kan vi mediespråkvårdare göra avvägningar i språkriktighetsfrågor och hjälpa varandra med motiveringar för våra rekommendationer.

Jag vill rikta ett varmt tack till alla svenska språk- och namnvårdare på Språkinstitutet. Vårt samarbete är ovärderligt. Ja, må ni leva uti hundra år!

Minna Levälähti är mediespråkvårdare och ordförande för Mediespråksgruppen i Finland.

Nimistönhuoltoa paikannimistä palvelujen nimiin

Ulla Onkamo¹⁴

Nimistönhuollolla tarkoitetaan erisnimien kielenhuoltoa. Sen kohteena ovat sekä koti- että ulkomaisten nimien valinta, oikeinkirjoitus ja käyttö. Lisäksi Kotimaisten kielten keskuksen (Kotus) nimistönhuoltajat antavat ohjeita ja suosituksia suomen- ja ruotsinkielisten nimien muodostamisesta. Tärkeimpiä huollettavia nimi-ryhmiä ovat paikannimet, etu- ja sukunimet sekä julkishallinnon organisaatioiden ja palvelujen nimet. Työtä leimaa vahvasti ajankohtaisuus: nimistönhuollossa pyritään vastaamaan yhteiskunnasta esiin nouseviin, nimiä ja niiden käyttöä koskeviin tarpeisiin. Etenkin maiden ja hallinnollisten alueiden nimiin liittyy monesti myös poliittisia ulottuvuuksia, joiden huomioon ottamista nimistönhuollossa joudutaan puntaroimaan. Tässä artikkelissa käsitellään Kotuksen nimistönhuollon tavoitteita, historiaa ja tärkeimpiä työtehtäviä.

Nimistönhuollon tavoitteita

Nykyisellä nimistönhuollolla on kolme päätavoitetta. Ensimmäinen niistä on yhteiskunnan toimivuuden turvaaminen. Esimerkiksi kansallisen huoltovarmuuden kannalta on tärkeää, että paikoista

¹⁴ Artikkelin perustuu myös Sirkka Paikkalalta saatuihin tietoihin. Paikkala toimi Kotimaisten kielten keskuksen nimistönhuollon vastuuhenkilönä vuosina 1996–2019.

puhutaan samoilla nimillä ja että suunnitellut paikannimet ohjaavat oikeaan paikkaan. Organisaatioiden ja palvelujen nimien on puolestaan oltava ymmärrettäviä, jotta kaikki löytävät oikeat tahot ja palvelut ongelmitta. Tämä tukee saavutettavuutta. Riittävän informatiiviset nimet vaikuttavat myös hallinnon avoimuuteen, ihmisten yhdenvertaisuuteen ja oikeusturvan toteutumiseen. Ymmärrettävyyden kannalta on olennaista, että kaksikielisillä alueilla nimet suunnitellaan kummallakin kansalliskielellä eli suomeksi ja ruotsiksi. Lisäksi saamen kielillä on ollut virallinen asema saamelaisalueella vuodesta 1992, ja siellä nimet suositetaan suunnittelemaan suomen rinnalla myös saameksi.

Nimistönhuollon toisena tavoitteena on säilyttää ja tehdä tunnetuksi kotimaista nimikäytäntöä ja nimien kantamaa historiallista ja kulttuurista sanomaa. Sekä paikallisten asukkaiden kielenkäytössä vakiintuneet perinnäiset paikannimet että kotimaiset etu- ja sukunimet ovat yhteistä aineetonta kulttuuriperintöä. Nimistönhuoltajat välittävät tietoa ja lisäävät ymmärrystä esimerkiksi paikannimien synnystä ja kotimaisen sukunimistön kerrostumista ja ominaispiirteistä.

Kolmas nimistönhuollon tavoite on sujuva viestintä myös ulkomaisten paikan- ja henkilönnimien käytössä. Nimistönhuoltajat muun muassa neuvovat, mikä useista samaan henkilöön tai paikkaan viittaavista nimivaihtoehtoista kannattaa valita käyttöön (esimerkiksi *Århus* vai *Aarhus*), miten vieraskielistä nimeä taivutetaan suomen kielessä ja miten vieraalla kirjoitusjärjestelmällä kirjoitettu nimi on paras muuntaa latinalaiseen kirjoitusjärjestelmään. Usein ratkaisuja tehtäessä on tasapainoiltava kansallisen ja kansainvälisen ymmärrettävyyden välillä.

Nimistönhuollon suositukset perustuvat nimistöntutkimukseen, suomen ja ruotsin kielen rakenteisiin, oikeinkirjoitukseen sekä kielenkäyttöön. Nimien vakiintuneisuudella on oma painoarvonsa niiden ymmärrettävyyden kannalta. Työssä pyritään noudattamaan myös Yhdistyneiden kansakuntien paikannimiasiantuntijaryhmän (United Nations Group of Experts on Geographical Names, UNGEGN; ks. artikkeli kansainvälisestä yhteistyöstä

s. 160–162) suosituksia. Lisäksi on otettava huomioon, mitä Suomen lainsäädäntö sanoo nimien muodostamisesta ja käytöstä. Nimistönhuoltajat tekevät Kotuksessa tiiviisti yhteistyötä kielenhuollon, virkakielenhuollon ja *Kielitoimiston sanakirjan* toimituksen kanssa. Keskuksen alaisuudessa toimiville suomen ja ruotsin kielen lautakunnille on esitelty säännöllisesti nimiin ja niiden käyttöön liittyviä ongelmakohtia, joiden pohjalta lautakunnat ovat laatineet kannanottoja ja suosituksia. Ruotsin kielen nimistönhuollossa seurataan myös Ruotsissa tehtävää kielen- ja nimistönhuoltoa.

Millä keinoin nimistöä huolletaan?

Nimistönhuoltotyö sisältää paljon kirjoittamista, mutta myös esiintymistä ja vaikuttamistyötä. Kotuksessa on laadittu lukuisia erisnimiä käsitteleviä kirjoja ja verkkojulkaisuja. Lisäksi nimiaiheista on kirjoitettu artikkeleja erilaisiin lehtiin, kuten Kotuksen *Kielikeloon* ja *Språkbrukiin*. Käytetyin kielen- ja nimistönhuollon julkaisu on vuonna 2015 ilmestynyt sähköinen Kielitoimiston ohjepankki, joka sisältää noin 200 ohjetta koti- ja ulkomaisista nimistä suomen kielessä. Tärkeitä kokonaisuuksia ohjepankissa ovat muun muassa paikannimien oikeinkirjoitusta, nimien taivutusta ja ulkomaiden paikannimien käyttöä koskevat ohjeet. Muita keskeisiä nimistönhuollon julkaisuja esitellään jäljempänä tässä artikkelissa. Kaikki Kotuksen nimijulkaisut löytyvät kootusti keskuksen verkkosivuilta.

Yksi nimistönhuollon keinoista on maksuton nimineuvonta. Neuvoja nimistä on annettu Kotuksen edeltäjälaitoksissa jo vuodesta 1945. Ruotsiksi ei ole erillistä nimineuvontaa, mutta ruotsin yleisessä kielineuvonnassa vastataan myös erisnimiä koskeviin tiedusteluihin. Tärkeitä neuvonnan asiakasryhmiä ovat aina olleet esimerkiksi toimittajat, kääntäjät ja opettajat. Puhelinneuvonnan kulta-aikaa olivat 1980- ja 1990-luvut, jolloin neuvottiin parhaimmillaan päivittäin klo 8–16 ja puheluita tuli kymmeniittäin. Nykyään neuvontaa annetaan sekä puhelimitse että sähköpostitse, mutta neuvonta-ajat ovat aiempaa suppeammat, kun kysynnän tarve on verkkojulkaisujen myötä vähentynyt. Aina nousee

kuitenkin esiin myös uusia nimien käyttöä ja muodostusta koskevia kysymyksiä, joihin verkkojulkaisuissa tai muissa lähteissä ei vielä ole vastausta. Neuvonnan kautta nimistönhuoltajat saavat hyödyllistä tietoa ajankohtaisista nimiin liittyvistä ilmiöistä ja ongelmista.

Nimet kiinnostavat suurta yleisöä ja herättävät tunteita. Nimistönhuollossa onkin kautta aikain vastattu myös median haastattelupyynnöihin. Varsinkin 2000-luvun vaihteessa mediassa esiinnyttiin ahkerasti: radio- ja televisioesiintymisiä oli vuosittain noin kymmenen ja lehtihaastatteluja useita kymmeniä. Haastattelupyynnöjä ovat poikineet myös ajankohtaiset, yhteiskunnallisesti merkittävät aiheet, kuten kuntaliitosten aiheuttamat nimimuutokset, vuonna 2019 voimaan tullut uusi etu- ja sukunimilaki sekä yhteiskunnan englanninkielistyminen.

Muita keskeisiä nimistönhuollon keinoja ovat lausunnot, nimistöntarkistus ja koulutus, jotka ovat maksullisia palveluita. Lisäksi nimistönhuoltajat saavat ja jakavat nimistöntutkimukseen, -suunnitteluun ja -huoltoon liittyvää tietoa erilaisten kotimaisten ja kansainvälisten asiantuntijatahojen kautta. Esitelmiä on pidetty niin Nimistöntutkimuksen päivillä, Kielitieteen päivillä kuin kansainvälisissä nimistöntutkimuksen konferensseissa, joita ovat järjestäneet etenkin Pohjoismaisen nimistöntutkimuksen yhteistyökomitea (Nordiska samarbetskommittén för namnforskning, Norna) ja International Council of Onomastic Sciences -järjestö (ICOS).

Nimistönhuollon organisointi Suomessa

Ymmärrys suomenkielisen nimistönhuollon tarpeesta virisi alun perin 1800-luvun lopulla Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran (SKS) Kielitieteellisen Osakunnan ja Kotikielen Seuran työssä sekä vuonna 1915 perustetun Tieteellisten seurain paikannimitoimikunnan toiminnassa. Paikannimitoimikunnan työtä jatkettiin vuodesta 1951 Sanakirjasäätiön yhteydessä. Tuolloin perustettu paikannimijaosto – sittemmin nimeltään Sanakirjasäätiön nimistöjaos – huolehti suomenkielisen paikannimistön keruusta. Erityisesti vuodesta 1959 eteenpäin nimistöjaos teki yhä enemmän myös paikannimiä

koskevaa nimistönhuoltoa, kuten karttanimistön tarkistusta sekä neuvontaa paikannimien sopivuudesta esimerkiksi rautatiehallitukselle ja Posti- ja lennätinhallitukselle. SKS:n yhteyteen vuonna 1945 perustettu kielitoimisto vastasi puolestaan muihin nimiin, kuten henkilönnimiin ja ulkomaiden paikannimiin, liittyvästä neuvonnasta.

Sanakirjasäätiön nimistöjaoksen toimintaa jatkoi vuonna 1967 perustettu Suomen nimiarkiston säätiö. Se yhdistettiin Kotimaisten kielten tutkimuskeskukseen vuonna 1976 nimellä nimitoimisto. Nimitoimiston päällikkönä toimi Eeva Maria Närhi. Sittenmin nimistönhuolto on siirtynyt organisaatiouudistusten kautta kielenhuollon yhteyteen. Vuosina 1996–2019 nimistönhuollon vastuuhenkilönä toimi Sirkka Paikkala ja vuodesta 2019 lähtien Ulla Onkamo.

Ruotsinkielisen nimistönhuollon juuret ovat Svenska litteratursällskapetin paikannimityössä. Seuran paikannimikeruut aloitettiin 1800-luvun lopulla, ja niiden vauhdittajana oli Maanmittaushallituksen pyyntö tarkistaa karttojen ruotsinkielistä nimistöä. Vuonna 1942 perustettiin lisäksi Svenska Finlands folkting -järjestön yhteyteen ruotsin kielen lautakunta, jonka sihteeri antoi kaksi tuntia päivässä puhelinneuvontaa myös nimiasioista, kuten paikannimistä. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksessa ruotsin kielen nimistönhuolto jatkui ruotsin kielen toimistossa, jossa siitä huolehtivat ensimmäisinä vuosikymmeninä etenkin Kurt Zilliacus ja Peter Slotte. 1990-luvulta lähtien suomen ja ruotsin kielen nimistönhuollon linjauksia on käsitelty aiemman kielikohtaisen tarkastelun sijaan enemmän yhdessä, ja viime vuosina yhteistyö on ollut tiivistä.

1980-luvulla Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksessa alettiin huoltaa myös saamenkielistä nimistöä. Pohjoissaamen kielen huoltaja neuvoi muun muassa saamelaisten henkilönnimiä koskeneissa kysymyksissä ja tarkisti Maanmittauslaitoksen karttanimistöä. Myöhemmin tutkimuskeskuksessa työskenteli myös inarinsaamen asiantuntija. Vuoden 2012 organisaatiouudistuksessa saamen kielten huolto ja tutkimus siirtyivät Oulun yliopistoon.

Perinnäisten paikannimien huolto ydintehtävänä

1950–1970-luvulla nimistötyö painottui perinnäisten paikannimien eli paikallisten asukkaiden kielenkäytössä syntyneiden luonnonpaikkojen ja kulttuuripaikkojen nimien keräämiseen ja keruutyön ohjaukseen. Paikannimien keruusta kerrotaan enemmän Nimiarkistoa käsittelevässä artikkelissa (s. 216–218). Yksi tärkeä tehtävä oli myös perinnäisen paikannimistön oikeinkirjoituksen yhdenmukaistaminen. Vuonna 1965 julkaistiin Viljo Nissilän kirjoittama, oikeinkirjoitussuosituksien sisältävä opas *Paikannimistöemme huolto ja suojele*. Opasta on käytetty julkaisunsa jälkeen jatkuvasti muun muassa peruskarttanimistön tarkistuksessa.

Karttanimistön tarkistus onkin nimistönhuollon vanhin, lähes yhtäjaksoinen tehtävä. Maanmittauksen ylihallitus pyysi jo vuonna 1895 Kotikielen Seuraa tarkistamaan Suomen yleiskartan nimistöä. Peruskarttojen tuotanto aloitettiin Maanmittaushallituksessa vuonna 1947, ja niiden nimistön tarkistus vakinaistui Kotuksen edeltäjälaitoksissa vuonna 1959. Karttanimistön tarkistuksessa nimistönhuoltajat varmistavat, että karttaan merkityt nimet vastaavat paikkakunnalla käytettyjä. Samalla tarkistetaan nimien oikeinkirjoitus ja niiden oikea sijainti kartalla. Koska kartan tavoitteena on yleinen ymmärrettävyys, murteelliset paikannimet muutetaan kartassa pääosin yleiskielisiksi. Tarkistuksessa tärkein lähde ovat Nimiarkiston kokoelmat, mutta tarvittaessa hyödynnetään myös tutkimuskirjallisuutta ja haastatellaan paikallisia asukkaita. Työtä kutsutaan paikannimien standardoinniksi. Kaikki peruskarttojen nimistö, yli 800 000 nimeä, on vähintään kertaalleen tarkistettua. Lisäksi on tarkistettu merikarttojen ja Puolustusvoimien karttojen nimiä. Saamenkielistä karttanimistöä on huollettu vuodesta 2012 alkaen Oulun yliopistossa.

Perinnäisillä paikannimillä ei ole Suomessa lain suomaan turvaa. Tämä tarkoittaa sitä, että perinnäisiä paikannimiä ei mainita lainsäädännössä yksittäisiä lakeja lukuun ottamatta. Siksi Suomessa on tehty vuosikymmenten varrella useita aloitteita paikannimien huollon turvaamiseksi lailla. Niistä ensimmäinen oli kansanedustaja-

aloite vuodelta 1956. Sen seurauksena eduskunta esitti toivomuksenaan (1957), että ”hallitus ryhtyisi toimenpiteisiin viranomaisten huomion kiinnittämiseksi historiallisiin ja kulttuurinäkökohtiin viralliseen käyttöön otettavien paikannimien valinnassa sekä nimien kielelliseen asuun”.

Seuraavat aloitteet paikannimilain tehtiin vuonna 1962 sekä 1997, jolloin julkaistiin työryhmäselvitys *Paikannimet – yhteinen omaisuutemme. Tarvitaanko Suomessa paikannimilakia?* Vuonna 2011 Kotimaisten kielten tutkimuskeskus teki yhdessä Maanmittauslaitoksen kanssa paikannimilain säätämistä aloitteen opetus- ja kulttuuriministeriölle ja maa- ja metsätalousministeriölle. Lain säätäminen esitetään myös yhtenä *Hyvän virkakielen toimintaohjelman* (2014) toimenpide-ehdotuksena. Käytännössä vähimmäistavoitteena on ollut, että nykyinen, Kotuksen ja Maanmittauslaitoksen toteuttama perinnäisten paikannimien standardointiprosessi saataisiin virallistettua. Tarkoituksenmukaista olisi, että Kotuksessa tarkistettuja nimiä käytettäisiin sekä kaikessa viranomaisten viestinnässä että pohjana uusia paikannimiä suunniteltaessa.

Perinteistä nimistönhuollon sarkaa on myös paikannimien taivutus suomen kielessä. Suosituksen mukaan paikannimiä taivutetaan kullakin paikkakunnalla vakiintuneen tavan mukaan. Tähän tarpeeseen julkaistiin vuoden 1975 *Kielikello*-lehdessä pitäjännimien taivutusluettelo. Vuonna 1990 ilmestyi Ritva Korhosen toimittama kirja *Alastarolla, Ylistarossa*. Kirja sisältää tietoa kuntien ja kylien nimien taivuttamisesta. Kirjan pohjalta julkaistiin sähköinen Asutusnimihakemisto (maksullisena 2004, maksuttomana vuodesta 2016). Hakemistosta löytyvät myös kuntien asukkaanimitykset, kuten *virtolainen*.

Vuonna 1984 julkaistussa *Svenska ortnamn i Finland* -teoksessa esitetään puolestaan keskeisimmät Suomen ruotsinkieliset paikannimet. Julkaisusta on helppo tarkistaa esimerkiksi se, onko suomenkielisellä nimellä ruotsinkielistä vastinetta tai päinvastoin. Alun perin luettelo julkaistiin jo 1926 Suomen ruotsalaisen kansanpuolueen keskushallinnon kustantamana. Luettelon kolme viimeisintä painosta on tehty Kotuksessa. Uusimmat versiot (2012, 2025)

ilmestyivät sähköisenä, ja julkaisua päivitetään tarpeen mukaan. Kurt Zilliacuksen ja Michaela Örnmarkin koostama verkkojulkaisu *Namnledslexikon* (1999) puolestaan esittelee Suomen ruotsinkielisissä paikannimissä käytössä olevia tavallisimpia nimenosia (esim. jälkiosat *berg* ja *malm*).

Paikannimien kulttuurihistoriallisiin ulottuvuuksiin paneutuu vuonna 2007 julkaistu, Suomen keskeisimpien paikannimien kielellis-historiallisia taustoja selvittävä *Suomalainen paikannimikirja*, josta julkaistiin näköispainos verkossa vuonna 2019. Teoksessa on mukana yli 4 700 hakusanaa, ja sen kirjoittamiseen on osallistunut 30 nimistön- ja kielentutkimuksen asiantuntijaa. Kulttuurisesti merkittäviä ovat myös suomeksi, ruotsiksi ja pohjoissaameksi tehty verkkonäyttely Paikannimen tarina (2010) sekä Timo Alasen Savoaa koskevat julkaisut, jotka sisältävät 1500- ja 1600-lukujen asiakirjoissa esiintyviä paikan- ja henkilönnimiä. Lisäksi vuosina 2018–2025 on toimitettu Kotuksen verkkojulkaisuksi nimistöntutkijoiden teoksia: Saulo Kepsun lukuisat tutkimukset käsittelevät vanhaa kylännimistöä ja Laila Lehikoisen teos luovutetun Karjalan pitäjännimiä.

Osoitenimiohjeita ja lausuntoja

Nimistöhuolto antaa apua myös julkishallinnon nimistönsuunnitteluun eli uusien kadunnimien, hallinnollisten alueiden nimien sekä organisaatioiden ja palvelujen nimien muodostamiseen. Neuvot ovat tarpeen, sillä nimistä päättävät hyvin monenlaiset tahot, joilla ei yleensä ole kielen ja nimistön asiantuntemusta.

Esimerkiksi vuonna 1997 maakuntauudistus aiheutti nimistiriitoja, kuten viittauskohteiltaan epätasapainoisen nimiparin *Savo* ja *Etelä-Savo*. Lopulta sisäasiainministeriö kävi kuulemassa Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen nimistöhuoltoa ja otti nimissä huomioon useimmat Kotuksen suositukset. Sitten Kotus on ottanut kantaa esimerkiksi aluehallintovirastojen nimien määriteosiin: muun muassa Pohjois-Suomen aluehallintoviraston nimeä pidettiin harhaanjohtavana, koska virasto sijaitsee Lapin

aluehallintoviraston eteläpuolella. Kantaa on otettu myös termiin *hyvinvointialue*, jota keskus ei pitänyt asiallisena, selkeänä ja ymmärrettävänä ilmauksena.

Lain mukaan Kotimaisten kielten keskukselta on pyydetty lausuntoa, jos kunnalle tai seurakunnalle (vuodesta 2023) aiotaan antaa sellainen nimi, joka ei aiemmin ole ollut vastaavan kohteen nimenä. Lausuntoja kuntien nimistä kirjoitettiin etenkin 2000-luvun alussa, jolloin kuntien määrä väheni radikaalisti kuntaliitosten myötä. Lausunnoissa on kiinnitetty huomiota esimerkiksi nimiehdotusten paikantavuuteen ja käytettävyyteen. Suomen ja ruotsin kielen lautakunnat antoivat nimistönhuollon esityksestä yleisen suosituksen yhdistyvien kuntien nimistä vuonna 2006. Kuntaliitosten myötä on korostettu myös entisten kunnanimien merkitystä paikallisidentiteetille ja kannustettu käyttämään niitä viestinnässä sekä esimerkiksi yritysten ja yhdistysten nimissä. Nimilausuntoja on kirjoitettu lisäksi muun muassa hallinnollisten alueiden, sairaaloiden, oppilaitosten, yhdistysten ja verkkopalveluiden nimistä ja 2000-luvulla erityisesti valtionhallinnon virastojen nimistä.

Taajamien tiet saivat viralliset osoitenimensä pääosin 1960- ja 1970-luvulla, ja 1980-luvun puolimaissa postilaitos katsoi myös haja-asutusalueiden teiden tarvitsevan nimet. Päätöksen seurauksena kunnat lähettivät säännöllisesti osoitenimis suunnitelmiaan tarkistettavaksi Kotukseen. Etenkin kaksikielisillä alueilla kiisteltiin siitä, käännetäänkö (esim. *Sköldvik* vai *Kilpilabti*) tai mukaillaanko (esim. *Gumböle* vai *Kumpyöli*) nimiin sisältyviä perinnäisiä paikanimiä, kuten luontokohteiden ja talojen nimiä. 1990-luvulle tultaessa asiassa tapahtui suuri muutos, kun aiempaa suomeksi kääntämistä tai mukailua alettiin nimistönhuollossa kritisoida ja katsoa sen vääristävän historiaa ja kielioloja. 2000-luvulla tarkistettiin sekä saarten osoitenimiä että niiden kuntien nimiä, jotka ovat muuttuneet ruotsinkielisistä kunnista kaksikielisiksi.

Suuri ponnistus nimistönhuollossa oli Euroopan rakennusperintöpäivä 1999, jonka teema oli paikannimien merkitys ja joka järjestettiin yhteistyössä Kotiseutuliiton ja Kuntaliiton kanssa. Nimistönhuolto laati tuolloin Kuntaliiton kanssa kaikille kunnille

nimistönsuunnittelun tilaa kartoittavan kyselyn, jonka tulokset julkaistiin raportissa *Kaavanimien hätäkaste: Nimistönsuunnittelu kunnissa 1999*. Kyselyn pohjalta tehtiin nimistönsuunnittelijoiden tueksi kaksikielinen opaskirja *Yhteinen nimiympäristömme: Nimistönsuunnittelun opas*. Lisäksi Kotiseutuliiton kustantamana julkaistiin paikannimikulttuuriin paneutuva vihkonen *Paikannimet – paikan muisti: Euroopan rakennusperintöpäivät 11.–12.9.1999*.

Kotimaisten kielten keskuksen asiantuntijat ovat osallistuneet myös Helsingin kaupungin nimistötoimikunnan työhön. Toimikunta on valmistellut vuodesta 1960 lähtien Helsingin kaduille, puistoille ja muille yleisille alueille asemakaavoissa vahvistettavat nimet. Keskustelu niin toimikunnassa kuin lehtien yleisönosastoissa oli vilkasta etenkin professori Matti Klingenin puheenjohtajakaudella (1999–2002). Tuolloin ristivetoa aiheuttivat muun muassa moniosaisten nimien epäkäytännöllisyys (*Leskirouva Freytagin kuja*) ja Euroopan kulttuurihenkilöiden suosiminen nimien aihepiirinä kaupungin oman historian ja nimistön kustannuksella.

Erityisesti 2010-luvulta eteenpäin nimistönhuoltajilla on riittänyt työtä myös organisaatioiden, palvelujen ja hankkeiden nimien parissa. Aiempien informatiivisten ilmausten tilalle on tullut yhä enemmän brändinimiä, joissa ongelmia ovat aiheuttaneet esimerkiksi englannin kielen käyttö, kaksikielisyyden laiminlyöminen, epäselvät lyhenteet ja abstrakti sanasto. Toukokuussa 2010 julkaistiin kielipoliittisesti tärkeä uutinen: eduskunnan oikeusasiamies Petri Jääskeläinen oli ratkaisussaan sairaalan yksikölle annetusta nimestä (*Stroke Unit*) todennut, että viranomaisen toimintayksikön nimityksenä pelkkä englanninkielinen nimi on perustuslain, kieliain ja hallintolain vastainen. Sittemmin oikeusasiamies on muun muassa linjannut, että viranomaisen on lyhenteen sijaan esiinnyttävä asiakkaille oikealla nimellään ja että ruotsin kielessä ei voi käyttää suomenkielistä lyhennettä.

Avuksi organisaatioiden ja palvelujen nimenmuodostuspulmiin julkaistiin vuonna 2021 *Nimet toimiviksi* -verkkokurssi, joka on osa valtionhallinnon eOppiva-alustalla julkaistua hyvän virka kielen verkkokurssipakettia. Kurssilla havainnollistetaan toimivien

nimien merkitystä käytännön esimerkkien ja tehtävien avulla. Lisäksi joulukuussa 2023 julkaistiin verkossa kaksikielinen *Hyvän nimistön opas – Namnplaneringsguiden*, jossa nimistönhuollon aiempaa, verkkosivuilla ja artikkeleissa hajallaan ollutta ohjeistusta koottiin yhteen ja päivitettiin. Oppaassa on ohjeita organisaatioiden ja palvelujen nimien, tiennimien ja kaavanimien sekä alueiden ja liikennepaikkojen nimien suunnittelusta.

Taivutusjulkaisuja etu- ja sukunimistä ja nimilakyötä

Eri vuosikymmeninä Kotukseen on otettu yhteyttä etu- ja sukunimiä koskevissa pulmissa: on kysytty esimerkiksi nimien taivuttamisesta, taustasta tai siitä, voiko nimipäivää viettää, vaikei nimi esiinny kalenterissa. Yhteiskunnan kansainvälistymisen ja uudis-sukunimien omaksumisen myötä on kysytty myös nimien sopivuudesta ja lainmukaisuudesta.

2010-luvulla nimistönhuollossa koostettiin nimien taivuttamisen avuksi päivitettävät verkkojulkaisut *Sukunimien taivutus* (2011) ja *Etunimien taivutus* (2014). Suomalaisen sukunimistön historiallista kehitystä ja nimijärjestelmiä valottaa Kotuksen verkkosivustolakin julkaistu Sirkka Paikkalan väitöskirja *Se tavallinen Virtanen: Suomalaisen sukunimikäytännön modernisoituminen 1850-luvulta vuoteen 1921* (2004), minkä lisäksi henkilönimistön kehitystä on käsitelty lukuisissa artikkeleissa ja esitelmissä. Kotus on ohjeistanut myös vanhoihin asiakirjoihin kirjattujen, oikeinkirjoitukseltaan vaihtelevien henkilönimien kirjoitusasujen tulkintaa ja käyttöä tieteellisissä ja suurelle yleisölle tarkoitetuissa julkaisuissa.

Etu- ja sukunimilain soveltamisessa erityisenä asiantuntijaviranomaisena toimii oikeusministeriön nimilautakunta, joka antaa Digi- ja väestötietovirastolle lausuntoja siitä, täyttävätkö haetut etu- ja sukunimet laissa määritellyt ehdot. Valtioneuvosto nimittää vuodesta 1986 toimineen nimilautakunnan jäsenet viideksi vuodeksi kerrallaan. Kotuksen suomen- ja ruotsinkielisen nimistönhuollon asiantuntijoita on ollut mukana lautakunnan työssä alusta asti.

Vuonna 2016 oikeusministeriö asetti työryhmän valmistelemaan ehdotusta silloisen nimilain uudistamiseksi. Työryhmän jäseninä toimivat Kotuksen nimistönhuoltajat Sirkka Paikkala ja Maria Vidberg. Vanhentuneen lain tilalle oli tarpeen laatia uusi, joka ottaisi joustavammin huomioon nykyajan vaatimukset. Niihin kuuluivat muun muassa nimistön kansainvälistyminen, naisen ja miehen sukunimen tasavertaisuus nimen valinnassa ja sukunimiyhdistelmien laajentaminen.

Uusi etu- ja sukunimilaki tuli voimaan 2019. Uuden lain takia Kotus julkaisi vuonna 2018 oppaan *Ehdotuksia uusiksi sukunimiksi – Förslag på nya efternamn – New surname proposals*, joka on laadittu tueksi ja inspiraation lähteeksi uudissukunimeä harkitseville. Verkkojulkaisuun koottiin ohjeiden lisäksi luettelot sellaisista suomen- ja ruotsinkielisistä paikannimistä, jotka ovat kielellisesti ja sisällöllisesti sopivia sukunimiksi.

Eksonymiohjeita ja latinaistusta

Yksi keskeinen nimistönhuollon osa-alue on ulkomaisten paikannimien käyttö ja nimien suomen kielessä käytetyt vastineet. Näitä kutsutaan sovinnaisnimiksi eli eksonymeiksi. Neuvoja ovat läpi vuosikymmenten kysyneet kartastojen tekijät, tietosanakirjojen, maantieteellisten teosten ja oppikirjojen kirjoittajat, toimittajat ja matkatoimistojen virkailijat. Esimerkiksi valtiolliset muutokset 1990-luvun alussa poikivat runsaasti kysymyksiä muun muassa Viron, Tšekin ja Georgian (ent. Gruusia) nimistä.

Suomen Maantieteellisen Seuran aikakauskirja *Terraan* koottiin vuonna 1969 seuran ja Suomen nimiarkiston yhteistyönä luettelo keskeisistä ulkomaiden paikannimien suomessa käytettävistä muodoista ja niiden varhaisemmista kirjoitusasuista. Vuonna 2013 Kotus julkaisi painettuna Sirkka Paikkalan ja maantieteilijä Kerkko Hakulisen laatiman oppaan *Pariisista Papukaijannokkaan: Suomenkieliset ulkomaiden paikannimet ja niiden vieraskieliset vastineet*. Lähtöaineistona olivat *Terrassa* julkaistun luettelon lisäksi muun muassa Hakulisen aiemmin laatimat paikannimioppaat

(1983, 1996, 2006). Teos julkaistiin verkossa 2013 ja tekijöiden päivittämänä nimellä *Eksonyymit – suomenkielisten ulkomaiden paikannimien oikeinkirjoitusopas* vuonna 2020. Sitä päivitetään tarvittaessa edelleen.

Verkkojulkaisussa *Maiden nimet seitsemällä kielellä* (2009) esitetään suomeksi, ruotsiksi, pohjoissaameksi, englanniksi, ranskaksi, saksaksi ja venäjäksi viralliset nimet itsenäisille valtioille ja niiden erillisalueille, joilla on maakoodi. Ruotsinkieliset ja vieraskieliset nimet päivitetään ulkomailla tehtyjen linjausten mukaan. Julkaisu perustuu vuonna 1994 ilmestyneeseen kirjaan *Maiden nimet kuudella kielellä* ja Suomen standardisoimisliiton (nyk. SFS Suomen Standardit) maakoodistandardeihin, joita nimistönhuoltajakin ovat tarkistaneeet.

Myös ulkomaisten henkilönnimien muodon valinta voi herättää kysymyksiä. Vuonna 2002 suomen kielen lautakunta suositti, että tulevien eurooppalaisten hallitsijoiden nimiä käytetään sellaisinaan suomalaistamatta niitä (esim. *Charles* eikä *Kaarle*). Vieraskielisistä henkilönnimistä on julkaistu myös teos *Sukunimi? Etunimi? Maahanmuuttajien nimijärjestelmistä* (2002), josta selviää, millaisia nimenosia on esimerkiksi arabian- tai espanjankielisissä nimissä.

Oikeinkirjoitus aiheuttaa kysymyksiä myös silloin, kun nimi on latinaistettava eli muunnettava siirtokirjoituksella toisesta kirjoitusjärjestelmästä latinalaiseen (esim. *Львів* → *Lviv*). Siirtokirjoitusjärjestelmiä voi olla useita erilaisia, ja nimistönhuollossa on ratkaistava, mikä niistä soveltuu parhaiten suomen kieleen. Yhdistyneiden kansakuntien latinaistamissuosituksia seurataan ja pyritään mahdollisuuksien mukaan noudattamaan. Huomattava muutos niin kansallisesti kuin kansainvälisesti oli pinyin-järjestelmän käyttöönotto kiinan latinaistuksessa. Siihen päädyttiin Suomessa vuonna 1979.

Nimistönhuollon tulevaisuudesta

Todennäköistä on, että markkinointihenkisyys aiheuttaa tulevatkin vuosina painetta muodostaa julkishallinnon nimiä, jotka eivät ole tarpeeksi helppokäyttöisiä tai ymmärrettäviä. Myös englannin kielen rooli yhteiskunnassamme puhuttaa edelleen. Entistä nopea-tempoisemmassa maailmassa nimien pysyvyyttä ei aina osata arvostaa, ja paikannimiä saatetaan yhä useammin valjastaa myös poliittisiin tarkoituksiin. Varsin ilahduttavaa on kuitenkin, että vuodesta toiseen nimet myös kiinnostavat, kiehtovat ja inspiroivat suurta yleisöä.

Yhteiskunnan globalisaatio näyttäytynee nimistönhuollossa jatkossakin kysymyksinä, jotka koskevat ajankohtaisiin ilmiöihin liittyvien henkilön- ja paikannimien kirjoitusasuja ja latinaistamista. Yksi esimerkki globalisaation vaikutuksesta on tätä kirjoitettaessa meneillään oleva projekti, jossa laaditaan yhteistyössä Kansalliskirjaston kanssa noin 7 000 nimitystä sisältävä sanasto eri kielten suomenkielisistä nimistä. Suosituksissa on kiinnitettävä huomiota niin valittujen ilmausten sävyyn, kielten nimien kansainväliseen tunnistettavuuteen kuin niiden käytettävyyteen suomen kielessä.

Nimiarkisto kulttuuriperinnön säilyttäjänä

Helinä Uusitalo

Kotimaisten kielten keskuksen (Kotus) ylläpitämä Nimiarkisto sisältää suomen-, ruotsin- ja saamenkielisiä nimiaineistoja. Arkistoon on tallennettu tietoa etupäässä paikannimistä, mutta myös henkilönimistä ja vanhoissa asiakirjoissa esiintyvistä nimistä.

Nimiarkiston historian voi katsoa alkaneen jo vuonna 1915, jolloin Tieteellisten seurain paikannimitoimikunta aloitti järjestelmällisen paikannimien keruun ensisijaisesti tutkimuksen tarpeisiin – tilausta oli niin historian- kuin kielentutkimuksen alalla sekä etenkin nimistöntutkimuksessa, jossa kaivattiin kattavia nimikokoelmia. Sittenkin keruutyötä jatkettiin Sanakirjasäätiön alaisuudessa, kunnes vuonna 1967 perustettiin Suomen nimiarkiston säätiö. Kymmenisen vuotta myöhemmin Nimiarkisto siirtyi vastikään muodostetun Kotuksen nimitoimiston osaksi, ja vuoden 1994 organisaatiouudistuksen jälkeen arkisto on toiminut keskuksen eri osastoissa ja yksiköissä.

Nimiarkiston paikannimikokoelmia kartuttivat 1900-luvun loppuun saakka lähinnä kielitieteellisen koulutuksen saaneet kerääjät. Arkistolla oli yhteistyötä myös Helsingin yliopiston kanssa, kun suomen kielen opiskelijat tekivät vuosittain kenttäretkiä sekä itä- että länsimurteiden alueille tallentaen murteiden lisäksi paikannimiä. Muista Suomen yliopistoista saatiin arkistoon opiskelijoiden keruita kopiokokoelmina. 2000-luvulla uutta nimiaineistoa on saatu enää satunnaisesti lähinnä harrastajakeraajien tallentamana.

Pitäjittäin järjestetyt alkuperäiskokoelmat käsittävät nykyään yhteensä noin 2,7 miljoonaa nimitietoa koko Suomesta sekä luovutusta Karjalasta ja muualta Suomeen rajautuvilta alueilta. Arkistoon tallennettu tieto on haastattelumenetelmin saatua suullista perimätietoa. Arkiston yhteydessä on myös Suomen ruotsinkielisten paikan-

nimien kokoelma, joka sisältää noin 390 000 nimeä. Sen alkuperäiskokoelmat ovat Svenska litteratursällskapetin arkistossa.

Paikannimen tai sen alkuosan tutkimusta varten alettiin jo 1950-luvulta lähtien laatia paikannimikokoelmien pohjalta koko Suomen kattavaa yhtenäistä aakkosellista yleishakemistoa ja myöhemmin yleiskokoelmaa. Näin esimerkiksi kaikki arkistoon tallennetut *Papinkallio*-nimet tai *Papin*-alkuiset nimet löytyvät helposti samasta aakkoskohdasta.

Paikan- ja henkilönimistöä on myös poimittu Kansallisarkistossa säilytettävistä 1500-luvun verotusasiakirjoista. Poimintatyötä tehtiin vuosina 1909–1997, ja kokoelma järjestettiin historiallisten maakuntien mukaan. Kokoelmaa täydentämään toimitettiin 1500- ja 1600-lukujen maantarkistusta koskevien asiakirjojen pohjalta viisi Savon maantarkastusjulkaisua yhteishakemistoinen 2000-luvun alkupuolella. Nimiarkiston varsinaiset henkilönimikokoelmat on koottu etupäässä kansalaiskyselyin, ja ne sisältävät etunimiä ja niiden epävirallisia muunnoksia. Nämä kokoelmat olivat ennen internetin käytön yleistymistä tärkeä lähde, kun papit ja vanhemmat tiedustelivat lapsille suunniteltujen etunimien sopivuutta.

Aineistoa on monessa muodossa: kokoelmina, luetteloina, erilliskokoelmina, käsikirjoituksina ja karttakokoelmina. Lisäksi vuosikymmenten varrella on karttunut laaja nimistökirjasto, josta löytyy kirjallisuuden ohella nimistöaiheisia opinnäytetöitä 1900-luvulta. Nimistökirjasto sijaitsee nykyisin Kotuksen kirjaston yhteydessä.

Nimiaineistot ovat tutkijoiden, opinnäytetöiden tekijöiden, kyläkirjojen laatijoiden ja muiden nimistöä kiinnostuneiden käytettävissä. Nimiarkistosta on aiemmin myös vastattu kansalaisten esittämiin nimien alkuperää koskeviin kyselyihin.

1990-luvulta lähtien arkiston pääaineistoja on digitalisoitu, muun muassa arkiston vanhin kokoelma Paikkainnimiä ja paikallistarinoita vuosilta 1879–1882 sekä tieteellisesti koodattu paikannimiaineisto Paikannimipankki, johon saatiin koottua koko nimistö 18 pitäjältä. Vuonna 2017, noin kolme vuotta kestäneen hankkeen tuloksena, julkaistiin digitaalinen Nimiarkisto, jota on myöhemmin täydennetty. Palvelussa voi tarkastella suomen- ja ruotsinkielisiä

paikannimitietoja nimilippunäkymineen ja keruukarttoineen. Verkossa julkaistu aineisto parantaa saavutettavuutta ja monipuolistaa nimistöntutkimuksen mahdollisuuksia, ja palvelu tarjoaa myös rajapinnan, jota on hyödynnetty esimerkiksi Aalto-yliopiston kehittämässä Nimisammossa. Lisäksi palvelun kautta voi tarkastella asiakirjanimikokoelmia.

Valtakunnallinen virkakielityö

Ulla Tiililä

Kotimaisten kielten keskus (Kotus) on viranomaiskielen asiantuntemuksen keskus Suomessa. Virkakielityö on monipuolista asiantuntijatyötä, jossa seurataan viranomaiskielen tilaa ja pyritään vaikuttamaan siihen, että virastoissa on edellytykset tuottaa ja käyttää hyvää, lukijalähtöistä kieltä.

Työtä paremman virkakielen hyväksi on Kotuksessa tehty koko keskuksen historian ajan. Toimintaa ohjaava lainsäädäntö, työn teemat ja taustateoriat ovat vuosikymmenten kuluessa muuttuneet, mutta kohde on pysynyt samana: *viranomaiskielellä* ja *virkakielellä* viitataan kieleen, jota viranomaiset ja julkisten palvelujen tarjoajat käyttävät erilaisissa virkatehtävissään. Luon artikkelissani katsoksen Kotuksessa tehdyn suomen kieltä koskevan virkakielityön muotoihin, sisältöihin ja kehittymiseen 1970-luvulta nykypäivään.

Selkeä virkakieli: pioneerityö 1970- ja 1980-luvulla

Kotuksen virkakielityön juuret ovat koulutustoiminnassa, jota kielitoimistossa alettiin harjoittaa jo varhain neuvontatyön ohella (ks. myös koulutusta käsittelevä artikkeli s. 231–232). Puhe demokraattisemman hallinnon ja paremman hallinnon kielen tarpeesta yleistyi 1970-luvun alusta lähtien. Tämän seurauksena koulutusten aiheiksi nousi 1970- ja 1980-luvuilla muun kielenkäytön ohella hallinnon ja oikeudenkäytön kieli. Koulutustoiminnan ja samalla virkakielen-

huollon pioneereja olivat erikoistutkija Liisa Huovinen-Nyberg ja kielitoimiston johtaja Esko Koivusalo, joiden avulla useat virastot ja tuomioistuimet alkoivat selkeyttää tekstejään. Huovinen-Nybergin työtehtävät keskittyivät vähitellen kokonaan virkakieleen, ja hänestä sukeutui varsinainen matkasaarnaaja. Koulutusta antoivat kuitenkin myös muut työntekijät muiden toimiensa ohella.

Koulutustoiminta laajeni lopulta niin, että siihen palkattiin vartavastisia työntekijöitä. Tämän mahdollisti erityisesti se, että vuonna 1981 saatiin asetus toiminnasta perittävistä maksuista, joiden turvin kouluttajia voitiin palkata. Jo tuolloin kuitenkin nähtiin, että pelkkä kouluttaminen ei riitä, vaan hyvän virkakielen edistämiseksi tarvitaan myös rakenteellisempia toimia.¹⁵ Vuonna 1979 asetettiin virkakielikomitea, jonka tehtäväksi annettiin laatia ehdotukset siitä, miten säädösten sekä kansalaisille annettavien viranomaispäätösten ja muiden tekstien ymmärrettävyyttä voidaan parantaa. Komitean asettamisen taustalla oli aktiivinen vaikuttamistyö ja Koivusalon verkostoituminen valtionhallinnon juristien kanssa.

Virkakielikomitean mietintö valmistui vuonna 1981, ja seuraavana vuonna valtioneuvosto antoi päätöksen, jonka mukaan ”[v]altion viranomaisten tulee – ryhtyä käytännön toimenpiteisiin virkatoinnassa käytettävän kielen selkeyden ja ymmärrettävyyden parantamiseksi”. Kotuksessa oltiin silloin valmiustilassa, sillä Huovinen-Nybergin ja Koivusalon virkakieliopas, *Selkeä virkakieli*, oli julkaistu jo vuonna 1980.

Oppaan taustalla vaikuttivat 1960-luvulta alkaen jalansijaa saanut tekstilingvistiikka sekä luottavuustutkimukset. Olennaista oli, että ilmiöitä tarkasteltiin kokonaisten tekstien sekä selkeyden ja ymmärrettävyyden, ei oikeakielisyyden näkökulmasta. Oppaassa tuotiin lisäksi esille, että virkakieli ei ole yhtenäinen kielimuoto vaan esiintyy kielenparreltaan erilaisina tekstilajeina, joilla on erilaiset yleisöt ja tavoitteet. Toiminnan alusta asti on siis nähty, että hyvä ja toimiva kieli vaihtelee tilanteittain.

¹⁵ Tarve vaikuttaa rakenteisiin on myös syy siihen, että usein puhutaan virkakieliyöstä eikä virkakielenhuollosta, joka voi antaa harhaanjohtavasti kuvan siitä, että työ sisältäisi ennen kaikkea käytännön tekstien huoltoa.

Vuonna 1986 perustettiin ensimmäinen suomen virkakielen tutkijan virka, johon valittiin Huovinen-Nyberg; hän veti myös maksullista palvelutoimintaa, joka sisälsi koulutusta ja tekstintarkistusta. Ruotsin virkakielen tutkijan virka perustettiin seuraavana vuonna (ks. ruotsin virkakielen huollosta artikkeli s. 233–235).

Uusia virkoja ja näkökulmia 1990-luvulla

Tultaessa 1990-luvulle kielitoimistoon saatiin lisää virkoja nimenomaan virkakielityöhön. Vuonna 1990 perustettiin virkakielenhuoltajan virka, johon valittiin Jussi Kallio, ja vuonna 1998 EU-kielenhuoltajan virka, johon valittiin Aino Piehl.¹⁶ Kalliolla oli vuosien mittaan useita virkavapauksia, ja hänen sijaisinaan toimivat kielitoimiston tutkijoista Raija Lehtinen, Salli Kankaanpää, Riitta Hyvärinen ja Minna Pyhålahti. Kallion eläköidyttyä virkaan valittiin vuoden 2002 lopussa Matti Räsänen. Kallio oli erityisen kiinnostunut uudissanojen sepittämisestä, ja hänen perintönään suomen kielessä on sana *kotoutua*. Huovinen-Nybergin virkaa hänen jälkeensä hoiti ensin Ulla Tiililä (1992–1994) ja sen jälkeen vakinaisena Pirjo Hiidenmaa. Kotuksen organisaatiouudistuksessa vuonna 1994 syntyivät kielenhuolto-osasto ja tutkimusosasto, ja työ virkakielen parissa jakautui kahtia, kun toinen virka sijoitettiin kielenhuolto-osastoon ja toinen tutkimusosastoon.

Merkille pantava on myös vuosi 1997, jolloin Kotuksen silloisen johtajan Pauli Saukkosen aloitteesta käynnistettiin virkateksteihin keskittyvä tekstintutkimushanke. Hanketta johti Pirjo Hiidenmaa, ja siihen rekrytoitiin erikoistutkijaksi Vesa Heikkinen sekä myöhemmin tutkijaksi vielä Ulla Tiililä. Kun Hiidenmaa siirtyi kielenhuolto-osaston johtajaksi, tekstintutkimushankkeen vetäjäksi tuli Heikkinen. Hankkeen satoa päästiin korjaamaan 2000-luvulla.

Viranomaiskielen kehittämisessä oli 1990-luvulla aktiivinen rooli tutkijoiden ja kielenhuoltajien lisäksi kouluttajilla. Koulutus-

¹⁶ EU-kielenhuolto on keskeinen osa virkakielityötä; siitä kerrotaan tarkemmin kansainvälistä yhteistyötä käsittelevässä artikkelissa s. 152–157.

yksikkö, jota silloin kutsuttiin maksupalveluksi, teki opintomatkoja ja järjesti seminaareja. Yksikkö kävi vuonna 1992 Ruotsissa tutustumassa muun muassa Tukholman yliopiston kielikonsulttikoulutukseen ja vuonna 1996 Nackan kunnan hallintotekstiprojektiin. Näillä vierailuilla pantiin merkille, että Suomessa oltiin – kerran – Ruotsia edellä. Kotuksen koulutuksissa oli 1990-luvun alusta lähtien Tiililän aloitteesta otettu sävy yhdeksi koulutusten vakioaiheeksi selkeyden ja ymmärrettävyyden ohella, eikä tätä teemaa vielä käsitelty Ruotsissa. Viestinnän äänensävy (*tone of voice*) tuli Suomessakin yleisemmin viestintäkoulutusten aiheeksi vasta lähes kolmekymmentä vuotta myöhemmin.

Vuonna 1982 tehty virkakielipäätös kumottiin vuonna 1998. Sen tilalle uuteen hallintolakiin (434/2003) tuli pykälä hyvästä kielenkäytöstä (9. §), johon saatiin selkeyden ja ymmärrettävyyden ohelle kielen sävyyn viittaava vaatimus asiallisesta kielenkäytöstä. Sekä itse pykälä että asiallisuuden vaatimus lisättiin lakiin Kotuksen aloitteesta. Näiden kolmen vaatimuksen kautta hallintolain 9. pykälän on katsottu kuvaavan hyvin kielen monitehtävistä luonnetta¹⁷. Sittemmin on säädetty useita lakeja, joissa on hallintolain mallia mukaillen pykälä kielen laatuvaatimuksista. Kaikki nämä lait luovat virkakielityölle vahvan lakisääteisen mandaatin. Ajatus kielen monitehtäväisyydestä onkin nykyisin yksi virkakielityön keskeisistä sisällöistä.

Kielen vuorovaikutusta rakentavan puolen ja sävyn korostaminen 1990-luvulla liittyi siihen, että työn teoreettiseksi taustakehikoksi muotoutui tekstilingvistiikan ohella kriittinen lingvistiikka. Kieltä alettiin tarkastella vallankäytön ja epäsymmetrisen vuorovaikutuksen näkökulmasta. Tuolloin virkakielenhuollossa esitettiin myös ensimmäiset kannanotot organisaatioiden nimistä ja sukupuolineutraalista kielestä. Vuonna 1992 Katariina Iisa ja Aino Piehl päivittivät selkeän virkakielen oppaan, joka oli julkaistu 1980-luvulla. Oppaan uusi nimi *Virkakielestä kaikkien kieleen* kuvasti hyvin työn luonnetta demokratian ja haavoittuvien ihmisryhmien puolustajana.

¹⁷ Tällä tarkoitetaan sitä, että kielelliset valinnat samanaikaisesti ilmaisevat asiasisältöjä ja asenteita, rakentavat suhteita ja kuvaa maailmasta sekä asettuvat osaksi kielen ja tekstien järjestelmää.

Tutkimusta ja verkostoja 2000-luvulla

Uuden vuosituuhannen virkakielityötä leimasivat vilkas tutkimustoiminta sekä monenlainen verkostoituminen (Kotuksen ja yliopistojen tutkimusyhteistyöstä ks. myös s. 66–75). Tekstintutkimushankkeen tuloksena julkaistiin vuonna 2000 Heikkisen, Hiidenmaan ja Tiililän kirjoittama teos *Teksti työnä, virka kielenä*, jota käytettiin pitkään yliopistoissa kurssikirjana. Pari vuotta myöhemmin julkaistiin vielä *Virkapukuinen kieli* -niminen artikkeli-kokoelma.

Hankkeessa oli vuodesta 1998 lähtien alettu vetää myös tekstipiiri-nimistä verkostoa, joka yhdisti lukuisia eri yliopistojen ja eri alojen tutkijoita ja opiskelijoita. Kymmenen vuotta toiminut piiri loi pohjaa pitkäaikaiselle, monitieteiselle yhteistyölle julkishallinnon tekstien tutkimuksen ja kehittämisen parissa. Tapaamisissa keskusteltiin opiskelijoiden ja tutkijoiden tekeillä olevista töistä sekä yleisemmin tekstintutkimuksen teemoista, menetelmistä ja aineistoista. Piiri yhdisti Kotuksen omiakin työntekijöitä, sillä siihen osallistuivat tutkimusosaston henkilöstön lisäksi myös kielenhuolto-osaston tutkijat ja kouluttajat.

Samoihin aikoihin eli 2000-luvun alussa Kotuksessa aloitti toimintansa puhutun kielen yksikkö, jossa tutkittiin muun muassa erilaisia asiointitilanteita. Tutkimusaineistoa kerättiin esimerkiksi eri puolilla Suomea sijaitsevista Kansaneläkelaitoksen (Kela) toimistoista. Tulokset julkaistiin vuonna 2006 Marja-Leena Sorjosen ja Liisa Raevaaran toimittamassa teoksessa *Arjen asiointia: Keskusteluja Kelan tiskin äärellä*. Tämän jälkeen tutkittiin Kelan puhelinpalveluja, ja tuloksia käsiteltiin *Vuorovaikutus Kelan puhelinpalvelussa* -verkkojulkaisussa vuonna 2013. Virkakielitiimistä Tiililä teki yhteistyötä Kelan kanssa myös kymmenisen vuotta myöhemmin. Tuolloin tutkittiin sairauspäiväraha- ja työkyvyttömyyseläkepäätöksiä ja niiden laatimisen edellytyksiä; tutkimusraportti julkaistiin vuonna 2025.

Vuonna 2006 aloitettiin sosiaali- ja hoitoalojen teksteihin ja tekstintuotantoon keskittynyt Tekstualisoituva julkishallinto -hanke,

jonka loppuraporttina ilmestyi vuonna 2017 Kati Karvisen ja Tiililän toimittama *Elämän ja kuoleman tekstit: Kirjoittaminen sosiaali- ja hoitotyössä*. Hankkeen yhtenä teemana oli selvittää lisääntyneiden kirjoitustöiden vaikutuksia sekä teksteihin että kasvokkain koh- taamisiin asiakas- ja potilastyössä. Ilmiöön havahduttiin vuosien kuluessa yleisemmin, ja kirjaamisen vähentäminen sosiaali- ja terveystalalla tuli esimerkiksi yhdeksi Petteri Orpon hallituksen (2023-) tavoitteeksi.¹⁸

Vuonna 2007 kielenhuolto-osaston tutkijat Salli Kankaanpää, Aino Piehl, Matti Räsänen ja Annastiina Viertiö aloittivat Säädos- tekstin muotoutuminen -hankkeen. Samana vuonna käynnistettiin myös tutkimusosaston ja kouluttajien yhteishanke, jossa selvitet- tiin Kotuksen koulutusten vaikuttavuutta. Kotuksen tutkijoista Salli Kankaanpää julkaisi virkakieliaiheisen väitöskirjansa vuonna 2006 ja Tiililä vuonna 2007.

Kirjoitetun kielen tutkimuksessa hyödynnettiin etenkin teksti- lajin käsitettä, jonka pohjalta katse ulotettiin tekstien ja kielen ohel- la siihen työhön ja toimintaan, jossa tekstit syntyvät. Virkakielen vaikeaselkoisuuden syiksi alettiin ymmärtää tekstien tekemisen edellytykset ja olosuhteet. Nähtiin, että jos teksteissä on ongelmia, on järkevämpää vaikuttaa niiden syihin kuin toistuvasti puuttua seurauksiin. Virkakielen kehittämisessä alettiin kiinnittää huo- miota esimerkiksi kirjoittamisen tekniikkaan sekä tietojärjestel- mien, tekstimallien ja fraasipohjaisen kirjoittamisen vaikutukseen. Tarkastelun tapa siirtyi kriittisestä ja valtaa korostavasta näkökul- masta kohti suuntausta, jossa tekstejä katsotaan pyrkien ymmärtä- mään niissä tehtyjä valintoja; puhutaan kirjoittamisen sosiolingvis- tiikasta.

Tutkimuksen ohella myös virkakielityö oli vilkaista ja vaikutta- vaa. Esimerkiksi pohjoismainen yhteistyö oli aloitettu 1990-luvun lopussa: EU-kielenhuoltaja Aino Piehl oli muun muassa Pohjois- maisen kielineuvoston jäsen, ja hänen aloitteestaan alettiin järjestää

¹⁸ Orpon hallitusohjelman mukaisesti on sosiaali- ja terveysministeriön johdolla aloi- tettu Hyvän työn ohjelma, jossa yhtenä toimenpiteenä on vähentää kirjallisen työn määrää sosiaali- ja terveysaloilla.

pohjoismaisten virkakielenhuoltajien yhteisiä Klarspråk-konferensseja. Piehl teki myös paljon yhteistyötä ruotsin virkakielen huoltajan Eivor Sommardahlin kanssa. EU-kielenhuoltajan toiminnan kautta virkakielityössä vahvistui yleisemminkin sellainen vaikuttamistyön malli, jossa otetaan tarvittaessa yhteyttä esimerkiksi päättäjiin.

Lobbausta, verkkopalveluja ja tiimitymistä 2010-luvulla

Uuden vuosikymmenen alussa Kotuksessa valmistauduttiin organisaatiouudistukseen, joka oli osa valtionhallinnon tuottavuusohjelmaa. Uusi Kotus-laki tuli voimaan vuoden 2012 alussa, ja keskuksen organisaatio muuttui: tutkimusosasto lakkautettiin, ja osa tutkijoista siirtyi yliopistoon, osa kielenhuolto-osastoon. Ensimmäistä kertaa sitten vuoden 1993 kaikki suomenkieliset virkakielen asiantuntijat työskentelivät samassa osastossa. Kielenhuolto-osaston toimintakertomuksessa vuodelta 2012 virkakielen huollon ja tutkimuksen yhteydessä mainitaan 12 työntekijää, seuraavana vuonna peräti 16: virkakielen asiantuntijoiden lisäksi nimistöntutkijoita, kouluttajia ja osastonjohtajakin. Toiminnan yhtenäistämiseksi nimettiin virkakielen asiantuntijoiden työn koordinaattoriksi Aino Piehl. Virkakielitiimistä alettiin puhua viimeistään vuoden 2016 kuluessa.

Virkakielityössä organisaatiouudistuksen tuomaa muutosta pehmensi se, että eri osastojen välillä oli tehty yhteistyötä ennen uudistusta. Vuonna 2010 sisäiseksi yhteistyön muodoksi oli perustettu osastorajat ylittävä foorumi, virkakieliipiiri. Piirin myötä virkakielitoimintaan kytkeytyivät kiinteämmin nimistöntutkijat sekä puhutun kielen tutkijat, erityisesti Liisa Raevaara, josta myöhemmin tuli osa virkakielitiimiä. Myös Kotuksen johtajat osallistuivat usein tapaamisiin.

Virkakielitoiminnassa merkittävin yhteinen ponnistus jo ennen uudistusta oli työ, joka tähtäsi virkakielen politiikkaohjelman tekemiseen. Aloite tuli tutkimusosastoon Kotuksen ulkopuolisilta selkokielen asiantuntijoilta, ja tavoitteena oli saada vuonna 2004 voimaan tulleen hallintolain kielipykälän periaatteet systemaattisesti

käytäntöön hallitusohjelman kautta. Sitä varten tehtiin runsaasti vaikuttamistyötä, kuten puolueille suunnattu kysely ja aamukahvilitaisuus. Poliitikkaohjelman sijaan päädyttiin esittämään kirjausta toimintaohjelmasta, jolla edistettäisiin hyvän virkakielen käyttöä. Matkan varrella opittiin, että jos haluaa kirjauksen hallitusohjelmaan, kannattaa esittää lyhyttä, sellaisenaan toistettavissa olevaa tekstiä. Tällä periaatteella onnistuttiin, ja virkakielen asiantuntijat saivat iloita Jyrki Kataisen hallituksen (2011–2014) ohjelmaan kirjatusta virkkeestä: ”Laaditaan toimintaohjelma lainsäädännön, viranomaisviestinnän ja asioinnin kielen kehittämiseksi.”

Ilo oli jäädä lyhyeksi, sillä hallituskausi läheni loppuaan eikä toimintaohjelmaa kuulunut. Lopulta saatiin opetus- ja kulttuuriministeriö asettamaan työryhmä, jonka tehtävänä oli ohjelman laatiminen. Ohjelmassa tuli esittää ehdotuksia, joiden avulla varmistettaisiin viranomaiskielen asiallisuus, selkeys ja ymmärrettävyys. Ryhmän työn tuloksena julkistettiin alkuvuodesta 2014 *Hyvän virkakielen toimintaohjelma*, jossa paremman virkakielen hyväksi tehtiin kolmenlaisia ehdotuksia: ehdotuksia valtioneuvoston toimiksi, ehdotuksia julkishallinnon yhteisiksi toimiksi ja ehdotuksia virastojen toimiksi.

Toimintaohjelman välittömin tulos oli usean julkishallinnon toimijan yhdessä toteuttama virkakielikampanja (2014–2015), jolla kannustettiin valtion ja kuntien viranomaisia parantamaan kielenkäyttöään sekä muistutettiin selkokielen käytön tarpeesta. Kampanjan järjestäjiä olivat Kotuksen lisäksi valtiovarainministeriön Avoin hallinto -hanke, Selkokeskus, Kuntaliitto, opetus- ja kulttuuriministeriö sekä valtioneuvoston kanslian kieli- ja käännöspalvelut. Kampanjassa oli mukana valtionhallinnosta ja kunnista seitsemän pilottivirastoa, jotka sovelsivat osia toimintaohjelmasta.

Kampanjayhteistyön jäljiltä jäi elämään niin sanottu virkakieli-ryhmä, joka on hyvän virkakielen edistämisen yhteistyöfoorumi julkishallinnossa. Ryhmä kokoontuu Kotuksen kutsusta yhä vuosittain erityisesti suunnittelemaan kansainvälisen selkeän kielen päivän viettoa Suomessa sekä Vuoden selväsanainen -kilpailua,

jossa joka toinen vuosi palkitaan hyvää virkakieltä edistänyt taho.¹⁹ Ryhmä on vuosien mittaan laajentunut, mutta siinä ovat yhä mukana virkakielikampanjaan osallistuneet toimijat. Nämä ovat muutenkin Kotuksen keskeisiä yhteistyökumppaneita virkakieli-työssä.

2010-luvun virkakielityötä luonnehtii temaattisesti tasa-arvo ja osallisuus: ”Kuka mahtuu teksteillä rakennettuun maailmaan?” kysyi Liisa Raevaara osuvasti *Virallisessa lehdessä* julkaistussa kolumnissaan vuonna 2019. Myös uusiin digitaalisiin asiointimuotoihin piti reagoida, ja Raevaara oli mukana muun muassa ryhmässä, jossa pohdittiin digitaalisten asiointipalvelujen laatua valtiovarainministeriön johdolla. Sähköisten palvelujen itsearvioinnin laatuksiteereihin saatiin näin maininta siitä, että kielen on oltava asiallista, selkeää ja ymmärrettävää. Lisäksi kriteereihin tuli muotoilu siitä, että kielen asiantuntijan on tarpeen osallistua palvelun kehittämiseen kielen laadun takaamiseksi.

Suomen kielen lautakunta otti kantaa sukupuolineutraalin kielen puolesta vuonna 2007, mutta aiheita koskeva keskustelu ryöpsähti kunnolla vasta 2017, kun *Aamulehti* linjasi käyttävänsä jatkossa sukupuolineutraaleja ammattinimikkeitä. Lehden mallia alkoivat noudattaa monet muut organisaatiot, ja aihe tuli entistä useammin virkakielen asiantuntijoiden käsiteltäväksi. Myöhemmin, vuonna 2020, Piehl, Raevaara ja Tiirilä olivat mukana esimerkiksi Terveyden ja hyvinvoinnin laitoksen Sukupuolella väliä? -hankkeessa.

Nimistö tuli aiheena kiinteämmin osaksi virkakielenhuoltoa 2010-luvun alussa. Aiemmin virkakielenhuoltajien tehtäviin oli kuulunut lähinnä julkishallinnon organisaatioiden nimien alkukirjainsuosittelun päivittäminen, nyt alettiin pohtia nimityyppejä yleisemminkin. Hyvin pian nimistönhuoltajat ottivat tämän alueen kokonaan asiantuntevaan huomaansa.

19 Joka toinen vuosi palkinto jaetaan selkokieltä ansiokkaasti edistäneelle taholle, ja silloin kilpailun järjestää Kehitysvammaliiton Selkokeskus.

Hyvän virkakielen puolesta supistunein resurssein 2020-luvulla

Osana verkkopalvelujen yleistymistä julkaistiin vuonna 2018 ensimmäinen osa hyvän virkakielen verkkokurssipakettia. Marianne Laaksosen vetämässä hankkeessa kursseja syntyi vuoteen 2021 mennessä kaikkiaan kuusi, virkakielen ohella yksi nimistöstä ja yksi ruotsin virkakielestä. Kurssit tehtiin yhteistyössä HAUS-kehittämiskeskuksen kanssa eOppivan alustalle, ja ne ovat tätä kirjoitettaessa edelleen käytössä, kaikille avoimia ja maksuttomia.

Vuonna 2019 virkakieli mainittiin pitkän tauon jälkeen hallitusohjelmassa. Sanna Marinin hallituksen (2019–2023) ohjelmassa luvattiin laatia julkisen hallinnon strategia, jossa tavoitteena oli muun muassa laajentaa selkeän hallinnollisen kielen käyttöä. Kun strategiaa sitten alettiin valtionhallinnossa valmistella, virkakieliitiimi teki vuonna 2020 yhdeksän kuukauden ajan neljän hengen voimin (Laaksonen, Piehl, Raevaara, Tiililä) aktiivista ja monentyyppistä vaikuttamistyötä, että kieli tulisi strategiassa mainitukseksi²⁰ – näin siitä huolimatta, että se oli strategian keskeinen lähtökohta. Kielellisten seikkojen esiin saaminen vaatii siis yhä ponnisteluja.

Kuluvaa vuosikymmentä on leimannut virkakielityön resursien radikaali supistuminen. Resurssihin vaikutti ensin erillisen koulutusyksikön hiipuminen, mikä johti siihen, että monen kielenhuolto-osaston työntekijän tehtäviin sisällytettiin päätyön rinnalle koulutus – palattiin siis 1970- ja 1980-luvun tilanteeseen. Koska viirastot ovat merkittävä koulutusten tilaaja, on paine kouluttaa kohdistunut erityisesti virkakielen asiantuntijoihin, ja koulutukseen suunnatut resurssit ovat pois rakenteellisemmasta vaikuttamistyöstä. Myös EU-kielenhuolto loppui viranhaltijan eläköitymisen myötä vuonna 2023. Vuosina 2023–2025 valtakunnalliseen virkakielityöhön on ollut käytettävissä 2,5–3 henkilötyövuotta.

²⁰ Kieli ja selkeä viestintä sekä esimerkiksi oikeus ymmärtää ja tulla ymmärretyksi mainittiin strategiassa lopulta kahdessa päämäärässä kuudesta ja kolmessa toimintalinjauksessa seitsemästä.

Kotuksen resurssipulan vastapainoksi virkakielenhuoltoon on syntynyt uudenlaistakin toimintaa. Riitta Hyvärinen perusti vuonna 2000 sähköpostilistan, jolle liittyi suuri joukko valtionhallinnon kielenhuollosta kiinnostuneita. Verkosto hiipui sittemmin, mutta sellaisen tarpeesta keskusteltiin julkishallinnon virkakieli-ryhmässä toistuvasti. Asian otti vuonna 2020 hoitaakseen Eero Voutilainen eduskunnan kansliasta. Verkoston toiminta vilkastui pikkuhiljaa, ja vuonna 2025 siihen kuului noin 170 henkilöä. Verkosto antaa virastojen kielenhuoltajille tärkeää vertaistukea.

Parissakymmenessä vuodessa valtionhallinnon muiden virastojen kielenhuoltajien määrä on lisääntynyt. Esimerkiksi Kelassa on tätä kirjoitettaessa Pohjoismaiden suurin kielenhuoltoyksikkö, kuusi vakinaista työntekijää. Useampi kielenhuollon asiantuntija on myös Verohallinnossa ja Tullissa, ja lisäksi yksittäisiä kielenhuoltajia työskentelee esimerkiksi Metsäkeskuksessa, Digi- ja väestötietovirastossa, Opetushallituksessa ja Säteilyturvakeskuksessa; tosin vain osa on vakinaisessa virassa. Suunta on hyvä, vaikka päätoimisten kielenhuoltajien määrä on silti Suomessa vielä varsin pieni, kun tilannetta verrataan vaikkapa Ruotsiin. Kun Kotuksen resurssit ovat samalla pienentyneet, on joidenkin virastojen kielenhuoltajien rooli muuttunut yleisemmäksi virkakielen asiantuntijan rooliksi.

Kotuksen vuosikymmenten mittainen virkakieli työ on ollut monipuolista, laadukasta²¹ ja vaikuttavaa: Vuosien varrella on tuotettu uutta (tutkimus)tietoa. Virkakieltä on tutkittu Kotuksen ulkopuolella vain vähän, ja niihin vähäisiinkin tutkimuksiin on Kotuksella yleensä kytkös. Tutkimustietoa on yleistajuistettu, virkakiielestä on annettu ohjeita, neuvoja ja koulutusta, on jaettu hyviä käytäntöjä ja pidetty seminaareja. Sidosryhmätyö on ollut vilkasta ja hedelmällistä. Myös alan asemaan opinnoissa ja työmarkkinoilla on vaikutettu.

21 Virkakielen asiantuntijoista Aino Piehl sai vuonna 2011 Akavan erityisalojen keskusliiton vuoden osaajan tunnustuksen. Tiililä nimettiin vuonna 2020 Helsingin yliopiston vuoden humanistialumniksi erityisesti työstään virkakielen parissa. Koko virkakielitietämi palkittiin samana vuonna Työelämän tutkimusyhdistyksen Hyvä työ -palkinnolla. Palkinnon perusteena oli sinnikäs työ kielen, tekstien ja tekstityön merkityksen esille tuomiseksi.

Pohtiessaan vuonna 1979 asetetun virkakielikomitean työn vaikutusta Esko Koivusalo kysyi *Kielikellossa* (3/1992), selkeytykö virkakieli. Virkakielen kehittymistä onkin syytä yhä seurata. Samalla on kuitenkin syytä oivaltaa se, minkä Kelan kielenhuolto-päällikkö Jenni Viinikka kiteytti kuvatessaan Kelan kielenhuoltoa vuonna 2022: ”Kun jokin sosiaaliturvassa muuttuu, muuttuvat myös siitä kertovat tekstit. Uusia tekstejä syntyy jatkuvasti lisää ja vanhoja pitää päivittää, joten tekstien selkeyttämisen ja kielenhuollon pitää olla jatkuvaa.” Työ viranomaisten kielen parissa ei tule koskaan valmiiksi, koska kieli on olennainen osa virkatyötä ja muuttuu hallinnon muutosten mukana. Virastoissa tapahtuvan päivittäisen kielenhuollon lisäksi tarvitaan jatkossakin työtä, jossa tätä toimintaa seurataan ylätasolta, vaikutetaan päätöksentekoon ja tarjotaan tukea virastoille. Tällaisen työn edellytykset taas on kiteyttänyt mainiolla tavalla selkokielen konkari Hannu Virtanen: ”-- uudet ideat voivat kehittyä silloin, jos -- on pitkäaikaisia, osaavia työntekijöitä ja jos heillä on palava innostus ja rohkeutta työnsä kehittämiseen.”²² Tältä pohjalta myös Kotuksen virkakielityö on vuosikymmeniä edennyt.

²² Sitaatti on Virtasen puheenvuorosta Kehitysvammaliiton opintopäiviltä vuonna 2020.

Työelämän kirjoittajia kouluttamassa

Annastiina Viertö

Kun Kotimaisten kielten keskus (Kotus) perustettiin vuonna 1976, sen osaksi tuli kielitoimisto, jonka toimintaan kielenhuollon luennot olivat kuuluneet jo 30 vuoden ajan. Aluksi niitä oli pidetty erityisesti toimittajille, opettajille ja kääntäjille – siis ammattiryhmille, jotka ovat mallina muille kielenkäyttäjille. 1970-luvulla painopiste siirtyi hallinnon ja oikeudenkäytön kieleen.

Virkakieli on ollut tärkeä osa koulutustoimintaa Kotuksen koko olemassaolon ajan. 1980-luvulla kouluttajat kiersivät virastoissa opettamassa mammuttiviruskoiden pilkkomista ja lauserakenteiden selkeytystä. Myöhemmin huomiota alettiin kiinnittää enemmän myös tekstin sävyyn ja siihen, että tekstikokonaisuus rakentuu lukijan tiedontarpeen mukaan. (Ks. myös virkakieltä käsittelevä artikkeli s. 219–230.)

1990-luvulla koulutettavien kirjo laajeni, kun yhä useampi ammattiryhmä siirtyi näppäimistön ääreen. Elettiin vielä paperimaailmassa, ja teksteiltä odotettiin moitteettomuutta. Niinpä koulutusta kysyttiin myös aiheista, joihin harva nykykirjoittaja jaksaa paneutua, kuten objektin sijamuodon valinnasta ja lainasanojen oikeinkirjoituksesta. Organisaatioissa sihteeri ja tiedottajat varmistivat, ettei julkisuuteen päässyt viimeistelemättömiä tekstejä. Kursseilla oli paljon myös tutkijoita, jotka siihen aikaan kirjoittivat vielä suomeksi. Harjoiteltiin purkamaan substantiivivyyliä, havainnollistamaan tilastokieltä ja välttämään muotisanoja.

Myös median kieltä käsittelevät koulutukset olivat pitkään merkittävä osa toimintaa. Toimittajat kaipasivat sparrausta uudissanujen muodostamiseen ja siihen, kuinka kertoa helppotajuisesti eri alojen asioista. Kielioppia ja oikeinkirjoitusta kerrattiin ahkerasti. Kysyntä alkoi kuitenkin vähitellen hiipua, kun verkkolehdet yleistyivät eikä huolella toimitetuille sisällöille ollut enää maksajia entiseen malliin.

Koulutukset olivat tyypillisesti yhden tai kahden päivän mittaisia, ja niihin saattoi liittyä henkilökohtaista palautetta. 2000-luvulle tultaessa ruvettiin suosimaan koulutussarjoja, jotka koostuivat useasta puolen päivän koulutuskerrasta ja välitehtävistä. Yksilöpalautteen sijaan asiakkaat tilasivat palautepajoja, joissa tekstien toimivuutta pohdittiin yhdessä kollegojen kanssa. 2010-luvulla kurssilaisilla ei enää ollut aikaa välitehtäviin ja moniosaiset koulutukset saivat pitkälti jäädä. Etäkoulutusten aikakaudella koulutukset lyhenivät entisestään puoleentoista tai kahteen tuntiin.

2000-luvun ensikymmenellä internetin käyttö lisääntyi. Paperimaailmasta siirryttiin verkkoon, ja kirjeenvaihtoa käytiin entistä enemmän sähköpostitse. Samalla tuli tarve tiivistää tekstejä, keventää lauseita ja pohtia, kuinka muodollinen pitäisi missäkin yhteydessä olla. Mitä pienemmäksi näyttöruudut kävivät, sitä vähemmän tilattiin koulutusta esimerkiksi lauseenvastikkeen tekijästä, koska lauseenvastikkeet haluttiin mieluummin purkaa helppolukuisemmiksi sivulauseiksi. Sen sijaan apua kaivattiin englannin kielen tuomiin haasteisiin.

2010-luvulla organisaatiot ottivat käyttöön sähköisiä palveluja. Kun ennen asiakkaita neuvottiin puhelimesta ja käytettiin valmiita kirjepohjia, nyt tekstiä piti tuottaa sujuvasti tsättiin. Tarvittiin koulutusta, jotta käytettäisiin tilanteeseen sopivaa kieltä ja viestien äänensävy olisi yhtenäinen. Tarvittiin myös mutkattomampaa ja kohdistettua viestintää, eikä enää pohdittu entiseen tapaan sitä, pitäisikö asiakasta sinutella vai teititellä tai saako asiakasviestissä poiketa lakitekstin sanamuodoista.

2020-luvulla perusasioita voi opiskella ilmaiseksi hyvän virkakielen verkkokursseilla. Räätelöityä koulutusta tilaavien toiveena on innostaa osallistujia kiinnittämään huomiota kieleen, yhtenäistää kielenkäyttötapoja tai ratkoa omaan työhön liittyviä erityiskysymyksiä. Koulutuksia pidetään sekä lähi- että etätilaisuuksina, ja erityisen innoissaan osallistujat ovat edelleen palautepajoista, joissa pääsee keskustelemaan omista teksteistä.

Myndighetspråkvårdens framväxt i Finland

Mia Falk

När Forskningscentralen för de inhemska språken inledde sin verksamhet hade behovet av fungerande myndighetskommunikation redan uppmärksamrats i samhället, både på finska och på svenska. Svenska avdelningen hade till en början en enda språkvårdare, som skulle samverka med alla språkvårdens målgrupper. Men redan på 1970-talet fanns ett embryo till dagens klarspråksarbete, i form av termutlåtanden som gavs till myndigheter och i samarbetet med det som då hette Statsrådets translatorsbyrå.

År 1987 inrättades en svensk språkvårdartjänst med inriktning på myndighetsspråk vid Forskningscentralen, och följande år blev Statsrådets svenska språknämnd ett permanent organ som samordnade översättningen av lagar från finska till svenska. Samarbetet mellan språkvården och Statsrådets svenska språknämnd har löpt som en röd tråd under hela den tid som respektive verksamheter har funnits, och de översättare och laggranskare som står för lagtexter på svenska i Finland är en grundpelare för klarspråksarbetet i det svenska Finland. Till sin hjälp har lagöversättarna verket *Svenskt lagspråk i Finland (Slaf)*, som har utkommit i flera upplagor sedan den första provupplagan 1986. Språkvårdare från Forskningscentralen och senare Institutet för de inhemska språken har deltagit i arbetet med alla upplagor av *Slaf*.

Den översättarkår som ser till att myndighetskommunikation och lagar i Finland finns på båda nationalspråken är alltså en viktig samarbetspartner för den svenska myndighetspråkvården. Kurser och fortbildningar för översättare har funnits med i verksamheten från första början, liksom språkspalter, direkta kontakter och språkgranskningsuppdrag. Den svenska myndighetspråkvården i Finland har gradvis vuxit fram i takt med att svenska avdelningen fick fler anställda, och ett typiskt drag för den finlandssvenska språkvården

har varit den bredd som språkvårdarna har uppvisat i sina åtaganden. Det betyder att det dröjde länge innan man kan säga att någon viss person var exklusivt ansvarig för myndighetsspråkvården, eftersom många uppdrag var projektbetonade och de språkvårdare som fanns på avdelningen kunde växla mellan uppdragen enligt behov. Trots att arbetet har burits upp av få personer har klarspråksarbetet resulterat i flera synliga satsningar som har haft en avgörande inverkan på den svenska som används av myndigheterna i Finland.

Språkvården i Finland har förmånen att kunna luta sig mot språkvården i Sverige, och grundvalen för den svenska språkvården i Finland har ända sedan Hugo Bergroths tid varit hur svenskan i Sverige utvecklas. När klarspråkstankarna tog fart i Sverige var det därför ingen överraskning att de svenska idealen nådde språkvården i Finland. Kommunförbundet var en aktiv initiativtagare till samarbete kring språkvård, och under 1990-talet gav den kontakten upphov till ett omfattande klarspråksprojekt som leddes av svenska avdelningen vid Forskningscentralen tillsammans med Kommunförbundet. Språkvårdaren Eivor Sommardahl var projektets mest centrala gestalt, och projektet utmynnade i en handbok, *Klarspråk i kommunerna* (1996), som Sommardahl skrev. Det var fråga om en unik handbok i svenskt klarspråk eftersom den utgick från ett finlandssvenskt perspektiv.

Under 2010-talet utvecklades klarspråksarbetet i Finland ytterligare, och år 2010–2012 genomförde Finlands Kommunförbund och Institutet för de inhemska språken projektet Rakt på sak, där sex tvåspråkiga kommuner i olika delar av Finland medverkade och Eivor Sommardahl var språkkonsult för projektet. Projektet hade som mål att skapa nya skrivtraditioner genom ett långsiktigt textarbete med deltagarna i pilotkommunerna, men också att sprida erfarenheterna till allmänheten. Projektet utmynnade i en textbank och en omarbetad version av handboken som denna gång fick namnet *Klarspråk i kommunen*.

Samarbetet mellan den finska och svenska myndighetsspråkvården på Språkinstitutet har varit tätt. Den finska EU-språkvårdaren Aino Piehl hade ett stort intresse för det nordiska samarbetet,

och ända sedan den första nordiska klarspråkskonferensen som ordnades 1998 i Stockholm har Finland varit en aktiv medlem inom nätverket för nordiskt klarspråksarbete. Nätverket har ordnat totalt tolv konferenser sedan dess, varav den senaste ordnades år 2025 i Finland.

Det bästa klarspråksarbetet i ett tvåspråkigt land görs parallellt på båda språken, och alla satsningar på klarspråk som görs på finska ger återklang i myndighetssvenskan. Klarspråksidealerna är desamma oberoende av språk, det vill säga att främja demokrati genom ett tillgängligt myndighetsspråk.

”Hallinto toimii tekstien varassa”

Jenni Viinikka

Minkälaista yhteistyötä olet tehnyt Kotimaisten kielten keskuksen (Kotus) kanssa?

Kelan viestinnän ja Kotuksen yhteistyöllä on pitkät perinteet. Sitä on tehty paljon jo ennen kuin itse tulin Kelaan. Olen pyrkinyt jatkamaan tätä perinnettä. Kun aloitin työt Kelassa, olin talon ainoa kielenhuoltaja. Nyt meitä kuusi. Kelan kielenhuoltajien lukumäärän kasvaessa myös yhteistyö Kotuksen kanssa on laajentunut siten, etten enää ole tässäkään asiassa yksin. Käytännössä yhteistyöhön osallistuvat nyt kaikki Kelan kielenhuoltajat. Erityisen tiivistä yhteistyö on ollut Kotuksen kielenhuolto-osaston ja sen virkakielen asiantuntijoiden kanssa.

Yhteistyömme on ollut laajaa ja monipuolista. Keskeisimmin se on liittynyt sidosryhmä- ja vaikuttamistyöhön, koulutuksiin ja materiaaleihin sekä Kelan tekstien kehittämiseen ja tutkimukseen.

Kelan kielenhuolto on osallistunut selkeään virkakieleen liittyvään sidosryhmä- ja vaikuttamistyöhön. Olemme esimerkiksi olleet aktiivisia osallistujia Kotuksen johtamassa virkakieliryhmässä, selkeän kielen päivän järjestelyissä ja Vuoden selväsana -kilpailuissa. Lisäksi Kelan kielenhuoltajat ovat kirjoittaneet Kotuksen viestintäkanaviin, ja meitä on myös haastateltu niihin. Kelan kielenhuollolla on ollut myös edustus Kotuksen neuvottelukunnassa, mikä on ollut meille arvokas kunniatehtävä.

Niin ikään koulutusyhteistyö on ollut tiivistä. Kotuksen virkakielen asiantuntijat ovat osallistuneet Kelan tekstien kehittämiseen muun muassa yhteisissä työpajoissa ja koulutuksissa. Tästä esimerkkinä on Kelan etuuskien asiantuntijoille pidetty koulutus, jossa käsitelimme Kotuksen erityisasiantuntijan Ulla Tiirilän kanssa Kelan etuuspäätösten kieltä.

Kelan kielenhuoltajat ottivat osaa myös Kotuksen tuottamien hyvän virkakielen verkkokurssien valmisteluun testaamalla ja kommentoimalla kurseja ennen niiden julkaisemista. Nyt verkkokurseja hyödynnetään Kelan omissa selkeän kielen koulutuksissa. Ymmärränkin yhdeksi keskeiseksi yhteistyön muodoksi myös sen, että Kotus tarjoaa laadukkaita materiaaleja virastoissa työskentelevien kielenhuoltajien ja viestijöiden tueksi. Hyvän virkakielen verkkokurssit, *Kielitoimiston sanakirja* ja Kielitoimiston ohjepankki sekä *Kielikello*-lehti ovat Kelan kielenhuoltajien työssä korvaamattoman tärkeitä. Niiden kautta Kotuksen asiantuntemus on päivittäin läsnä työmme arjessa.

Ainutlaatuisempi esimerkki viime vuosien yhteistyöstä on puolestaan Ulla Tiirilän työkierto Kelan viestintään vuonna 2019. Työkiertonsa aikana hän tutustui perusteellisesti Kelan teksteihin ja toimintaan, ja hän on auttanut kehittämään tekstejä edelleen. Tämä on myös johtanut Kelan ja Kotuksen yhteiseen kyselytutkimukseen. Tutkimuksessa selvitettiin sairauspäivärahan ja työkyvyttömyyseläkkeiden etuus käsittelijöiden näkemyksiä siitä, millaiset edellytykset heillä on laatia ymmärrettäviä päätöstekstejä.

Millaisena näet kotimaisten kielten aseman yhteiskunnassa?

Työni kautta minulla on paras näköala suomenkielisiin hallinnon teksteihin ja erityisesti Kelan teksteihin. Suomea käytetään hallinnon kielenä paljon ja monipuolisesti. Tästä näkökulmasta suomen kielen asema on siis hyvä ja kieli on elinvoimainen. Erilaisten viestintäkanavien monipuolistuessa myös ymmärrys virkakielestä ja sen käyttöalasta on laajentunut. Ei ole olemassa yhtä tietynlaista hallinnon kieltä, vaan se vaihtelee tekstilajin mukaan.

Hallinnon kielimaisema on runsas ja monipuolinen, mutta juuri virkasuomen määrä voi muodostua uhaksi, jos tekstejä on liikaa eikä tekstityötä tunnisteta. Selkeän virkakielen kehittämistä ja samalla sen asemaa voivat horjuttaa myös väärät käsitykset kielen ja tekstien merkityksestä hallinnon toiminnassa. Hallinto toimii vahvasti erilaisten tekstien varassa. Jos tekstit kuitenkin nähdään vain pinnallisena sivutuotteena eikä niiden roolia ymmärretä oikein, tekstien kehittäminen ja sitä kautta kielen asema voivat myös olla uhattuna.

Silti näen, että hallinnollisten tekstien määrää suurempi uhka on niiden laatu, jos tekstien selkeyteen, ymmärrettävyyteen ja asiakasystävälliseen sävyyn ei kiinnitetä riittävästi huomiota. Erityisen tärkeää tekstien laatu on myös siksi, että lukutaito ja kyky lukea hallinnollisia tekstejä ovat heikentyneet.

Mitä haluaisit sanoa Kotuksen 50-vuotisjuhlavuonna?

Haluan kiittää kaikesta yhteistyöstä tähän asti. Toivon, että se jatkuu yhtä tiiviinä ja monipuolisena myös tulevaisuudessa.

Jenni Viinikka on Kelan kielenbuoltopäällikkö.

Aineistot ohjaamassa sanakirjatyön periaatteita

– Samlingarna styr principerna för ordboksarbetet

Tarja Riitta Heinonen, Heikki Hurttu, Pirkko Kuutti & Caroline Sandström

Tarkastelemme artikkelissamme neljää suurta yksikielistä sanakirjaa, joita toimitetaan Kotimaisten kielten keskuksessa (Kotus), niiden aineistojen näkökulmasta.²³ Nämä sanakirjat ovat *Suomen murteiden sanakirja*, *Ordbok över Finlands svenska folkmål* eli Suomen ruotsalaismurteiden sanakirja²⁴, *Vanhan kirjasuomen sanakirja* ja *Kielitoimiston sanakirja*. Kunkin sanakirjan suhdetta aineistoonsa esitellään omassa osiossaan. Aloitamme murre-sanakirjoista ja etenemme varhaisen kirjoitetun suomen kautta nykyyleiskieleen.

Esiteltävien suomenkielisten sanakirjojen alulle saattajana on pidetty Emil Nestor Setälän esittämää mietintöä ”Suomalaisen sanakirjatyön ohjelmasta”, jonka Suomalaisen Kirjallisuuden Seura (SKS) julkaisi vuonna 1896. Setälä ehdotti kansankielen sanakirjan, vanhemman kirjakielen sanakirjan ja nykyisen kirjakielen sanakirjan

²³ Sanakirjatyöstä kerrotaan myös s. 47–65.

²⁴ Yksinomaan Suomen ruotsalaismurteiden sanakirjaa koskeva osuus on artikkelissa kirjoitettu ruotsiksi. Det avsnitt i artikeln som behandlar *Ordbok över Finlands svenska folkmål* är skrivet på svenska.

laatumista. Setälän ohjelma koski sekä sanakirjatyössä tarvittavaa aineistonkeruuta että sanakirjojen toimitusperiaatteita. *Suomen murteiden sanakirjan* lähtökohdat ovat melko yhtenevät Setälän esittämien suuntaviivojen kanssa, mutta aineiston keruun tavat ovat sittemmin muuttuneet ja ajanmukaistuneet. *Vanhan kirja-suomen sanakirjan* osalta erityisesti aineiston rajaus poikkeaa Setälän pohdinnoista: tarkasteltava aikajakso on lyhyempi ja aineistoon valittavien tekstien kriteerit ovat tiukemmat. Nykyisen kirjakielen sanakirja sai varsinaisen lähtölaukauksensa eduskunta-aloitteesta 1920-luvulla, ja se ilmestyi vuosina 1951–1961 *Nyky-suomen sanakirjan* nimellä. Sen perillisen *Kielitoimiston sanakirjan* uusi aineisto edustaa luonnollisesti 2000-luvun nykykieltä.

Suomen ruotsalaismurteiden ja paikannimistön tutkimusta edisti ratkaisevasti 1800-luvun puolivälissä ja lopussa vaikuttanut Axel Olof Freudenthal, joka myös teki aloitteen Svenska landsmålsföreningen i Finland -yhdistyksen perustamiseksi. Hänen toiminnallaan oli vaikutusta ruotsinkielisen kansankielen sanakirjan alulle panemiseen.

Suomen murteiden sanakirja

Suomen murteiden sanakirjan (SMS) suhde aineistoon on yleisellä tasolla selväpiirteinen: sanakirja pohjautuu Suomen murteiden sana-arkistoon. Sanakirjan toimitustyön aikana tosin on mahdollista, että sanakirjantoinittajat keräävät täydennysaineistoa murre-tutkimuksista ja luotettaviksi todetuista murrenäytejulkaisuista, ja toimitustyön valmistuttua nämäkin kopiotiedot päätyvät osaksi arkistoa. Siten tietty selvärajainen arkistoaineisto määrää pääpiirtein sanakirjan sisällön, mutta käytännössä aineiston heterogeenisuudesta johtuu, että suhde ei ole lainkaan yksi yhteen: sanakirjantoinittaja ei siis kirjoita arkistoa puhtaaksi vaan joutuu ratkaisemaan toimitustyössä vaikeita pulmia ja tekemään mahdollisimman hyvin perusteltavissa olevia ratkaisuja. Moni SMS:n artikkeli on siis eräänlainen pienoistutkielma.

Nykyinen arkisto käsittää kahdeksan miljoonaa sanalippua noin 400 000 eri sanasta. Se on kerätty vuosien 1899 ja 1990 välisenä

aikana. Aineistosta länsimurteista on noin 55 prosenttia, itämurteista noin 45 prosenttia.

Vaikka Setälän sanakirjaohjelman laajuus on vain noin seitsemän sivua ja kansankielen sanakirjan osuus siitä on vain kaksi ja puoli sivua, Setälän asettamat tavoitteet kuvaavat varsin hyvin nykyisenkin SMS:n toimitusperiaatteita. Setälän mukaan kansankielen sanakirjan tulisi

- 1) sisältää kaikki kokoonsaattavat kansankielessä tavattavat sanat, eikä suinkaan vain varsinaisia n. s. murre sanoja;
- 2) esittää ne kunkin sanan eri muodot, jotka eri murteissa tavataan, koottuina kirjakielen mukaisten rubriikkisanojen alle, sekä valaista kunkin sanan käytäntöä lausetavoilla ja puheenparsilla;
- 3) esittää mahdollisuutta myöten kunkin sanan ja sanamerkityksen maantieteellinen ala.

Setälä myös suunnitteli sanakirjan käsittämän maantieteellisen alueen ja aineiston rajauksen tavalla, joka paljolti vastaa nykyisen sanakirjan rajausta: Alueellisesti sanakirjan piti kuvata kansankielttä ”sekä Suomen maantieteellisten rajojen piirissä että myös Inkerinmaalla, Pohjois-Ruotsissa, Norjassa sekä Vermlannissa (kuitenkin erottamalla pois inkerois murteen ja Suomen alueesta sen osan, jossa puhutaan karjala-aunukselaista murretta)”. Kielellisesti tällaisen rajauksen mukaan ”valmistettu sanakirja olisi suorastaan aarreaitta tieteelliselle tutkimukselle, jota vastoin paljaastaan n. s. murre sanoja sisältävä sanakirja olisi tieteellisessä suhteessa paljon vähemmän arvoinen”.

Kuten luonnollista on, ei SMS kaikelta osin tietenkään vastaa Setälän suunnitelmia. Poimintoja kansankirjailijoiden teksteistä tai kansanrunoudesta ei ole tehty, vaan on keskitytty varsinaiseen murrepuheeseen; Setälän ehdotus ”keräelmä-sanastojen” laatimisesta keruuta varten taas toteutui osin, mutta osoittautui epätarkoituksenmukaiseksi.

Setälä ei ollut ensimmäinen, joka ehdotti murre sanakirjan laatimista: jo H. G. Porthan oli vuonna 1801 sitä mieltä, että

murteidemme sanastoa olisi kerättävä talteen ja koottava huolellisesti toimitettuun täydelliseen sanakirjaan, jossa samalla olisi ilmoitettu sanojen käyttöpaikat, ja F. W. Rothsten esitti vuonna 1876, että olisi tallennettava kansankielen sanavarat ja puheenparret.

Setälän ohjelmaa ryhdyttiin murteiden tallennuksen osalta panemaan ripeästi toimeen. Vuonna 1899 ilmestyi E. A. Ekmanin (myöh. Tunkelo) *Suomen kielen keräily-sanasto*. Se oli Setälän ohjelman mukainen laaja aakkosellinen sanaluettelo, jonka pohjana olivat Elias Lönnrotin *Suomalais-ruotsalainen sanakirja* (1874–1880) ja eräät murrettukimukset. Tarkoituksena oli käydä murteenpuhujien kanssa sanastoa aakkosellisesti läpi, ja ensimmäiset sanaliput arkistoon valmistuivat jo samaisena vuonna. Kerääjinä olivat ylioppilaat, keruun järjestäjänä Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Sittemmin havaittiin, että keruu aakkosellisen sanalistan perusteella ei ollut hyvä ratkaisu; vuonna 1914 Artturi Kannisto korosti aihepiireittäistä haastattelua, fraseologian keräämistä ja spontaanin puheen kuuntelua. Vuonna 1924 ilmestyi Lauri Hakulisen *Opas suomen kielen sanavarain kerääjille*, ja siinä tavoitteeksi asetettiin aidon kielenkäytön tallentaminen.

Murteenkeruun organisointi siirtyi SKS:ltä ensin erityiselle osakeyhtiölle, sen jälkeen vuonna 1924 valtionapua nauttineelle Sanakirjasäätiölle. Kentälle lähetettiin kielitieteellisen koulutuksen saaneita kerääjiä, joille oli annettu lisäkoulutusta murteista ja muun muassa kansatieteestä. Kukin kerääjä asui pitäjässään 3–4 vuotta ja keräsi yleensä tietoja 30 000–40 000 sanasta. Koulutetut kerääjät laativat kaikkiaan noin 60 pitäjänsanastoa; täydennyskeruita tehtiin 1940-luvun lopussa ja vielä vuosina 1967–1974. Kesäisin keruutyötä kentällä tekivät myös opiskelijaretkikunnat, minä lisäksi aineisto karttui opiskelijoiden harjoitustöistä, niin sanotuista cum laude -töistä.

Jo edellä kuvattu aineisto on varsin heterogeenista. Ensinnäkin se on karttunut yli 70 vuoden aikana ja juuri sellaisena aikana, kun murteiden tasaantuminen on alkanut. Toiseksi keruumenetelmät ovat vaihdelleet aakkosellisesta kyselystä spontaanin puheen kuunteluun. Kolmanneksi koulutetutkin kerääjät ovat olleet eri-

laisia, heitä on ollut harjoitustyön tekijöistä vuosia paikkakunnalla asuneisiin asiantuntijoihin. Neljänneksi tallennustekniikka on ehtinyt keruiden aikana muuttua käsin tehtävistä muistiinpanoista nauhoituksiin. Sanakirjassa käytetään ensisijaisesti mahdollisimman spontaanin puheen aineistoa, mutta sana-artikkelityössä joudutaan toisinaan turvautumaan myös muunlaiseen aineistoon, aakosellisesti kyselemällä koottuun kuitenkin harvimmin.

Aineiston keruutyössä todettiin ajan mittaan tarvittavan lisäaineistoa, ja niin päädyttiin turvautumaan suuren yleisön apuun järjestämällä kyselyitä, joihin malli saatiin Saksasta. Aluksi julkaistiin sanomalehtikyselyitä yleisölle, ja kun näin oli muodostunut riittävä vastaajien verkko, perustettiin *Sanastaja*-lehti, joka ilmestyi vuosina 1927–1990. *Sanastajassa* julkaistiin erilaisia murrekysymyksiä lukijoiden vastattavaksi, pääosin kielitieteellisiä mutta osin näkökulmaltaan myös varsin kansatieteellisiä. Vastaajia oli lähes joka pitäjistä, yhteensä noin 7000. Maallikoilta on peräisin noin puolet nykyisen sana-arkiston tiedoista. Maallikot ovat paitsi vastanneet *Sanastajan* kyselyihin ja muihin kyselyihin myös lähettäneet spontaaneja tietoja kiinnostavina pitämistään murre sanoista.

Käytettäessä maallikkovastaajien tietoja sanakirjatyössä lähdekritiikki on erityisen tärkeää. Joskus liput sisältävät pelkkää kansatieteellistä kuvausta ja kieli on yleiskieltä. Toisinaan taas vastaaja ei ole esimerkiksi eri paikkakunnilla asuttuaan enää hallinnut sitä murretta, josta on sanoja lähettänyt. Varsin usein on vastauksen takana ollut kysely vaikuttanut vahvasti vastaukseen. Toisaalta jotkut maallikkovastaajat ovat olleet erinomaisia murteentaitajia.

Lähdekritiikin kannalta keskustelua sanakirjan toimituksessa on herättänyt kysymys siitä, miten suhtautua yksittäistietoihin eli sellaisiin murre sanoihin, joista on vain yksi arkistotieto. Jos tällainen tieto täyttää yleisen luotettavuuden kriteerit, se voidaan hyväksyä sanakirjaan. Joskus yksittäisyys on tavallaan näennäistä: esimerkiksi adverbista *kaatumoisissaan* 'kaatumaisillaan' on vain yksittäistieto Hirvensalmen murteesta, mutta sanakirjan aineistosta käy ilmi, että itämurteissa on muitakin vastaavanrakenteisia

adverbeja, esimerkiksi *kyökkämöisissään, loppumoisissaan, lähtemöisissään*. Siten *kaatumoisissaan* on toisaalta yksittäistieto, toisaalta osa laajempaa kokonaisuutta.

Yleisesti voidaan sanoa, että arkisto rajaa sanakirjan aineiston ja määrää sanakirjan yleisen luonteen, mutta toimitusperiaatteet viime kädessä määräävät, millainen sanakirja aineksesta syntyy.

Ordbok över Finlands svenska folkmål

Den finlandssvenska dialektordboken *Ordbok över Finlands svenska folkmål* (FO) bygger på material som har samlats in i regionerna Österbotten, Satakunta, Åland, Åboland och Nyland under perioden 1860–1970. I inledningen till FO (1976) står: ”Ordboken innehåller ... allt för redaktionen känt publicerat och opublicerat ordmaterial som upptecknats med uttryckliga ortshänvisningar till svenska bygder i Finland.” Vidare framgår att samtliga ord som bedömts ha varit i fast bruk har tagits med i ordboken, även om bruket varit geografiskt eller funktionellt begränsat.

De äldsta upplysningarna om svenska dialekter i Finland härstammar från 1700-talet. Det finns bland annat noteringar om svenska dialektord i topografisk litteratur från slutet av 1700-talet och början av 1800-talet. Under 1860-talet samlades det in ordanteckningar från ett flertal socknar i Finland för verket *Svenskt dialekt-lexikon* som utgavs av J.E. Rietz i Sverige 1867.

Initiativtagare till vetenskapliga studier av de svenska dialekterna i Finland var A.O. Freudenthal. Han samlade och sammanställde material från såväl Nyland som Österbotten. År 1874 grundade Freudenthal Svenska landsmålsföreningen i Finland, där dialektkunniga studerande i Helsingfors samlades till möten för att meddela uppgifter om ord ur sina egna dialekter. Dessa upplysningar antecknades av tre olika referenter och sammanställdes sedan till en samling. Landsmålsföreningens samlade ordsfatt uppgick 1891 till drygt 11 300 uppslagsord med drygt 11 700 varianter.

År 1885 grundades Svenska litteratursällskapet i Finland (SLS) som i enlighet med sin syftesparagraf särskilt inriktade sig på att

samla vittnesbörd om det svenska språket. SLS sände från slutet av 1800-talet ut upptecknare som samlade in ett rikt material om dialekter och folkkultur i svenska områden runtom i Finland.

Kommissionen för undersökning av svenska folkmål och svensk folkkultur i Finland, den så kallade Folkmålskommissionen, bildades 1927 med stiftelsen Sanakirjasäätiö som förebild. Folkmålskommissionen var en fri sammanslutning av företrädare från institutioner och föreningar och erhöll statliga medel. Under åren 1939–1955 sände Folkmålskommissionen ut vetenskapligt utbildade stipendiater till valda orter för upp till två år med uppdraget att teckna upp material till riktade storsamlingar. Under 1940-talet påbörjades arbetet med en beläggsamling för FO och 1959 inledde Olav Ahlbäck redigeringen av de första artiklarna. Ahlbäck skapade en struktur för ordboken med *Svenska Akademiens ordbok* (SAOB) som förebild. Arbetet med FO skedde i Folkmålskommissionens regi fram tills Forskningscentralen för de inhemska språken grundades 1976. Samma år publicerades det första häftet av FO, avsnittet *abbal–bister*.

Den beläggsamling (Registret för FO) som ordboken grundar sig på är huvudsakligen sammanställd 1945–1980 och innehåller idag omkring en miljon ordsedlar. De omfattande dialektologiska, etnologiska och folkloristiska uppteckningarna i SLS:s och Folkmålskommissionens samlingar utgör en stomme för ordregistret. I beläggsamlingen ingår även de anteckningar av dialektord som gjordes för Rietz dialektordbok och Landsmålsföreningen, vilka också är införlivade i SLS:s samlingar. I beläggsamlingen finns dessutom excerpter ur bandinspelningar, ur dialektologiska avhandlingar och ordlistor och ur texter av dialektkunniga lekmän, liksom excerpter ur skönlitteratur och skådespel med dialektala inslag. I FO:s beläggsamling ingår vidare excerpter ur två äldre finländska dialektordböcker utgivna av Herman Vendell (1904–1907) och V.E.V. Wessman (1925–1932).

I enlighet med de riktlinjer som drogs upp för FO meddelas i artiklarna detaljerade uppgifter om uttalsvarianter, ordklass, böjning och betydelse. I ordbokens artiklar ges också rikligt med språkprov som belyser användningen av orden i levande språkbruk.

Det kan i arbetet med en dialektordbok vara utmanande att avgöra vad som är representativt för dialekterna, till exempel gällande gränsdragningen mot skriftspråkliga ord i förhållande till typiska dialektord. Avgörande blir då om ordet är belagt i ordbokens beläggsamling. Det är också viktigt att framhålla att FO beskriver hela ordförrådet i dialekterna, inte bara det särdialektala ordförrådet. Vid redigeringen av FO har uppgifter om ord som utgör hapax, enda belägg, i viss utsträckning tagits med i ordboken. Det förutsätter naturligtvis att uppteckningen framstår som pålitlig och trovärdig vid en källkritisk granskning. Eftersom tidtabellen för färdigställandet av ordboken är sträng har det fattats beslut om att avsluta den systematiska insamlingen av nytt material.

Uppgifter om vissa ord eller betydelser kan ibland saknas i materialet från ett område eller en socken. Orsaken kan vara att insamlaren förbisett eller missat ordet, men det kan också bero på att ordet eller betydelsen inte förekommer i dialekten i fråga. Det är därför viktigt att redaktören tolkar uppgifterna om ordets utbredning noggrant och korrekt. Redaktionen för FO har noterat en viss geografisk snedvridning i det material som samlats in för ordboken. Materialet från stora delar av Österbotten och orter på Åland och i Åboland har samlats in av vetenskapligt utbildade insamlare i mitten och slutet av 1900-talet, medan en del av materialet från Nyland har samlats in med mindre systematik under slutet av 1800-talet. Uppgifterna från dessa förstnämnda områden tenderar därför att vara mer detaljerade och pålitliga i fråga om uttal, betydelser och exempel än en del av materialet från Nyland, som ofta är mer knapphändigt.

Olika manér hos kreativa upptecknare kan också bli en slagsida för dialektordböcker. Det kan för FO:s del handla om mängder av uppteckningar från samma orter med rena skrivbordskonstruktioner av produktiva partikelverb eller flerledade sammansättningar, eller om uppteckningar med ett stort antal pejorativa benämningar på kvinnor. I de fall det verkar finnas återkommande mönster i att vissa ämnesområden är överrepresenterade är det viktigt att redaktörerna känner sitt material väl, är medvetna och idkar källkritik.

Lösningen i de här fallen är ofta att utelämna sådana belägg vid redigeringen av ordboksartiklar.

Sedan 2024 redigeras FO med stöd från SLS och Svenska kulturfonden. Tilläggsfinansieringen har medfört att ordboksredaktionen vuxit, och under det senaste året har ett stort arbete gjorts inom redaktionen för att fastslå och förtydliga redigeringsprinciper och källkritiska noteringar och samtidigt utveckla redskap och program för att effektivera redigeringsarbetet.

Vanhan kirjasuomen sanakirja

Verkossa julkaistavan *Vanhan kirjasuomen sanakirjan* etusivulla kerrotaan näin: ”Vanhan kirjasuomen sanakirja (VKS) esittää mahdollisimman tyhjentävästi kaikki vanhan kirjasuomen (1543–1810) aikaisten lähteiden sanat. Lähteitä on yli 1 500. Sanakirja valaisee sanojen merkityksiä ja käyttöä sekä historiaa ja lauserakenteiden kehittymistä.”

Vanhan kirjasuomen aineistoa kutsutaan myös Ruotsin vallan ajan kirjallisuudeksi. Tällä viitataan siihen, että Suomi oli kyseisen aineiston synty aikaan osa Ruotsin kuningaskuntaa. 1800-luvun alkukymmenellä käydyn Suomen sodan seurauksena Suomi siirtyi Venäjän hallintaan. Samaan aikaan alkoi kirjoitettuun suomen kieleen pulpahtella pääasiassa länsisuomalaisen pohjan virkistykseksi itäisten murteiden vaikutusta ja keskustelu suomen kirjakiielestä sai uusia sävyjä.

Lähtökohtana, eräänlaisena nollapisteenä, suomenkieliselle kirjallisuudelle pidetään Mikael Agricolan vuonna 1543 julkaisua *ABC-kirjaa*, joka on alkeisoppikirja ja katekismus. Joidenkin kirkollisiin toimiin liittyvien laajojen suomenkielisten käsikirjoitusten syntyajankohta saattaa kuitenkin olla *ABC-kirjaa* aiempi. Tässä onkin käsillä jo ensimmäinen VKS:n toimitusperiaatteisiin ja sanakirjan aineistoon liittyvä dilemma. Agricolan kääntämät raamatuntekstit ovat lähtökohta, johon sanakirjassa muita myöhempiä käännöksiä verrataan. Jos tutkimus osoittaa, että Agricolan tekstit eivät olekaan vanhimpia, pitäisikö sanakirjan muuttaa tekstivertailu-

käytäntöään? Se olisi valtava työ, suurelta osin sanakirja-artikkelit olisi kirjoitettava uudelleen. Sanojen merkityksen selittämiseen tai käyttöyhteyksien esittämiseen muutos ei kuitenkaan vaikuttaisi. Koska sanakirjan laatiminen on vuosikymmeniä kestävä urakka, on selvää, että sen aineistoa koskeva tutkimus tuo esille uutta tietoa, jonka huomioon ottamista toimitustyössä tulee harkita – ta-pauskohtaisesti.

Tapauskohtainen on VKS:n toimituksessa erittäin – joskus turhautumiseenkin asti – tuttu käsite. Tämä on ymmärrettävää, kun sanakirjan säännölliseen esitystapaan pitää sovittaa kaksi ja puoli vuosisataa käsittävän ajanjakson kielimuoto, joka ei ole yhtenäinen eikä normitettu. Kärjitetysti sanottuna on joukko tekstejä, joiden laatijat kirjoittivat kukin jossain määrin itselleen tutun puheenparren vaikutusten mukaan. Useimmiten he myös käänsivät tekstit jostakin toisesta kielestä suomeksi. Monesti käännettävät sanat olivat myös vailla suomenkielisiä vastineita.

Nykyään materiaali, josta VKS:ää kirjoitetaan, on monimuotoinen. Lähtökohtana on runsaan puolen miljoonan sanalipun arkisto, joka on kerätty vaiheittain usean vuosikymmenen aikana. Sanaliput on hakusanoitettu ja varustettu lähdeviittein, ja ne sisältävät sitaatin, jossa hakusana esiintyy. Yhdestä hakusanasta sanalippuja voi olla yhdestä satoihin. Jotkin sanalipuissa olevat tiedot ovat voineet muuttua. Sitaatti on saatettu ottaa toimitetusta lähteestä, ei suoraan alkuperäisestä, koska sellaista ei ole ollut sanalippua tehtäessä saatavilla. Myöhemmin on voinut aueta pääsy alkuperäiseen tekstiin, mikä on aiheuttanut muutoksen sanakirjassa käytettävään lähdetietoon. Myös tieto tekstin alkuperästä tai varhaisimmasta painoksesta on saattanut muuttua. Muutoksista toimitus on laatinut listat, joiden avulla sanakirjaan saadaan oikeat lähdetiedot.

Sanalippujen tiedot tarkistetaan alkuperäislähteistä tai niiden kopioista, joihin turvaudutaan myös sanan tai ilmauksen laajemman kontekstin hahmottamiseksi, kun merkityksen selvittäminen sitä vaatii. Melko suuri osa sanakirjan lähteistä on toimituksen käytössä myös sähköisinä tekstikorpuksina. Lisäksi nykyään käytetään verkossa julkaistuja digitoituja näköisjulkaisuja. Korpuksista

voidaan hakea esimerkkejä täsmällisesti merkkijonoilla, digitoituista lähteistä summittaisesti sivunumeron pohjalta.

Kotimaisten kielten keskuksen vanhan kirjasuomen sähköistä korpusta on kartutettu ja tarkistettu sanakirjan toimitustyön ohella ja nimenomaan sanakirjatyön avuksi. Samalla kun korpus on helpottanut ja nopeuttanut sitaattien tarkistusta, se on myös moninkertaistanut sanoista löytyvien esiintymien määrän. Esimerkiksi *mutta*-sanan esiintymistä on 247 sanalippua, joiden perusteella sana-artikkeli olisi kirjoitettu ennen kuin korpusta oli, nyt korpus tarjoaa *mutta*-esiintymiä 15 372. Tällaisessa tapauksessa käytetään satunnaisotantahakua. Korpuksesta löytyy toisinaan myös sanoja ja sanojen kirjoitusasujen variaatioita, joita ei ole sanalipuissa. Myös eri taivutusmuotojen ja käyttöyhteyksien kirjoa korpus laajentaa, mikä tietenkin rikastuttaa sanakirjaa.

Vanhan kirjasuomen lähteet ovat suurimmalta osin kristinuskoon ja reformaation perinteeseen liittyviä tekstejä. Osa teksteistä on vanhan kirjasuomen ajalla käännetty tai kirjoitettu useampaan kertaan. Merkittävimpiä esimerkkejä tästä ovat raamatunkäännökset, liturgiset tekstit ja virret. Myös Ruotsin lakikirjoja on suomennettu useita kertoja eri aikoina. Samojen tekstien eri-ikäisten toisintojen vertailu antaa mahdollisuuden tarkastella sanojen ja ilmausten muutosta – tai säilymistä – sanakirjan kuvaamana aikana. Tekstivertailut edellyttävät toimittajalta monipuolista aineiston käyttöä, koska osa teksteistä on korpuksessa lähdekoodein varustettuina, osa alkuperäisteoksina tai niiden kopiona, osa käsikirjoituksista tehtyinä kriittisinä editioina ja yksi lakikirja 1730-luvun käsialalla kirjoitetun tekstin kopiona. Vertailuja tehdään myös käännösten malleina mahdollisesti olleisiin muunkielisiin lähteisiin.

Vanhan kirjasuomen oikeinkirjoitus on varioivaa. Samaa sanaa ei aina kirjoitettu samalla tavalla. Sanakirjassa sanojen eri variantit esitetään yleensä nykykielisen asun yhteydessä, päähakusanan rinnalla. Varianteista tehdään viiteartikkelit, joiden kautta löytyy asiaan kuuluva sana-artikkeli selitteineen ja myös kyseisen variantin sisältävine sitaatteineen. Esimerkiksi sanalla *hopea* on aineistossa seuraavanlaisia variantteja: *hopia*, *hopio*, *hopja*, *hopee*.

VKS on sitaattisanakirja, eli sana-artikkeleissa esitetään sitaatteja eri lähteistä, joissa hakusana esiintyy. Sitaattiin liitetään lähdekoodi, joka sisältää useimmiten lyhenteen kirjoittajan nimestä, tekstin julkaisuvuoden ja sivunumeron. Raamatunkäännöksillä on lyhyemmät koodit. Esimerkiksi B1 r Ms 1:21 on vuonna 1642 julkaistun, ensimmäisen suomenkielisen koko *Raamatun* ensimmäisen Mooseksen kirjan luku 1, jae 21, jossa kerrotaan, että ”Jumala loi – – caickinaiset höyhemeliset linnut (A III 132 kynälliset, B2–4 sijwilliset)”. Sulkeiden sisällä ovat vertailut Agricolan teosten kolmannen osan sivulla 132 olevaan *höyhemellinen*-sanan vastineeseen sekä myöhemmissä 1600- ja 1700-lukujen raamatunsuomennoksissa esiintyvään vastineeseen.

Oman erityisen kokonaisuutensa aineistossa muodostaa 1600–1700-luvulla ilmestyneiden sanakirjojen joukko, josta käytetään nimitystä vanhat leksikot. Niiden sisältämät tiedot on haluttu liittää asianmukaisesti artikkeleihin. Tiedot esitetään pääsääntöisesti heti sana-artikkelin alussa.

VKS:n toimitustyössä on yksi perusasia, joka usein jää mainitsematta, vaikka se onkin tavallaan itsestäänselvyys: Sana-artikkelien sitaateissa täytyy noudattaa oikeinkirjoitussääntöjä, jotka poikkeavat suuresti nykyisistä ja vaihtelevat myös VKS:n aineiston kattaman ajan sisällä. Vanhassa kirjasuomessa ääniteitä vastaavat kirjaimet voivat olla erilaisia kuin nykyään, ja niiden määrä voi poiketa nykykielen kirjoitustavasta. Toisinaan ne voivat kuvastaa ääniteitä, joita ei nykysuomessa enää ole. Toimitustyössä tarkkuus oikeinkirjoituksessa edellyttää eräänlaista poisoppimista nykyisen oikeinkirjoituksen itsestäänselvyyksistä.

Kielitoimiston sanakirja

Kielitoimiston sanakirja (KS) ilmestyi ensimmäisen kerran vuonna 2004 (CD-ROM-muodossa sekä MOT-sanakirjastossa), ja vuodesta 2014 lähtien se on ollut vapaasti käytettävissä verkossa. Nimeen sisältyvä *Kielitoimisto* viittaa jo ennen Kotusta olemassa olleeseen yksikköön, jonka suojissa on toimitettu nykysuomen sanakirjoja ja

harjoitettu suomen kielen huoltoa. Nimestä voikin päätellä, että KS ei pelkästään kuvaa nykyistä suomen yleiskieltä, vaan antaa myös kielenhuollon suosituksia. Sanakirjaa päivitetään noin vuoden kahden välein, ja siitä on ilmestynyt myös kaksi painettua laitosta vuosina 2006 ja 2012.

KS ei ollut ilmestyessään aivan upouusi teos, vaan jatkoa aiemmin ilmestyneille *Suomen kielen perussanakirjalle* (1990–1994) ja *CD-Perussanakirjalle* (1997). *Suomen kielen perussanakirja* (PS) puolestaan pohjautuu varhaisempaan *Nyky-suomen sanakirjaan* (NS, 1951–1961). Tämä tausta vaikuttaa merkittävästi siihen, millainen sanakirja KS on ja millaiseen aineistopohjaan se nojautuu.

KS:n ensimmäisen painetun laitoksen (2006) alkusanoissa todetaan, että sanakirjan tarkoituksena on kuvata suomen nykyisen yleiskielen keskeiset sanavarat ja että yleiskielisten sanojen ohella hakusanoina on erikoisalojen termejä, arkikieliseksi luonnehdittuja sanoja ja laajasti käytettyjä slang- ja murre sanoja. Kuvauskohde onkin laajempi kuin pelkkä yleiskieli, koska yleiskielen rajat häilyvät moneen suuntaan. Esimerkiksi muutoin yleiskielisessä lehtikielessä esiintyy niin arkikielisiä kuin erikoisalojen sanoja. Toisaalta täytyy muistaa sanakirjan käyttäjien tarpeet ja odotukset. Painotus vaikkapa lääketieteen sanastoon on perusteltu, jos se palvelee monia sanakirjan käyttäjiä.

Nykykieltä kuvauksen kohteena voi luonnehtia liikkuvaksi maaliksi, koska uutta sanastoa muodostuu koko ajan lisää ja monien vanhojen sanojen merkitykset, tyyliarvot ja käyttötilanteet muuttuvat. Lisäksi aiemmista sanakirjaversioista periytyvät hakusanojen selitteet ja käyttöesimerkit vanhenevat helposti ajan myötä. Näin syntyy jatkuva tarve päivittää sanakirjaa. Vaikka uudet sanat herättävät suuren yleisön kiinnostuksen, jokaisella päivityskierroksella vanhoja artikkeleita muokataan selvästi suurempi määrä kuin lisätään uusia.

Toisin kuin *Vanhan kirjasuomen sanakirja* ja murre sanakirjat, KS ei ole aineistopohjainen sanakirja, jonka sisältö määräytyisi tekstikorpuksista tai sanalipuista käsin. KS ei perustu mihinkään tiettyyn kielenkäytöstä kerättyyn aineistoon tai aineistokokoelmaan, koska

saatavilla ei yksinkertaisesti ole niin laajaa, tekstilajeiltaan riittävän monipuolista nykykielen aineistoa, että sitä voisi käyttää kaikkien sana-artikkeleiden pohjana. Silti toimitustyössä hyödynnetään sanalipputietoja ja tekstiaineistoja uusien artikkeleiden laatimisen sekä vanhojen artikkeleiden muokkaamisen apuna.

Nykysuomen sanakirjan toimitusta varten kerättiin aikoinaan peräti noin 4,5 miljoonaa paperista sanalippua. 1980-luvulta alkaen sanalippuja on tallennettu sähköisessä muodossa Nykysuomen sanatietokantaan. Se sisältää tätä nykyä noin 270 000 sanalippua ja karttuu vuosittain noin 5 000 uudella lipulla. Sanaesiintymiä poimitaan pääasiassa sanoma- ja aikakauslehdistä. Muutoin KS:n aineistona käytetään saatavilla olevia tekstikorpuksia, lehtiarkistoja sekä muita tietolähteitä. Verkkohauilla saadaan usein pikainen yleiskuva sanan tavanomaisista käyttökonteksteista. Tekstikorpuksista on syytä mainita erikseen Kielipankin Korp-palvelun sisältämät media-aineistot sekä Suomi24-keskustelufoorumien aineisto.

Sähköistä Nykysuomen sanatietokantaa hyödynnetään etenkin uudissanonjen keräämisessä. Sanaesiintymiä koskevien tietojen kirjaamisen yhteydessä kirjaaja voi merkitä lomakkeeseen pitävänsä sanaa tai sanan saamaa uutta merkitystä sellaisena, että se tulisi ottaa huomioon sanakirjan seuraavassa päivityksessä. Nämä merkinnät nopeuttavat uusien hakusanonjen valintaa sanakirjaan, vaikka hakusanoja poimitaan muualtakin kuin tästä sanatietokannasta. Kuhunkin sanakirjapäivitykseen lisätään satoja uusia hakusanoja, mutta kielenkäytössä esiintyy paljon myös sellaisia sanoja, jotka eivät ylitä niin kutsuttua sanakirjakynnystä. Sanakirjaan ei oteta tilapäisiä, merkitykseltään läpinäkyviä yhdyssanoja tai suomen kielen mukautumattomia lainasanoja.

KS:n toimitustyössä tekstiaineistoja tarvitaan etenkin sanaa koskevien tietojen varmistamiseksi tai tarkentamiseksi. On vaikkapa varmistettava, että uusi hakusanaehdokka esiintyy kielenkäytössä riittävän usein sanakirjaan ottamiseksi. Verko- ja korpus-hauin tarkistetaan yksityiskohtia sanojen käytöstä, kuten sitä, millaisia vaihtoehtoisia taivutusmuotoja tai kirjoitusasuja jollakin sanalla on tai miten jotakin sanaa käytetään erikoisaloilla. Nyky-

kielen kuvauksessa voidaan lisäksi käyttää apuna introspektiota, eli toimittajat voivat luoda tai muokata esimerkkejä oman kielenkorvansa mukaisesti.

Iso osa KS:n sisällöstä periytyy *Suomen kielen perussanakirjan* (ja välillisesti *Nyky-suomen sanakirjan*) sana-artikkeleista sellaiseen tai muokattuna. PS:ää (1990–1994) luotaessa NS:n (1951–1961) sisällöstä karsittiin niin hakusanoja kuin runsaita esimerkkejäkin, jotta saatiin tilaa uudelle materiaalille. Hakusanoista jätettiin pois etenkin vanhentuneita, harvinaisia ja murteellisia sanoja; lisäksi karsittiin yhdyssanoja. PS:n esimerkeissä pyrittiin lyhyteen ja tiiviiseen, kun taas NS:n esimerkeissä näkyy sen laaja, runsaasti kaunoja tietokirjallisuutta sisältävä aineistopohja. Esimerkiksi artikkeli *öykkäri vie* NS:ssä tilaa miltei 11 riviä, mutta PS:ssä ja KS:ssä vain noin 1,5 riviä.

PS ei ole tarjonnut ainoastaan valmista sanakirjapohjaa KS:ään, vaan sen toimituksessa tehdyt ratkaisut ovat pitkälti ohjanneet myös nykyisen sanakirjan toimitustyötä. Toimitusohjeet ovat pysyneet olennaisilta osiltaan samoina, ja sisältötyö on jatkunut vanhaa pohjaa täydentäen ja korjaten. Suuri osa KS:n uusista käyttöesimerkeistä muokataan aitojen tekstiosumien pohjalta niin, että samalla noudatetaan PS:stä periytyvää niukkaa esimerkkityyliä.

Päivitystyö koskee myös sana-artikkeleihin sisältyvien oikeinkirjoitusohjeiden ja kielenhuollon suositusten tarkistusta yhdessä Kotuksen kielenhuoltajien kanssa. Normien tarkistus ei voi olla samassa mielessä aineistolähtöistä kuin sanojen käytön kuvaus, mutta suositusten mukaisten ja niiden vastaisten muotojen yleisyys yleiskielisissä teksteissä antaa kuitenkin osviittaa siitä, millaisiksi kielenkäyttäjät hahmottavat niiden sopivan käyttöalan. Jos jotakin suositusta ei noudateta tai ei enää edes tunneta, sitä on syytä arvioida uudelleen.

KS:n aineistopohjan monilähtöisyys ja ajallinen kerrostuneisuus lisäävät sanakirjan päivitystyön tarvetta ja tekevät siitä monin tavoin hankalaakin. Johonkin sana-artikkeliin on voinut tulla useita muutoksia eri päivityskierroksilla, joten kokonaisuuden yhdenmukaisuutta täytyy myös pitää silmällä. Kaikilla muutoksilla on

lisäksi yleensä kerrannaisvaikutuksia, kun muihin artikkeleihin pitää tehdä muutokset huomioivia korjauksia. Haasteista huolimatta *Kielitoimiston sanakirjaan* pyritään tuomaan uusia ominaisuuksia samalla kun sen sisältöä pidetään ajan tasalla.

Tasalaatuista ja luotettavaa

Aineistot eivät itsekseen kirjoittaudu sana-artikkeleiksi, joten lopuksi on syytä nostaa esiin se työ ja osaaminen, joka sijoittuu aineistojen ja valmiiden sana-artikkeleiden väliin. Ensinnäkin tarvitaan suunnitelmallista yhteistyötä, eikä mikään sanakirjaprojekti etene ilman it-asiantuntijoiden panosta. Toiseksi tarvitaan asiantuntemusta, joka koskee niin kuvattavaa kielimuotoa kuin aineistojen erityispiirteitä. On esimerkiksi erittäin tärkeää olla perillä aineistoihin liittyvistä lähdekiittisistä ongelmista. Kolmanneksi tarvitaan erityisosaamista toimitustyössä eli siinä, miten aineistoista päästään sanakirjan toimitusperiaatteiden mukaisiin lopputuloksiin. Tähän kuuluu muun muassa sanan merkitysten selvittäminen erilaisten tietolähteiden avulla ja näiden merkitysten selittäminen selkeästi, osuvasti ja sanakirjan omia käytäntöjä noudattaen. Yksittäisen sana-artikkelin aikaansaaminen vaatii toisinaan runsaasti taustatyötä, mutta tämä työ jää sanakirjan käyttäjältä piiloon.

Viime kädessä jokaisen sana-artikkelin tulee sopia sanakirjan kokonaisuuteen, mutta samalla toimia myös erillisenä, itsenäisenä kuvauksena sanan merkityksestä ja käytöstä. Tavoitteena on tasalaatuinen esitystapa yhdistettynä luotettavaan sisältöön.

Aineistot kieliviranomaisen resurssina ja palveluna

Sakari Korpikallio

Kotimaisten kielten keskuksessa (Kotus) ylläpidetään laajaa ja moninaista kieliaineistojen kokonaisuutta. Tarkastelen tässä artikkelissa sitä, kuinka aineistot on koottu ja kuinka ne ovat päätyneet osaksi Kotuksen kokoelmia, miten niitä on käytetty ja millainen on aineistotyön nykytila. Lisäksi käyn läpi kieliaineistojen asiakaspalveluun liittyviä seikkoja. Suomen kielen nauhoite-arkistoa käsittelem erillisessä kirjoituksessa (ks. s. 262–264).

Kevyt kokonaiskuva

Aloittaessaan toimintansa Kotus oli erilaisten organisaatioiden ja hankkeiden yhteenliittymä. Valtaosa nykyisestä aineistosta onkin peräisin ajalta ennen Kotusta, ja keskuksen perustamisen jälkeen kieliaineistoja on kerätty niiden kokonaismäärän nähden vain vähän. Erityisesti nykykielen keruutyötä jatketaan yhä, kun taas historiallisempien kielimuotojen keruuta ei ole enää samaan tapaan tehty. Uudissanastoa ja tietoa kielen muutoksesta saadaan erityisesti seuraamalla yleiskielisiä julkaisuja, kuten sanoma- ja aikakauslehdistöä. Historiallisissa aineistoissa keruutyön ja tutkimuksen välinen tasapaino on muuttunut siten, ettei uutta aineistoa juuri enää tallenneta, vaan fokus on ennemmin olemassa olevien aineistojen analysoimisessa.

Vaikka Kotuksessa ei nykyisin enää ole aineistotyöhön keskittyntä yksikköä, aineistoja on paljon. Niitä ylläpidetään lähtökohtaisesti keskeisimpien toimintojen – kielen- ja nimistönhuollon sekä sanakirjatyön – tehtäviä varten. Myös Kotuksen kirjasto käsikirjasto-kokoelmineen palvelee yleisön lisäksi erityisesti kielityön tekijöitä talon sisällä.

Kielenhuollon aineistoja ovat yleiskieltä ja sen kehitystä kuvaavat kokonaisuudet, joiden avulla voidaan seurata muun muassa normien muodostumista. Nimistönhuollossa käytettävistä kieliaineistoista keskeisimpiä ovat Nimiariston kokoelmat. Paikannimiaineistoja voidaan hyödyntää esimerkiksi kuntien nimistön suunnittelussa, ja karttanimistön tarkistustyössä ne ovat ensisijainen lähdemateriaali. (Nimiaristoa käsitellään tarkemmin artikkelissa s. 216–218.)

Sanakirjatyössä aineistot ovat keskeisessä roolissa. Sana-artikkelit eivät päädy sanakirjoihin itsestään, vaan niissä käsiteltävien sanojen käyttö on pitänyt ensin dokumentoida. Sanat, joiden käyttökontekstia ei voida todentaa, eivät voi päästä sanakirjojen sivuille. Niiden täytyy olla kieleen tai kielimuotoon jossain määrin vakiintuneita. (Aineistolähtöistä työskentelyä Kotuksen sanakirjojen parissa käsitellään artikkelissa s. 239–254 ja aineistolähtöiseen työhön liittyviä kirjastokokoelmia artikkelissa s. 265–277.)

Yhdistetyt kieliaineistot

Suurin osa Kotukseen vuonna 1976 liittyneistä toimijoista – Sanakirjasäätiö, Suomen nimiariston säätiö, Suomen kielen nauhoitearkisto, Folkmålskommissionen ja Svenska litteratursällskapetin Folkkultursarkivetin paikannimijaosto – toi keskuksen toimintaan oman panoksensa myös kieliaineistojen muodossa. Lisäksi kielenhuollon elimillä, kuten kielitoimistolla, oli omat arkistonsa, vaikka niiden sisällöt ennemmin kertovat kielen parissa tehdystä työstä kuin ovat varsinaisia kielenainesta kuvaavia aineistoja.

Kotuksen hallinnoimat kieltä kuvaavat arkistoaineistot ovat siis monimuotoisia ja kerrostuneita. Toiset niistä, kuten Suomen

murteiden sana-arkiston ja Suomen ruotsalaismurteiden aineistot, ovat pitkäjänteisen keruuverkostoa ja taitavia kerääjiä hyödyntäneen työn tulosta. Toiset aineistot, kuten Etymologisen arkiston ja Vanhan kirjasuomen arkiston aineistot, ovat yhtä pitkäjänteisen työn tehneen tutkijajoukon kokoamia.

Aineistomassat ovat huomattavia, ja niiden analysointi ja yleisön käyttöön saattaminen ovat vaatineet valtavasti työtunteja. Teknologisesti kehittyvässä maailmassa työ ei tietenkään ole ohi. Sanakirjojen toimitukset käyttävät aineistoja työssään ja tuovat siten niiden tietosisältöjä yleisön saataville verkkosanakirjoissa, mutta aineistotyössä on pyrittävä huomioimaan myös muut käyttäjät sekä heidän tarpeisiinsa vastaaminen. Tutkijat ympäri Suomen ja muuallakin maailmalla ovat usein kiinnostuneita esimerkiksi siitä, mitä sanakirjoissa julkaistujen artikkeleiden taustalla piilee. Monia kiinnostaa sekin, kuinka aineistot ovat muodostuneet ja mitä muuta aineistoja kootessa on selvinnyt. Kerätyn kieliaineiston ohessa syntyneet matkakertomukset ja raportit paljastavat paljon, mutta näiden tietojen saattaminen yleisön tietoon vaatisi enemmän työtä kuin usein on mahdollista järjestää.

Suomen murteiden sana-arkiston keruukertomukset piirtävät kuvaa tehdyn työn lisäksi myös silloisesta ajasta, vierailuista paikoista ja ihmisistä, joiden parissa keruutyötä on tehty. Kyselykeruiden vastaajat ovat lähettäneet arkistoon sanatietojen lisäksi omia elämäkertojaan ja valokuviaan. Suomen kielen nauhoitearkiston vuosikertomuksista on luettavissa tarkat tiedot siitä, minne keruut ovat minäkin vuonna suuntautuneet ja millainen saalis matkoilta on saatu talteen. Huomionarvoista on myös se, ettei alkuperäisaineistojen käyttökopioiden tuottamista ja niiden metatietojen, kuten kerääjä-, keruupaikka-, aika- ja kielenopastietojen, parissa tehtyä työtä ole unohdettu raportoida. Aikalaisten aktiivisen metatietotyön avulla esimerkiksi asiakaspalvelu on useimmiten suhteellisen vaivatonta nykyaikanakin, varsinkin kun tiedot on saatu siirretyksi paperikortistoista sähköisiin tietokantoihin.

On myös mainittava kahvi, tai siis ne sadat kahvikilot, joita elintarvikeyhtiö Paulig on menneinä vuosikymmeninä tarjonnut

juuri nauhoitearkistolle keruutyötä avittamaan. Kahvilahjoitukset kuvaavat mainiosti sitä, millaisena yhteiskunnallisestikin merkittävänä ponnistuksena kieli- ja kulttuuriperinnön tallentaminen jälkipolville on koettu. Moni on ollut siinä mukana, ja vielä useammille arkistoilla on tarjottavaa, oli kyseessä sitten sanakirjoja selaamalla selviteltävät kiistat Scrabblea tai Bananagramsia pelattaessa tai jokin varsinainen tutkimustarve.

Muuntunut aineistotyö

Kotus on aineistomassoiltaan yhä vakuuttavan kokoluokan toimija, mutta aineistotyöhön osoitetut resurssit ovat 2000-luvulla vähentyneet huomattavasti. Aineistoja pyritään säilyttämään asianmukaisesti ja tarjoamaan käyttöön parhaalla mahdollisella tavalla, mutta esimerkiksi kuvailutietojen laajuuteen, saavutettavuuteen ja tunnettuuteen liittyviin kehitystöihin ei aina kyetä panostamaan toivotulla tavalla.

Kotuksen tehtäviä kuvanneessa asetuksessa, jolla vuoden 1976 lakia Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksesta täydennettiin, todettiin keskuksen neljänneksi päätehtäväksi pitää yllä ja tarpeen mukaan täydentää kielenaineskokoelmia julkisina arkistoina. Kun uusi Kotusta koskeva laki tuli voimaan vuonna 2012, muuttui keskuksen ensimmäisenä tehtävänä aiemmassa asetuksessa ollut kotimaisten kielten ja sukukielten tutkimustehtävä koskemaan ainoastaan sanakirjatyötä ja kielenhuoltoa. Samalla lakisäätteisten tehtävien joukosta poistui niin aineistojen kuin kirjastonkin ylläpito. Uuteen lakiin Opetushallituksesta, jonka osana Kotus vuodesta 2026 lähtien toimii, ei palautettu aineistojen ylläpitotehtäviä. Lakimuutosten vuoksi suuri osa Kotuksen aineistoista on jäänyt vähälle käytölle. Suurella vaivalla tuotetut aineistot eivät enää ole olleet keskuksen omien tutkimuskohteiden kannalta yhtä merkittäviä, kun tutkimusta on tehty vain sanakirjatyön ja kielenhuollon tarpeisiin.

Tutkimustyön vähennyttyä Kotuksessa onkin pyritty aineistojen kehitystehtävien priorisoinnin lisäksi ratkaisemaan käytettävyyssongelmia esimerkiksi deponointien avulla: Itä-Suomen ja

Oulun yliopistojen kanssa tehdyssä yhteistyössä aineistoja on siirretty yliopistoihin, joissa aineistot tutkimuksen sivutuotteena tulevat paremmin järjestetyksi ja kuvailluksi. Vastavuoroisesti kokoelmat ovat muualle sijoitettuina paremmin tiettyjen aihepiirien – Itä-Suomen yliopistossa karjalan kieltä tutkivien ja Oulun yliopistossa saamen kieltä tutkivien – tutkijoiden käytettävissä.

Toisenlaistakin yhteistyötä on tehty myös tulevaan varautuen. Sanakirjatyöhön saadaan Kotuksessa ulkopuolista rahoitusta useilta eri tahoilta. *Ordbok över Finlands svenska folkmälin* (Suomen ruotsalaismurteiden sanakirja) toimitustyötä tukevat Svenska litteratursällskapet i Finland (SLS) sekä Svenska kulturfonden ovat sopineet Kotuksen kanssa, että sanakirjan valmistuttua kirjan toimitusaineistona käytetty kielenaineskokoelma käsikirjastoineen siirtyy SLS:n arkistoon. Vastaavanlaisten mahdollisuuksien selvittäminen lienee välttämätöntä myös muiden suurten aineistokokonaisuuksien osalta, etenkin tulevina vuosikymmeninä, kun sanakirjojen valmistuminen alkaa lähestyä.

Kotuksen tutkimustyön muutos on heikentänyt keskuksen aineistotyötä. Erityisesti yliopistojen aineistohallinnan palveluiden kehitys ja esimerkiksi Kielipankki-hanke ovat kuitenkin täyttäneet Kotuksen arkistotoiminnan vähenemisen jättämää aukkoa, vaikka Kielipankin tehtävä onkin ensisijaisesti jakaa aineistoja – ei säilyttää niitä. Jonkinlaiselle aktiivista keruu- ja seurantatyötä tekeväle ja kieliasioita käsittelevälle keskusarkistolle olisi toki aina paikkansa.

Kieliaineistojen asiakaspalvelu

Kotuksen ylläpitämät kieliaineistot eivät ole ainoastaan organisaation omassa käytössä, vaan niiden parissa tarjotaan myös asiakaspalvelua. Tässä artikkelissa asiakaspalvelulla tarkoitetaan tilanteita, joissa asiakas pääsee itse tarkastelemaan aineistoja joko paikan päällä arkistotiloissa tai kopioiden välityksellä.

Asiakkaiden on mahdollista vierailla Kotuksen arkistoista lähinnä sana-arkistoissa, joita keskeneräisten sanakirjojen toimitukset

käyttävät työssään. Koska sanakirjoja ei ole vielä julkaistu kokonaan, pitää niiden käyttäjien päästä teoksista puuttuvien sanojen alkulähteelle. Sana-arkistot tarjoavat usein myös sanakirjaa laajemman katsauksen sanojen selitteisiin ja merkityksiin sekä siihen, kuinka tiedonantajat ovat kyseistä sanaa kuvanneet. Jokainen käyttöesimerkki tai sanalle esitetty merkitys ei myöskään päädy sanakirjaan, joten arkistovierailu mahdollistaa laajemman katsauksen niihinkin sanoihin, joista sana-artikkeli on jo kirjoitettu.

Suosittuja ovat myös erilliskokoelmat, joissa tiettyihin aiheisiin tai teemoihin liittyviä sanatietoja on koottu yhteen. Pääsääntöisesti sana-aineistot on kuitenkin järjestetty arkistojen pääkokoelmiin aakkostettuina, mikä hankaloittaa asiakaspalvelua esimerkiksi tilanteissa, joissa asiakkaan tiedontarve kohdistuu yksittäisen tiedonantajan antamiin tietoihin tai kielellisiin rakenteisiin. Lisäksi henkilöarkistojen pariin hakeutuu asiakkaita, jotka ovat kiinnostuneita yksittäisten henkilöiden toiminnasta tai heidän työssään käsittelemistään teemoista.

Erilaisen näkökulman asiakaspalveluun tuo Suomen kielen nauhoitearkisto, jonka analogiset kokoelmat eivät enää ole lainkaan asiakaskäytössä, vaan asiakkaiden on mahdollista tilata digitaalisia kopioita nauhoitteista omaan käyttöönsä. Aineistojen digitaalisuus on siis helpottanut niihin tutustumista, kun paikan päälle saapuminen ei enää ole välttämätöntä – tai nauhoitteiden tapauksessa edes mahdollista. Myös suuri osa muista Kotuksen aineistoista on saatavilla aineistopalveluissa digitaalisessa muodossa.

Mahdollisimman suuri osa aineistoista pyritään pitämään asiakaspalvelun piirissä, mutta tilaratkaisuiden vuoksi se ei ole aina mahdollista. Suurta osaa Kotuksen kokoelmista säilytetään tällä hetkellä vuokratiloissa, eikä asiakkaiden vierailu niissä ole mahdollista.

Aineistojen tietopalvelu

Jos asiakkaan ei ole syystä tai toisesta mahdollista itse päästä tarkastelemaan aineistoja paikan päälle tai aineistoa ei ole saatavana digitaalisena, voidaan tarjota tietopalvelua. Tällä tarkoitetaan tilanteita,

joissa Kotuksen asiantuntija etsii ja käy läpi tarvittavia aineistoja sekä toimittaa niistä selvinneet tiedot asiakkaalle.

Laajat selvitykset ovat kuitenkin harvinaisia, ja asiakkaat toivovat yleensä mahdollisuutta päästä itse aineistojen äärelle. Pienempiin tiedontarpeisiin vastataan sen sijaan usein. Kyse voi olla esimerkiksi yksittäisten sanatietojen tarkistamisesta sana-arkistoista tai jonkin työn touhussa kadonneen aika- ja paikkatiedon hakemisesta. Tietoa saatetaan kaivata myös erilaisten kokonaisuuksien hahmottamiseksi esimerkiksi tutkimushankkeita suunniteltaessa tai varmistukseksi ennen hankkeissa syntyneiden kirjoitusten julkaisemista.

Tietopalvelu, kuten myös kohtuullisen kokoisten aineistopakettien toimittaminen, on pienten tarkistusten osalta maksutonta. Laajempia tietokokonaisuuksia käsiteltäessä aineisto- ja tietopalvelusta peritään maksu. Palvelu on tarkoitettu kaikille kieliaineistoista kiinnostuneille.

Kansallisesti merkittävä nauhoitekokonaisuus

Sakari Korpikallio

Kotimaisten kielten keskuksen (Kotus) kieliaineistoista eniten asiakasyhteydenottoja tulee Suomen kielen nauhoitearkiston aineistosta. Nauhoitearkisto palvelee vuosittain satoja asiakkaita, jotka edustavat laajasti eri aloja. Arkiston historia juontuu 1950-luvulta, jolloin Helsingin yliopiston suomen kielen laitoksessa aloitettiin merkittävä nauhoitushanke. Yliopistoon perustettiin vuonna 1959 oma arkisto kielentutkimuksen tarpeisiin, ja sille asetettiin kunnianhimoisia tavoitteita. Suomen kielen variaatiota haluttiin tallentaa laajasti, ja tarkoitus oli nauhoittaa 30 tuntia puhetta jokaisesta silloisesta pitäjstä. Vuosina 1979–1983 nauhoitearkisto oli yliopiston ja Kotuksen yhteishallinnassa, minkä jälkeen sen toiminta siirrettiin kokonaan Kotuksen vastuulle.

Nykykänökulmasta keskeisimpiä ylläpitotoimia on nauhoitearkiston aineistojen muuttaminen digitaaliseen muotoon. Menneiden aikojen nauhoitusformaatit eivät ole kestävyydeltään ikuisia, ja erityisesti magneettinauhoille tallennetut nauhoitteet ovat tulossa käyttöikänsä päähän. Nauhoitteiden digitalisointiprojekti aloitettiinkin hyvissä ajoin vuonna 1999, ja tätä kirjoitettaessa työ on loppusuoralla. Opetus- ja kulttuuriministeriön myöntämä erillisrahoitus mahdollistaa sen, että vuoden 2026 loppuun mennessä nauhoitearkiston kaikki aineistot ovat käytettävissä digitaalisessa muodossa. Ministeriö on rahoittanut digitointia merkittävillä avustuksilla myös työn aiemmissa vaiheissa. Lisäksi sitä ovat tukeneet monet Suomen kunnista: digitointiavustusta haettiin vuosina 2004 ja 2005, jolloin rahoitusta saatiin yhteensä 23 kunnalta.

Nauhoitteiden digitointityö aloitettiin Kotuksessa itsenäisenä työnä, mutta vuodesta 2007 lähtien digitointia on tehty yhteistyössä helsinkiläisen Diginordin kanssa. Sen edeltäjän PF Sonicin kanssa yhteistyö tosin alkoi jo vuonna 2001, kun ongelmallisiksi todettuja

nauhoja alettiin digitoida ostopalveluna. Diginord on alallaan merkittävä toimija, jonka kehittämät tarkat ja tehokkaat tiedonmuunto- palvelut ovat laajalti Suomen arkistokentällä ja kansainvälisestikin tunnustettuja. Diginord vastaa myös Suomen kielen nauhoitearkiston alkuperäisaineistojen säilytyksestä.

Aineistojen digitalisoinnin yhteydessä niistä tuotetaan erimuotoiset ilmentymät käyttökappaleiksi ja arkistoinnin tarpeisiin. Tällä hetkellä arkistokappaleet ovat datamäärältään suurikokoisia wav-tiedostoja. Niissä aineistojen sisältö ilmenee sellaisenaan niin tarkasti kuin kopioituna on mahdollista. Arkistokappaleet ovat pitkäaikaissäilytykseen kelpaavia tiedostoja, joiden kopiot metatietueineen siirretään Tieteen tietotekniikan keskuksen CSC:n pitkäaikaissäilytyspalveluun Kulttuuriperintö-PASiin. Käyttökopiot puolestaan ovat datamäärältään pienempiä mp3-tiedostoja, joissa tietosisältö ilmenee asiakaskäyttöön riittävällä tarkkuudella. Käyttökappaleisiin on voitu tehdä myös huomattavampia teknisiä korjauksia. Esimerkiksi tilanteessa, jossa nauhoitteen tallennuksessa on sattunut nopeusvirheitä, on käyttökopioon voitu korjata tallenteen nopeus vastaamaan paremmin todellisuutta. Näin esimerkiksi nauhurin paristojen vähäisestä varauksesta johtuvat viat tallenteissa eivät aiheuta kuuntelijalle harmaita hiuksia eikä pikkuoravapuhe synnytä naurahduksia.

Nauhoitteiden muuntaminen digitaaliseen muotoon ei kuitenkaan ole riittävä teko, vaan myös aineistojen metatietojen tulee olla hallittavissa ja kestävällä tavalla tallennetussa muodossa. Alkuperäisten metatietokorttien tiedot on vuosikymmenten saatossa siirretty sähköiseen tietokantaan, jonka avulla tiedot aineistoista on muunnettu haettavaan muotoon. Varsinaisen hakutietokannan lisäksi on rakennettu verkkoon julkinen asiakaskäyttöliittymä, jossa tiedonhaku on mahdollista tietyin rajauksin: esimerkiksi vielä elossa olevien kieltenoppaiden eli nauhoitteilla kuultavien puhujien henkilötiedot eivät tietosuojasyistä näy käyttäjälle.

Digitaalisuus edistää tietosisältöjen säilymistä mutta myös tiedon saavutettavuutta. Siinä missä alkuperäisaineistojen välittäminen asiakkaan käyttöön vaatisi joko analogisen kopion tuottamista ja lähettämistä asiakkaalle tai asiakkaan asiointia arkistossa, mahdollistaa

digitaalisuus aineistokopioiden välittämisen sähköisesti minne tahansa.

Nauhoitearkiston aineistoihin liittyviä yhteydenottoja ja tietopyyntöjä tulee Kotukseen vuosittain satoja. Asiakaskunta on laaja. Nauhoitteita käytetään erilaisissa akateemisissa tutkimushankkeissa, minkä lisäksi aineistoja käyttävät erityisesti historian- ja perinteentutkijat. Merkittävän osan asiakaskunnasta muodostavat myös maallikkotutkijat, kuten sukututkijat ja paikallishistorioitsijat, jotka voivat olla laatimassa esimerkiksi kylä- tai sukukirjoja. Toiset esittävät inhimillisiä toiveita: isovanhempien äänen kuuleminen vielä kerran on useiden tietopyyntöjen perusteluna.

Vuonna 2024 Suomen kielen nauhoitearkisto lisättiin osaksi UNESCO:n Maailman muisti -ohjelman Suomen kansallista rekisteriä. Maailman muisti -ohjelma on asiakirjallista kulttuuriperintöä vaaliva järjestelmä, joka nostaa esille merkittäviä kirjasto- ja arkistokokoelmia.

Suomen ja sen sukukielten tieteellinen kirjasto

Ulriikka Puura

Kotimaisten kielten keskuksessa (Kotus) on toiminut sen synnystä lähtien tieteellinen humanistinen erikoiskirjasto. Sen keskeisiksi aloiksi on perinteisesti luettu suomen kielen ja muiden suomalais-ugrialaisten kielten tutkimus, etnologia ja folkloristiikka. Kirjasto on fennistiikan ja fennougriistiikan eli suomen kielen ja suomalais-ugrialaisten kielten tutkimuksen tieteellisenä erikoiskirjastona tiettävästi ainoa laatuaan maailmassa.

Kotuksen kirjaston juuret juontavat kahtaalta: Suomalais-Ugri-laisen Seuran kirjastosta ja Emil Nestor Setälän 1930-luvulla perustaman Tutkimuskirjasto Suomen Suvun kokoelmasta. Vuonna 2012 Kotusta koskevan lain muutoksen yhteydessä kirjaston kokoelmat jaettiin jälleen kahtia, kun keskuksen tutkimustehtävien siirron ohella Suomalais-Ugri-laisen Seuran peruja olleet kokoelmat liitettiin osaksi Helsingin yliopistoa ja sen kirjastoa.

Kotuksessa kirjaston toiminta oli laajimmillaan 1990-luvulla ja 2000-luvun vaihteessa. Sittenmin sen kokoelmia ei ole enää kattavasti kartutettu. Esittelen tässä artikkelissa ensin Suomalais-Ugri-laisen Seuran kirjaston ja Tutkimuskirjasto Suomen Suvun ja tarkastelen sitten niiden myöhempää roolia sekä osana Kotusta että osana suomalaista tieteellisten ja erikoiskirjastojen verkkoa.

Suomalais-Ugrilaisen Seuran kirjasto

Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen kirjasto luotiin vuonna 1976 yhdistämällä kaksi tieteellistä kirjastokokoelmaa yhdeksi. Näistä kokoelmista vanhempi oli Suomalais-Ugrilaisen Seuran kirjasto (SUK), joka oli syntynyt vuonna 1883 seuran perustamisen yhteydessä. Suomalais-Ugrilaisen Seuran päämäärät eivät rajoitu yksin kielentutkimukseen, vaan niihin sisältyy myös uralilaisia ja altailaisia kieliä puhuvien kansojen kulttuurien, kansatieteen, kansanrunouden ja esihistorian tutkimus. Tästä syystä myös kirjasto-kokoelma oli alusta alkaen monitieteinen, minkä voi havaita seuran tuolloisista kokouspöytäkirjoista.

Sen sijaan kokoelmien kartunnasta tai tieteenalapainotuksista 1800-luvun lopulla ei ole saatavilla tarkempia tilastotietoja tai systemaattista kirjanpitoa. Se tiedetään, että kokoelma karttui alusta alkaen yhtäältä seuran jäsenistön lahjoituksin, toisaalta koti- ja ulkomaisia kirjallisuuden vaihtosuhteita rakentaen. Tämä oli aikakaudelle tyypillinen tapa levittää uutta tutkimusta ja koota tieteellisiä julkaisuja: tutkijat, tieteelliset seurat ja yliopistot lähettivät vastavuoroisesti ja maksuttomasti julkaisujaan toisilleen. Suomalais-Ugrilaisen Seuran toiminnassa kokoelmien kartuttaminen ja niiden käytön kehittäminen olivat pitkään keskeisessä roolissa. Seuran omistukseen saatuja kirjoja muun muassa esiteltiin kuukausikokouksissa, ja niistä keskusteltiin ahkerasti jäsenistön kesken.

Suomalais-Ugrilaisen Seuran kirjasto on aina sijainnut Helsingissä lukuun ottamatta sotavuosia, jolloin kirjaston arvokkaimmiksi katsottuja kokoelmia evakuoitiin turvaan muualle Suomeen (esim. Jakob Fellmanin ns. Lapponica-kokoelma, joka on nykyään Kansalliskirjaston kokoelmassa). Alkuun kokoelmaa arvellaan säilytetyn seuran oman tilan puutteen vuoksi Helsingin yliopiston tiloissa, mutta heti 1800-luvun lopulla se siirrettiin Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran (SKS) taloon Kruununhakaan. Tieteellisten seurojen kirjastoille valmistui kuitenkin vuonna 1899 oma rakennus, Pöllölä (Kasarmikatu 24), jonne Suomalais-Ugrilaisen Seuran

kokoelmakin muutti. Näin tuolloisten tieteellisten seurojen tutkimuskirjastot koottiin yhteen Tieteellisten seurain kirjastoksi. Eri seurojen kokoelmia ei suinkaan yhdistetty toisiinsa, vaan yhteisten tilojen ja osin yhteisen henkilökunnan tarkoituksena oli suojata seurojen arvokkaimmaksi katsottu omaisuus, niiden julkaisuvarastot ja kirjakokoelmat.

Pöllölässä Suomalais-Ugrilaisen Seuran palkkaamien sivutoimimiesten lisäksi kirjastoa hoiti Tieteellisten seurain kirjastonhoitaja ja vuodesta 1909 eteenpäin myös kaksi Tieteellisten seurain kirjaston kirjastoamanuenssia. Muuton yhteydessä kirjakokoelmaa alettiin virallisesti kutsua Suomalais-Ugrilaisen Seuran kirjastoksi. Kokoelma oli tällöin laajuudeltaan noin 31 hyllymetriä: yksi hyllymetri vastaa karkeasti noin 30:tä sidosta. Reilussa vuosikymmenessä kokoelma oli nelinkertaistunut, ja sille tarvittiin lisää tilaa. Pöllölä kävi muidenkin seurojen kokoelmien kasvaessa pieneksi, ja tieteellisten seurojen ja kirjastojen kodiksi osoitettiin vuonna 1932 Säätytalo.

Suomalais-Ugrilaisen Seuran kirjaston kokoelman merkitystä Suomen fennougristiikan tietoaaineistona valottaa *Suomen tieteellisten kirjastojen lisäluettelo*. Tässä yhteisluettelossa kerrotaan vuosina 1951–1956 Tieteellisten seurain kirjastoon saadun vaihtona yhteensä 102 Suomen ulkopuolella painettua suomalais-ugrilaisten kielten tutkimukseksi luokitettua nimekettä – epäilemättä nämä kaikki olivat juuri SUK:n kokoelmien kartuntaa. Kokoelmiin tuolloin saadut julkaisut olivat aiheiltaan valtaosin suomen etäsukukieliä käsittelevää tutkimusta, sanakirjoja ja kielten oppikirjoja. Näistä kaksi kolmannesta oli sellaisia, joita ei ollut hankittu yliopistojen kirjastoihin tai SKS:ään tällä aikavälillä – ne olivat siis ainoita saatavilla olevia kappaleita Suomessa (yksityisiä kokoelmia lukuun ottamatta). Useista tämän aikavälin teoksista on tälläkin hetkellä Suomen ainoat kappaleet SUK:ssa.

Tutkimuskirjasto Suomen Suku

Kotuksen kirjaston toinen kivijalka on sen nykyisistä kokoelmista valtaosan muodostava Tutkimuskirjasto Suomen Suku (TSS). Se syntyi vuonna 1930 kielen- ja kansanrunoudentutkija, professori Emil Nestor Setälän (1864–1935) perustaessa Tutkimuslaitos Suomen Suvun, jonka päämääränä oli tehdä etymologista sanakirjatyötä (ks. myös artikkeli etymologisesta työstä s. 81–92). Kirjasto-kokoelman perustan muodostivat Setälän omat, jo ennen tutkimuslaitoksen perustamista kerätyt kokoelmat. Professorien omat laajat kotikirjastot olivat muutenkin aikakaudelle tyypillisiä jo siitä syystä, ettei humanisteilla tavallisesti ollut omia työhuoneita yliopistoilla ennen 1900-luvun puoliväliä. Kokoelma kasvoi vaihdoin ja lahjoituksin, mutta aikalaistensa tavoin Setälä myös osti kirjoja ja kirja-kokoelmia matkoillaan sekä kollegoiltaan ja tuttaviltaan. Hän teki muun muassa matkan Unkariin, josta hän hankki osin Turun yliopiston, osin Kalevalaseuran varoin Zsigmond Simonyin ja Vilhelm Thomsenin kokoelmia.

Ensimmäiset viisi toimintavuottaan tutkimuslaitos kirjastoineen sijaitsi Setälän tilalla Toimelassa Järvenpäässä. Setälä oli saanut Turun yliopiston rahastolta varoja Tutkimuslaitos Suomen Suvun kirjojen hankintaan. Nämä varat oli vuonna 1931 kuitenkin käytetty sanakirjatyön aineistoksi leikattavien kirjojen hankintaan, ei tieteellistä kirjastoa kartuttamaan. Setälä kirjoittikin Suomen Suvun tilintarkastajille, että ”olen katsonut tarkoituksenmukaiseksi niin kauan kuin laitoksella ei ole mitään omaa kirjastoa, vaan toimii minun yksityiskirjastoni varassa, ostaa tarvittavat kirjat omilla varoillani”. Setälän kuoltua vuonna 1935 kokoelma päättyi hänen yksityisten velkojensa pantiksi Kansallis-Osake-Pankille, jolta Turun yliopisto ja opetusministeriö ostivat sen tieteellisen osan 300 000 markalla ja lahjoittivat takaisin Tutkimuskirjasto Suomen Suvulle. Tutkimuslaitos muutti Helsinkiin, tuli osaksi Sanakirjasäätiötä ja toimi vuosina 1935–1956 SKS:n tiloissa.

1940-luvulla tutkimuslaitoksen rahat olivat tiukalla, eikä Setälän henkilökohtaisia suhteita voitu enää hyödyntää kirjojen hankinnassa.

Sotavuosina 1942–1943 saatiin kirjakokoelmiin yhteensä ainoastaan 116 uutta nidettä pääasiassa lahjoina ja vaihtoina. Seuraavina vuosina kartunta kasvoi vähitellen: vuosina 1944–1945 kirjattiin yhteensä 220 uutta nimekettä, ja vuonna 1946 kokoelma karttui 254 nimekkeellä. Näistä suurin osa, noin 200 julkaisua tai sarjan osaa, saatiin lahjoituksena Eduskunnan kirjastosta. Lahjoitukset olivat sekä kielitieteellistä että muuta humanistis-yhteiskuntatieteellistä kirjallisuutta.

Julkaisuvaihtoina kokoelmaan saatiin vuonna 1946 muun muassa tieteellisiä ja muita lehtiä (esim. *Folkmålsstudier*, *Virittäjä*, *Sanastaja*, *Neuphilologische Mitteilungen*, *Budkavlen*, *Suomen museo*, *Suomen Muinaismuistoyhdistyksen aikakauskirja*). Muita tuoreita julkaisuja olivat seuraavat:

- Martti Airilan, Aimo Turusen ja Jussi Rainion *Vepsän opas* (1945)
- Lauri Hakulisen, Jalo Kaliman ja T. E. Uotilan *Itä-Karjalan murre-opas* (1942)
- Kai Donnerin *Kamassisches Wörterbuch* (1944)
- Just Qvigstadin *De lappiske appellative stedsnavn* (1944)
- Knut Bergslandin *Røros-lappisk grammatikk* (1946)
- Lauri Hakulisen *Suomen kielen rakenne ja kehitys II* (1946)
- E. A. Tunkelon *Vepsän kielen äännehistoria* (1946).

Uusista väitöskirjoista mainittakoon Aino Linnoven *Suomalaisen pit-sinnypläyksen kehitysvaiheita 1500-luvulta 1850-luvulle* (1946). SUK:n kokoelmiin verrattuna TSS:n kansainvälinen kartunta oli huomattavan vähäistä.

Suhde muihin alan tieteellisiin kirjastokokoelmiin

Tutkimuskirjasto Suomen Suku ja Suomalais-Ugrilaisen Seuran kirjasto eivät olleet ainoita fennistiikan ja fennougriistiikan sekä niiden lähialojen kokoelmia keränneitä kirjastoja 1900-luvun alun Helsingissä. Kolmas tieteellinen kokoelma oli Helsingin yliopiston suomen kielen seminaarin kirjasto, mutta se ei koskaan päätynt

Kotuksen yhteyteen. Seminaarin kirjasto perustettiin vuonna 1893 suomen kielen ja kirjallisuuden professoriksi juuri nimetyn E. N. Setälän, suomen ja vertailevan kansanrunoudentutkimuksen dosentti Kaarle Krohnin sekä fennougristiikan professori Arvid Genetzin aloitteesta.

Kirjallisuutta suomen kielen seminaarin kirjaston kokoelmiin hankittiin SUK:n kokoelmaa rajatummalta alueelta, suomen ja suomalais-ugrilaisten kielten ja kansanrunouden tutkimuksen, etnografian ja mytologian aloilta – kansatiede ja esihistoria sekä altailaiset kansat kuuluivat ensisijaisesti SUK:n hankintojen keskiöön. Erona SUK:n ja TSS:n kokoelmiin oli myös hankintatapa: yliopiston oppilaitoskirjastot saivat alusta alkaen vuotuista rahoitusta hankintoihinsa, eikä vaihtotoiminta ollut niille samalla tavalla keskeinen hankintamuoto, vaikka sekin lisääntyi sitä mukaa kun yliopiston henkilökunnan julkaisumäärät kasvoivat 1900-luvun ensimmäisillä vuosikymmenillä. Suomen kielen seminaarin kokoelma laajeni myös lahjoituksin, sillä muun muassa Kotikielen Seura (perustettu 1876) antoi Setälän ollessa sen puheenjohtajana merkittävän osan kokoelmistaan kirjaston käyttöön.

Suomen kielen seminaarin kirjasto sijaitsi muutaman vuoden samoissa tiloissa Suomalais-Ugrilaisen Seuran kokoelman kanssa SKS:n talossa, ja Setälä vastasi tuolloin sen hoidosta. Vuonna 1904 seminaarin kirjasto yhdistyi muiden kielitieteellisten oppiaineiden kirjastojen kanssa historiallis-kielitieteelliseksi seminaarikirjastoksi. Seminaarikirjastot palvelivat ensisijaisesti yliopistolista opetusta ja alempia opinnäytetöitä tekeviä opiskelijoita, kun taas silloinen Helsingin yliopiston kirjasto (nyk. Kansalliskirjasto) palveli ensisijaisesti tutkijoita ja toimi humanististen tieteiden keskuskirjastona. Yliopiston kirjaston keskeisintä aineistoa olivat tosin jo tuolloin historia ja biografiat, eivät niinkään kielentutkimus ja sen lähialat. Seminaarikirjastoista tuli sittemmin laitoskirjastoja, jotka 2010-luvulla yhdistettiin nykyiseksi Helsingin yliopiston kirjastoksi.

Tutkimuskirjasto Suomen Suku siirtyi osana Sanakirjasäätiötä Helsingin yliopiston päärakennukseen suomen kielen, fennou-

ugristiikan ja niiden lähialojen laitosten yhteyteen vuonna 1956. Tuolloin yliopistolle perustettiin näitä aloja yhdistävä tutkimuskeskus Castrenianum. Tästä alkaen vuoteen 1988 saakka TSS toimi samoissa tiloissa Helsingin yliopiston suomalais-ugrilaisen laitoksen kirjaston kanssa. TSS:n kokoelmien käyttö lisääntyi voimakkaasti Säätytalolla vietettyyn aikaan verrattuna. Esimerkiksi vuonna 1973 Castrenianumissa sijainneissa kokoelmissa oli yhteenlaskettuna noin 19 000 nidettä ja kävijöitä kirjastossa vuoden aikana noin tuhat. Suomen Suvun ja suomalais-ugrilaisen laitoksen kokoelmat pidettiin erillään, mutta niitä kartutettiin rinnakkain molemmat huomioon ottaen.

Tutkimuskirjasto Suomen Suku ja Suomalais-Ugrilaisen Seuran kirjasto yhdessä

Kun Kotuksen perustamiseen johtanut suunnittelutyö alkoi 1970-luvun vaihteessa, Suomen Suku kirjastoineen oli mukana kokonaisuudessa alusta alkaen. Ajatus Suomalais-Ugrilaisen Seuran kirjaston yhdistämisestä Kotukseen juonsi puolestaan 1960-luvulla alkaneista keskusteluista, jotka liittyivät valtion tavoitteisiin vapauttaa arvokkaalla paikalla sijaitseva Tieteellisten seurain talo eli Säätytalo kirjastoista. Hanke johti siihen, että tieteellisten seurojen omistamat kirjastot luovutettiin valtion omaisuudeksi korvauksetta. Suomalais-Ugrilainen Seura oli selvitystyön jälkeen päätenyt esittämään kirjastonsa liittämistä Kotuksen yhteyteen vuonna 1975, ja kirjaston omistus siirtyi valtiolle vuonna 1979.

Vaikka kirjastot yhdistettiin hallinnollisesti, niiden kokoelmat eivät vielä siirtyneet saman katon alle. SUK ja TSS päätyivät yhteen vasta vuonna 1988, kun Kotuksen kaikki toiminnot koottiin Sörnäisten rantatielle. TSS oli aina ollut käsikirjasto, eikä sen aineistoja myöhemminkään lainattu. SUK:n kokoelmasta sen sijaan kotilainoja on aina annettu, ja muutto Sörnäisten rantatielle paransi kokoelman saavutettavuutta, kun kirjaston aineistot saatiin ensi kertaa avokokoelmina asiakkaiden käyttöön ja aukioloaikoja laajennettiin aiemmasta parista tunnista lähes koko virastotyöajan

kattavaksi. Toisaalta SUK:n yhteys Suomalais-Ugrilaisen Seuran arkeen etäännyi, sillä muutto katkaisi seuran lähes satavuotisen perinteen esitellä vaihtona saapunutta kirjallisuutta kuukausikokouksissaan.

Kotimaisten kielten keskuksen kirjasto: muutakin kuin lehti- ja kirjakokoelmia

Tieteellisten kirjastojen tehtävä ei ole ainoastaan tarjota aineistokokoelmiaan käyttöön vaan myös tuottaa julkaisuista laadukasta sisällönkuvailua, jotta tutkittu tieto on mahdollisimman hyvin löydettävissä. Kirjastojen kasvaessa niiden käyttö käy mahdottomaksi ilman ajantasaisia kirjastoluetteloita ja hyllyjärjestystä. Vaikka esimerkiksi Suomalais-Ugrilaisen Seuran kirjaston kokoelmaa tiedetään luetteloidun viimeistään 1910-luvulta alkaen, on kirjastossa riittänyt sisällönkuvailutyötä aina.

Yhdistyneessä Kotuksen kirjastossa kirjastoammatillista henkilökuntaa oli aiempaa enemmän, joten aikaa riitti myös aineistojen takautuvaan luettelointiin uutuuskarttaluetteloinnin lisäksi. Merkittävä luettelointiponnistus 1980-luvulla oli uralistiikan tutkimuksen bibliografian *Bibliographia Studiorum Uralicorum* (BSU) laatiminen. BSU oli Suomen Akatemian ja Neuvostoliiton tiedeakatemian vuonna 1987 käynnistynyt yhteishanke, jossa neli-osaiseen bibliografiaan koottiin suomalaisten ja neuvostoliittolaisten tutkijoiden uralistiikan alan tieteellisen tuotannon viitetietoja vuosilta 1917–1987. Neljästä pääkokonaisuudesta (arkeologia, perinnetieteet, kielitiede ja kirjallisuustiede) Kotuksen luetteloiijat olivat merkittävässä roolissa kielitieteen osuudessa. Uralistiikan lisäksi Kotuksesta toimitettiin julkaisutietoja myös Alankomaissa ylläpidettävään *Linguistic Bibliographyyn* sekä nimistötutkimuksen alalta Belgiassa ilmestyvään *Onomaan*.

BSU:n ohessa laadittiin uralistiikan alan julkaisut kokoava Uralica-tietokanta, jonka ajantasaisuudesta Kotuksen oli määrä huolehtia painetun bibliografian valmistuttua. Lisäksi keskuksen tehtävänä oli täydentää sitä sekä vuoden 1987 jälkeen ilmestyvillä

että takautuvasti ennen vuotta 1917 ilmestyneillä tutkimuksilla. Merkittävää tehtävässä onnistumisen kannalta oli, että tietokannan ja bibliografian teossa käytetyt alkuperäisjulkaisut olivat valtaosin käytettävissä Kotuksen kirjastossa – kokoelma katsottiin tältä aikaväliltä siis erittäin kattavaksi. Tämän työn yhteydessä laadittiin myös *Kielitieteen asiasanasto*, joka toi kielen ammattilaisten asiantuntemuksella laaditun asiasanaston osaksi kansallisia kuvailuvaatimuksia. Kotuksen kirjastoammatillinen ja kielitieteellinen asiantuntemus toivat tärkeää osaamista kansalliselle ja kansainväliselle kentälle.

1990-luvulla Kotuksen kirjastosta tuli Helsingin yliopiston liitännäiskirjasto yhdessä Museoviraston, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran ja Työväenliikkeen kirjaston sekä Tuglas-seuran Baltia-kirjaston kanssa. Yhteisen Helka-kirjastojärjestelmän ja -kirjastokortin myötä Kotuksen kokoelmat saatiin akateemisen yhteisön selattaviksi muiden humanististen tutkimusaineistojen rinnalle. Tieteellisten kirjastojen välinen yhteistyö oli lisääntynyt jo 1960-luvulta lähtien, kun oli ryhdytty keräämään yhteisiä tilastoja ja tekemään hankintapoliittista työnjakoa. 1980- ja 1990-luvuilla vastuita jaettiin ja läheisten tieteenalojen aineistoja hankkivien ja ylläpitävien kirjastojen hankintaohjelmia tarkennettiin.

Vuoteen 2004 saakka vaalittiin ajatusta tieteellisten kirjastojen keskuskirjastojärjestelmästä, jonka piirissä Kotuksen kirjastolla oli erityinen vastuu fennistiikan ja lähialojen aineistohankinnasta. Kotuksen kirjaston kaltaiset humanistiset erikoiskirjastot tukivat Kansalliskirjaston humanistisen keskuskirjaston tehtävää omilla kartunta-alueillaan: esimerkiksi folkloristiikka kuului ensisijaisesti SKS:n kokoelmiin ja aineellinen kansatiede Museoviraston kirjastoon. Vuoden 2000 vuosikertomuksessa Kotuksen kirjastoa kuvattiin ”uralistiikan keskuskirjastona, jossa on myös laajat yleisen kielitieteen kokoelmat”. Työnjako tarkoitti sitä, että Helsingin yliopiston kirjasto ja Kansalliskirjasto eivät enää kattavasti kartuttaneet erikoiskirjastojen vastuualueille kuulunutta kirjallisuutta.

Kokoelmapoliittinen työnjako Helsingissä toimivien humanististen tieteellisten kirjastojen (Kotuksen, SKS:n, Museoviraston ja

Työväenliikkeen kirjastot ja Baltia-kirjasto) välillä selkiytyi entisestään, kun yhteinen Helka-tietokanta otettiin käyttöön. Helka-yhteyden synnyttyä näihin kirjastoihin hankittiin aiempaa vähemmän päällekkäistä aineistoa, erityisesti ulkomaista tutkimuskirjallisuutta.

Kun SUK siirtyi Kotuksen muuton yhteydessä Sörnäisten rantatielle, jäljelle jäänyt Helsingin yliopiston suomalais-ugrilaisen laitoksen kirjastokokoelma heikkeni kattavuudeltaan merkittävästi. Kotuksen kirjasto olikin tärkeä alan opiskelijoille vielä 2000-luvun alussa. Kotuksen vuosikertomusten mukaan kirjaston suurin asiakasryhmä vuosituhannen vaihteessa oli juuri Helsingin yliopiston opiskelijat, sen jälkeen Kotuksen oma henkilökunta ja kolmanneksi Helsingin yliopiston humanistisen tiedekunnan henkilöstö. Muutamaa vuotta myöhemmin vuonna 2004 oma henkilökunta oli jo ensisijainen lainaajaryhmä (45 % lainoista). Lainausten määrä suhteessa kokoelmien laajuuteen on kuitenkin vilkkaimpinakin vuosina ollut varsin vaatimaton: esimerkiksi vuonna 2006 lainojen suhde painetun aineiston kokonaislaajuuteen oli 0,006, kun se esimerkiksi Museoviraston kirjastossa oli samaan aikaan 0,03 ja SKS:ssä lähes kymmenkertainen eli 0,05. Tähän tietysti vaikutti se, ettei TSS:n kokoelmasta annettu kotilainoja.

Vuonna 2004 kirjastossa oli 110 000 teosta, noin 2 600 hyllymetriä. Lehtiä ja tieteellisiä julkaisusarjoja tuli kirjastoon vuosittain noin 700 nimekettä ympäri maailmaa. Kirjasto teki tuohon aikaan ahkeraa yhteistyötä: se toimi erikoiskirjastojen verkostossa ja FinELibin humanistisessa asiantuntijaryhmässä sekä oli kirjastotyön asiantuntijana mukana opetus- ja kulttuuriministeriön ohjelmassa, jonka tarkoituksena oli tukea Venäjän suomensukuisia kansoja ja kulttuureja. Yhteistyö näkyi myös vaihtotoiminnassa: esimerkiksi vuoden 2006 kaikkiaan 823 kausijulkaisutilauksesta ostettuja oli vain 77, joten lähes 750 kausijulkaisua saatiin vaihtoina.

Kirjaston roolin muutos vuoden 2012 lakimuutoksen myötä

Kotuksen kirjastosta erotettiin vuonna 2012 Suomalais-Ugrilaisen Seuran kokoelma, joka oli silloisine julkaisuvaihtoineen epäilemättä maailman parhaita fennougristisia tutkimuskirjastoja. Luopumisen myötä Kotuksen kirjaston kokoelma kutistui alle puoleen aiemmasta. SUK liitettiin osaksi Helsingin yliopiston kirjastoa, ja myös sen yli 300 eri puolilta maailmaa saapuvaa vaihtojulkaisua siirtyi yliopiston kirjastoon. Kun Kotus muutti vuonna 2016, jäljelle jääneitä kokoelmia karsittiin edelleen. Tässä yhteydessä Kotuksen kirjaston oheen liitettiin naapurivirastojen Opetushallituksen ja Suomen Akatemian pienehköt kirjastokokoelmat.

Keskuskirjastojärjestelmä lakkautettiin vuonna 2004, minkä jälkeen kukin humanistinen erikoiskirjasto on huolehtinut hankintavastuustaan omien resurssiensa rajoissa. Tämä on johtanut siihen, että fennistiikan ja lähialojen kokoelmien kattavuus ja laatu ovat kärsineet, koska Kotuksen kirjaston aineistoja ei ole pystytty laajasti kartuttamaan vuosiin eivätkä muut erikoiskirjastot hanki kattavasti ja säilytä pitkäaikaisesti fennivististä ja fennougristista kirjallisuutta.

Viime vuosikymmeninä julkaisutoiminnan volyymit ovat kasvaneet hurjaa vauhtia eikä ole voitu olettaa, että kirjastot pystyisivät hankkimaan kaiken tietyllä alalla julkaistavan kirjallisuuden. Kirjastot ovat kehittyneet kirjakokoelmista tiedonvälityskeskusten suuntaan, ja painetun aineiston merkitys on yleisesti vähentynyt. Humanististen erikoiskirjastojen vahvuus on kuitenkin se, että niiden painetuissa kokoelmissa on paljon vanhaa ja harvinaista aineistoa, jota ei välttämättä löydy muualta. Esimerkiksi liivin kielien verbijohdon edellinen relevantti tutkimus saattaa 2020-luvun tutkijan näkökulmasta hyvinkin olla 1920-luvulta.

Kaikkien tieteellisten erikoiskirjastojen pitäisi joka tapauksessa huomioida sähköiset aineistot kokoelmissaan. Kirjastoissa tehtävä avoimesti verkossa julkaistujen niin sanottujen open access-aineistojen luettelointi ja sisällönkuvailu laajentavat merkittävästi esimerkiksi SKS:n ja Työväenliikkeen kirjaston kokoelmatarjontaa

niiden keskeisaloilta. Kun sähköisiin kokoelmiin liitetään valikoitua avointa aineistoa, asiakkaille voidaan tarjota aiempaa enemmän laadukkaita aineistoja. Fennistiikassa ja sen lähialoilla tätä työtä ei kuitenkaan tehdä Suomessa kattavasti. Vielä 2000-luvun alkuvuosina Kotuksen kirjasto oli yksi suurimmista kansallisen artikkeliviitetietokannan Arton sisällöntuottajista, mutta 2020-luvulle tultaessa artikkelien sisällönkuvailutyö lopetettiin Kotuksessa kokonaan. Samoin päättyi kansallisessa kuvailuyhteistyössä tehty kielitieteen asiansanoittamiseen ja ontologioihin liittyvä työ, mikä johtaa väistämättä siihen, ettei tieteellisten kirjastojen kuvailun asiantuntijaryhmissä enää useinkaan ole kielitieteen asiantuntemusta.

Pitkäjänteisen kokoelmapolitiikan juuret ovat aiemmassa hankintapolitiisessa työnjaossa, ja pyrkimys kattavuuteen ja edustavuuteen on edelleen merkittävä päämäärä erikoiskirjastoissa. Tämä erottaa monet humanistiset erikoiskirjastot yliopistokirjastoista, jotka ovat 2000-luvulla siirtyneet yhä voimakkaammin painottamaan tutkijoiden ja opiskelijoiden tämän hetken tarpeita erityisesti painettujen kokoelmien hankinnassa.

Tarvitaanko fennistiikan tieteellistä erikoiskirjastoa?

Keskustelu fennistiikan ja sen lähialojen kirjaston tietovarantojen ja palveluiden resursoinnista ja merkityksestä ei ole uusi. Tutkimuslaitos Suomen Suku lähestyi vuonna 1940 kirjeitse opetusministeriötä seuraavasti:

On nimittäin huomattava, että tutkimuslaitoksen suuri kirjasto ja runsaat, arvokkaat kokoelmat tarvitsevat jatkuvasti sijoituspaikan ja hoitoa. Olisihan ylen huonoa taloutta jättää niihin sijoitettu pääoma ja vuosien työ tieteen hyödyksi käyttämättä ja mahdollisesti pakata ne johonkin kellariin tai makasiiniin.

Kotuksen kirjasto – Suomen ainoa fennistiikan ja sen lähialojen tieteellinen erikoiskirjasto – on viime vuosikymmeninä näivettynyt sekä henkilöresursseiltaan että hankinta- ja palveluvolyymeiltään

lähes olemattomiin. Tieteellisten humanististen erikoiskirjastojen kenttä on laajemminkin epävarmuuden ja muutoksen tilassa. Tuglas-seuran lakkautettua Baltia-kirjastonsa keväällä 2024 luovuttiin Suomessa tiettävästi maailman suurimmasta Viron ulkopuolisesta Estonica-kirjallisuuden kokoelmasta ja siihen liittyneestä asiantuntijuudesta. Valtaosa Baltia-kirjaston kokoelmasta lahjoitettiin Viron varastokirjastoon.

Tieteellisten humanististen erikoiskirjastokokoelmien ja -palveluiden arvo ja merkitys ei tällä hetkellä näytä kirkaalta. Voi pohdita, palvelevatko yliopistojen kirjastot ja avoimet sähköiset julkaisut kattavasti fennistiikan ja sen lähialojen nykyistä sekä tulevaa tutkimusta. Onko tehty tietoinen päätös, ettei Suomessa enää kehitetä fennistiikan erikoiskirjastokokoelmia ja niihin liittyvää osaamista ja palveluita? Tällä hetkellä kokonaisuus ei ole selkeästi kenenkään vastuulla: yhtäältä fennougristiikan kirjastokokoelmia ei enää vuoden 2012 lakimuutoksen jälkeen ole voitu järkevästi perustella Kotuksen vastuualueeseen kuuluviksi, ja toisaalta Kotuksen kirjaston nykyinen resursointi ei riitä kirjaston kehittämiseen.

Toimiva tieteellinen erikoiskirjasto on huomattavasti enemmän kuin pelkkä kirjakokoelma fyysisessä tilassa. Kotuksen kokoelma ei ole enää ajantasainen, vaan se muuttuu koko ajan historiallisemmaksi ilman pitkäjänteistä hankintapolitiikkaa ja riittäviä taloudellisia ja henkilöstöresursseja. Tutkimuskirjasto Suomen Sukua ja siihen kuuluvia muita kokoelmia ei kuitenkaan tule mieltää ainoastaan Kotuksen tukitoiminnoiksi, vaan niiden itsenäinen arvo on syytä ymmärtää. Suomen kielen merkitystä Suomen valtiolle toivottavasti harvempi kiistää, joten kansalliskielten tieteellinen kirjasto tarvitaan, mutta miten sitä jatkossa ylläpidetään ja kehitetään?

Suomalais-Ugrilaisen Seuran kirjaston ja Tutkimuskirjasto Suomen Suvun kokoelmat ovat edelleen merkittävä osa fennougristiikan tutkimusinfrastruktuuria Suomessa. Niiden merkitys vain korostuu tällä hetkellä, kun pääsy Venäjällä sijaitseviin kokoelmiin on mahdotonta. Suomen pitkät perinteet ja fennougristiikan erikoisosaaminen tarvitsevat tuekseen laadukkaan, ajassa elävän erikoiskirjaston.

Loppusanat

Tämän juhlakirjan tarkoituksena on ollut kertoa 50 vuotta täytävän Kotimaisten kielten keskuksen (Kotus) toiminnasta ja syventää ymmärrystä sen moninaisista kieleen ja kielelliseen kulttuuriperintöön liittyvistä tehtävistä. Maan ainoan kieliviranomaisen rooli on ollut keskeinen suomalaisessa yhteiskunnassa kaikkina näinä vuosikymmeninä ja on sitä myös tulevaisuudessa.

Kirjassa on kuvattu Kotuksen ja sen keskeisten toimintojen kehittymistä. Vaikka ympäröivä yhteiskunta on muuttunut, Kotuksen lakisäätteiset perustehtävät ovat säilyneet pitkälti samanlaisina koko keskuksen historian ajan. Eri aikoina tehtävissä on kuitenkin ollut hieman erilaisia painotuksia, joiden mukaisesti Kotus on pystynyt muuntautumaan.

Haluan kiittää lämpimästi kaikkia teoksen kirjoittajia ja sen toimitustyössä mukana olleita. Erityisesti kiitän kirjan toimittajia Henna Leskelää ja Petra Saarnistoa sekä muuta toimituskuntaa, jossa ovat olleet lisäksi Charlotta af Hällström-Reijonen, Lotta Jalava, Sakari Korpikallio, Jamima Löfström, Pirkko Nuolijärvi, Caroline Sandström ja Katariina Summanen.

Toivon, että tämä kirja on tarjonnut uutta tietoa Kotuksen 50-vuotisen taipaleen varrelta ja lisännyt kiinnostusta keskuksen työtä kohtaan myös jatkossa. Toivotan kaikille kirjan lukijoille hyvää kotimaisten kielten teemavuotta 2026!

Leena Nissilä

johtaja

Kotimaisten kielten keskus

Slutord

Denna jubileumsbok har kommit till med anledning av att Institutet för de inhemska språken (Språkinstitutet) fyller 50 år. Tanken med boken är att ge en översikt över myndighetens verksamhet och en djupare inblick i det mångsidiga arbetet för språken och det språkliga kulturarvet. Som enda språkmyndighet i Finland har Språkinstitutet under dessa fem årtionden haft en central roll i det finländska samhället, och så kommer det att vara även i framtiden.

Boken beskriver hur Språkinstitutet och de centrala verksamhetsformerna har utvecklats. Trots förändringar i samhället har institutets lagstadgade grundläggande uppgifter i stort sett varit desamma sedan grundandet. Genom tiderna har olika aspekter i verksamheten fått olika vikt, men institutet har ständigt lyckats anpassa sig till tidens krav.

Jag vill rikta ett varmt tack till alla som har bidragit med artiklar och medverkat i det redaktionella arbetet med boken. Ett särskilt tack riktar jag till redaktörerna Henna Leskelä och Petra Saarnisto samt resten av redaktionen, som utöver mig själv har bestått av Charlotta af Hällström-Reijonen, Lotta Jalava, Sakari Korpikallio, Jamima Löfström, Pirkko Nuolijärvi, Caroline Sandström och Katariina Summanen.

Jag hoppas jubileumsboken har kunnat ge ny kunskap om Språkinstitutet och dess 50-åriga historia och att vi också i fortsättningen lyckas öka intresset för institutet. Jag önskar alla läsare ett gott temaår 2026 för de inhemska språkens väl!

Leena Nissilä

direktör

Institutet för de inhemska språken

Kirjoittajat ja toimituskunta – Författare och redaktörer²⁵

Kirsti Aapala on ollut *Suomen murteiden sanakirjan* toimittaja vuosina 1988–1992 ja 2009–2023 sekä päätoimittaja vuodesta 2024 lähtien. Hän työskenteli *Suomen sanojen alkuperä* -teoksen toimittajana vuosina 1992–2000 ja saamelaiskielten etymologisen Älgu-tietokannan toimituskunnassa vuosina 2001–2009.

Terhi Ainiala on suomen kielen professori Helsingin yliopistossa. Hän toimi nimistöntutkijana Kotuksen tutkimusosastossa vuosina 1998–2011 sekä osaston johtajana vuosina 2009–2011. Lisäksi hän työskenteli *Suomen murteiden sanakirjan* toimittajana 1990-luvulla.

Mia Falk arbetar som språkvårdare på Språkinstitutet. Hon ansvarar för klarspråksarbetet på svenska.

Ulla-Maija Forsberg (ent. Kulonen) on Helsingin yliopiston suomalais-ugrilaisen kielentutkimuksen täysinpalvellut professori. Hän työskenteli Kotuksessa vuosina 1985–1997 pääasiallisesti *Suomen sanojen alkuperä* -sanakirjan toimituksessa sekä viisivuotiskauden 2016–2021 Kotuksen johtajana.

Riho Grünthal on itämerensuomalaisten kielten professori Helsingin yliopistossa ja Suomalais-Ugri-laisen Seuran esimies. Hän työskenteli Kotuksessa vuosina 1991–1992 *Suomen sanojen alkuperä* -sanakirjan toimittajana sekä toimi Kotuksen neuvottelukunnan varapuheenjohtajana vuosina 2022–2025.

²⁵ Esittelyt on laadittu syksyn 2025 tilanteen pohjalta – osa nimikkeistä muuttuu vuoden 2026 organisaatiouudistuksessa. Presentationerna avspeglar situationen hösten 2025 – en del av informationen ändras i organisationsreformen 2026.

Minna Haapanen työskentelee *Kielitoimiston sanakirjan* toimitussihteerinä. Hän oli mukana myös sanakirjan edeltäjien *Suomen kielen perussanakirjan* ja *CD-Perussanakirjan* toimitustyössä 1990-luvulla.

Tarja Riitta Heinonen on työskennellyt *Kielitoimiston sanakirjan* toimituksessa vuodesta 2000 lähtien. Lisäksi hän osallistui *Ison suomen kielioopin* laatimiseen vuosina 1995–2000.

Pirjo Hiidenmaa on tietokirjallisuuden professori Helsingin yliopistossa. Hän työskenteli Kotuksessa erikoistutkijana vuosina 1993–1998 ja kielenhuolto-osaston johtajana vuosina 1998–2006.

Heikki Hurtta työskenteli *Suomen murteiden sanakirjan* toimituksessa vuosina 2000–2024 toimittajana, toimitussihteerinä ja päätoimittajana. Lisäksi hän oli *Viro-suomi-sanakirjan* suomalaisen osuuden päätoimittaja vuosina 2016–2019.

Charlotta af Hällström-Reijonen är föreståndare för svenska avdelningen på Språkinstitutet. Med språkvård har hon arbetat sedan 1996.

Lotta Jalava vastaa Suomen kotoperäisten vähemmistökielten asemaa ja kielipolitiikkaa koskevista asioista Kotuksessa. Vuosina 2018–2022 hän keskittyi keskuksen hallinnon ja organisaation kehittämisen tehtäviin.

Salli Kankaanpää on toiminut kielenhuolto-osaston johtajana vuodesta 2006 lähtien ja työskennellyt sitä ennen Kotuksen muissa kielenhuollon tehtävissä vuodesta 1989 alkaen.

Eino Koponen työskenteli Kotuksessa sukukielten toimistossa, sanakirjaosastossa ja vähemmistökielten osastossa. Hänen työtehtävänsä liittyivät pääosin *Suomen sanojen alkuperä* -sanakirjan ja Älgu-tietokannan toimittamiseen. Hän on myös opettanut ja tutkinut suomea ja saamea sekä yleistä fennougriistiikkaa useissa yliopistoissa. Nykyisin hän on eläkkeellä.

Sakari Korpikallio vastaa Kotuksen aineistonhallinnasta.

Pirkko Kuutti on Kotuksen sanakirjaosaston johtaja. Hän työskenteli *Vanhan kirjasuomen sanakirjan* toimituksessa vuosina 1997 ja 2001–2020, joista vuodet 2012–2020 sanakirjan päätoimittajana.

Jannika Lassus är äldre universitetslektor och docent i svenska språket vid Helsingfors universitet. Hon var ordförande för Svenska språknämnden i Finland 2021–2024 och medlem 2018–2021. Hon var aktiv år 2008 med medborgaradressen för att bevara dåvarande Forskningscentralen för de inhemska språken.

Petri Lauerma on työskennellyt kirjakielen kehityksen ja normien parissa Kotuksen tutkimusosastossa vuosina 2002–2011 ja kielenhuolto-osastossa vuodesta 2012. Hän vastaa varhaisnykysuomen korpuksen ja muiden 1800-luvun aineistojen toimitustyöstä sekä kyseisen aikakauden kielen tutkimuksesta. Hän on Helsingin yliopiston dosentti.

Outi Lehtinen on tietojärjestelmäasiantuntija Kotuksessa. Hän on työskennellyt tietohallintoyksikössä vuodesta 1996 lähtien.

Henna Leskelä työskentelee kielenhuoltajana ja *Kielikello*-lehden toimitussihteerinä Kotuksessa. Hän on toiminut suomen kielen huoltajana myös Kielen ja kansanperinteen tutkimuslaitoksessa Ruotsissa.

Jamima Löfström är anställd vid Språkinstitutet. Hon har arbetat med språkvård 1986–1996 samt med kommunikation och administration sedan 2018.

Sari Maamies työskentelee kielenhuoltajana ja *Kielikello*-lehden päätoimittajana Kotuksessa. Hän on toiminut suomen kielen lautakunnan sihteerinä vuosina 2007–2024 ja jäsenenä vuodesta 2024 alkaen.

Nina Martola var anställd vid Språkinstitutet från år 1988 till sin pensionering 2020. Huvudparten av den tiden arbetade hon med *Stora finsk-svenska ordboken*. Åren 2008–2017 var hon föreståndare för svenska avdelningen.

Leena Nissilä on toiminut Kotuksen johtajana vuodesta 2021 lähtien. Aiemmin hän on työskennellyt muun muassa Opetushallituksessa sekä Oulun, Helsingin ja Tallinnan yliopistoissa. Hän on Helsingin yliopiston dosentti.

Pirkko Nuolijärvi toimi Kotuksen johtajana vuosina 1998–2016. Aiemmin hän on työskennellyt muun muassa Helsingin kauppakorkeakoulussa sekä Helsingin ja Uppsalan yliopistoissa. Hän on Helsingin yliopiston dosentti.

Tiina Onikki-Rantajääskö on suomen kielen professori Helsingin yliopistossa. Hän toimii toista kautta suomen kielen lautakunnan puheenjohtajana.

Ulla Onkamo työskentelee nimistöhuoltajana Kotuksessa. Hän on ollut nimistöhuollon vastuuhenkilö vuodesta 2019 lähtien ja YK:n paikannimi-asiantuntijaryhmän Suomen edustaja vuodesta 2016.

Aino Piehl työskenteli Kotuksessa vuosina 1985–2023, vuodesta 1998 lähtien EU-kielenhuoltajana. Hänen tehtäviinsä kuului myös kansainvälinen selkeän kielen yhteistyö.

Ulriikka Puura on Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kirjaston johtaja. Hän työskenteli Kotuksessa kieliaineisto- ja kirjastoasioiden koordinaattorina vuosina 2018–2023.

Tarmo Rahikainen on Kotuksen pitkäaikainen tietohallintoyksikön päällikkö. Hän on työskennellyt tietohallintoyksikössä vuodesta 1991 lähtien.

Klaas Ruppel työskenteli *Suomen sanojen alkuperä* -sanakirjan toimittajana ja oli luomassa saamelaiskielten etymologista Älgu-tietokantaa. Vuosina 2006–2009 hän toimi vähemmistökielten osaston johtajana ja vuosina 2010–2020 sanakirjaosaston johtajana. Ennen eläköitymistään vuonna 2022 hän ehti toimittaa verkkoon *Suomen etymologisen sanakirjan*.

Anna Ryödi on työskennellyt *Suomen murteiden sanakirjan* toimittajana vuodesta 2002 ja toimitussihteerinä vuodesta 2024 lähtien.

Matti Räsänen työskentelee kielipolitiikan koordinaattorina ja kielenhuoltajana Kotuksessa.

Petra Saarnisto työskentelee nimistönhuoltajana Kotuksessa. Hän on ollut Kotuksen henkilökuntayhdistyksen hallituksen jäsen vuodesta 2019 lähtien.

Caroline Sandström har arbetat på den finlandssvenska dialektordboken *Ordbok över Finlands svenska folk mål* på Språkinstitutet sedan 1989 och är numera huvudredaktör för ordboken.

Henri Satokangas työskentelee kielenhuoltajana Kotuksessa.

Katariina Summanen on työskennellyt *Vanhan kirjasuomen sanakirjassa* vuodesta 2008 lähtien, toimitussihteerinä vuodesta 2018. Vuosina 2000–2007 hän työskenteli Kotuksen atk-yksikössä ja atk-jaoksessa.

Olli Tamminen työskentelee verkkotoimittajana Kotuksessa.

Ulla Tiililä työskentelee virkakielen erityisasiantuntijana. Hän on toiminut Kotuksessa myös kouluttajana 1990-luvun alussa ja tutkijana vuosina 1998–2011. Hän on Helsingin yliopiston dosentti.

Risto Uusikoski työskentelee Kotuksen viestintä- ja julkaisukoordinaattorina.

Helinä Uusitalo työskentelee nimistön erityisasiantuntijana ja Nimiarkiston vastuuhenkilönä Kotuksessa.

Annastiina Viertiö työskentelee koulutustoiminnan koordinaattorina Kotuksessa.

Keskeisiä verkkolähteitä – Centrala källor på nätet

Kotimaisten kielten keskuksen julkaisemia verkkosanakirjoja – Nätordböcker utgivna av Språkinstitutet

Kielitoimiston sanakirja: kielitoimistonsanakirja.fi

Suomen murteiden sanakirja: kaino.kotus.fi/sms

Vanhan kirjasuomen sanakirja: kaino.kotus.fi/vks

Suomen etymologinen sanakirja: kaino.kotus.fi/ses

Suomi–ruotsi-suursanakirja: kaino.kotus.fi/suomi-ruotsi

Ordbok över Finlands svenska folkmål: kaino.kotus.fi/fo

Karjalan kielen sanakirja: kaino.kotus.fi/kks

sanakirjaportaali: kotus.fi/sanakirjaportaali

Muita Kotimaisten kielten keskuksen verkkopalveluita – Språkinstitutets övriga webbpublikationer

Kotuksen verkkosivusto suomeksi: kotus.fi

Språkinstitutets webbplats på svenska: sprakinstitutet.fi

Kielitoimiston ohjepankki (myös Hyvän virkakielen ohjeita ja Hyvän nimistön opas – Namnplaneringsguiden): kielitoimistonohjepankki.fi

Kielikello-lehti: kielikello.fi

Tidskriften Språkbruk: sprakbruk.fi

Kotimaisten kielten (tutkimus)keskusta koskevat lait – Lagar om Språkinstitutet

Laki kotimaisten kielten tutkimuskeskuksesta – lag om forskningscentralen för de inhemska språken (48/1976). finlex.fi/fi/lainsaadanto/saaduskokoelma/1976/48

Laki kotimaisten kielten tutkimuskeskuksesta annetun lain muuttamisesta – lag om ändring av lagen om forskningscentralen för de inhemska språken (591/1996). finlex.fi/fi/lainsaadanto/saaduskokoelma/1996/591

Laki Kotimaisten kielten keskuksesta – lag om Institutet för de inhemska språken (1403/2011). finlex.fi/fi/lainsaadanto/2011/1403

Laki Opetushallituksesta – lag om Utbildningsstyrelsen (508/2025; pykälät 5–6 käsittelevät Kotuksen toimintaa – paragraf 5–6 gäller Språkinstitutets verksamhet). finlex.fi/fi/lainsaadanto/2025/508

Ohjelmat, raportit ja selvitykset – Program, rapporter och utredningar

Suomen kielen tulevaisuus. Kielipoliittinen toimintaohjelma. 2009. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen verkkojulkaisuja 7. <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-5446-40-1>

Tänk om ... Svenska språknämndens förslag till handlingsprogram för svenskan i Finland. 2003. Marika Tandefelt. Forskningscentralen för de inhemska språken. <https://urn.fi/URN:ISBN:952-5446-15-8>

Kansalliskielistrategia. Valtioneuvoston periaatepäätös. 2021. Valtioneuvoston julkaisuja 2021:87. <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-383-967-0>

Suomi osallisuuden kielenä. Selvitys suomen kielen tilasta Suomessa 2020-luvun puolimaissa. 2024. Tiina Onikki-Rantajääskö. Oikeusministeriön julkaisuja. Selvityksiä ja ohjeita 2024:20. <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-400-141-0>

Kielipoliittinen ohjelma. Valtioneuvoston periaatepäätös. 2022. Valtioneuvoston julkaisuja 2022:51. <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-383-645-7>

Romanikielen kielipoliittinen ohjelma. 2009. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 56. <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-5446-45-6>

Suomen romanikielen elvytysohjelma toimenpide-esityksineen. 2022. Opetushallituksen raportit ja selvitykset 2022:6. <https://oph.fi/fi/tilastot-ja-julkaisut/julkaisut/suomen-romanikielen-elvytysohjelma-toimenpide-esityksineen>

- Toimenpideohjelma saamen kielen elvyttämiseksi.* 2012. Opetus- ja kulttuuriministeriön työryhmämuistioita ja selvityksiä 2012:7. <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-263-121-3>
- Suomen viittomakielten kielipoliittinen ohjelma.* 2010. Kuurojen Liitto ry:n julkaisuja 60 & Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 158. <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-5446-56-2>
- Revitaliseringsprogram för finlandssvenskt teckenspråk. Åtgärder för att bevara och stärka det finlandssvenska teckenspråket.* 2025. Undervisnings- och kulturministeriets publikationer 2025:21. <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-415-085-9>
- Karjalan kielen elvytysprogramma. Suuntaviivat kotoperäisen karjalan kielen vahvistamiseksi Suomessa.* 2025. Opetus- ja kulttuuriministeriön julkaisuja 2025:14. <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-415-301-0>

Lähteitä ja lisälukemista

– Källor och lästips²⁶

Kotimaisten kielten keskuksen juurilla – En tillbakablick på Språkinstitutets verksamhet

Kotimaisten kielten keskuksen vaiheita 1976–2026

Jussila, Raimo 1976: Uutta järjestysmuotoa etsimässä. Teoksessa Tuomo Tuomi (toim.), *Sanojen taivalta. Puoli vuosisataa Sanakirjasäätiön toimintaa*. Suomi 121:2. Helsinki: SKS.

Sivistyshallinto 2030. Opetus- ja kulttuuriministeriön konsernin kehittämishankkeen loppuraportti. 2022. Opetus- ja kulttuuriministeriön julkaisuja 2022:35. Helsinki: opetus- ja kulttuuriministeriö. <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-263-816-8>

Henkilökuntayhdistys edunvalvojana ja virkistystoiminnan järjestäjänä

Korhonen, Tarja 2003: Kotimaisten kielten tutkimuslaitosten henkilökuntayhdistyksestä Hehkuksi. Henkilökuntayhdistyksen arkisto.

Kotimaisten kielten tutkimuslaitosten henkilökuntayhdistyksen, Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen henkilökuntayhdistyksen ja Kotimaisten kielten keskuksen henkilöstöyhdistyksen kokousten pöytäkirjat ja toimintakertomukset vuosilta 1975–2025.

²⁶ Osa teoksen keskeisistä verkkolähteistä on koottu sivuille 284–286. En del av de centrala källorna finns samlade på sidorna 284–286.

Kielilautakunnat suomen ja ruotsin kielen huollon tukena – Språknämnderna som stöd för den finska och svenska språkvården

Finlandssvensk ordbok. 2016. Institutet för de inhemska språkens webbpublikationer 45. Helsingfors: Institutet för de inhemska språken. <https://urn.fi/URN:NBN:fi:kotus-201637>

Grönqvist, Henrik 1992: Svensk språkvård i Finland 50 år – en kort historik. *Språkbruk* 4/1992. <https://sprakbruk.fi/artiklar/svensk-sprakvard-in-finland-50-ar-en-kort-historik/>

Kolehmainen, Taru 2014: *Kielenhuollon juurilla. Suomen kielen ohjailun historiaa*. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 174. Helsinki: SKS. <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-222-539-9>

Laitinen, Mikko – Leppänen, Sirpa – Rautionaho, Paula – Backman, Sara 2023: *Englanti Suomen kansalliskielten rinnalla. Kofti joustavaa monikielisyttä*. Valtioneuvoston selvitys- ja tutkimustoiminnan julkaisusarja 2023:59. Helsinki: valtioneuvosto. <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-383-055-4>

Mantila, Harri 2005: Kielikäsityksestä kielenhuollon uusiin periaatteisiin. *Kielikello* 2/2005. <https://kielikello.fi/kielikasityksesta-kielenhuollon-uusiin-periaatteisiin/>

Reuter, Mikael 2014: *Så bär ska det låta. Om finlandssvenska och språkriktighet*. Vasa: Scriptum.

Rintala, Päivi 1998: Kielikäsitys ja kielenohjailu. *Sananjalka* 40. <https://doi.org/10.30673/sja.86596>

Räikkälä, Anneli 1995: Menneiltä vuosilta. *Kielikello* 1/1995. <https://kielikello.fi/menneilta-vuosilta/>

Suomen kielen lautakunnan pöytäkirjat. Säilytteillä Kotimaisten kielten keskuksessa.

Suomen kielen lautakunnan suosituksia ja kannanottoja. Kotimaisten kielten keskus. <https://kotus.fi/kotus/lausunnot-suositukset-ja-kannanotot/suomen-kielen-lautakunnan-suosituksia-ja-kannanottoja/>

Svenska språknämnden i Finlands protokoll. Deponeras hos Institutet för de inhemska språken.

Painetuista sanakirjoista verkkosanakirjoiksi – Från tryckta till digitala ordböcker

Ahlbäck, Olav 1982 [1976]: Inledning. I: *Ordbok över Finlands svenska folkmål*. Skrifter 1. Helsingfors: Forskningscentralen för de inhemska språken. https://kaino.kotus.fi/pdf/FO-tryckta_inledningen.pdf

Cantell, Ilse – Sandström, Caroline 2012: Hur blir en traditionell, tryckt ordbok en webbordbok? *Nordiska Studier i Lexikografi* 11. <https://tidsskrift.dk/>

nsil/article/view/19331

- Lehtinen, Outi 2008: Rakenteiset sanakirjat. Tietojenkäsittelytieteen pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto. <http://hdl.handle.net/10138/21443>
- Länsimäki, Maija 2008: Miksi suuret sanakirjat pitää tehdä? *Virittäjä* 112. <https://journal.fi/virittaja/article/view/40714>
- Palkki, Riitta 2000: Uusi tapa tehdä vanhaa. Teoksessa Matti Punttila, Raimo Jussila & Helena Suni (toim.), *Piipakielestä kirjakieleksi*. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 105. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.
- Slotte, Peter 1981: Ordbok över Finlands svenska folkmål – problem och metoder. I: Bengt Loman (utg.), *De finlandssvenska dialekterna i forskning och funktion*. Meddelanden från Stiftelsens för Åbo Akademi forskningsinstitut 64. Åbo Akademi.
- Summanen, Katariina 2024: Vanhan kirjasuomen sanakirja 10 vuotta verkossa. Elävät päät -blogi 22.11.2024. Kotimaisten kielten keskus. <https://kotus.fi/vanhan-kirjasuomen-sanakirja-10-vuotta-verkossa/>
- Suomen murteiden sanakirjan toimitusohjeet*. 1988. Toinen, lisätty ja korjattu painos. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 54. Helsinki: Valtion painatuskeskus.
- Tuomi, Tuomo (toim.) 1976: *Sanojen taivalta. Puoli vuosisataa Sanakirja-säätiön toimintaa*. Suomi 121:2. Helsinki: SKS.

Suomen kielen perussanakirjasta Kielitoimiston sanakirjaksi

- Haapanen, Minna 2024: Matka Nykysuomen sanakirjasta Kielitoimiston sanakirjaan. *Kielikello* 31.10.2024. <https://kielikello.fi/matka-nykysuomen-sanakirjasta-kielitoimiston-sanakirjaan/>
- Lehtinen, Marja 1997: CD-Perussanakirja – uuden ajan sanasampo. *Kielikello* 1/1997. <https://kielikello.fi/cd-perussanakirja-uuden-ajan-sanasampo/>
- Nykysuomen sanaston kehitys ja tietokanta. Selvitys Kotuksen tutkimuspoliittista ohjelmaa varten. 1995. Laatija Risto Haarala. (Liite 2: Suomen kielen perussanakirjan CD-version prototyyppi. Projekti- ja testausmuistio. Laatija Marja Lehtinen.) Säilytteillä Kotimaisten kielten keskuksessa.

Suomen kieltä tutkimassa yliopistojen kanssa

- Ainiala, Terhi 2000: Paikannimistön muuttuminen. *Virittäjä* 104. <https://journal.fi/virittaja/article/view/40021>
- Ainiala, Terhi 2003: Kaupunkinimistön tutkimuksen perusteet. *Virittäjä* 107. <https://journal.fi/virittaja/article/view/40255>

- Ainiala, Terhi (toim.) 2005: *Kaupungin nimet. Kymmenen kirjoitusta kaupunkinimistöstä*. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 134. Helsinki: SKS.
- Forsberg, Ulla-Maija 2021: *Stadin slangin etymologinen sanakirja*. Helsinki: Gaudeamus.
- Hakulinen, Auli – Vilkuna, Maria – Korhonen, Riitta – Koivisto, Vesa – Heinonen, Tarja Riitta – Alho, Irja 2004: *Iso suomen kielioppi*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 950. Helsinki: SKS.
- Heikkilä, Elina 2006: *Kuvan ja tekstin välissä. Kuvateksti uutiskuvan ja lehtijutun elementtinä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1065. Helsinki: SKS.
- Heikkinen, Vesa – Voutilainen, Eero – Lauerma, Petri – Tiililä, Ulla – Lounela, Mikko (toim.) 2012: *Genreanalyysi. Tekstilajitutkimuksen käsikirja*. Kotimaisten kielten keskuksen julkaisuja 169. Helsinki: Gaudeamus.
- Iso suomen kielioppi* (verkkoversio). 2008. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen verkkojulkaisuja 5. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus. <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-5446-35-7>
- Kankaanpää, Salli 2006: *Hallinnon lehdistöiedotteiden kieli*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1086. Helsinki: SKS.
- Karttunen, Miia – Rouhikoski, Anu 2010: Kentällä kokeillen. Murre syntaksin tutkijat uusia aineistoja kokoamassa. *Virittäjä* 114. <https://journal.fi/virittaja/article/view/4358>
- Kieli ja sen kieliopit. Opetuksen suuntaviivoja*. 1994. Helsinki: opetusministeriö & Painatuskeskus.
- Lappalainen, Hanna – Raevaara, Liisa (toim.) 2009: *Kieli kioskillä. Tutkimuksia kioskiasioinnin rutiineista*. Tietolipas 219. Helsinki: SKS.
- Nimiarkisto. Kotimaisten kielten keskus. <https://nimiarkisto.fi/>
- Nimisampo. Nimistöntutkijan työpöytä. Helsingin yliopisto & Aalto-yliopisto. <https://nimisampo.fi/>
- Nuolijärvi, Pirkko – Sorjonen, Marja-Leena 2005: *Miten kuvata muutosta? Pubutun kielen tutkimuksen lähtökohdista murteenseuruubankkeen pohjalta*. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 133. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.
- Paikannimikartaston aineisto. Kotimaisten kielten keskus. <https://urn.fi/URN:NBN:fi:csc-kata20151130150122791185>
- Raevaara, Liisa – Sorjonen, Marja-Leena – Lappalainen, Hanna 2013: *Vuorovaikutus Kelan puhelinpalvelussa*. Työpapereita 46. Helsinki: Kela. <http://hdl.handle.net/10138/39251>
- Sorjonen, Marja-Leena – Rouhikoski, Anu – Lehtonen, Heini (toim.)

- 2005: *Helsingissä puhuttavat suomet. Kielen indeksisyys ja sosiaaliset identiteetit*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1310. Helsinki: SKS.
- Suomalainen paikannimikirja*. 2007. Toim. Sirkka Paikkala ym. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 146. Helsinki: Kotimaisten kielten keskus & Karttakeskus. <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-5446-96-8>
- Suomen kielen etymologinen sanakirja*. 1955–1981. Lexica Societatis Fenno-Ugricae 12. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Suomen sanojen alkuperä*. 1992–2000. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 62. Helsinki: SKS & Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.
- Tiililä, Ulla 2007: *Tekstit viraston työssä. Tutkimus etuus päätösten kielestä ja konteksteista*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1108. Helsinki: SKS.

1800-luvun kielen hankkeet aineistojen ja tutkimuksen vuorovaikutuksena

- Heikkinen, Vesa – Voutilainen, Eero – Lauerma, Petri – Tiililä, Ulla – Lounela, Mikko (toim.) 2012: *Genreanalyysi. Tekstilajitutkimuksen käsikirja*. Kotimaisten kielten keskuksen julkaisuja 169. Helsinki: Gaudeamus.
- Heikkinen, Vesa – Voutilainen, Eero – Lauerma, Petri – Tiililä, Ulla – Lounela, Mikko (toim.) 2012: *Genreanalyysi. Tekstilajitutkimuksen käytäntöä*. Kotimaisten kielten keskuksen verkkojulkaisuja 29. Helsinki: Kotimaisten kielten keskus. <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-5446-72-2>
- Huumo, Katja – Laitinen, Lea – Paloposki, Outi (toim.) 2004: *Yhteistä kieltä tekemässä. Näkökulmia suomen kirjakielen kehitykseen 1800-luvulla*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 979. Helsinki: SKS.
- Kivi, Aleksis 2010 [1864]: *Nummisuutarit. Kriittinen editio*. Toim. Jyrki Nummi, Sakari Katajamäki, Ossi Kokko & Petri Lauerma. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1284. Helsinki: SKS. <http://elias.finlit.fi/nummisuutarit/>
- Lauerma, Petri 2012: *Kristityn vaellus varhaisnykysuomen merkinnässä. Jakob Johan Malmbergin suomennosten kielellinen kehitys 1800-luvun kirjasuomen murroksessa*. Kotimaisten kielten keskuksen verkkojulkaisuja 31. Helsinki: Kotimaisten kielten keskus. <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-5446-71-5>
- Lauerma, Petri 2018: *Finska språkets länordsförråd i ljust av Martti Rapolas ordsamling. Nordiske studier i leksikografi* 14. <https://tidsskrift.dk/nsil/article/view/117634>

Lauerma, Petri 2021: Heleniuksesta Ahlmaniin. 1800-luvun kirjakieleen tulleen sanaston vakiintumisesta Martti Rapolan sanakokoelman valossa. *Virittäjä* 125. <https://doi.org/10.23982/vir.77171>

Tekstianalyysi rikostutkinnan apuna

Rentola, Roosa 2019: *Kielestä kiinni. Kuinka kielentutkimusta käytetään rikosten selvittämisessä?* Sastamala: Warelia.

Tiililä, Ulla 2014: Verbaaliset sormenjäljet. Kielentutkimus huijausten ja rikosten tutkinnassa. *Kielikello* 4/2014. <https://kielikello.fi/verbaaliset-sormenjäljet-kielentutkimus-huijausten-ja-rikosten-tutkinnassa/>

Uusitalo, Harri 2019: *Tausta, tekijä ja kieli. Filologinen tutkimus Aitolahden koodeksin lainsuomennoksesta*. Turun yliopiston julkaisuja, sarja C 471. Suomen kieli ja suomalais-ugrilainen kielentutkimus. Turun yliopisto. <https://urn.fi/URN:ISBN:978-951-29-7669-0>

Sanojen alkuperän äärellä

Álgu-tietokanta. Saamelaiskielten etymologinen tietokanta. Kotimaisten kielten keskus. <http://urn.fi/URN:NBN:fi:lb-2021091417>

Etymologinen viitetietokanta (Evita). Kotimaisten kielten keskus. <http://urn.fi/URN:NBN:fi:lb-2021093002>

Kysymyksiä ja vastauksia sanojen alkuperästä. Kotimaisten kielten keskus. <https://kotus.fi/ajankohtaista/kysymyksiä-ja-vastauksia/sanojen-alkupera/>

Suomen vanhimman sanaston etymologinen verkkosanakirja (EVE). <https://sanat.csc.fi/wiki/EVE-etusivu>

Tanner, Satu 2007: *Salaperäinen Suomen suku. Tutkimuslaitos Suomen suvun historiikki*. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen verkkojulkaisuja 3. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus. <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-5446-31-9>

Sukukielten ajaton ja rajaton perintö

Grünthal, Riho 2010: Matkueita tai yksityisiä tutkijoita. Suomalais-Ugri-laisen Seuran keruuretkien tausta ja tavoitteet. Teoksessa Paula Kokkonen & Anna Kurvinen (toim.), *Kenttäretkistä tutkimustiedoksi*. Uralica Hel-singiensia 4. Helsinki: Suomalais-Ugri-lainen Seura. <http://hdl.handle.net/10138/24678>

Grünthal, Riho 2014: Setälän suuren sanakirjaohjelman tausta. *Virittäjä* 118. <https://journal.fi/virittaja/article/view/41531>

Kahla, Martti 2008: Julkaisujen vaihdolla luotu tutkimuskirjasto. *Tieteessä tapahtuu* 26. <https://journal.fi/tt/article/view/687/567>

- Kettunen, Lauri 1938: *Livisches Wörterbuch mit grammatischer Einleitung*. Lexica Societatis Fenno-Ugricae 5. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Korhonen, Mikko 1986: *Finno-Ugrian language studies in Finland*. Helsinki: Societas Scientiarum Fennica.
- Korhonen, Mikko – Suhonen, Seppo – Virtaranta, Pertti 1983: *Sata vuotta suomen sukua tutkimassa. 100-vuotias Suomalais-Ugrilainen Seura*. Helsinki: Weilin & Göös.
- Salminen, Timo 2008: *Aatteen tiede. Suomalais-Ugrilainen Seura 1883–2008*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1172. Helsinki: SKS.
- Sarhima, Anneli 2017: *Vaietut ja vaiennetut. Karjalankieliset karjalaiset Suomessa*. Tietolipas 256. Helsinki: SKS.
- Tanner, Satu 2007: *Salaperäinen suomen suku. Tutkimuslaitos Suomen suvun historiikki*. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen verkkojulkaisuja 3. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus. <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-5446-31-9>
- Vares, Vesa – Häkkinen, Kaisa 2001: *Sanan valta. E. N. Setälän poliittinen, yhteiskunnallinen ja tieteellinen toiminta*. Helsinki: WSOY.

Kotimaisten kielten keskus osana yhteiskuntaa – Språkinstitutet som en del av samhället

Näkökulmia Kotimaisten kielten keskuksen yhteiskunnalliseen tehtävään – Perspektiv på Språkinstitutets samhällsuppdrag

- Asetus kotimaisten kielten tutkimuskeskuksesta (1339/1987). <https://www.finlex.fi/fi/lainsaadanto/saadokokoelma/1987/1339>
- Finlands grundlag (731/1999). <https://www.finlex.fi/sv/laki/ajantasa/1999/19990731>
- Fremer, Maria – Gustafsson, Anna Maria 2024: Språkrådgivning i svenska – i Finland och i Sverige. I: Jaana Kolu, Melina Bister, Elna Hänninen, Elina Ikonen, Sara Karhu & Satu Pirhonen (red.), *Svenskan i Finland* 20. Publications of the University of Eastern Finland. Reports and Studies in Education, Humanities, and Theology 27. Itä-Suomen yliopisto. <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-61-5327-8>
- Gustafsson, Anna Maria 2017: De finlandssvenska journalisterna och språkvården. I: Marika Tandefelt (red.), *Språk i prosa och press. Svenskan i Finland – i dag och i går* II:1. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 809. Helsingfors: SLS. <http://urn.fi/URN:NBN:fi:sls-978-951-583-488-1>

- Gustafsson, Anna Maria 2023: Svenskan förändras, språkvårdens mål består. *Språkbruk* 2.10.2023. <https://sprakbruk.fi/artiklar/svenskan-forandras-sprakvardens-mal-bestar/>
- Hällström-Reijonen, Charlotta af 2019: Den finlandssvenska språkvården från Bergroths Finlandssvenska 1917 till i dag. I: Marika Tandefelt (red.), *Finländsk svenska från 1860 till nutid. Svenskan i Finland – i dag och i går* III:2. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 830. Helsingfors: SLS. <http://urn.fi/URN:NBN:fi:sls-978-951-583-484-3>
- Kielen asemaan liittyvät termit hallinnossamme -sanasto.* 2020. Kotimaisten kielten keskuksen verkkojulkaisuja 85. Helsinki: Kotimaisten kielten keskus. <https://urn.fi/URN:NBN:fi:kotus-2025142>
- Laitinen, Mikko – Leppänen, Sirpa – Rautionaho, Paula – Backman, Sara 2023: *Englanti Suomen kansalliskielten rinnalla. Kohti joustavaa monikielisyyttä.* Valtioneuvoston selvitys- ja tutkimustoiminnan julkaisusarja 2023:59. Helsinki: valtioneuvosto. <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-383-055-4>
- Onikki-Rantajääskö, Tiina 2024: *Suomi osallisuuden kielenä. Selvitys suomen kielen tilasta Suomessa 2020-luvun puolimaissa.* Oikeusministeriön julkaisuja. Selvityksiä ja ohjeita 2024:20. Helsinki: oikeusministeriö. <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-400-141-0>
- Räsänen, Matti 2019: Kolme näkökulmaa kielellisiin oikeuksiin. *Kielikello* 2/2019. <https://kielikello.fi/kolme-nakokulmaa-kiellellisiin-oikeuksiin/>
- Räsänen, Matti 2025: *Kielten käyttöalojen seuranta. Esiselvitys.* Kotimaisten kielten keskuksen verkkojulkaisuja 82. Helsinki: Kotimaisten kielten keskus. <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-7359-22-8>
- Språklag [Finland] (423/2003). <https://www.finlex.fi/sv/laki/ajantasa/2003/20030423>
- Språklag [Sverige] (2009:600). https://www.riksdagen.se/sv/dokument-och-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/spraklag-2009600_sfs-2009-600/
- Tieteen termipankki. Kielitiede: kielensuunnittelu. <https://tieteentermipankki.fi/wiki/Kielitiede:kielensuunnittelu> (viitattu 22.4.2025).
- Wikström, May 2024: Svenska litteratursällskapet ska förvalta dialektordbokens arkiv. Sprakinstitutet.fi 28.11.2024. <https://sprakinstitutet.fi/svenska-litteratursallskapet-och-sprakinstitutet-skrev-avtal-om-dialektordbokens-arkiv/> (hämtad 5.12.2025).

Työtä vähemmistökielten hyväksi

Hallituksen esitys eduskunnalle vammaisten henkilöiden oikeuksista tehdyn yleissopimuksen ja sen valinnaisen pöytäkirjan hyväksymisestä sekä laeiksi yleissopimuksen ja sen valinnaisen pöytäkirjan lainsäädännön

- alaan kuuluvien määräysten voimaansaattamisesta ja eduskunnan oikeusasiamiehestä annetun lain muuttamisesta (284/2014). <https://www.finlex.fi/fi/hallituksen-esitykset/2014/284>
- Kielipolitiikan vuosi 2018*. Kotimaisten kielten keskuksen verkkojulkaisuja 64. Helsinki: Kotimaisten kielten keskus. <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-5446-98-2>
- Saamen kielten ja saamenkielisen opetuksen kehittämistyöryhmän raportti*. 2021. Opetus- ja kulttuuriministeriön julkaisuja 2021:25. Helsinki: opetus- ja kulttuuriministeriö. <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-263-877-9>
- Selin-Grönlund, Pirkko – Rainò, Päivi – Martikainen, Liisa 2014: *Kuurojen ja viittomakielisten oppilaiden lukumäärä ja opetusjärjestelyt. Selvitys lukuvuoden 2013–2014 tilanteesta*. Opetushallituksen raportit ja selvitykset 2014:11. Helsinki: Opetushallitus. <https://www.oph.fi/fi/tilastot-ja-julkaisut/julkaisut/kuurojen-ja-viittomakielisten-oppilaiden-lukumaara-ja>
- Suomi tarvitsee pikaisesti kansallisen kielipoliittisen ohjelman. Suomen kielen lautakunnan kannanotto 26.10.2018. <https://kotus.fi/kotus/lausunnot-suositukset-ja-kannanotot/suomen-kielen-lautakunnan-suosituksia-ja-kannanottoja/suomen-kielen-lautakunnan-kannanottoja/suomi-tarvitsee-pikaisesti-kansallisen-kielipoliittisen-ohjelman/>
- Viittomakieliset oppilaat perusopetuksessa*. 2016. Opetushallituksen oppaat ja käsikirjat 2016:2. Helsinki: Opetushallitus. https://www.oph.fi/sites/default/files/documents/viittomakieliset_oppilaat_perusopetuksessa.pdf

Kansainvälinen yhteistyö – Internationellt samarbete

- Agazzi, Birgitta – Grünbaum, Catharina – Hauge, Rikke – Reuter, Mikael 2014: *Guldtavlorna i gräset. Nordiskt språksamarbete. Historik och framåtblick*.
- Clear language is inclusive and prevents exclusion*. Policy Brief 1/2019. Helsinki: Ministry of Finance & Institute for the Languages of Finland. https://kotus.fi/wp-content/uploads/migraatio/7125/Policy_Brief_1_2019.pdf
- Ehrnebo, Paula 2008: *Neuvojasta neuvostoon. Ruotsinsuomalainen kieli-lautakunta 1975–2006. Historiikki*. Skrifter utgivna av Språkrådet, Institutet för språk och folkminnen 6. Stockholm: Språkrådet.
- European Federation of National Institutions for Language (EFNIL). <https://efnil.org/>
- Fremer, Maria – Gustafsson, Anna Maria 2024: Språkrådgivning i svenska – i Finland och i Sverige. I: Jaana Kolu, Melina Bister, Elna Hänninen, Elina Ikonen, Sara Karhu & Satu Pirhonen (red.), *Svenskan i Finland 20*. Publications of the University of Eastern Finland. Reports and Studies

- in Education, Humanities, and Theology 27. Itä-Suomen yliopisto. <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-61-5327-8>
- How to write clearly*. 2015. Publications Office of the European Union. Luxembourg: European Commission. <https://data.europa.eu/doi/10.2782/022405>
- Institutet för språk och folkminnen (Isoref). <https://www.isoref.se/>
- International Plain Language Federation: What is plain language? <https://www.iplfederation.org/plain-language/> (viitattu 15.9.2025).
- Kallio, Jussi 1993: Neljän vapauden kielellinen liikkuvuus. *Kielikello* 4/1993. <https://kielikello.fi/neljan-vapauden-kielellinen-liikkuvuus/>
- Kankaanpää, Salli 2022: Miten Euroopan maissa parannetaan viranomaisten kielenkäyttöä? *Kielikello* 4/2022. <https://kielikello.fi/miten-euroopan-maissa-parannetaan-viranomaisten-kielenkayttöä/>
- Karvonen, Pirjo 1997: *Suomi eurooppalaisessa kieliyhteisössä*. Koulutus- ja tiedepolitiikan osaston julkaisusarja 42. Helsinki: opetusministeriö.
- Keskusteluja suomen kielen tulevaisuudesta. *Kielikello* 2/1991. <https://kielikello.fi/keskusteluja-suomen-kielen-tulevaisuudesta/>
- Kirchmeier, Sabine – Piehl, Aino – Van Hoorde, Johan – Choleva, Júlia – Hallik, Katrin – Robustelli, Cecilia 2022: ELIPS – European Languages and their Intelligibility in the Public Sphere. In: Željko Jozić & Sabine Kirchmeier (eds.), *The role of national language institutions in the digital age. Contributions to the EFNIL Conference 2021 in Cavtat*. Budapest: Nyelvtudományi Kutatóközpont. <https://efnil.org/wp-content/uploads/2023/11/EFNIL-Cavtat-Book.pdf>
- Lag om nationella minoriteter och minoritetsspråk (2009:274). https://www.riksdagen.se/sv/dokument-och-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/lag-2009724-om-nationella-minoriteter-och_sfs-2009-724/
- Leskelä, Henna – Larsson, Tarja – Korhonen, Riitta 2025: *Kielineuvonnan kysymykset ja vastaukset. Vertaileva karttoitus Kielen ja kansanperinteen tutkimuslaitoksen ja Kotimaisten kielten keskuksen suomen kielen neuvonnoista*. Kotimaisten kielten keskuksen verkkojulkaisuja 83. Tukholma–Helsinki: Kielen ja kansanperinteen tutkimuslaitos & Kotimaisten kielten keskus. <https://urn.fi/URN:ISBN:978-91-89767-25-6>
- LexicoNordica*. Nordisk forening for leksikografi. <https://tidsskrift.dk/lexn/>
- Mikhailov, Mikhail – Piehl, Aino 2018: The Case of Finnish. In: Laura Mori (ed.), *Observing Eurolects. Corpus analysis of linguistic variation in EU law*. Studies in Corpus Linguistics 86. Amsterdam: Benjamins.
- Nato-sanasto*. 2025. Helsinki: valtioneuvoston kanslia. Päivitetty 16.4.2025. <https://valtioneuvosto.fi/documents/194055633/200039986/Nato-sanasto%20-%20Natoordlista%20-%20NATO%20Glossary%202025.pdf/>

- Nordiska studier i lexikografi*. Nordisk forening for leksikografi. <https://tidsskrift.dk/nsil/>
- Nuolijärvi, Pirkko – Stickel, Gerhard (eds.) 2015: *Language use in public administration. Theory and practice in the European states. Contributions to the EFNIL Conference 2015 in Helsinki*. European Federation of National Institutions for Language. Budapest: Hungarian Academy of Sciences. <http://efnil.nytud.hu/conferences/13th-annual-conference-helsinki/proceedings/EFNIL-Helsinki-Book-Final.pdf>
- Nätverket för språknämnderna i Norden. Strategi 2025–2029. <https://sprakinstitutet.fi/sprakvard/spraksamarbete/natverket-for-spraknamnderna-i-norden-nsn/> (hämtad 10.4.2025).
- Piehl, Aino 2008: Virkamiehet EU:n säädösvalmistelussa. Tasapainoilua oman kielen ja työkielten välissä. Teoksessa Richard Foley, Tarja Salmi-Tolonen, Iris Tukiainen & Birgitta Vehmas (toim.), *Kielen ja oikeuden kohtaamisia. Heikki E. S. Mattilan julkakirja*. Helsinki: Talentum.
- Piehl, Aino 2022: Kansainvälistä yhteistyötä selkeän kielen hyväksi. *Terminfo* 2/2020. <http://www.terminfo.fi/sisalto/kansainvalista-yhteistyota-selkean-kielen-hyvaksi-576.html>
- Piehl, Aino – Vihonen, Inkaliisa 2006 [1999]: *Käännetäänkö tekstisi, tulkataanko puheenvuorosi? Selvää suomea kansainvälisesti*. Kolmas laitos. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen verkkojulkaisu ja 22. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus. <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-5446-64-7>
- Reuter, Mikael 2009: Nordiskt språksamarbete via de nordiska språkmöten sedan 1954 – har de varit till nytta för språkvård och språkforskning? *Språk i Norden* 2009. <https://tidsskrift.dk/sin/article/view/16871/14647>
- Suomi–viro-suursanakirja* (verkkoversio). 2017. Tallinna–Helsinki: Eesti Keele Instituut & Kotimaisten kielten keskus. <https://arhiiv.eki.ee/dict/soome/>
- United Nations Group of Experts on Geographical Names (UNGEGN). <https://unstats.un.org/unsd/ungegn/>
- Viro–suomi-sanakirja*. 2019. Kotimaisten kielten keskuksen verkkojulkaisu ja 61. Tallinna–Helsinki: Eesti Keele Instituut & Kotimaisten kielten keskus. <https://arhiiv.eki.ee/dict/efi/>

Kielitiedon välittäjä

- Kotimaisten kielten keskuksen viestintäsuunnitelma (verkkoversio). 2024. <https://kotus.fi/kotus/viestinta/viestintasuunnitelma/> (viitattu 28.10.2025).
- Avoimesti ajassa. Valtionhallinnon viestintäsuositus 2023*. Valtioneuvoston kanslian julkaisuja 2023:1. Helsinki: valtioneuvosto. <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-383-373-9>

Kotimaisten kielten keskuksen tehtävät – Språkinstitutets uppgifter

Kielenhuolto ennen ja nyt – Språkvård förr och nu

- Bylin, Maria – Melander, Björn (red.) 2023: *Språkrådet rekommenderar. Perspektiv, metoder och avvägningar i språkriktighetsfrågor*. Stockholm: Institutet för språk och folkminnen. <http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:sprakochfolkminnen:diva-2552>
- Eronen, Riitta 2010: Kysymysten kertomaa. *Kielikello* 1/2010. <https://kielikello.fi/kysymysten-kertomaa/>
- Fremer, Maria – Gustafsson, Anna Maria 2024: Språkrådgivning i svenska – i Finland och i Sverige. I: Jaana Kolu, Melina Bister, Elna Hänninen, Elina Ikonen, Sara Karhu & Satu Pirhonen (red.), *Svenskan i Finland 20*. Publications of the University of Eastern Finland. Reports and Studies in Education, Humanities, and Theology 27. Itä-Suomen yliopisto. <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-61-5327-8>
- Grünbaum, Catharina 1986: *Språknämndernas telefonrådgivning*. Oslo: Nordisk språksekretariat.
- Gustafsson, Anna Maria 2015: Vem styr språket? – eller den ofrivillige språkvårdaren. I: Caroline Sandström, Ilse Cantell, Eija-Riitta Grönros, Pirkko Nuolijärvi & Eivor Sommar Dahl (red.), *Perspektiv på lexikografi, grammatik och språkpolitik i Norden*. Institutet för de inhemska språkens webbpublikationer 39. Helsingfors: Institutet för de inhemska språken. <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-5446-85-2>
- Gustafsson, Anna Maria 2023: Svenskan förändras, språkvårdens mål består. *Språkbruk* 2.10.2023. <https://sprakbruk.fi/artiklar/svenskan-forandras-sprakvardens-mal-bestar/>
- Hiidenmaa, Pirjo 2001: Kielitoimiston puhelinneuvonta – kuka kysyy ja miksi? *Kielikello* 3/2001. <https://kielikello.fi/kielitoimiston-puhelinneuvonta-kuka-kysyy-ja-miksi/>
- Hällström, Charlotta af 2000: Datoriseringen på de nordiska språknämnderna. Forskningscentralen för de inhemska språken, Svenska språknämnden. I: Birgitta Lindgren (red.), *Språkteknologiskt seminarium den 3–4 december 1999*. Stockholm: Nordiska språkrådet.
- Hällström-Reijonen, Charlotta af 2011: Från informationsblad till fyllig matkasse – Språkbruk 30 år. *Språkbruk* 4/2011. <https://sprakbruk.fi/artiklar/fran-informationsblad-till-fyllig-matkasse-sprakbruk-30-ar/>
- Hällström-Reijonen, Charlotta af 2012: *Finlandismer och språkvård från 1800-talet till i dag*. Nordica Helsingiensia 28. Helsingfors universitet. <http://hdl.handle.net/10138/28954>

- Hällström-Reijonen, Charlotta af 2015: Språkvårdsargument och irritationer. *Språkbruk* 2/2015. <https://sprakbruk.fi/artiklar/leda-5/>
- Hällström-Reijonen, Charlotta af 2019: Den finlandssvenska språkvården från Bergroths Finlandssvenska 1917 till i dag. I: Marika Tandefelt (red.), *Finländsk svenska från 1860 till nutid. Svenskan i Finland – i dag och i går* III:2. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 830. Helsingfors: SLS. <http://urn.fi/URN:NBN:fi:sls-978-951-583-484-3>
- Kankaanpää, Salli 2010: Kielineuvontaa puhelimitse. *Kielikello* 1/2010. <https://kielikello.fi/kielineuvontaa-puhelimitse/>
- Kankaanpää, Salli 2015: Kielitoimisto yleiskielen huoltajana. *Kielikello* 1/2015. <https://kielikello.fi/kielitoimisto-yleiskielen-huoltajana/>
- Kielineuvonnan vuosikymmenet. Kotimaisten kielten keskus & Yle. <https://kotos.fi/kielenhuolto/kielenhuolto-ja-sen-historia/kielineuvonnan-vuosikymmenet/>
- Koivusalo, Esko 1980: Kielenhuollon tehtävät ja kohderyhmät. *Kielikello* 2/1980. <https://kielikello.fi/kielenhuollon-tehtavat-ja-kohderyhmat/>
- Kolehmainen, Taru 2014: *Kielenhuollon juurilla. Suomen kielen ohjailun historiaa*. Kotimaisten kielten keskuksen julkaisuja 174. Helsinki: SKS. <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-222-539-9>
- Korhonen, Riitta 2023: Muotokirjoja yleiskielisiksi tarkoitetuissa teksteissä. Yleiskielitalkoiden satoa. *Kielikello* 1/2023. <https://kielikello.fi/muotokirjoja-yleiskielisiksi-tarkoitetuissa-teksteissa/>
- Korhonen, Riitta – Piehl, Aino 2020: Tähdenvälejä ja kohokohtia Kielitoimiston vuosikymmeniltä. *Kielikello* 1/2020. <https://kielikello.fi/tahdenvaleja-ja-kohokohtia-kielitoimiston-vuosikymmenilta/>
- Lehtinen, Raija 1986: Kielitoimiston puhelinneuvonnan asiakkaat ja heidän ongelmansa. *Kielikello* 4/1986. <https://kielikello.fi/kielitoimiston-puhelinneuvonnan-asiakkaat-ja-heidan-ongelmansa/>
- Leskelä, Henna – Larsson, Tarja – Korhonen, Riitta 2025: *Kielineuvonnan kysymykset ja vastaukset. Vertaileva kartoitus Kielen ja kansanperinteen tutkimuslaitoksen ja Kotimaisten kielten keskuksen suomen kielen neuvonnoista*. Kotimaisten kielten keskuksen verkkojulkaisuja 83. Tukholma–Helsinki: Kielen ja kansanperinteen tutkimuslaitos & Kotimaisten kielten keskus. <https://urn.fi/URN:ISBN:978-91-89767-25-6>
- Maamies, Sari 2014: *Alkaa tehdä ja alkaa tekemään* rinnakkain yleiskielessä. *Kielikello* 1/2014. <https://kielikello.fi/alkaa-tehda-ja-alkaa-tekemaan-rinnakkain-yleiskielessa/>
- Maamies, Sari 2023: Vihkosesta verkkolehdeksi. *Kielikello* 4/2023. <https://kielikello.fi/vihkosesta-verkkolehdeksi/>
- Mantila, Harri 2005: Kielikäsituksesta kielenhuollon uusiin periaatteisiin.

- Kielikello* 2/2005. <https://kielikello.fi/kielikasityksesta-kielenhuollon-uusiin-periaatteisiin/>
- Piehl, Aino – Viertö, Annastiina 2015: Tavoitteena hyvät tekstit. Koulutusta ja virkakielenhuoltoa. *Kielikello* 3/2015. <https://kielikello.fi/tavoitteena-hyvät-tekstit-koulutusta-ja-virkakielenhuoltoa/>
- Redaktörerna minns åren med Språkbruk. *Språkbruk* 19.1.2021. <https://sprakbruk.fi/artiklar/redaktorerna-minns-aren-med-sprakbruk/>
- Reuter, Mikael 1985: Språknämndernas rådgivning – en nordisk undersökning. *Språkbruk* 2/1985. <https://sprakbruk.fi/artiklar/spraknamndernas-radgivning-en-nordisk-undersokning/>
- Räikkälä, Anneli 1995: Menneiltä vuosilta. *Kielikello* 1/1995. <https://kielikello.fi/menneilta-vuosilta/>
- Räsänen, Matti 2001: Mitä Kielitoimiston puhelinneuvonnasta kysytään? *Kielikello* 3/2001. <https://kielikello.fi/mita-kielitoimiston-puhelinneuvonnasta-kysytaan/>

Nimistönhuoltoa paikannimistä palvelujen nimiin

- Hällström-Reijonen, Charlotta af: Den finlandssvenska språkvården från Bergroths Finlandssvenska 1917 till i dag. I: Marika Tandefelt (red.), *Finländsk svenska från 1860 till nutid. Svenskan i Finland – i dag och i går* III:2. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 830. Helsingfors: SLS. <https://urn.fi/URN:NBN:fi:sls-978-951-583-484-3>
- Kielikello* 8/1976 [nimistönhuoltoon keskittyvä numero]. <https://kielikello.fi/numero/8-1976/>
- Korhonen, Riitta – Piehl, Aino 2020: Tähdenvälejä ja kohokohtia Kielitoimiston vuosikymmeniltä. *Kielikello* 1/2020. <https://kielikello.fi/tahdenvaleja-ja-kohokohtia-kielitoimiston-vuosikymmenilta/>
- Närhi, Eeva Maria 1968: Sanakirjasäätiön nimistöjaoksesta Suomen nimiarkiston säätiöksi. *Virittäjä* 72. <https://journal.fi/virittaja/article/view/35464>
- Paikkala, Sirkka 2015: Nimistönhuolto. Kieltä, kulttuuria ja kansainvälistä yhteistyötä. *Kielikello* 2/2015. <https://kielikello.fi/nimistonhuolto-kielta-kulttuuria-ja-kansainvalista-yhteistyota/>
- Paikkala, Sirkka – Pitkänen, Ritva Liisa – Slotte, Peter 1997: *Paikannimet – yhteinen omaisuutemme. Tarvitaanko Suomessa paikannimilakia?* Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 99. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.
- Saarnisto, Petra 2020: Paikannimilausuntoja ja taivutusongelmia. Nimistönhuollon historiaa. *Kielikello* 3/2020. <https://kielikello.fi/paikannimilausuntoja-ja-taivutusongelmia-nimistonhuollon-historiaa/>

Uusitalo, Helinä 2015: Sata vuotta nimistön keruuta ja tallennusta. *Kielikello* 2/2015. <https://kielikello.fi/sata-vuotta-nimiston-keruuta-ja-tallennusta/>

Nimiarkisto kulttuuriperinnön säilyttäjänä

Nimiarkisto. Kotimaisten kielten keskus. <https://nimiarkisto.fi/>

Nimisampo. Nimistöntutkijan työpöytä. Helsingin yliopisto & Aalto-yliopisto. <https://nimisampo.fi/fi/>

Nimiarkisto 100 vuotta. Verkkonäyttely. 2015. Kotimaisten kielten keskus. <https://kotos.fi/nimistonhuolto/nimijulkaisut/nimiarkisto-100-vuotta/>

Paikkainnimiä ja paikallistarinoita 1879–1882. Kotimaisten kielten keskus. https://kaino.kotos.fi/korpus/nimet/pnpt/meta/pnpt_coll_rdf.xml

Valtakunnallinen virkakielityö

Hallintolaki (434/2003). <https://www.finlex.fi/fi/lainsaadanto/2003/434>

Heikkinen, Vesa 2002 (toim.): *Virkapukuinen kieli*. Tietolipas 182. Helsinki: SKS.

Heikkinen, Vesa – Hiidenmaa, Pirjo – Tiililä, Ulla 2000: *Teksti työnä, virka kielenä*. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 116. Helsinki: Gaudeamus.

Huovinen-Nyberg, Liisa – Koivusalo, Esko 1980: *Selkeä virkakieli*. Helsinki: Valtion painatuskeskus.

Hyvän virkakielen toimintaohjelma. 2014. Opetus- ja kulttuuriministeriön työryhmämuistioita ja selvityksiä 2014:2. Helsinki: opetus- ja kulttuuriministeriö. <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-263-251-7>

Iisa, Katariina – Piehl, Aino 1992: *Virkakielestä kaikkien kieleen*. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 67. Helsinki: Valtion painatuskeskus.

Julkisen hallinnon uudistamisen strategia. 2020. Helsinki: valtiovarainministeriö. <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-367-684-8>

Kankaanpää, Salli 2006: *Hallinnon lehdistöiedotteiden kieli*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1086. Helsinki: SKS.

Kieli ja virkakoneisto. Virkakielikomitean mietintö. 1981. Komiteanmietintö 1981: 26. Helsinki: valtioneuvosto.

Koivusalo, Esko 1992: Selkeytyikö virkakieli? *Kielikello* 3/1992. <https://kielikello.fi/selkeytyiko-virkakieli/>

Palveluiden hyvällä laadulla digitaalisten palveluiden ensisijaisuuteen. 2019. Digitaalisten asiointipalveluiden laatu -työskentelyryhmän loppuraportti. Helsinki: valtiovarainministeriö. <https://vm.fi/documents/10623/12748193/Digitaalisten+asiointipalveluiden+laatu+ty>

%C3%B6ryhm%C3%A4n+loppuraportti/9acd8cff-0702-931a-0d5d-a97b9b216c3b

- Piehl, Aino 2010: Suomalaisen oikeuskielen kehittäminen ja huolto. Teok-
sessa Heikki E. S. Mattila, Aino Piehl & Sari Pajula (toim.), *Oikeuskieli ja
säädstieto. Suomenkielinen lakikirja 250 vuotta*. Suomalaisen Lakimies-
yhdistyksen julkaisuja C 41. Helsinki: Suomalainen Lakimiesyhdistys.
- Raevaara, Liisa 2019: Kuka mahtuu teksteillä rakennettuun maailmaan?
Virallinen lehti 30.4.2019. [https://www.virallinenlehti.fi/fi/journal/
pdf/2019033.pdf](https://www.virallinenlehti.fi/fi/journal/pdf/2019033.pdf)
- Raevaara, Liisa – Sorjonen, Marja-Leena – Lappalainen, Hanna 2013:
Vuorovaikutus Kelan palvelinpalveluissa. Työpapereita 46. Helsinki: Kela.
<http://hdl.handle.net/10138/39251>
- Sorjonen, Marja-Leena – Raevaara, Liisa 2006: *Arjen asiointia – keskusteluja
Kelan tiskin äärellä*. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja
141. Helsinki: SKS.
- Tiililä, Ulla 2007: *Tekstit viraston työssä. Tutkimus etuuspäätösten kielestä
ja konteksteista*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1108.
Helsinki: SKS.
- Tiililä, Ulla 2015: Mitä on asiallinen, selkeä ja ymmärrettävä virkakieli?
Kielikello 3/2015. [https://kielikello.fi/mita-on-asiallinen-selkea-ja-ym-
marrettava-virkakieli/](https://kielikello.fi/mita-on-asiallinen-selkea-ja-ym-marrettava-virkakieli/)
- Tiililä, Ulla 2018: Virkakielityön periaatteet: työtä kielen parissa ihmisten
hyväksi. *Kielikello* 2/2018. [https://kielikello.fi/virkakielityon-periaatteet-
tyota-kielen-parissa-ihmisten-hyvaksi/](https://kielikello.fi/virkakielityon-periaatteet-tyota-kielen-parissa-ihmisten-hyvaksi/)
- Tiililä, Ulla – Karvinen, Kati 2017 (toim.): *Elämän ja kuoleman tekstit.
Kirjoittaminen sosiaali- ja hoivatyössä*. Kotimaisten kielten keskuksen
verkkojulkaisuja 50. Helsinki: Kotimaisten kielten keskus. [https://urn.
fi/URN:ISBN:978-952-5446-90-6](https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-5446-90-6)
- Tiililä, Ulla – Heinonen, Hanna-Mari – Laatu, Markku – Mattila, Hannu
2025: *Kelan bylkäävät sairauspäiväraha- ja työkyvyttömyyseläkepäätök-
set. Millaiset ovat ymmärrettävien päätösten laatimisen edellytykset?* Ra-
portteja 5. Helsinki: Kela. <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-284-222-0>
- Tiililä, Ulla – Raevaara, Liisa – Kara, Henna 2025: Kielitaidon lisäksi tarvi-
taan kielitietoa ja kielen ammattilaisia. *Kieli, koulutus ja yhteiskunta* 16.
[https://www.kieliverkosto.fi/fi/journals/kieli-koulutus-ja-yhteiskunta-
maaliskuu-2025/kielitaidon-lisaksi-tarvitaan-kielitietoa-ja-kielen-am-
mattilaisia](https://www.kieliverkosto.fi/fi/journals/kieli-koulutus-ja-yhteiskunta-maaliskuu-2025/kielitaidon-lisaksi-tarvitaan-kielitietoa-ja-kielen-am-mattilaisia)
- Valtioneuvoston päätös toimenpiteistä valtion viranomaisten kielen-
käytön parantamiseksi (497/1982). Annettu Helsingissä 23. päivänä
kesäkuuta 1982.

Viinikka, Jenni 2022: Kelassa on selkeytetty jo tuhansia sivuja tekstejä, eikä työ lopu tulevaisuudessakaan. Kela.fi 20.1.2022. <https://www.kela.fi/ajankohtaisia/kelassa-on-selkeytetty-jo-tuhansia-sivuja-teksteja-eika-tyo-lopun-tulevaisuudessakaan> (viitattu 12.9.2025).

Työelämän kirjoittajia kouluttamassa

Piehl, Aino – Viertiö, Annastiina 2015: Tavoitteena hyvät tekstit. Koulutusta ja virkakielenhuoltoa. *Kielikello* 3/2015. <https://kielikello.fi/tavoitteena-hyvät-tekstit-koulutusta-ja-virkakielenhuoltoa/>

Vaula, Sari – Viertiö, Annastiina 2001: Monen alan ammattilaisia Kieli-toimiston kursseilla. *Kielikello* 3/2001. <https://kielikello.fi/monen-alan-ammattilaisia-kielitoimiston-kursseilla/>

Aineistot ohjaamassa sanakirjatyön periaatteita – Samlingarna styr principerna för ordboksarbetet

Ahlbäck, Olav 1982 [1976]: Inledning. I: *Ordbok över Finlands svenska folkmål*. Skrifter 1. Helsingfors: Forskningscentralen för de inhemska språken. https://kaino.kotus.fi/pdf/FO-tryckta_inledning.pdf

Grönros, Eija-Riitta 2015: Sanakirjoja nykysuomesta. *Kielikello* 4/2015. <https://kielikello.fi/sanakirjoja-nykysuomesta/>

Haapanen, Minna 2024: Matka Nykysuomen sanakirjasta Kielitoimiston sanakirjaan. *Kielikello* 31.10.2024. <https://kielikello.fi/matka-nykysuomen-sanakirjasta-kielitoimiston-sanakirjaan/>

Heinonen, Tarja – Sandström, Caroline 2024: Skevheter och utmaningar i ordboksbasen för fyra enspråkiga finländska ordböcker. *LexicoNordica* 31. <https://tidsskrift.dk/lexn/article/view/151286>

Häkkinen, Kaisa 1994: *Agricolasta nykykieleen. Suomen kirjakielen historia*. Helsinki: WSOY.

Sandström, Caroline 2013: Från folkmålsstudier till interaktionell dialektologi. *Folkmålsstudier* 51. <https://journal.fi/folkmalsstudier/article/view/82140>

Setälä, E. N. 1896: *Suomalaisen sanakirjatyön ohjelmasta*. Suomi 3:13. Helsinki: SKS.

Aineistot kieliviranomaisen resurssina ja palveluna

Kotimaisten kielten keskuksen kieliaineistot. <https://kotus.fi/kotus/kieliaineistot/> (viitattu 28.10.2025).

Suutari, Toni – Puura, Ulriikka 2019: *Kotimaisten kielten keskuksen itämerensuomalaiset aineistot*. Uralica Helsingiensia 14. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura. <https://doi.org/10.33341/uh.85044>

Suomen ja sen sukukielten tieteellinen kirjasto

Kahla, Martti 2008: Julkaisujen vaihdolla luotu tutkimuskirjasto. *Tieteessä tapahtuu* 26. <https://journal.fi/tt/article/view/687>

Salminen, Timo 2008: *Aatteen tiede. Suomalais-Ugrilainen Seura 1883–2008*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1172. Helsinki: SKS.

Sinikara, Kaisa 2022: *Tiedeyhteisön kumppanina. Laitoskirjastoista Helsingin yliopiston kirjastoksi 1828–2012*. Helsingin yliopisto. <https://doi.org/10.31885/9789515150462>

Tanner, Satu 2007: *Salaperäinen Suomen suku. Tutkimuslaitos Suomen suvun historiikki*. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen verkkojulkaisu 3. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus. <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-5446-31-9>